ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

EUROPA DE EST, ARIE DE CONVERGENȚĂ A CIVILIZAȚIILOR (II)
EM. CONDURACHI
RĂZVAN THEODORESCU

CONSIDERAȚII PRIVIND POLITICA ECONOMICO-SOCIALĂ A GUVERNULUI REVOLUȚIONAR-DEMOCRAT (1945—1947)
ION ALEXANDRESCU

SITUAȚIA DEMOGRAFICĂ A MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA
ECATERINA NEGRUȚI

URMĂRILE RĂZBOAIELOR RUSO-AUSTRO-TURCE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ASUPRA ȚĂRILOR ROMÂNE
CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU

ISTORIA POLITICĂ A GETO-DACILOR ÎN SECOLELE VI—II î.e.n.
GEORGE TROHANI
LARISA NEMOIANU

TRĂSĂTURI ALE POLITICII ECONOMICE PE PLAN MONDIAL ÎN PERIOADA INTERBELICĂ
ILIE PUIA

DOCUMENTAR

REVISTA REVISTELOR

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ÎNSEMNĂRI

RECENZII

2

TOMUL 34 1981

FEBRUARIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ARON PETRIC *(redactor responsabil)*; ION APOSTOL *(redactor adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIŢĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ŞTEFAN OLTEANU; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Preţul unui abonament este de 120 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P. O. BOX 136 137. Telex 11226-Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71261 — Bucureşti, tel. 50.72.41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 34 Nr. 2
februarie 1981

SUMAR

EM. CONDURACHI, RĂZVAN THEODORESCU, Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor (II) 183

★

ION ALEXANDRESCU, Considerații privind politica economico-socială a guvernului revoluționar-democrat (1945—1947) 221

★

ECATERINA NEGRUȚI, Situația demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea 243

★

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, Urmările războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra Țărilor române 259

★

GEORGE TROHANI, LARISA NEMOIANU, Istoria politică a geto-dacilor în secolele VI—II î.e.n. 271

★

ILIE PUIA, Trăsături ale politicii economice pe plan mondial în perioada interbelică 285

DOCUMENTAR

SILVIA BARASCHI, Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI—XIV 311

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică „Sighișoara — străveche vatră de cultură și civilizație"; Sesiunea științifică anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga" *(Gelu Apostol)*; Al doilea simpozion de numismatică de la Timișoara; Crearea comisiei internaționale pentru aplicarea metodelor cantitative în istorie *(Irina Gavrilă)* . . . 347

RECENZII

* * * *Școala muzicală de la Putna. Manuscrisul nr. 56/544/576 I de la Mînăstirea Putna „Antologhion"*. Ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu. „Izvoare ale muzicii românești", Vol. 3 (Documente), Edit. muzicală, București, 1980, 448 p. *(Viorel Cosma)* 353

VALERIU BRANIȘTE, *De la Blaj la Alba Iulia. Articole politice*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 484 p. *(Matei Ionescu)* 355

www.dacoromanica.ro

* * * *Inscripțiile Daciei romane*, vol. III: *Dacia Superior 2. Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann, București, Edit. Academiei R.S.R., 1980, 484 p. *(Constantin C. Petolescu)* 360

L. FEKETE, *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente. Aus dem Nachlass des Verfassers* (Introducere în paleografia persană. 101 documente persane, rămase de pe urma autorului), *(herausgegeben von)* ed. de G. Hazai . . ., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 594 p. + 242 facsimile *(Mihail Guboglu)* 363

REVISTA REVISTELOR

* * * „File din istoria militară a poporului român. Studii", vol. 5—6, Edit. militară, București, 1979, 558 p. *(Mihai Retegan)* 373

ÎNSEMNĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI. CONSTANTIN BOTORAN, OLIMPIU MATICHESCU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 336 p. *(Radu Dan Vlad)*; * * * *Cercetări numismatice*, III, Muzeul Național de Istorie, București, 1980, XV + 263 p. *(George Trohani)*; **ISTORIA UNIVERSALĂ:** * * * *Štúdie z dejín svetovej slavistiky do polôvice 19. storočia* (Contribuții la istoria slavisticii europene pînă la jumătatea secolului al XIX-lea), Veda Vydavatel'stvo slovenskej Akadémie vied Bratislava, 1978, 510 p. *(Tr. Ionescu-Nișcov)*; MARIN BADEA, *Germani împotriva lui Hitler*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 260 p. *(Mihai Oprițescu)* . . 377

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 34 Nº, 2
février 1981

SOMMAIRE

EM. CONDURACHI, RĂZVAN THEODORESCU, L'Europe du est, aire de convergence des civilisations (II) 183

ION ALEXANDRESCU, Considérations concernant la politique économico-sociale du gouvernement révolutionnaire-démocrate (1945—1947) 221

ECATERINA NEGRUȚI, La situation démographique de la Moldavie au XIX-e siècle 243

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, Les conséquences des guerres russo-austro-turques du XVIII-e siècle en ce qui concerne les Pays Roumains 259

GEORGE TROHANI, LARISA NEMOIANU, L'histoire politique des Géto-Daces aux VI II siècles av. n.è. 271

ILIE PUIA, Caractéristiques de la politique économique sur le plan mondial durant la période de l'entredeux guerres 285

DOCUMENTAIRE

SILVIA BARASCHI, Sources écrites concernant les établissements de Dobroudja du bord du Danube aux XI-e—XIV-e siècles 311

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique „Sighișoara — vieux foyer de culture et civilisation"; La session scientifique annuelle de communications de l'Institut d'histoire „N. Iorga" *(Gelu Apostol)*; Le II-e symposium de numismatique de Timișoara; La création de la commission internationale pour l'application des méthodes quantitatives dans l'histoire *(Irina Gavrilă)* 347

COMPTES RENDUS

* * * *Școala muzicală de la Putna. Manuscrisul nr. 56/544/576 I de la Mînăstirea Putna „Antologhion"* (L'école musicale de Putna. Le manuscrit no. 56/544/576 I du Monastère de Putna „Antologhion") Edition préfacée, annotée et publiée par les soins de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu et Titus Moisescu. „Izvoare ale muzicii românești" (Sources de la musique roumaine), vol. 3 (Documenta), Editions musicales, Bucarest, 1980, 448 p. *(Viorel Cosma)* 353

www.dacoromanica.ro

VALERIU BRANIŞTE, *De la Blaj la Alba Iulia. Articole politice* (De Blaj à Alba Iulia. Articles politiques), Editions Facla, Timişoara, 1980, 484 p. *(Matei Ionescu)* . . 355

* * * *Inscripţiile Daciei romane* (Les inscriptions de la Dacie romaine), vol. III: *Dacia Superior* 2. Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetuse), recueillies, accompagnées de commentaires et index, traduites par Ioan I. Russu en collaboration avec Ioan Piso et Volker Wollmann, Bucarest, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, 1980, 484 p. *(Constantin C. Petolescu)* 360

L. FEKETE, *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente. Aus dem Nachlass des Verfassers* (Introduction dans la paléographie persane. 101 documents persans légués par l'auteur), *(herausgegeben von)* édition de G. Hazai..., Budapest, Akadémiai Kiado, 1977, 594 p. + 242 fac similés *(Mihail Guboglu)* 363

REVUE DES REVUES

* * * „File din istoria militară a poporului român. Studii" (Pages de l'histoire militaire du peuple roumain. Etudes), vol. 5—6, Editions militaires, Bucarest, 1979, 559 p. *(Mihai Retegan)* 373

NOTES

HISTOIRE DE ROUMANIE. — CONSTANTIN BOTORAN, OLIMPIU MATICHESCU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului national unitar* (Documents étrangers concernant la lutte du peuple roumain pour l'édification de l'Etat national unitaire), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 336 p. *(Radu Dan Vlad)*; * * * *Cercetări numismatice*, III, (Investigations numismatiques III, Le Musée national d'histoire, Bucarest, 1980, XV + 263 p. *(George Trohani)*; **HISTOIRE UNIVERSELLE:** * * * *Štúdie z dejín svetovaj slavistiky do polovice 19. storocia* (Contributions à l'histoire des études slaves européennes jusqu'au milieu du XIX-e siècle), Veda Vydavatel'stvo slovenskej Akadémie vied Bratislava, 1978, 510 p. *(Tr. Ionescu-Nişcov)*; MARIN BADEA, *Germani împotriva lui Hitler* (Allemands contre Hitler), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 260 p. *(Mihai Opriţescu)* 377

www.dacoromanica.ro

EUROPA DE EST, ARIE DE CONVERGENȚĂ A CIVILIZAȚIILOR (II)

DE

acad. EM. CONDURACHI și RĂZVAN THEODORESCU

SINTEZA MEDIEVALĂ

Printr-un consens unanim, anii din jurul lui 400 sînt socotiți pretutindeni în Europa drept începutul epocii finale a antichității, conducînd spre primul ev mediu configurat deja treptat după 600 și în cele două veacuri ce au urmat acestui moment. Evenimentele ultimei treimi a secolului al IV-lea — în primul rînd invazia hunică, spulberarea dominației germanice la nordul Mării Negre și pătrunderea goților în ținuturile balcanice ale Imperiului roman —, deschizînd o nouă epocă în istoria continentului, puneau în legătură, o dată mai mult, cele două subzone ale Europei răsăritene cărora drumurile migratorilor și cele ale înrîuririi Bizanțului timpuriu aveau să le confere, cu deosebiri de la arie la arie și de la moment la moment, o anume unitate de cultură în secolele V—VIII. În amintitele veacuri, părțile orientale ale Europei au cunoscut direct efemere sau mai durabile hegemonii gepidice, avarice și slave — contemporane, chiar dacă pe alte baze instituționale, cu „regalitățile" barbare germanice din Occident — asupra unor populații autohtone și alogene purtătoare ale unor noi structuri sociale și mentale, ale unor tradiții romane provinciale ce au menținut o stăruitoare „seducție clasică" asupra barbarilor, creatoare ale unei civilizații fruste dar bogate, primitive dar plină de culoare. În acest context tocmai amintirea momentelor de apogeu ale civilizației romane tîrzii din epoca unor Dioclețian și Constantin cel Mare, ca și exemplul viu al noii civilizații a Bizanțului din timpul unor Teodosie al II-lea, Anastasius și mai ales Justinian, aveau să constituie un factor decisiv, un stimul și o sursă de inspirație cu consecințe în cîmpul artei, al ideologiei Europei răsăritene unde aveau să coexiste și pe alocuri să se confrunte „frontul bizantin" — cu componenta sa română finală și orientală (fie ea de stepă, fie de sorginte microasiatică sau alexandrină) — și „frontul pontic" sau, în alți termeni, civilizația de vechi tradiții mediteraneene, a monumentului de arhitectură, a imaginii omenești cioplite și creația legată de spiritul nomad, de stepă, reprezentată prin „artele minore" de fastuoasă alcătuire în metal și pietre prețioase, mult apreciate de noile neamuri ce coborau dinspre Volga sau veneau de mai departe, din acea „vagina gentium" care erau Siberia și Asia Centrală.

Elementele „clasice" ale cetăților, bazilicilor, capitelelor, balustradelor, inscripțiilor funerare, amforelor și opaițelor cu simboluri creștine, din secolele V, VI și VII, descoperite pretutindeni pe pămîntul sud-est

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 34, nr. 2, p. 183—219, 1981.

www.dacoromanica.ro

european de veche stăpînire romană — ca şi în Asia Mică sau în Chersonesul Crimeii —, din Egeea pînă în Macedonia (Filipi, Salonic), pînă în Scythia Minor — actuala Dobrogea —, la Tropaeum Traiani şi Histria, la Mangalia şi Constanţa, pînă în centrul şi vestul Balcanilor, pe pămînturile vastei dioceze a arhiepiscopiei de Justiniana Prima, la Veliki Gradac şi Boljetin sau, dincolo de Dunăre, la Sucidava, fac parte acum din acelaşi peisaj sincretic de civilizaţie în care intrau — ca nişte componente de seamă, în absenţa altor mărturii — şi tezaurele „barbare" ale sfîrşitului de secol IV, ale secolelor V — VI, în care, adesea, ecourile toreuticii greco-romane se fac încă simţite din plin în tehnică şi în iconografie (procesiuni de divinităţi, scene bahice, amazonomahii), în Muntenia (Pietroasa), Transilvania (Apahida), Moldova (Concești), Ucraina (Malaia Perescepina); acestea erau caracterizate şi prin motive, tehnici şi decoruri „neclasice" — de fapt „anticlasice" — venite din Orient prin stepele nord-pontice, reprezentate de bijuteriile şi vasele lucrate „à cloisonnée", cu inserţii de pietre colorate preţioase şi semipreţioase, de colane şi fibule în forme de păsări şi de lei, de cupe cu torţi animaliere amintitoare de Persia, de garnituri pentru centură, aplici şi rozete pentru harnaşament, găsite toate, îndeobşte, alături de argintăria de tradiţie romană sau de inspiraţie bizantină timpurie lucrată la Constantinopol sau într-unul din centrele provinciale din Balcani, din Crimeea sau de la Dunăre, la Salonic, la Panticapaeum sau la Sirmium.

Interesul acestei coexistenţe stilistice este cu atît mai mare cu cît, de la nivelul „aulic" al vaselor şi al bijuteriilor unor şefi barbari, germanici îndeobşte, şi de la acela, încă urban, al unor aşezări balcanice şi dunărene înfloritoare în epoca aşa-numitei „sinteze justinianee" — sinteză între tradiţia romană şi Orient, între clasic şi barbar —, elemente ale celor două sfere culturale evocate vor fi regăsite la nivelul „folcloric", al populaţiilor balcanice şi carpato-dunărene rămase încă în Imperiul roman sau aflate „extra fines Imperii", ilustrate de cutare tehnică a ornării prin striuri sau prin lustruire a ceramicii secolelor IV — VII, de cutare tip de podoabă simplă şi ieftină din bronz, cercei, inele, amulete ale unor romanici, garnituri de centură specifice călăreţilor avari din secolele VI, VII şi VIII sau fibule „digitate" atribuite de obicei slavilor din secolele VI — VII. Dintre toate elementele artizanatului est-european de la începutul celei de-a doua jumătăţi a primului mileniu, evoluţia acestei din urmă podoabe este simptomatică. Preluată undeva, în regiunea balcano-dunăreană, dintr-o moştenire ce merge pînă în epocă romană, fibula cu placa superioară decorată cu butoni — numită de aceea şi „digitată" — pare a fi ajuns în secolele VI — VII în mediul slav din zona Niprului, ca şi în regiunea de difuziune a slavilor în epoca ruperii de către ei a limes-ului dunărean şi a colonizării, după 602, a ţinuturilor balcanice. Unele asemenea fibule, împodobite cu mască umană şi cu capete de păsări stilizate, sînt prezente într-un număr semnificativ în ţinuturile carpato-dunărene ce par a fi deţinut un rol precis tocmai în naşterea unor asemenea piese de podoabă mult răspîndite în epoca migraţiei slavilor. S-a întrevăzut chiar posibilitatea ca prin intermediul germanicilor din Transilvania şi Ungaria, prin grupuri de populaţii neslave din Imperiul bizantin, unele elemente stilistice ale acestor podoabe cu pronunţat caracter utilitar în costumul premedieval al Europei de est să fi fost preluate şi prelucrate în sensul unei

www.dacoromanica.ro

stilizări şi simplificări, de către slavi, nu numai în părţile lor de baştină de la Nipru, prin intermediul artei goţilor tîrzii din Crimeea, ci să se fi exercitat şi o influenţă artizanală în sens invers, dinspre sud spre nord, de către elementele germanice rămase încă în regiunile carpato-dunărene, balcanice şi panonice în secolele VI—VII şi de către unele, încă active, ateliere bizantine din Balcani şi din Dobrogea (această din urmă influenţă evidentă mai ales în cazul măştii umane, gravată pe unele podoabe romane tîrzii şi bizantine timpurii).

Ofensiva susţinută împotriva Bizanţului a unora dintre nomazii orientali ce se aflau la hotarele imperiului (arabi, avari şi bulgari), ca şi cucerirea de către ei, în cursul secolului al VII-lea, a unor teritorii africane, asiatice şi balcanice stăpînite de bazileii din Constantinopol, ca şi pătrunderea masivă a slavilor la sud de Dunăre imediat după 600, ca şi criza iconoclastă şi dispariţia treptată, pentru un timp, a monedei bizantine, predominarea unei economii relativ închise corespunzînd şi unei efemere crize a puterii centrale în statul bizantin, au marcat toate ceea ce a fost numit de către istorici, pentru epoca dintre mijlocul secolului al VII-lea şi mijlocul secolului al IX-lea, „la grande brèche" a civilizaţiei tradiţionale, antice, în fapt începutul epocii medievale.

Ceea ce caracterizează răsăritul continentului în noua epocă istorică este, pe de o parte, încheierea etnogenezelor est-europene, formarea popoarelor de aici ca şi a limbilor ce defineau aceste popoare, iar pe de altă parte — cu excepţia, firește, a Bizanţului — naşterea unor state sau a unor formaţiuni statale de tip feudal.

În secolele VII—VIII apariţia dialectelor neogreceşti confirmă, după opiniile recente ale unor specialişti, începutul existenţei unei grecităţi medievale deosebite de aceea elenistică, din Grecia propriu-zisă pînă în Italia meridională, în Pont şi în Capadocia ; în secolul al VIII-lea se socoteşte încheiată formarea poporului român pe baza definitivării sintezei daco-romane şi romanice din care nu au lipsit unele elemente alogene migratoare de felul celor slave (primele menţiuni despre „vlahii" sud-est europeni fiind — ca şi cele despre albanezii, urmaşi ai ilirilor — din secolul al X-lea) ; la sfîrşitul secolului al IX-lea şi în secolul al X-lea îşi făcea apariţia poporul bulgar prin încheierea procesului de asimilare de către slavii sud-dunăreni, aşezaţi în aceste ţinuturi balcanice de străveche traco-romanitate, a nomazilor protobulgari coborîţi cu puţin timp înainte de la Volga şi din Cuban (tot acum avem primele ştiri despre sîrbi, sud-slavii din părţile centrale şi de apus ale Peninsulei balcanice, organizaţi în nuclee teritoriale răspîndite la est de spaţiul adriatic) ; în fine, în secolele X—XI se socoteşte îndeobşte încheiată formarea poporului ungar şi a celui rus din cunoscutele sinteze etnice în care s-au topit călăreţi răsăriteni — aflaţi în jurul nucleului maghiar arpadian — ca şi unele elemente etnice scandinave asimilate în masa, cu mult majoritară, a slavilor răsăriteni. Pe de altă parte, cum spuneam, specifică acestei epoci de geneze etnice în Europa răsăriteană este şi aceea a naşterii, din conglomerarea unor uniuni de triburi şi obşti teritoriale, a unor formaţiuni politice care stau la temeiul unor viitoare formaţiuni statale — la bulgari, la ruşi, la moravi, la croaţi, la polonezi, la maghiari, la sîrbi şi la români, în secolele IX—X —, într-un fenomen politic diametral opus

www.dacoromanica.ro

celui petrecut în Occidentul european al aceleiași epoci, unde dezmembrările și pulverizările statale sînt trăsătura definitorie a vremii carolingiene tîrzii.

Incontestabil, pentru toate aceste formațiuni statale și state dinainte și deîndată după anul 1000 — ca și, de altfel, pentru Apusul dinaintea primelor cruciade și din epoca acestora — „modelul cultural" prin excelență rămîne acela dat de Imperiul bizantin chiar și atunci cînd orientări ale politicii vor îndrepta, în secolele IX, X și XI, după unele oscilații politico-culturale, pe unii conducători militari și feudali din Europa centrală și est-centrală (Moravia, Polonia, Ungaria) către structurile occidentale.

Imperiul bizantin se înfățișează istoricului de azi — și cu atît mai mult generațiilor succesive ce au fost martore, dinlăuntru sau dinafară, la evoluția sa — ca un moștenitor îndreptățit al statului și al ecumenismului roman. În planul civilizației faptul s-a exprimat prin ceea ce Paul Lemerle numea „le hellénisme d'Empire" ce nu era altceva decît tradiția greco-romană regăsită, din secolele IV—VI pînă în secolele IX—XI, atunci cînd un Fotios, un Constantin Porfirogenetul și un Psellos patronau și erau contemporani ai unor „scriptoria" și ai unor școli în care erau copiate și citite manuscrise romano-bizantine, tratate elenistice și romane, texte ale tragicilor greci, scrieri și ilustrații îmbibate de referiri mitologice întîlnite în tot enciclopedismul livresc al bizantinilor, sau ai unor șantiere de arhitectură și de artă a mozaicului care prelungeau și ele moștenirea greco-romano-orientală, amestecînd „clasicul" și „neclasicul", elemente ale viziunii neoplatonice de tip plotinian, ale iluzionismului elenistic, cu hieratismul, frontalismul și simbolismul cromatic, cu gustul arhitecturii pentru spații centrale, venite din repertoriul și din ideologia microasiatică sau iraniană.

Această lume bizantină avea să păstreze în sud-estul Europei — ca și, de altfel, în alte forme, pe spații mult mai largi, de la Veneția la Novgorod —, dincolo de primul mileniu, pînă tîrziu către sfîrșitul ei definitiv, o anume preeminență de natură ideologică asupra tuturor statelor din această parte a continentului — fenomen pe care rigidul sistem de vasalități și de suveranități medievale vest-europene nu-l cunoștea —, „cesaropapismul" bizantin, unirea permanentă, la nivel doctrinar, a lui „regnum" cu „sacerdotium" — din nou absentă, practic, în Apusul cu mult mai angrenat în luptele politice, seculare — oferind temeiurile unității de acțiune politică și culturală a Imperiului și a bisericii din Constantinopol în ceea ce, inspirat, Dimitri Obolensky a numit „Commonwealth-ul bizantin".

Credința că „imperium romanum" Ῥωμαϊκὴ βασιλεία este o imagine răsfrîntă a „imperiului ceresc" — de fapt o ilustrare a teoriei „monarhiei divine" elenistice regăsite în vremea lui Constantin cel Mare, la Eusebiu din Cezareea, ca și mai tîrziu, în epoca medio-bizantină — a justificat propensiunea spre „universalism" a Bizanțului — evidentă mai cu seamă în vremea lui Justinian dar nu numai atunci — și a îndemnat statul bizantin a-și asigura la toate frontierele, inclusiv la cele est-europene, aliați legați de Constantinopol prin forme politice ce derivau din vechea „foederatio" romană. Și chiar atunci cînd, după începutul secolului al XIII-lea și victoria celei de a patra cruciade, noua realitate a unei pluralități de imperii și de patriarhate în Răsăritul european va

www.dacoromanica.ro

înlocui vechea οἰκουμένη stăpînită singură, teoretic măcar, de împăratul şi de patriarhul de la Constantinopol, credinţa bizantinilor în misiunea universală a imperiului lor va constitui o realitate ideologică semnificativă.

Într-o asemenea perspectivă trebuie situat şi înţeles fenomenul de vaste dimensiuni şi adînci consecinţe al misionarismului bizantin din secolele IX—X în Europa est-centrală şi răsăriteană, traducere ideologică şi culturală a tendinţelor de expansiune politică ale Imperiului a doua zi după încheierea definitivă a crizei iconoclaste. Speculînd slăbiciunea deja amintită a Occidentului carolingian din secolele IX şi X (abia odată cu secolul al XI-lea revirimentul occidental ducînd la cunoscutele succese politice şi misionare ale papalităţii şi ale Imperiului german în Polonia, în Ungaria sau la Veneţia), Imperiul bizantin a iniţiat, îndeosebi în timpul puternicului patriarh Fotios, o acţiune fermă de propagare a doctrinei şi autorităţii sale în acele ţinuturi europene mai apropiate sau mai îndepărtate către care conduceau interesele politice ale statului bizantin şi unde structurile sociale, economice şi culturale locale reclamau trecerea la o nouă etapă a vieţii istorice, pe baze creştine, sedentare şi unitare. Cu excepţia teritoriului carpato-dunărean, cel locuit de românii de veche credinţă creştină — moştenitori direcţi ai creştinismului latin provincial de epocă romană pe care migraţiile de după secolul al IV-lea nu l-au putut nici altera, nici înlătura —, zonele sud-est europene, ca şi cele ruseşti au cunoscut acum acţiunea misionară a Bizanţului. Era o acţiune întovărăşită de răspîndirea unor modele artistice şi ideologice pline de fast şi de pompă, reluate în fiecare arie misionară, în chiar anii convertirii, în cîte un monument de excepţie, un „monumentum princeps" cum l-am denumit mai demult, durat la vaste dimensiuni şi în materiale nobile (bazilica „regală" de la Pliska, biserica „rotundă" de la Preslav, cea a Sf. Sofia din Kiev, cea a mănăstirii Studenica), devenit necropolă a primei dinastii a ţării, loc de încoronare, prototip stilistic pentru posteritate, evocat în scrierile şi cronicile timpului; toate aceste monumente, trebuie adăugat, erau incomparabil mai strălucitoare decît cele ale misionarismului occidental contemporan din Panonia şi Moravia, din Polonia şi Boemia. Acestor acţiuni misionare răsăritene li se alătură cunoscutul caz al ţinuturilor morave unde, curînd după mijlocul secolului al IX-lea, ajungea misiunea bizantină a fraţilor Constantin-Chiril şi Metodiu din Salonic, misiune care, desfăşurată într-o zonă ce nu intră direct în aria geografică la care avem a ne referi, nu ne va reţine atenţia. Va fi suficient a spune că — precedat de unele acţiuni misionare, fără consecinţe durabile, atît ale Constantinopolului cît şi ale Romei, în zonele nord-pontice, la „goţi" şi la cazari, ca şi în Panonia —, momentul misionar bizantin dintr-a doua jumătate a secolului al IX-lea înregistra capitolul său de început în Moravia cneazului Rastislav, apoi succesiv, în acelaşi secol al IX-lea ca şi în cel de-al X-lea, cu consecinţe diferite, în mediile bulgar şi sîrbesc, maghiar şi rusesc.

Într-o concurenţă permanentă cu misionarismul occidental — cînd acesta din urmă, prin franci, creştina în secolul al IX-lea pe slavii dintre Marea Baltică şi Marea Adriatică (obodriţi, carantanieni, sorabi), Bizanţul creştina pe sîrbi, iar atunci cînd, în acelaşi veac, Roma papală încerca atragerea Bulgariei în sfera sa de influenţă, Constantinopolul va interveni decisiv! —, misionarismul bizantin va reuşi, cu unele rezultate politice,

www.dacoromanica.ro

creştinarea izolată a unor membri ai păturii conducătoare ruseşti şi maghiare în secolele IX şi X, după ce, tot într-a doua jumătate a secolului al IX-lea, reuşise aducerea definitivă în aria civilizaţiei bizantine a ţinuturilor balcanice unde se crea, pentru supuşii hanului Boris, un arhiepiscopat autocefal bulgar ce trebuia să prelungească tradiţia romano-bizantinei Justiniana Prima şi pe cele ale culturii romano-bizantine şi locale în capitalele de la Pliska şi Preslav. În acest fel, amintitul misionarism îşi pregătea momentul de culme al istoriei sale, cu consecinţe de multiplă natură, anume convertirea în masă spre sfîrşitul secolului al X-lea, prin vechiul centru de cultură grecească de la Chersones, a ruşilor, convertire continuată, sub Vladimir Sviatoslavici şi sub Iaroslav Vladimirovici, de o „bizantinizare" puternică la nivel aulic —paralelă cu unele influenţe scandinave la nivel folcloric—, tradusă în înălţarea unor monumente de tip cruciform, bogat împodobite în manieră constantinopolitană sau greacă provincială, dar şi cu unele „corecţii" aparţinînd spiritului slav local, la Kiev, la Cernigov şi în alte părţi ale Rusiei secolului al XI-lea.

Prelungind acest moment misionar, al secolelor IX—X, misionarismul est-european medieval va juca un rol de prim ordin în vehicularea unor valori şi prototipuri culturale — de la planuri arhitectonice specifice (este cazul triconcului atît de răspîndit în evul mediu sud-est european), pînă la stiluri ale picturii murale, la anume norme iconografice şi la manuscrise — dinspre Bizanţ spre Balcani, spre ţările române şi spre Rusia în prima jumătate a mileniului nostru.

În sensul convergenţei culturale a unor arii diferite — din cea bizantină dar şi din cea, îndepărtată în timp şi spaţiu, a „tebaidelor" Orientului egipto-palestinian — trebuie înţelese, fiecare cu momentul său definitoriu, cu unele trăsături particulare (tip de viaţă, de aşezare, de lectură), diferitele etape ale monahismului est-european : cel marcat de Clement şi de Naum la sfîrşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al X-lea în părţile macedonene ale Ohridei şi în Bulgaria ; cel cu caracter ascetic pronunţat, din secolul al X-lea, al lui Ioan de la Rila, în regiunea Struma-Vardar ; cel din „republica monahală" de la Athos — centru internaţional ce prelua tradiţia cenobitică constantinopolitană a prestigiosului focar de cultură de la Studion —care, prin bulgarii de la mănăstirea Zograf în secolul XI, prin ruşii de la mănăstirea Sf. Pantelimon şi prin sîrbii de la mănăstirea Hilandar în secolul XII, prin românii de la mănăstirea Cutlumuz în secolul XIV va contribui hotărîtor la răspîndirea unor norme de viaţă şi de artă monastică în întreaga Europă de răsărit ; în sfîrşit, cel din Bulgaria primei jumătăţi a secolului al XIV-lea — cu un Grigore Sinaitul la Paroreea şi un Teodosie din Tîrnovo la Kilifarevo —, cel din Serbia şi din Ţara Românească a secolului al XIV-lea reprezentat de Isaia de la Hilandar şi de Nicodim de la Vodiţa şi Tismana, cel de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi din secolul al XV-lea din Rusia moscovită ilustrat de Serghei din Radonej de la mănăstirea Sf. Treime din Zagorsk, de Ştefan din Perm — misionar cu însemnate rezultate culturale în ţinuturile finice păgîne dinspre nord —, de Nil Sorski, doctrinar al ascetismului micilor schituri răspîndite pînă dincolo de Volga şi spre Marea Albă.

Şi iarăşi din perspectiva înfruntării celor două misionarisme — cel bizantin şi cel occidental — vom aprecia la justa ei valoare realista — chiar

www.dacoromanica.ro

dacă ambigua, pînă la un punct — politică de opţiune între Est şi Vest a noilor state şi biserici născute la cumpăna celor două milenii. Dacă înclinarea spre Bizanţ va fi în cele din urmă hotărîtoare, pe planul civilizaţiei, în cu mult cea mai mare parte a creaţiei medievale din aceste părţi ale continentului — dacă, în materie spirituală, de pildă, prin recunoaştere bizantină, Bulgaria îşi va avea în secolul al X-lea un patriarhat autocefal, Rusia kieviană şi Ţara Românească în secolul al XI-lea şi, respectiv, în cel de-al XIV-lea, un mitropolit grec, iar Serbia şi Moldova, în secolul al XIII-lea şi în cel de-al XV-lea, cîte un ierarh local în fruntea bisericii lor —, celelalte tendinţe politico-culturale — efemere, e drept —, spre Occident, nu trebuie neglijate. Sînt bine cunoscute corespondenţa şi legăturile lui Boris cu papa Nicolae I şi cu clerul latin prezent în Bulgaria secolului IX, după cum ştiute sînt şi legăturile Kievului, în secolele X şi XI, cu oraşele, cu clerul şi cu marii feudali ai Germaniei, de unde veneau în arta Rusiei de vest notabile ecouri preromanice, după cum avem în minte puternicele prezenţe occidentale — filtrate prin Italia şi prin Dalmaţia mai ales, dar şi pe drumul cruciadelor în secolele XII—XIII —, în Serbia, la nivelul arhitecturii, sculpturii, artelor aplicate, al literaturii ce înregistra aici romanele cavalereşti ale lui *Tristan* şi *Lancelot*, al obiceiurilor curtene din care nu lipseau jocurile cavalereşti, ba chiar şi la cel al titulaturii regale, termenul de „kral" descinzînd (ca şi maghiarul „király") din apuseanul „Karolus", trimiţînd la cel mai prestigios suveran al Occidentului (în sfîrşit, în şirul aceloraşi temporare opţiuni occidentale, de coloratură politico-ideologică, trebuie aşezate succesivele „recunoaşteri regale", datorate papilor din secolul XIII, în cazul „vlahului" Ioniţă Asan al Bulgariei — ce apare în corespondenţa cu Inocenţiu al III-lea drept „rex" şi „imperator... Bulgarorum et Blachorum" — în 1204, al lui Ştefan Nemanja din Serbia în 1217, al lui Danil Romanovici al Haliciului în 1253).

În cele din urmă victoria „modelului bizantin" — nu numai în abia evocatul domeniu ecleziastic, ci în toate compartimentele civilizaţiei, ale istoriei politice — avea să fie definitivă, prestigiul Constantinopolului fiind imens pentru întreaga Europă răsăriteană, pentru popoarele slave ce-l socoteau, prin excelenţă, „oraşul împărătesc" („Ţarigrad"), pentru români nu mai puţin. Semnificativ, găsim urmele acestei victorii în titulatura şi în simbolica puterii unor conducători din această parte a continentului. Dacă în secolul al IX-lea încă păgînul şef bulgar — „qan" — este echivalent cu ἄρχων, la începutul secolului X creştinul şi mult bizantinizatul, ca educaţie, Simeon se proclamă βασιλεύς „al bulgarilor şi al romeilor"; în secolul XI regii maghiari arpadieni — Andrei I şi Geza I — primeau simbolic de la Constantinopol diademe cu imagini în smalţ ale unor suverani bizantini, iar cneazul Iaroslav era amintit ca „ţar" într-un grafit din acea Sf. Sofia kieviană ce prelua, iarăşi simbolic, dîndu-i replica, hramul celui mai important şi mai venerabil monument al Bizanţului; în fine, în secolul al XIII-lea, Nemanizii sîrbi, considerîndu-se egali cu împăraţii bizantini, se proclamă ca şi aceştia „autocraţi", la mijlocul secolului al XIV-lea Ştefan Duşan este „ţar al sîrbilor şi al grecilor" — stăpînind, ca şi ceilalţi „bazilei naţionali" care au fost Asenizii bulgari, importante teritorii bizantine —, la finele secolului al XIV-lea domnul Ţării Româneşti Mircea cel Bătrîn — şi el, ca şi mulţi alţi voievozi

www.dacoromanica.ro

români, „domn singur stăpînitor" — își va lua singur, abandonîndu-l iarăși singur, titlul bizantin de „despot", în timp ce la începutul secolului al XV-lea, în Moldova, Alexandru cel Bun se va intitula și el „autocrator", într-unul din ultimele „momente bizantine" autentice din civilizația medievală a Europei răsăritene.

„Modelul bizantin" va fi o bine știută realitate în poezia imnică și în muzica liturgică, în hagiografie, în literatura polemică și omiletică din Europa orientală; prestigiul uncialei grecești se va răsfrînge asupra scrierii slave chirilice, portretistica aulică și în general acel „simbol al ortodoxiei" care a fost tot timpul aici pictura murală — fie ea la Studenica sîrbă în secolul XIII, fie la Ivanovo în Bulgaria sau la Curtea de Argeș în Țara Românească în secolul al XIV-lea — au fost replici ale artei de nivel imperial din Bizanț; dreptul bizantin, întemeiat pe codificarea justinianee a dreptului roman, va fi receptat, mai ales în versiunea sa canonică, în întreaga Europă de est unde a fost foarte răspîndită acea compilație a lui Matei Blastares din Salonic (*Syntagma* din 1335) ce sintetiza tradiția nomocanonică și dreptul civil bizantin și pe care, de pildă, românii o vor cunoaște în traduceri slavone copiate în Moldova într-a doua parte a secolului al XV-lea, lor datorîndu-li-se și răspîndirea ei în secolul al XVI-lea în Rusia lui Ivan al IV-lea.

Dar vigoarea și specificul noilor culturi apărute în Europa de răsărit — ținînd adesea de moșteniri străvechi în sfera instituțională sau estetică — aveau să se constituie în replici locale pline de interes în fața înrîuririi prestigioase a Bizanțului, alcătuind unul dintre capitolele de istorie a civilizației, a aculturației, pe care istoricul trebuie să le sublinieze.

Suprastructurile de lemn ale palatelor de piatră de la Pliska, ca și preferința arătată aici — cu motivații ideologice, se presupune — pentru vechiul plan arhitectonic bazilical din Bizanț devenit anacronic în epocă (împrejurare ce amintește, la alt nivel cultural, răspîndirea în Europa estică, pînă în secolul al XV-lea, a *Eclogei* isauriene din secolul al VIII-lea, culegere de drept civil bizantin condamnată în însuși Bizanțul posticonoclast !), sînt exemple de asemenea replici. Le regăsim în Rusia, în tendința piramidală, deloc bizantină, a numeroaselor cupole de la Sf. Sofia din Kiev, în așa-numitul „bizantinism nordic" al Novgorodului cu logica sa severă sau, dimpotrivă, în decorativismul exuberant al sculpturii parietale în „méplat" orientalizant de pe lăcașurile Vladimir-Suzdalului, în fildeșurile mai rudimentare, lucrate în materiale mai ieftine, după model bizantin, în ruso-grecescul Chersones sau în caracterul nebizantin al codului kievian „Russkaia pravda", într-o epocă de rezistență a cutumei în fața pravilei grecești (ecouri ale aceleiași cutume vor fi sezisate, pentru secolul al XIV-lea, într-un alt cod juridic al Europei răsăritene, de data aceasta foarte tributar Bizanțului, *Zakonik*-ul sîrbesc din 1349).

Politica „națională" în materie ecleziastică, vădită în lupta pentru obținerea autocefaliei arhiepiscopatului sîrbesc în 1219, a patriarhatului de la Tîrnovo din 1235, în conflictul dintr-a doua jumătate a secolului al XIV-lea a patriarhatului ecumenic din Constantinopol cu cel de la Peć instituit de Ștefan Dușan și cu mitropolia din Suceava sub primii Mușatini ai Moldovei, constituie, nu mai puțin, o altă fațetă a acestei replici est-europene date modelului oferit de Bizanț, în spiritul unor rea-

www.dacoromanica.ro

lităţi locale pe care se vor întemeia culturile medievale din aceste părţi de lume.

De la replica dată unui model cultural bizantin — mai mult sau mai puţin, totuşi, în limitele ariei de acţiune a acestuia din urmă — nu era decît un pas pînă la dezvoltarea unor aspecte cu totul particulare civilizaţiei est-europene, net deosebite, ca spirit, de Bizanţ. Între acestea un caz merită relevat — unul de natură ideologică, cu implicaţii literare şi artistice însă —, cel al „cultului suveranului", întîlnit şi în Europa centrală slavă, şi în Scandinavia sau în Rusia, dar neatingînd nicăieri proporţiile de excepţie pe care le înregistra în Serbia. Avîndu-şi unele rădăcini precreştine şi fiind strîns legat de personalitatea unor „creştinători", a unor întemeietori de stat şi de biserică — mai ales în Serbia —, a unor „apărători ai credinţei" în înfruntarea cu păgînii, ca un ecou tocmai al momentului de convertiri din Europa de est sau de înfruntare cu ultimii migratori răsăriteni, „cultul suveranului" avea să cunoască rezistenţa bisericii oficiale bizantine prin reprezentanţii săi în Rusia secolului al XI-lea, de pildă (cazul cultului cnejilor Boris şi Gleb), dar şi o popularitate foarte mare în rîndul maselor (în Rusia cultul cneaghinei Olga, creştinată la Bizanţ în secolul X, cel al cnejilor Vladimir Sviatoslavici, Alexandru Nevski şi Mihail de Cernigov, în Boemia cel al ducelui Václav, iar în părţile adriatice cel al regelui Ioan Vladimir din Diocleea).

Cit despre amintitul caz sîrbesc, cu excepţionala dezvoltare a cultului lui Ştefan-Simion Nemanja, întemeietorul statului, şi al lui Sava Nemanja, primul arhiepiscop al Serbiei, el este ilustrat atît pe plan literar, în hagiografie şi în biografiile regale datorate arhiepiscopului Danilo al II-lea, cît şi în cicluri iconografice pictate la Studenica, Mileševa, Sopoćani şi Gradac sau în inovaţii iconografice de tipul „arborelui genealogic al Nemanizilor" întîlnit la Gračanica, Peć şi Dečani; la sfîrşitul istoriei Serbiei medievale, un nou cult, cel al „neomartirului" cneaz Lazăr Hrebelianović, căzut pentru apărarea independenţei statului împotriva atacurilor otomane de la sfîrşitul secolului al XIV-lea — şi ale cărui legături cu Nemanizii anteriori sînt subliniate în texte de epocă —, ilustrează propensiunea sîrbească către eroizarea cîrmuitorilor, ecouri ale acestui din urmă interes pentru personalitatea cneazului Lazăr fiind regăsite în Ţara Românească a începutului de secol XVI, unde ele se explică atît prin legăturile voievozilor de la Argeş şi Tîrgovişte cu ultimii dinaşti sîrbi cît şi prin climatul de cruciadă antiotomană ce domnea la nord de Dunăre în acel timp.

Gustul popular pentru acest cult, explicabil prin mentalitatea medievală, prin covîrşitoarea influenţă ideologică pe care o avea şi aici biserica, ne impune a semnala şi o altă trăsătură foarte pronunţată a Europei răsăritene, atît a celei slave cît şi a celei romanice şi a celei greco-bizantine în evul mediu. Este vorba de nivelul general „folcloric" — în limitele, se înţelege, ale unei creaţii cu caracter cultural efectiv — al unei bune părţi din civilizaţia de aici, nivel încă prea puţin investigat într-o viziune de ansamblu de istorie culturală. Dacă în Bizanţ, odată cu criza secolelor VIII şi IX, un asemenea nivel devine evident — îl întîlnim, de pildă, în lumea monahală iconodulă din Capadocia, opusă iconoclastiei aulice, apoi în aşezările monastice rupestre din Crimeea şi din Caucaz, din Dobrogea şi din Italia de sud, cu o artă uneori arhaică dar plină de

www.dacoromanica.ro

pitoresc —, pentru restul lumii est-europene o atare perspectivă a istoricului este justificată din nou de unele surse protoistorice şi premedievale ale civilizaţiei de aici.

Tradiţiile folclorice slave precreştine — cu idoli de lemn sau de piatră înfăţişînd divinităţi ale panteonului slav (Perun, Volos, Svarog), cu cultul soarelui sau al calului, cu preferinţa pentru o anume cromatică regăsită, de pildă, pînă în arta populară rusă sau bulgară — s-au întîlnit, în secolele IX—XI, cu înflorirea unei literaturi liturgice, în limbă vernaculară, în speţă în vechea slavă încă nediferenţiată pînă către secolul al XII-lea în Moravia şi în Boemia, în Croaţia, în Bulgaria, în Rusia, ceea ce a facilitat înflorirea unei culturi la nivel popular pe care Occidentul latin nu o cunoştea încă. Acest proces în care au fost prezente şi toleranţa — foarte realistă din punct de vedere politic şi cultural, dar şi foarte relativă în plan teoretic — a misionarismului bizantin faţă de limbile vernaculare, neaderarea Bizanţului secolului al IX-lea la aşa-numita „erezie trilingvă" (conform căreia doar ebraica, greaca, şi latina puteau avea calitatea de limbi liturgice) şi înflorirea unei literaturi slave chirilo-metodiene de mare prospeţime şi valoare literară (secolele IX—X) întemeiate pe dialectul slav din părţile oraşului balcanic bilingv ce era Salonicul sau apariţia celor două alfabete slave avînd la bază minuscula şi unciala greacă — mai complexa scriere glagolitică şi mai simpla, dar foarte răspîndita, scriere chirilică — a dus, dincolo de teoria medievală a caracterului „revelat", superior, al literaturii slave, la o realitate culturală de mare însemnătate; o realitate exprimată în crearea unor legături, a unor drumuri de difuziune a manuscriselor slave din secolele IX, X şi XI, între Europa centrală şi est-centrală pe de o parte şi Peninsula Balcanică (Croaţia) pe de alta, între aceasta din urmă şi Rusia (între Kiev şi Bulgaria), în înflorirea celor două şcoli „literare" slave mai importante: cea dintîi, în prima jumătate a secolului al X-lea la Preslav, constînd în adaptări slave după opere bizantine (cazul *Şestodnev*-ului lui Ioan Exarhul) sau în apologii ale literelor slave (Constantin din Preslav sau anonimul călugăr supranumit Hrabr), cea de a doua, în secolele XI şi XII la Kiev, cu opere ce împleteau limba vorbită cu aceea de cultură şi în centrul cărora stă conştiinţa însemnătăţii creştinării ruşilor (panegiricul mitropolitului Ilarion pentru cneazul Vladimir, *Cronica veche rusă* cu feluritele sale redacţii) sau cu aşa-numitele „bîline" celebrînd eroi ai apărării Rusiei împotriva năvălitorilor păgîni (Ilia Muromeţ, Dobrînea Nikitici, Alioşa Popovici).

Acelaşi nivel folcloric, cu întrepătrunderi în sfera culturii feudale, în artă, în viaţa spirituală, în literatură, va fi regăsit în lumea slavă ca şi în aceea bizantină, ilustrat de mult discutaţii „stećci" din Bosnia secolelor XIII—XV — exemplare de sculptură funerară cu simboluri şi reprezentări geometrice şi animaliere, cosmogonice, heraldice, cinegetice, coregrafice —, de gustul pentru cărţile populare (*Varlaam şi Ioasaf*, romanul lui Alexandru după Pseudo-Callisthenes, *Fiziologul*, *Digenis Akritas*), pentru scrierile apocrife cu conţinut apocaliptic, eschatologic, mult citite în medii eretice pauliciene şi bogomile, în Bulgaria secolelor X—XI, ajunse în Rusia secolului XII (*Cartea lui Enoch*, *Apocalipsul lui Baruh*, *Viziunea lui Isaia*, cu analogii în Occidentul european unde asemenea scrieri erau mult preţuite în secolele dinaintea lui Dante încă) — sau pentru încercările de istorie universală de la facerea lumii, aşa-nu-

www.dacoromanica.ro

mitele cronografe, cu prototipuri grecești traduse în slavă în Bulgaria și în Rusia secolelor X—XII precum cele datorate bizantinilor Ioan Malalas și Georgios Hamartolos, apreciate încă, la nivel „folcloric" — dar în sfera creației culte, se înțelege — în sud-estul european al epocii premoderne (în țările române, de pildă).

Cu toate elementele specifice fiecăreia dintre cele două subzone ale Europei răsăritene și fiecăreia dintre regiunile ce le compuneau la începutul evului mediu, se poate afirma că Imperiul bizantin a conferit pînă către sfîrșitul secolului al XII-lea — mai exact spus în timpul maximei extensiuni teritoriale a Bizanțului sub bazileii din dinastiile macedoneană și comnenă — o certă unitate acestei jumătăți a continentului. Expansiunea culturală bizantină prin centrul de difuziune care era Constantinopolul se făcuse pînă în cele mai îndepărtate provincii și dincolo de frontierele imperiale ajungînd, în sfera artei sau în aceea ecleziastică, pînă în Gotland și în Rusia septentrională, pînă în Ungaria de sud și în Transilvania, pînă în Caucaz, în Italia și în Franța meridională. Către 1200 însă, multiplii factori sociali, politici și economici asupra cărora nu este locul a insista aici și a căror rezultantă avea să fie, în primii ani ai secolului al XIII-lea, temporara dezmembrare a imperiului, au dus la o anume solidaritate provincială a forțelor centrifuge față de Constantinopol, la conturarea unor școli regionale în materie de artă (cazul Macedoniei la sfîrșitul secolului al XII-lea), ca un preludiu imediat al nașterii acelor „școli naționale" — evident, cu evaluarea nuanțată a termenului în parametrii medievali — care în secolul XIII vor caracteriza peisajul civilizației est-europene lipsite acum de un punct central și unificator precum capitala Bizanțului.

Deosebite întrucîtva sub aspect doctrinar și religios încă din secolele IV—V, mult diferite în acest din urmă domeniu în secolul al IX-lea dar tolerante reciproc pînă la „marea schismă" și la începutul cruciadelor în secolul XI, Occidentul latin și Orientul bizantin aveau să ajungă la înfruntarea decisivă de la începutul secolului XIII, secol care, pe plan politic, a însemnat începutul unei ofensive catolice împotriva ortodoxiei la cele două margini, de miază-noapte și de miază-zi, ale Europei răsăritene, în ținuturile baltice și la Bosfor — iar între ele, la Dunărea de Jos, în Rusia haliciană și în Balcani —, ca și apariția de noi state aici, imperiul latin de Constantinopol, imperiul bizantin de la Niceea, suveranitățile bizantine și slave din Sud-estul european (Epir, Bulgaria, Serbia); ca un reflex, pe planul culturii aceasta a dus nu numai la știuta conturare a „școlilor naționale" bulgară, sîrbească sau rusească, ci și la o netă separare „stilistică" între cele două părți ale Europei unde triumful stilului gotic și cel al stilului paleolog nu mai lăsa prea mult loc unor aspecte comune Apusului și Răsăritului, aspecte întîlnite în epoca anterioară (este vorba de certele apropieri între arta carolingiană sau preromanică și arta bizantină în secolele IX—XI sau între stilizarea și elansarea comnenă și elemente stilistice ale romanicului și goticului timpuriu).

La această separare între Orient și Occident, în același crucial secol XIII, aveau să contribuie și cuceririle mongole de la mijlocul veacului —prelungite ca efect și stăpînire, în unele zone ale Balcanilor, la Dunărea de Jos și în Rusia pînă dincolo de 1300 —, care, în ciuda asigurării unor contacte susținute, comerciale și chiar confesionale, între Europa și Asia, a circulației unor meșteri occidentali pînă în Karakorum și a unor monede

www.dacoromanica.ro

indiene pînă în Moldova secolului al XIV-lea, a constituit o stavilă însemnată în calea dezvoltării politice şi culturale a Europei răsăritene. Rămasă însă în contacte strînse cu Occidentul catolic la toate hotarele sale cu acesta — în Dalmaţia unde plastica italiană romanică şi-a pus o amprentă decisivă asupra monumentelor din Trogir, Kotor, Split şi Dubrovnik pînă în secolul al XIV-lea, în zona pontică, în aceea egeeană şi a Mediteranei orientale, unde îndeosebi neguţătorii, seniorii şi clericii veneţieni şi genovezi au întreţinut, odată cu secolul al XIII-lea, din Crimeea pînă în Dobrogea şi pînă în arhipelagul grecesc, un climat de cultură sincretică, occidentalo-bizantină, în Transilvania ctitoriilor cneziale româneşti şi în părţile polono-baltice în secolele XIII—XIV sau la Novgorod în secolele XIV—XV —, Europa răsăriteană va cunoaşte acum, la nivelul politicii şi al ideologiei, la cel al creaţiei literar-artistice din secolele XIII şi XIV, o suită de „autonomizări" şi „independenţe" traduse în cîteva creaţii statale proprii: al doilea „ţarat" bulgar, cel al Asenizilor, statul sîrbesc, cnezatul Moscovei — toate acestea trei prevalîndu-se şi de o „descendenţă" locală, în spiritul unei autentice „translatio" medievale, din primul stat bulgar, din regatul Diocleei sau din cnezatele Kievului şi Vladimirului —, iar în spaţiul românesc voevodatul autonom al Transilvaniei şi cele două ţări româneşti extracarpatice, Moldova şi Muntenia, ce profitau fie de criza traversată de Bizanţ la începutul secolului al XIII-lea, fie de aceea a regatului arpadian al Ungariei şi a Hoardei de Aur către sfîrşitul aceluiaşi veac. De asemenea, secolul al XIII-lea este cel în care criza ce a provocat dezmembrarea Bizanţului şi pierderea temporară a capitalei imperiului în favoarea „latinilor" a constituit începutul unui autentic patriotism grec ortodox care stă la baza „marii idei" etnice („Mégali Idéa") a iluminismului modern; încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea, în epoca imperiului din „Noua Romă" care era Niceea, termenii de Ἕλλας, Ἕλλην şi Γραικός sînt tot mai frecvenţi, se dezvoltă gustul pentru antichitatea greacă şi romană — evocate, între altele, de împăratul Theodor II Lascaris pe ruinele Pergamului sau de mitropolitul Atenei Mihail Choniates în faţa Parthenonului —, ecourile acestei atmosfere de emulaţie antichizantă, cu raţiuni politice precise ce opuneau marea tradiţie greco-romană a Bizanţului „barbariei" occidentale, regăsindu-se şi în pictura murală şi de manuscrise din secolul XIII, acestea din urmă inspirate, indirect, din cele romano-bizantine.

Avea să fie dat ultimelor două secole de istorie bizantină, al XIV-lea şi al XV-lea — atunci cînd „elenismul" bizantin, a cărui redeşteptare avea premize în epoca anterioară, înregistra culmea afirmării sale ca o echivalenţă a unei epoci de „renaştere", de ἀναβίωσις, dar şi de contradicţii, de iminentă prăbuşire a imperiului şi a culturii sale simbolizate acum de un Gemisthos Plethon, umanistul de la Mistra —, să reprezinte şi epoca unei anume certe uniformizări culturale la nivelul său superior. Ne aflăm de fapt înaintea unei „maniere" culturale, a unei „standardizări" în iconografie şi în literatură, realizările cele mai notabile ale timpului, deopotrivă cu cele de serie, stînd la temeiul creaţiei culturale post-bizantine ce prelua principalele cîştiguri ale epocii paleologe.

După sporirea de genuri literare şi de teme iconografice din secolul XIII, cultura bizantină paleologă va atinge punctul cel mai de sus al evoluţiei sale către primele decenii ale secolului al XIV-lea, prin istorici ca

www.dacoromanica.ro

Pachymeres, prin personalități politico-culturale ca Metochites, prin pictura și mozaicurile unor ctitorii din cele două mai însemnate centre culturale ale imperiului, precum biserica mănăstirii Chora din Constantinopol (azi Kahrié Djami) și cea a Sf. Apostoli din Salonic. Eleganța căutată, rafinamentul coloristic, naratia cuprinsă în limitele unor frize dominate de dinamismul formelor, gustul pentru apocrif ca și neliniștea eschatologică, enciclopedismul ca și melancolia unui sfîrșit de „ciclu cultural" sînt specifice acum stilului constantinopolitan a cărui înrîurire covîrșitoare avea să atingă, într-a doua jumătate a secolului al XIV-lea și la începutul celui de-al XV-lea, Argeșul voievozilor munteni și Moscova marilor cneji; în același timp, arhitectura bizantină finală va avea drept trăsături comune pitorescul, gustul pentru asimetrie, pentru mișcarea și pentru policromia paramentelor, ilustrate de monumente din Constantinopol și din Bulgaria pontică (Mesembria), din Macedonia și de pe valea Moravei, ultima dintre trăsăturile amintite avînd aproape un caracter „internațional" în epocă, regăsind-o pînă în arta islamică și în aceea a goticului „de cărămidă" din spațiul polono-baltic.

Am folosit termenul de „internațional" tocmai pentru a sublinia — dincolo de fireștile trăsături „naționale" de care s-a vorbit undeva mai sus — ideea unei largi unități culturale a secolelor XIV—XV în aria bizantină, în întreaga Europă orientală, unitate pe care cucerirea otomană, prin determinarea unor statute politice și culturale diferite, la sud și la nord de Dunăre, o va spulbera. Este vorba de „internaționalismul" medieval tîrziu al Europei răsăritene — comparabil ca fenomen și perfect contemporan ca epocă cu ceea ce era în Occidentul european „goticul internațional" aristocratic și aulic —, manifest, de altminteri, în cele două subzone, cea sud-est europeană și cea rusească, la nivelul unei elite culturale bizantine și slave, într-o epocă de criză și de „manieră" a civilizației de aici. S-a vorbit, în această perspectivă, de un „internaționalism monahal", de un „ascetism internațional", de o „Internațională isihastă" chiar (Alexandru Elian), al căror spirit e regăsit deopotrivă în literatură, în plastică, în speculația teologică.

Prăbușirea unor state balcanice la sfîrșitul secolului al XIV-lea — cel mai notabil fiind cazul Bulgariei — avea să determine și pe plan cultural fenomenul emigrației sud-dunărene în țările române și în Rusia, purtînd aici scriitori, oameni ai bisericii, manuscrise, stiluri artistice și tradiții politico-culturale ale ținuturilor ocupate de turcii otomani. Ne aflăm în epoca în care, de pildă, psaltiri bulgare de secol XIV — copiate după modele bizantine din secolul al XI-lea — ajung în Rusia influențînd texte similare de aici, în care înrîuriri ale picturii sîrbești de pe valea Moravei se resimt la Kovalevo, în nordul rusesc, către sfîrșitul secolului al XIV-lea, în care pictori din Constantinopol lucrează la Novgorod și la Moscova înainte și după 1400, iar influențe artistice bizantino-balcanice ajung pînă în sudul Poloniei și în Lituania, în toate aceste cazuri legătura ariei sud-slave cu aceea slavă de răsărit sau de apus făcîndu-se și prin mijlocirea ținuturilor românești ce au participat, cu accente proprii, la „internaționalismul" Europei răsăritene.

Un spor incontestabil în acest caracter unitar și internațional al culturii Europei de răsărit în secolele XIV—XV l-a adus isihasmul, doctrină cu origini în mistica bizantină a secolelor X—XI, teoretizată mai

www.dacoromanica.ro

apoi de un Grigore Palamas, traducînd în concepte tradiţiile monahismului bizantin; într-un moment de multiplă criză politică şi spirituală a Bizanţului — ameninţat de turci, de războaie civile şi răscoale —, isihasmul palamit devenea doctrină oficială a ortodoxiei, opunîndu-se elenismului profan al cărturarilor şi al unor oameni politici din imperiul bizantin, apropiindu-se de sensibilitatea, de nivelul de receptare intelectuală al unei lumi străbătute de erezii, marcată de flageluri şi ameninţări de tot felul (trebuie menţionat, în acest context, că speculaţiile isihaste pe marginea „luminii necreate", interesul pentru psihologia individuală, au avut notabile ecouri în arta est-europeană a timpului).

Difuziunea culturală isihastă la nivel balcanic — prin călătorii şi prin învăţătură doctrinară —, în Bulgaria, la Athos şi Constantinopol, în secolul al XIV-lea, de către un Grigore Sinaitul, un Teodosie din Tîrnovo şi mai ales un Eftimie din Tîrnovo — acesta din urmă o figură de prim plan, patriarh bulgar şi reformator cultural prin campania sa de revizuire a traducerilor slave după originale greceşti şi de paseistă revenire la gramatica şi ortografia epocii chirilo-metodiene, prin opera sa hagiografică, prin corespondenţa sa particulară (între altele, cu întemeietorul monahismului românesc, balcanicul Nicodim) — constituie o primă etapă a acestui internaţionalism cultural, cantonat deocamdată la subzona sud-est europeană. Curînd însă, secolul al XV-lea — prin cunoscute evenimente ce au dus la prăbuşirea ultimului despotat sîrbesc, a statelor bizantine din Balcani şi a Bizanţului el însuşi — avea să adauge şi subzona rusească în acest circuit, drumul unor cărturari balcanici ducînd frecvent spre această parte a Europei orientale. Vom înregistra acum, în noul peisaj intelectual sud-est european, colaborarea unor oameni de cultură şi ai bisericii, de origini diferite, în regiuni diferite, la o aceeaşi operă de salvgardare a tezaurului cultural bizantino-balcanic al epocii anterioare: bulgarul Constantin din Kostenec era activ în Serbia scriind, între altele, biografia unui despot de aici, bizantinul sîrbizat Dimitrie Cantacuzino scria viaţa celui mai important sfînt bulgar, iar sîrbul Pahomie pe aceea a unor sfinţi ruşi, în timp ce balcanicul Grigore Ţamblac, cel ce a adus manuscrise sud-slave în Rusia şi a fost cel mai fidel păstrător al tradiţiei culturale eftimiene, reprezenta prin întreaga-i carieră — stareţ la Dečani în Serbia, reprezentant al patriarhiei constantinopolitane în Moldova, mitropolit de Kiev şi de Moscova, participant la conciliul de la Constanţa — o figură într-adevăr internaţională a Europei de răsărit, comparabilă, prin călătorii şi prin cultură, acelor cosmopoliţi reprezentanţi ai civilizaţiei occidentale pe care Huizinga i-a evocat într-o carte pînă azi memorabilă. Şi pentru a spori cosmopolitismul acestui univers est-european trebuie amintit şi caracterul aulic, aristocratic, al picturii secolelor XIV—XV aşa cum este ştiut în părţile sud-est europene în cele trei arii de ultimă înflorire politică independentă — ţaratul de Tîrnovo, Serbia nord-estică şi despotatul Peloponezului —, o artă ilustrată la Ivanovo, la Manasija şi Kalenić, la Mistra (Pantanassa, Peribleptos), printr-un spirit antichizant de tradiţie elenistică, prin savant conţinut teologic, prin graţie, strălucire şi eleganţă curteană, toate aceste trăsături trimiţînd, în cealaltă subzonă a Europei orientale, în Rusia, la opera plină de esenţializări, de umanitate

www.dacoromanica.ro

şi mare finețe, de suavitate melodică, a pictorului şi iconarului Andrei Rubliov, autor al unei „Troițe" din cel de-al treilea deceniu al secolului al XV-lea, operă considerată printre cele de vîrf ale artei europene de la sfîrşitul evului mediu.

UMANISMUL, BAROCUL ŞI LUMINILE ÎN „BIZANȚUL DUPĂ BIZANȚ"

Cucerirea turcească a Peninsulei balcanice în cursul secolului al XV-lea ducînd, spre deosebire de cazul peninsulei anatoliene, la o islamizare religioasă şi la o turcizare lingvistică cu caracter periferic doar, neesențiale în ansamblul sud-estului european (cu enclave în Tracia, Macedonia, Tesalia, Bulgaria, Creta şi mai ales în Albania şi Bosnia), a determinat pe multiple căi şi preluarea unei foarte importante părți a moştenirii bizantine de către noul Imperiu otoman (cel mai vizibil, poate, este această împrejurare în arta turcă, unde primul stil otoman propriu-zis, cel aşa-numit „de Brusa", se afla în plină tradiție bizantină, cele dintîi moschei din Constantinopolul devenit Stambulul turcesc fiind ridicate, pînă la începutul secolului al XVI-lea, tocmai în acest stil).

Trebuie adăugat faptul că începînd cu mijlocul veacului al XV-lea — şi pentru aproape patru secole — înlocuirea bazileilor din Constantinopol prin sultanii din Stambul, a imperiului creştin ortodox prin acela, multinațional, musulman al otomanilor — socotit de unii contemporani drept succesor legitim al celui dintîi — a însemnat pentru o parte a Europei răsăritene (ne referim la ținuturile balcanice, cu iradieri dincolo de acestea) conturarea unei noi unități culturale purtînd o puternică pecete orientalizantă, cu toate minusurile pe care le-a implicat constant autoritatea unei feudalități militare şi conservatoare precum aceea ce a dominat imperiul turcesc, în sfera structurilor politice, economice şi sociale; o asemenea, relativă, unitate de civilizație este recognoscibilă în Balcani, la nivel urban mai ales, din sfera obiceiurilor pînă în aceea a artizanatului, ea neexcluzînd de fapt şi un anume spirit de toleranță pe plan confesional, ceea ce explică parțial posibilitatea unor manifestări cultural-religioase ale popoarelor supuse de-a lungul lungii epocii a Turcocrației (cazul cel mai notabil fiind cel al grecilor din capitala imperiului).

Din punctul de vedere al civilizației Europei orientale la sfîrşitul evului mediu şi la începutul epocii moderne, împrejurarea fundamentală că țările române nu au fost atinse de ocupația otomană, dezvoltîndu-se în limitele unei autonomii politice şi a unei independențe culturale ce s-a manifestat în tot decursul epocii aşa-numite „postbizantine" (secolele XVI—XVIII), că s-a menținut situația de independență pe care au avut-o față de Sublima Poartă unele insule grecești posesiuni ale Veneției şi, mai ales, marele cnezat al Moscovei — devenit Rusia țarilor din secolele XVI—XVII, mai apoi Rusia imperială a secolului al XVIII-lea —, a fost aceea care a determinat în chip hotărîtor întregul curs al dezvoltării literare, artistice şi ideologice în ceea ce Nicolae Iorga a numit, cu o expresie antologică, „Bizanțul după Bizanț", în preluarea tradițiilor patronajului cultural bizantin, sîrb şi bulgar al epocii medievale de către voievozii români de la București şi Iaşi, de către negustorii greci din diaspora, de la Veneția, şi nu în ultimul rînd, chiar dacă mai tîrziu, de către țarii moscoviți.

www.dacoromanica.ro

După dramaticul moment al cuceririi turcești a Constantinopolului în 1453, sigur cel mai însemnat eveniment al sfîrșitului de ev mediu, cu ecouri în conștiința publică a Occidentului și mai ales, în estul continentului (unde au circulat pe această temă versiuni balcanice ale unei scrieri rusești din secolele XV—XVI *Povest o Țarigrade* atribuită lui Nestor Iskander, ca și „Memoriile unui ienicer" ale lui Constantin din Ostrovica); după multiplele planuri de cruciadă concepute de umaniști apuseni, dar și după unele izolate și utopice proiecte de unire a Islamului cu creștinismul de felul celui datorat lui Gheorghe din Trapezunt la mijlocul secolului al XV-lea; după ficțiunile cavalerești occidentale cu caracter cruciat privind călătorii „en Honguerie et en Turquie", singurele acțiuni antiturcești efective s-au datorat, în secolul căderii Constantinopolului, unor conducători români: este vorba de voievodul Transilvaniei devenit regent al Ungariei, românul Iancu de Hunedoara, de voievodul Țării Românești Vlad Țepeș — din care literatura medievală și modernă apuseană a voit a face un celebru personaj, Dracula —, în sfîrșit, de voievodul Moldovei Ștefan cel Mare, cel care, ca un simbolic continuator ideologic al operei bizantine a bazileilor, punea să fie înfățișat, într-o frescă murală de la biserica din Pătrăuți, în 1487, un episod semnificativ din legenda primului împărat creștin Constantin cel Mare — patron de cruciadă pretutindeni în Europa medievală — și punea să fie copiat în zbornice de la Putna „Panegiricul" aceluiași Constantin cel Mare scris cu un veac înainte, la sud de Dunăre, de către Eftimie din Tîrnovo.

Rezistența antiotomană avea să fie pe planul civilizației, ca și pe cel al politicii, un leit — motiv al secolelor XVI și XVII atît în țările române cît și în unele regiuni balcanice cu un statut asemănător — este vorba de sfera adriatică și în primul rînd de Raguza —, în cultura medievală finală din Moldova și Țara Românească, ca și în aceea a Renașterii dalmatine. Reprezentarea dușmanilor islamici — turci și tătari (alături și de alți neortodocși, armeni, evrei, „latini", cărora în Rusia și Ucraina aveau să li se adauge alte categorii confesionale și etnice) — în scena „Judecății de apoi", în pictura exterioară a Moldovei epocii lui Petru Rareș și a urmașilor săi imediați — la Voroneț, în 1547 —, sau aceea, cu cîțiva ani mai devreme, pe lespedea sa funerară de la Curtea de Argeș, a însuși voievodului muntean Radu de la Afumați, în luptă împotriva „agareenilor"; ecourile campaniilor antiotomane, cu răsunet balcanic și european, ale primului realizator al unității politice românești, Mihai Viteazul, la sfîrșitul extrem al secolului al XVI-lea, în diferite cronici, cea a românului Teodosie Rudeanu, cea a silezianului Balthasar Walter, cea a grecului Stavrinos; scrierile unor eminenți reprezentanți ai literelor din Croația și Dalmația — *Rugăciunea* împotriva turcilor și epopeea antiotomană *Judita* a lui Marko Marulić din Split în secolul al XVI-lea sau poemul epic *Osman* al poetului raguzan Ivan Gundulić la începutul secolului al XVII-lea —, sînt doar cîteva exemple ale culturii militante, în haină plastică sau literară, încă medievală sau deja renascentistă, ale unui interes constant pentru lupta de cîștigare a independenței, pentru istorie și pentru patrie al contemporanilor cei mai luminați, aceste năzuințe devenind o componentă de civilizație modernă, îndeosebi în Sud-estul european, în condițiile permanentei înfruntări, fățișe sau indirecte, cu dușmanul politic de alt neam, de altă credință, de altă tradiție culturală.

www.dacoromanica.ro

Alături de afirmarea unei independențe politice și culturale sud-est europene înaintea ofensivei Islamului, un alt fenomen specific epocii va fi cel al preluării moștenirii imperiului bizantin de către suveranii singurelor state nesubjugate de Semilună în Răsăritul european : domnii români și marii cneji, mai apoi țarii ruși. În ceea ce îi privește pe aceștia din urmă — promotori ai centralizării statale în jurul Moscovei, principalul centru politic al Rusiei de nord-est, o dată cu Ivan al III-lea, Vasile al III-lea și Ivan al IV-lea —, trebuie spus că sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea este momentul istoric în care prinde contur definitiv cunoscuta teză ideologică ce echivala Moscova cu cea de „a treia Romă". Avînd un caracter ecleziastic accentuat, cu rădăcini mai vechi în ruptura dintre biserica rusească și cea din Constantinopol în epoca conciliului de la Florența-Ferrara în prima parte a secolului al XV-lea, această idee cu adînci nuanțe teocratice și „mesianice" apare limpede exprimată, între altele, în 1492 cînd pentru mitropolitul rus Zosima marele cneaz Ivan al III-lea — suveran ce se socotea egal cu monarhii europeni cu care intrase în legătură, prin Germania și prin Italia mai ales, ca și prin căsătoria-i cu o descendentă a Paleologilor, crescută în preajma Sf. Scaun — era un „nou Constantin" ; două decenii mai tîrziu, în 1511, o celebră scrisoare a călugărului Filotei de la mănăstirea Eleazar din Pskov afirmă răspicat că „a treia Romă" de pe rîul Moscova este moștenitoarea definitivă a celorlalte două, de pe Tibru și de pe Bosfor, doctrină ce explică unele împrejurări ale evului mediu final rusesc. Ea ajută să se înțeleagă mai bine atît sensul proclamării ca „țar" — așadar, „caesar" —, în 1547, a lui Ivan al IV-lea — în contextul unei politici absolutiste binecunoscute al cărei doctrinar a fost un Ivan Peresvetov ce oferea drept model stăpînului său pe voievodul Moldovei Petru Rareș —, cît și apelul rusesc la tradițiile culturale bizantine — vădit, între altele, în aducerea în Rusia a lui Maxim Aghioritul, traducător de cărți grecești și campion al ideii de cruciadă împotriva turcilor — sau la formele exterioare ale „suveranității" din Bizanț (avem în minte însemnele puterii cîrmuitorilor ruși din secolele XV—XVII, anume „sphaira" bizantină echivalentă cu „globus"-ul occidental). Încununarea acestei politici de continuare a tradițiilor Bizanțului defunct avea să fie crearea în 1589 a patriarhatului Moscovei — al cincilea și ultimul în succesiunea medievală a patriarhatelor Orientului —, cu un rol decisiv pe plan cultural și politic în tot cursul secolului al XVII-lea.

Treptata deschidere a Rusiei către Apus în secolele XVI—XVII — navigatori englezi, călători germani și danezi, suedezi și olandezi ajung la țărmurile septentrionale ale Rusiei, îi străbat întinderile mergînd către „Tartaria" (Siberia), descriu pe larg aceste ținuturi, obiceiurile, oamenii și monumentele lor (Sigismund von Herbestein și Adam Oelschläger zis Olearius sînt cei mai cunoscuți dintr-un lung șir de asemenea autori) —, apariția unor colonii străine la Moscova, ca și începutul propriu-zis al occidentalizării culturale sub primii Romanovi, aveau loc în condițiile unor înfruntări politice și militare cu unii vecini apuseni și, mai ales, ale unor ciocniri confesionale dintre ortodoxia rusească și catolicismul polon, biserica determinînd în fapt, mai mult chiar decît în alte părți ale Europei răsăritene, întreaga dezvoltare intelectuală a Rusiei de după 1600. Faptul a fost deosebit de evident în prima jumătate a secolului al XVII-lea,

www.dacoromanica.ro

atunci cînd patriarh moscovit era Filaret, tatăl ţarului Mihail Feodorovici, şi cînd mitropolit de Kiev era vlăstarul unei familii voievodale româneşti, Petru Movilă, creator al unei academii teologice, după model occidental, cu care a avut contacte generaţia celor ce vor fi elemente de bază în vasta reformă politică, socială şi intelectuală a Rusiei din timpul lui Petru cel Mare. Nu mai puţin, rolul fundamental al instituţiei ecleziastice în Rusia secolului al XVII-lea a fost limpede vădit atunci cînd, în timpul patriarhului Nikon, iniţiativa de revizuire a textelor slave de cult după originale greceşti a dus la vestita mişcare a „Raskol" -ului, începută în anii '60 ai amintitului veac, sub conducerea protopopului Avakum, expresie a unei reacţii autohtone cu rădăcini în ascetismul medieval rusesc al secolelor anterioare (consunînd, de asemenea, cu unele forme de angoasă ale crizei intelectuale europene contemporane din Occident de felul jansenismului francez şi al pietismului german), la nivelul unui cler ţărănesc puţin instruit şi opus inovaţiilor culturale, cu motivaţii ideologice şi istorice reluate, pe alocuri, de slavofilismul secolului trecut.

Sfîrşitul veacului al XV-lea şi începutul celui de al XVI-lea au însemnat pentru întreaga Europă răsăriteană momentul unor legături susţinute cu Occidentul germanic al goticului final şi cu acela al Renaşterii italiene. Aceste legături au contribuit substanţial la conturarea unui „umanism aulic" est-european, superficial dar strălucitor, echivalent al unor forme plastice renascentiste înnoitoare şi exuberante dar cantonate strict la sfera morfologicului şi a decorativului, fără aderenţe la nivelul structurilor din cîmpul artelor vizuale.

Găsindu-şi premizele într-un anume umanism latin al secolelor XIV—XV, cu caracter internaţional, din Europa central-răsăriteană, cu ecouri în Balcani (Polonia, Ungaria, Croaţia, Dalmaţia), această nouă realitate culturală est-europeană, întreţinută de contacte cu principalele centre umaniste şi renascentiste ale Occidentului, s-a manifestat diferit şi în funcţie de structurile sociale pe care le angrena : lumea urbană a Poloniei, de pildă, s-a orientat precumpănitor către oraşele Germaniei şi ale Ţărilor de Jos, de la disciplinele universitare pînă la arhitectură şi sculptură (în acest context, de pildă, poate fi înţeleasă atenţia acordată în universitatea cracoviană nominalismului filozofic, astronomiei şi matematicii, sau poate fi înţeleasă, tot pentru Cracovia, creaţia plastică a unui Veit Stoss), în timp ce lumea seniorială şi cea a curţilor regale sau episcopale din Ungaria şi Polonia, mai departe chiar, din Balcani şi din Rusia, s-a îndreptat vădit către sursele italiene. Din Italia vor veni în regatul ungar, în secolul al XV-lea, înalţi ierarhi protectori ai culturii, la Veszprém, Kalocsa şi Oradea (Branda Castiglione, Giovanni da Buondelmonte, Andrea Scolari); tot de aici vor veni, în vremea mecenatului cultural remarcabil al lui Matei Corvin şi al Beatricei de Aragon, cronicari, precum Antonio Bonfini sau artişti ce-au lucrat la Buda şi Visegrad, la Esztergom şi Pécs, iar în Polonia Iagellonilor, la sfîrşitul secolului al XV-lea şi în prima parte a celui următor, umanişti ca Filippo Buonaccorsi, sculptori şi arhitecţi ca Franciscus Fiorentinus şi Bartolomeo Berecci. Pe de altă parte, sub influenţa precumpănitoare a Italiei, vor fi construite în primele decenii de după 1500 monumentele reprezentative ale noii epoci care au fost capelele Bakócz din Esztergom, Lázó din Alba Iulia şi cea a regelui

www.dacoromanica.ro

Sigismund I din Cracovia ; în legături strînse cu Italia, cu universităţile şi cu literatura acesteia vor sta — chiar dacă exprimînd de fiecare dată nivelul cultural înalt, doctrine şi idealuri ale Europei de răsărit — oameni de ştiinţă precum Copernic, poeţi ca Jan Kochanowski, oameni de stat ca Jan Zamoyski — cel care a conceput unul dintre puţinele „oraşe-ideale" ale continentului, de puternică amprentă plastică şi ideologică renascentistă, la Zamość (Polonia meridională) —, cronicari ca János Thuróczy sau teoreticieni ai statului, ai toleranţei confesionale şi ai egalităţii oamenilor ca Andrzej Frycz-Modrzewski (Modrevius), aceştia doi din urmă reprezentînd în grade diferite o anume vîrstă a înfloririi culturii şi mentalităţii nobiliare din Europa central-răsăriteană la sfîrşitul evului mediu şi la începutul epocii moderne.

Trebuie adăugate acestei atmosfere de Renaştere apuseană transpusă în răsăritul Europei realităţile secolelor XV—XVI din extrema sudică a vastei regiuni pe care o discutăm, anume din Creta, unde sînt înregistrate în artele plastice, dar mai ales în literatură, forme şi conţinuturi de Renaştere italiană, firesc ajunse aici prin intermediul Veneţiei (exemplare sînt scrierile lui Marinos Falieros, Giorgios Kortatzis şi ale lui Kornaros cu al său *Erotocritos* menit unei lungi cariere sud-est europene), ca şi din Dalmaţia, unde oraşe ca Trogir sau Dubrovnik erau autentice nuclee de cultură umanistă şi de unde porneau către Italia nu puţini creatori rămaşi în istoria artei peninsulare cu indicarea calităţii lor etnice sud-slave (Francesco Laurana „il Schiavone", Juraj Čulinović sau Giorgio „Schiavone", Andreja Medulić sau Andrea „Schiavone"). Această din urmă împrejurare ne atrage atenţia şi asupra importantului contingent de umanişti şi artişti de origine sud-est europeană activi în Renaşterea Europei est-centrale şi occidentale, îndeosebi în cadrul regatului ungar dinainte şi de după dezastrul de la Mohács : un János Vitéz — croat din Sredna, întemeietor la Bratislava al unei „academii" la sfîrşitul secolului al XV-lea —, un Iannus Pannonius — croatul Ivan Česmički, poet de nuanţă ovidiană, legat de umaniştii italieni, ajuns episcop de Pécs —, un Giovanni Dalmata — de fapt sculptorul din Trogir Ivan Duknović —, în sfîrşit, un Nicolaus Olahus, umanistul de origine română, corespondentul extrem de învăţat al lui Erasmus din Rotterdam, ajuns arhiepiscop primat al Ungariei, ce a scris despre originea latină şi despre unitatea neamului său de la Carpaţi şi Dunăre.

Receptarea morfologic-decorativă a Renaşterii italiene în Europa est-centrală şi răsăriteană a secolelor XV—XVI constituie ea singură un capitol de cel mai mare interes în istoria culturii acestor părţi de lume. Coexistenţa unor forme italiene toscane, foarte pure şi „moderne" şi a unor forme lombarde, mai decorative şi mai tributare tradiţiei medievale, într-unul şi acelaşi monument — este cazul amintitei capele transilvane de la Alba Iulia, la începutul secolului al XVI-lea —, ca şi prelucrarea locală a unor forme şi procedee italiene — cazul mormîntului florentin cu nişă în Polonia sau cel al curţii cu arcade în Moravia — stau mărturie pentru spiritul selectiv şi creator al culturii din această zonă a continentului. În această perspectivă, cazul cel mai elocvent însă rămîne, cu siguranţă, cel rusesc unde formele nord-italiene, cele ale arhitecturii din Milano şi Bologna îndeosebi, vor determina înainte şi după 1500 ridicarea unui

www.dacoromanica.ro

Kremlin moscovit „italico more", adăpostind biserici și palate cu forme și detalii exterioare tributare repertoriului decorativ al Renașterii, dar cu structuri specifice și tradiționale venind din evul mediu rusesc : așa sînt fortificațiile aceluiași Kremlin și „palatul cu fațete" datorate lui Pietro Antonio Solari și Marco Ruffo, biserica Arhanghelilor construită de Alevisio Novi — recent identificat cu Alvise Lamberti da Montagnana —, dar mai ales biserica Adormirii înălțată de Aristotele Fioravanti, copiind fidel — la cererea expresă a marelui cneaz al Moscovei și din rațiuni politico-ideologice clare — monumentul cu același hram, anterior cu trei secole, din vechea capitală rusească de la Vladimir.

Într-o epocă de triumf a decorativului, de gust pentru culoare, pentru dinamica cromatică și arhitectonică a fațadelor — ca un semn de înnoire, poate, de „renaștere" în spirit local, pentru care ne par a sta mărturie și celebrele fațade integral pictate în prima jumătate a secolului al XVI-lea ale monumentelor de cult din nordul Moldovei (Humor, Moldovița, Arbore, Voroneț), ca un indiciu al esteticii timpului, al spiritului livresc, al exploziei narativului biblic și istoric, cu paralele în „literatura" istorică din aceeași Moldovă, datorată unor cronicari-călugări precum Macarie sau Azarie —, alături de componenta occidentală, renascentist italiană, Europa de răsărit va cunoaște de-a lungul secolului al XVI-lea și prezența elementului artistic oriental islamic. Legăturile felurite și directe cu imperiul otoman aflat în culmea expansiunii sale sub Soliman Magnificul vor face ca detalii decorative cioplite în marmură sau pictate pe faianța parietală a unor moschei — precum cele din Edirne sau din Stambul — să fie regăsite în monumente muntene de la începutul aceluiași veac, datorate voievozilor patroni de cultură Radu cel Mare și Neagoe Basarab, înălțate la Dealu și la Curtea de Argeș. În același timp unele exotisme compoziționale, culorile tranșante, arcurile polilobate și acoperișurile în bulb ale unor monumente din școala moscovită a epocii lui Ivan al IV-lea (Kolomenskoe, biserica Vasili Blajennii de lîngă reședința țarului), trimit spre Orientul persan, către care tocmai acum se deschideau drumurile Rusiei pe Volga, prin cuceririle hanatelor tătărești de la Kazan și Astrahan, evenimente pe care asemenea edificii le comemorau.

Un semn înnoitor pe planul culturii avea să fie, în secolele XV—XVI, triumful definitiv în Europa de est și est-centrală al limbilor vernaculare — acolo unde împrejurări ținînd de sfera ecleziastică și de prestigiul unor limbi „sacre", liturgice, impuseseră dominația medievală a latinei sau a slavei —, triumf mărturisit în doctrina autenticei „devotio moderna" din Cehia hussită, în poezia poloneză a unui Kochanowski, în cronicile și traducerile maghiare ale Bibliei (Gaspar Heltai, Gaspar Károlyi), în răspîndirea unor texte cu caracter laic și bisericesc în limba română (primul asemenea text cunoscut datînd din 1521 și fiind o scrisoare privitoare la înaintarea turcească, trimisă de către un locuitor al Țării Românești unui conducător sas din Transilvania). De asemenea, un semn al noului l-a constituit în aceeași epocă în sud-estul Europei răspîndirea tiparului, îndeobște prin intermediul Veneției unde era imprimată în 1476, pentru grecii din diaspora, prima carte grecească; tot prin intermediul Veneției — cu elemente grafice ale tiparului de aici — era tipărită în 1494, la Cetinje, prima carte sîrbească (în prima

www.dacoromanica.ro

jumătate a secolului al XVI-lea, iarăşi la Veneţia, avea să fie activ tipograful sîrb Božidar Vuković) şi, prin filieră veneto-balcanică, avea să ajungă şi să lucreze în Ţara Românească, la începutul secolului al XVI-lea, Macarie din Muntenegreu, cel ce va realiza în anii 1508—1512 primele cărţi tipărite în spaţiul românesc, deschizînd seria unei bogate producţii de carte imprimată în limbile slavonă şi română la Tîrgovişte, Sibiu şi Braşov.

Şi iarăşi sub semnul înnoirilor culturale est-europene trebuie să aşezăm contactele acestei părţi a continentului cu Reformă apuseană şi cu tot ce a însemnat aceasta — la nivelul ideologiei, al mentalităţii, al literaturii — de-a lungul secolului al XVI-lea, prin diferitele sale orientări, curente şi confesiuni. Polonia, Ungaria şi Transilvania în mod direct, cu mult mai sporadic Ucraina, Lituania şi Moldova (episodul domniei lui Iacob Heraclid Despotul) au înregistrat asemenea contacte cu acest vast fenomen de adînci prefaceri ale structurilor intelectuale europene mergînd de la triumful definitiv al limbilor „naţionale" la accentuarea unui anume tip de individualism modern; fenomen ale cărui ecouri vor atinge în prima parte a secolului al XVII-lea încă, Marea Biserică constantinopolitană în vremea păstoririi lui Chiril Lucaris, provocînd atît reacţia bisericii ortodoxe cît şi activitatea de prozelitism catolic a iezuiţilor în întreaga Europă est-centrală şi într-o parte a Europei răsăritene ortodoxe, mai ales după 1600, ducînd la cele cîteva cunoscute „uniri" cu Roma, în regatul polono-lituan, în Croaţia, în Transilvania.

Este ştiută destul de bine astăzi evoluţia procesului atragerii la protestantism, în Europa est-centrală şi orientală, a unor pături ale nobilimii — în Polonia, Ungaria şi Transilvania — şi a orăşenimii bogate din marile centre urbane de la Gdańsk, Cracovia şi Lublin la Sibiu, Braşov şi Cluj (elementul patrician săsesc fiind îndeobşte atras de luteranism, cel nobiliar maghiar de calvinism al cărui celebru sprijinitor va fi la începutul secolului al XVII-lea însuşi principele Transilvaniei Gabriel Bethlen, cel ce avea să plănuiască şi crearea aici a unui „regat al Daciei" prin unirea ţărilor locuite de români). Nu mai puţin, se ştie că pentru întreaga Europă protestantă au devenit, într-a doua jumătate a secolului al XVI-lea un adevărat model de toleranţă confesională atmosfera din Polonia în vremea „consensului de la Sandomir" (1570) şi aceea din Transilvania celor patru „religii recepte", după cum este cunoscută înflorirea în aceste două arii culturale a unor forme extreme — din punct de vedere social şi doctrinar — ale protestantismului, precum anabaptismul sau precum antitrinitarismul aşa-numiţilor „Fraţi Polonezi" şi cel oficializat în timpul domniei principelui ardelean Ioan Sigismund, care stă la originile îndepărtate ale bisericilor unitariene anglo-saxone din epoca modernă.

În condiţiile legăturilor tot mai frecvente cu Apusul, dar mai ales ale unei dezvoltări culturale independente, fără forme de cucerire şi imixtiune otomană de felul celor de la sud de Dunăre, umanismul românesc al celor două secole ce aveau să vină a cultivat, sub învelişul unui autentic raţionalism ortodox, al unui civism militant, pătruns deopotrivă de istorism, de enciclopedism şi de spirit critic, cele două idei majore, a unităţii neamului şi a originii sale latine, cartea tipărită şi şcolile contribuind tot

www.dacoromanica.ro

mai mult la adîncile prefaceri săvîrşite aici la nivelul mentalităţii colective. Umanismul românesc al secolului al XVII-lea şi al începutului celui de-al XVIII-lea, nedesprins încă complet de lumea medievală, avea să fie atent cu precădere — este o trăsătură definitorie a sa — la destinele colectivităţii, avea să fie deschis tuturor orizonturilor culturale, străbătut de principii morale regăsite în texte de epocă, străbătut nu mai puţin de sentimentul acut al istoriei — îl întîlnim în secolul al XVII-lea, în timpul domniilor unor Matei Basarab, Vasile Lupu, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, în opera lui Udrişte Năsturel, a lui Miron Costin cu a sa *De neamul moldovenilor*, ce afirma limpede originea latină a românilor, a unui Constantin Cantacuzino stolnicul, cel ce studiase la Padova, a unui Gheorghe Brancovici, preocupat de istoria popoarelor balcanice —, de interesul pentru dezbaterile doctrinare ce implicau teologi ortodocşi, catolici şi calvini din întreaga Europă (aici vom aminti pe mitropolitul moldovean Varlaam, pe Nicolae Milescu, călătorul în Extremul Orient — cu o contribuţie de valoare, în epocă, la progresele ştiinţei, în sfera geografiei, a istoriei, a etnografiei Siberiei şi Chinei —, din nou pe Udrişte Năsturel, traducător al vestitei *Imitatio Christi*). Era o civilizaţie către care s-au îndreptat cu interes călători şi cărturari ai Răsăritului patronat de voievozii români, mărturie stînd în acest sens opera gruzinului Antim Ivireanu, cea a sirienilor Macarie Zaim şi Paul din Alep, legaţi fiecare de realităţile culturale româneşti din secolul al XVII-lea şi de la începutul celui următor, epocă de maximă înflorire culturală românească pe care a exprimat-o cel mai bine personalitatea de europeană dimensiune a principelui-cărturar Dimitrie Cantemir. Biografia şi opera acestuia ilustrează în fapt întregul climat al umanismului tîrziu est-european din jurul lui 1700 pe care domnul Moldovei, devenit demnitar al ţarului Rusiei şi membru al Academiei din Berlin — pentru care redacta, în spiritul preiluminist mult apreciat de şcoala germană de geografie, cunoscuta-i *Descriptio Moldaviae* — l-a ştiut direct prin învăţătura sa cu dascăli greci în Moldova şi cu profesorii din Stambul; un umanism care s-a vădit, modern şi divers, în scrierile sale despre muzica turcească şi despre religia mahomedană, într-un roman „cu cheie" baroc, precum *Istoria ieroglifică*, în textul latin al celebrei sale istorii a imperiului otoman — tradusă şi tipărită în principalele limbi europene moderne, ştiută şi citată de Voltaire şi de Gibbon — sau într-un text de importanţa *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor*, cu o înrîurire notabilă asupra întregului iluminism românesc prin afirmarea ideilor fundamentale ale originii şi stăruinţei româneşti în spaţiul carpato-dunărean.

Marcînd debuturile propriu-zise ale epocii moderne în cultura românească, secolele XVII şi XVIII au această funcţie de început de modernitate — într-o corelaţie directă cu Occidentul european, chiar dacă într-un spirit autonom şi specific — pentru întregul răsărit al continentului prin aceea că prefigurează sau realizează chiar tipul intelectualului modern, că înregistrează cea mai importantă şi decisivă breşă în tradiţia postbizantină la nivel literar şi plastic, teologic şi iconografic.

În întregul Sud-est european, ca şi în Rusia, ne aflăm acum în epoca plenarei afirmări a misiunii nobile şi înnobilante a culturii, a învăţămîntului, a cărţii tipărite, în cea a gustului sporit pentru literatura

www.dacoromanica.ro

istorică ce confruntă critic prezentul cu trecutul, pentru literatura sapienţială şi de delectare — sînt acum traduşi şi citiţi în tot sud-estul Europei Gessner şi Florian, Marmontel şi Metastasio —, în vremea introducerii în pictura religioasă a unor teme noi izvorîte din cultura şi din sensibilitatea italiană a Renaşterii tîrzii, a manierismului şi a barocului (în Grecia la Corfu, în Albania la Berat, în Ţara Românească şi în Rusia în numeroase monumente); semnele acestei totale înnoiri vor atinge chiar şi foarte conservatoarea lume a imperiului otoman, unde şcoli coranice şi unii cărturari de prim rang, precum Koci-bey, în mediul islamic, sau interesul unor învăţaţi ortodocşi pentru limbile vernaculare orientale (în Siria, de pildă), indică anume deschideri culturale ce anunţă epoca modernă.

Elementele de noutate pe planul civilizaţiei vor fi receptate de fapt în Răsărit şi prin acele foarte însemnate entităţi socio-politice şi culturale, ce prelungeau nemijlocit tradiţiile ecumenice ale Bizanţului, care au fost centrele monastice cu caracter internaţional — de la Athos în primul rînd, de la Meteore şi din Orient (Sinai, Ierusalim) —, dar mai ales patriarhatul din Constantinopol. Cele dintîi, iradiind pînă în Bulgaria, în ţările române şi în Rusia secolelor XVI—XVIII, au înregistrat în sfera artei, de pildă, inovaţiile picturii de icoane cretane, ale şcolii de la Candia, puternic influenţată de arta catolică a Veneţiei — aşadar, dintr-un mediu eclectic din care a pornit spre alte meridiane mult celebrul Domenicos Theotokopoulos —, adaptîndu-le însă la pictura murală (cazul cel mai cunoscut este cel al lui Teofan Cretanul, al cărui stil ascetic, ţinînd de o academizare a tradiţiei paleologe, şi-a lăsat urmele la Meteore şi la Athos în prima jumătate a secolului al XVI-lea) sau adaptînd spiritului şi viziunii post-bizantine gravuri germane ale lui Cranach înfăţişînd ciclul „Apocalipsului", tot mai mult preţuit în Orientul ortodox al epocii, aşa cum îl întîlnim pentru prima oară într-o ctitorie atonită a voievozilor moldoveni, după 1547, la Dionysiou; tot în legătură cu Athosul — printr-un Gavril Protul şi un Manuil din Corint — au stat şi momentele de înflorire a civilizaţiei din Ţara Românească în epoca lui Radu cel Mare, a lui Neagoe Basarab şi a *Învăţăturilor* acestuia către fiul său redactate într-un stil de tradiţiei bzantină, adaptat însă realităţilor politice şi culturale româneşti, după cum mai tîrziu, din lumea atonită a secolului al XVIII-lea — prin *Filocalia* lui Nicodim Aghioritul, publicată în 1782, ce însuma, într-o vastă compilaţie, experienţa multiseculară a ortodoxiei sub forma unui neoisihasm ce cunoştea acum un reviriment anacronic în pragul epocii moderne — ajung ecouri deloc neglijabile în spiritualitatea rusească şi, întrucîtva, în aceea românească (cazul lui Paisie Velicicovski de la mănăstirea Neamţ, la finele veacului al XVIII-lea).

Mai complexă a fost situaţia patriarhatului ecumenic din Stambul, „the Great Church in Captivity", spre a relua titlul unei cunoscute monografii ce i-a dedicat-o Steven Runciman. Profund grecizată de-a lungul secolelor XVI—XVIII, instituţia patriarhatului din capitala sultanilor a reprezentat un factor de permanenţă spirituală de o impresionantă longevitate, chiar dacă de o intensitate relativă, cunoscînd în momentele sale de înflorire — la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi în prima jumătate a celui de-al XVII-lea, în timpul păstoririi unor teologi şi reformatori de talia lui Ieremia al II-lea şi a lui Chiril Lucaris —, ca şi în cele de criză şi decădere, în secolul al XVIII-lea şi la începutul veacului trecut, toate avata-

www.dacoromanica.ro

rurile inerente istoriei unui „millet", a unei comunități neislamice, de „second-class citizens", spre a-l cita din nou pe Runciman, depinzînd de toleranța sau de intransigența unor padișahi, de protecția unor cîrmuitori români sau ruși, a unor ambasadori occidentali la Sublima Poartă. Ajungînd a controla la un moment dat, în secolul al XVIII-lea, întregul Sud-est european — ca niciodată în trecutul bizantin —, fiind ilustrat în secolele XVI și XVII de ierarhi, cărturari și „iatrophilosophoi" cu studii în Apus — un Meletios Pigas, din nou un Lucaris, marele teolog în contacte cu Occidentul calvin, călătorit de la Padova în țările române și de la Vilna la Cairo, un Teofil Corydaleu, învățatul comentator al lui Aristotel în spirit raționalist elenic, opus dogmatismului teologic și scolasticii catolice, ajuns în fruntea „academiei patriarhale" din Stambul, sau alte numeroase figuri de mare interes cultural prin deschiderea lor de orizont, prin contactele întreținute în medii diverse, de la Geneva la Oxford și la Roma —, patriarhatul ecumenic va sprijini din plin difuzarea unor forme de cultură greacă în Balcani și în țările române, prin cărți și prin imagini (ilustrative sînt, în acest din urmă sens, picturile murale de secol XVII de la Hopovo și Arbanasi, de la Bačkovo și Hurezi). Nu mai puțin, el va întîlni rezistența unor forme de autonomie spirituală postbizantină în Peninsula balcanică, cea mai însemnată fiind aceea a patriarhatului de Peć întemeiat cu sprijin turcesc și durînd două secole, din 1557 pînă în 1755, cu consecințe favorabile pentru dezvoltarea unei civilizații sîrbești mai puțin dependente de accentuata grecizare a vieții culturale din Sud-estul european în secolele XVI—XVIII.

Un însemnat rol în cadrul patriarhatului din Stambul și în amintitul fenomen de elenizare culturală l-au jucat, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, marii dragomani cu rosturi diplomatice pe lîngă Poartă și fanarioții ajunși în scaunele domnești de la Iași și București, ilustrînd din plin, pe plan politic și intelectual, „despotismul luminat" din sud-estul Europei. Între ei s-au aflat personalități culturale marcante, legate de civilizația occidentală: Alexandru Mavrocordat Exaporitul, autor la Padova al unei teze despre circulația sîngelui după teoria lui Harvey, Nicolae Mavrocordat, autor de romane filozofice și posesor al unei biblioteci de excepție în ctitoria sa de lîngă București, de la mănăstirea Văcărești, Nicolae Caragea, traducător în grecește al lui Voltaire, sau reformatori sociali cu inițiative de răsunet european precum Constantin Mavrocordat, sprijinitor, între altele — ca și fanarioții din neamurile Ipsilanti, Moruzi sau Hangerli — al învățămîntului românesc, balcanic și din întregul Orient ortodox unde ajungeau ajutoare românești, la Stambul și Therapia, în Patmos, în Chios și la Trapezunt, la Tîrnovo, la Athos și la Serres.

Aceste ajutoare românești — trebuie adăugat — nu făceau decît să continue pînă în pragul epocii moderne o vastă și tradițională acțiune de patronaj cultural românesc asupra Orientului ortodox, implicînd în egală măsură ajutoare în bani și daruri substanțiale acordate comunităților creștine de aici, închinarea unor așezăminte, trimiterea de odoare liturgice și de cărți de cult. Amintitul patronaj, ale cărui începuturi coboară în timp pînă în plin ev mediu, la un Vladislav I al Țării Românești și un Ștefan cel Mare al Moldovei, aflați în legături bine știute cu mănăstirile atonite (Cutlumuz, Zograf, Vatopedi), a crescut considerabil în am-

www.dacoromanica.ro

ploare şi semnificaţii, prelungind de fapt patronajul medieval bizantin şi balcanic, odată cu epoca instăpînirii otomane asupra aceluiaşi Orient ortodox; era epoca cînd domnii români — Neagoe Basarab, Vasile Lupu sau Constantin Brâncoveanu, comparaţi pentru munificenţa lor, în spirit hiperbolic desigur, cu cei mai iluştri împăraţi ai creştinătăţii, Constantin cel Mare şi Justinian, dar şi Vlad Călugărul, Matei Basarab sau Movileştii, urmaţi de Mavrocordaţi şi de alţi membri ai „dinastiilor" fanariote din ţările române — au fost principalii susţinători ai aşezămintelor de cult şi de învăţămînt de la Sinai şi Ierusalim, de la Athos şi Meteore, de la Stambul şi din îndepărtata Sirie unde soseau, de la Bucureşti la Alep, cărţi tipărite şi chiar tiparniţe spre folosinţa creştinilor arabi din aceste părţi de lume.

Neîndoios, între factorii de progres şi de aculturaţie ce se întîlnesc, ca o trăsătură de unire, în istoria patriarhatului ortodox din Stambul — ca şi în a celorlalte instituţii similare din Orientul Apropiat (Antiohia, Alexandria, Ierusalim) —, în cea a umanismului românesc tîrziu, în cea a dragomanatului şi a iluminismului fanariot, trebuie menţionată, pe primul loc, difuzarea formelor de instrucţie superioară în Răsăritul european. Aceasta s-a făcut, în cu mult cea mai mare măsură, prin Universitatea din Padova, faimosul „Athenaeum Patavinum" care din 1658 avea un colegiu anume pentru grecii din cuprinsul imperiului otoman (se poate adăuga, în această privinţă, şi rolul colegiului Sf. Atanasie din Roma, creat în 1577, iarăşi mai ales pentru greci, în cadrul acţiunilor misionare catolice în Balcani din epoca Contrareformei, acţiuni prelungite prin filieră raguzană, croată şi bulgară la nord de Dunăre, în ţările române ale secolului al XVII-lea). Liberalismul veneţian tradiţional — ajuns chiar, în Universitatea din Padova, la conflict deschis cu iezuiţii —, un cert raţionalism şi realism pragmatic propriu acestei zone de negoţ înfloritor a Italiei şi-au pus pecetea asupra gîndirii celor cîteva generaţii de intelectuali sud-est europeni ce au trecut pe la Padova — de la Chiril Lucaris la Corydaleu, elev, aici, al lui Cesare Cremonini, la toţi „mediciifilozofi" greci ce au ajuns apoi la Stambul şi la Bucureşti, la Iaşi şi la Moscova, la oameni politici de felul românului Constantin Cantacuzino; în acelaşi timp, pozitivismul padovan ce separa practic teologia de filozofie, care făcea să fie cultivate discipline ca astronomia şi chiar elemente de economie politică, fidelitatea padovană faţă de învăţătura aristotelică dusă pînă la un conservatorism apt a atrage pe ortodocşi, au creat o atmosferă comună, un climat de civilizaţie întrucîtva similar din care se împărtăşea întreaga intelectualitate est-europeană, o autentică „confrerie padovană" a secolelor XVII—XVIII ce a contribuit chiar, pe plan teoretic, la cristalizarea unei anume doctrine a Răsăritului european faţă de Apusul catolic şi protestant (nu întîmplător, tocmai acum se ivesc singurele „summae" efective ale ortodoxiei, datorate patriarhului Constantinopolului Chiril Lucaris — trecut prin Universitatea din Padova —, mitropolitului de origine română al Kievului Petru Movilă — şi el mult influenţat de cultura occidentală prin Polonia —, patriarhului Ierusalimului Dositei, opera acestuia din urmă fiind publicată postum la Bucureşti de către Hrisant Notaras, alt fost elev al Universităţii padovane şi corespondent al stolnicului Constantin Cantacuzino).

www.dacoromanica.ro

Acest „internaţionalism padovan" şi Universitatea nord-italiană ce i-a stat la origini au fost indisolubil legate de fenomenul apariţiei şi răspîndirii şcolilor superioare în Europa orientală în secolele XVII şi XVIII. Acest fenomen, la rîndu-i cu puternic caracter internaţional, amintind prin circulaţia cărturarilor şi a profesorilor — greci îndeosebi, dar şi slavi sau români — de deja menţionatul internaţionalism cărturăresc al secolelor XIV—XV, poate fi urmărit din prima jumătate a secolului al XVII-lea, de la „academia" kieviană a lui Petru Movilă creată după modelul şcolilor iezuite din Polonia — şi devenită model, la rîndu-i, pentru şcoala din Moscova a lui Sofronie Pociaţki, mai apoi a grecilor Sofronios şi Ioanikios Likudis, ca şi pentru „academia" lui Vasile Lupu de la Iaşi unde va fi profesor acelaşi Pociaţki ca şi cretanul Ieremia Kakavelas, dascălul lui Cantemir —, pînă într-a doua parte a secolului al XVII-lea, la „academia domnească" de la Bucureşti, înfloritoare — ca un autentic centru de cultură sud-est europeană — sub patronajul lui Constantin Brâncoveanu şi al stolnicului Constantin Cantacuzino; la aceasta din urmă au profesat foştii ucenici padovani Sevastos Kymenitul — traducător al unui tratat neoaristotelic —, Ioan Comnen şi Iacob Pylarinos, medicul ce a introdus pentru prima oară vaccinul antivariolic şi a scris primul tratat din lume referitor la această chestiune ştiinţifică. Amintitelor şcoli din secolul al XVII-lea li se adaugă aceea din Ianina întemeiată de negustorii greci din diaspora veneţiană şi la care în secolul următor va fi profesor Eugenios Voulgaris — studios al operei filozofice a unor Locke, Wolff şi Leibniz, traducător al lui Voltaire —, acelaşi care va scandaliza cercurile monahale prin occidentalismul său atunci cînd va preda la vremelnica „Academie de la Athos", întemeiată după mijlocul secolului al XVIII-lea de patriarhul Chiril al V-lea, şi care va ajunge în Rusia la chemarea Ecaterinei a II-a.

„Modernitatea" Europei răsăritene în epoca dintre 1600 şi 1800 a fost vădită şi pe planul sensibilităţii plastice, al gustului şi al creaţiei în materie de arhitectură, pictură sau arte decorative, în ceea ce ar putea fi denumite consonanţele stilistice tot mai precise şi mai pronunţate ale acestei părţi a continentului cu restul Europei, cu curentele şi stilurile artistice majore din epoca de după Renaştere, mai exact spus cu manierismul, barocul şi neoclasicismul.

Măsura în care largul şi prea vagul termen de „postbizantin" sau cel de „postrenascentist" pot fi nuanţate sau chiar schimbate de la regiune la regiune şi de la epocă la epocă, pentru estul Europei, cu concepte stilistice ceva mai clar conturate este dată de rezultatele unor studii recente. Ele au permis să se vorbească pentru Boemia, Moravia, Polonia şi zona baltică, la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi la începutul celui de-al XVII-lea, despre un „manierism central-european" — legat în bună parte de capitala imperială care era Praga rudolfină — şi despre un „manierism nordic" cu legături către manierismele italian şi olandez, după cum au făcut posibilă descifrarea elementelor unui „manierism moldovenesc", în primul deceniu al secolului al XVII-lea, în timpul voievozilor din familia Movilă. Tot asemenea studii conjugate au permis distingerea, în cuprinsul acelui factor de unitate culturală a secolelor XVII—XVIII care a fost barocul european, a rolului pe care l-a avut mentalitatea nobiliară din Europa răsăriteană în stimularea unor forme artistice şi ideologice specifice precum

www.dacoromanica.ro

„sarmatismul" şi mai apoi barocul iubitor de fast şi de ceremonial pus în slujba „szlachtei" din Republica nobiliară a Poloniei; a rolului patronajului clerical şi burghez în unele aspecte locale balcanice ale barocului, legate direct sau indirect de Italia şi de „barocul imperial habsburgic", precum barocul din insulele greceşti şi din Peloponez, din Slovenia şi din Raguza, sau mai ales barocul sîrbesc ilustrat în Voivodina şi în BIčka prin pictura murală a unor monumente de cult din secolul al XVIII-lea (Krušedol, Rakovac, Bodjani), unde au activat artişti sud-dunăreni influenţaţi de arta austriacă dar şi de tradiţiile medievale locale (Hristofor Žefarović, Teodor Dimitrievič Kračun, Teodor Ilja Češlar); a însemnătăţii unor ctitori voievodali în înflorirea barocului românesc cu izvoare felurite — veneţiene, polono-ucrainiene, constantinopolitane —, dar şi cu rădăcini locale (vizibile în ctitorii ale Iaşului, ale Bucureştiului, ale Olteniei secolului al XVII-lea şi a începutului celui următor, în epoca unor Vasile Lupu şi Constantin Brâncoveanu) şi a importanţei legăturilor Transilvaniei secolului al XVIII-lea cu aşa-numitul „al doilea baroc habsburgic"; a rolului unor pături sociale în ascensiune şi a unor limpezi deschideri spre Occident reflectate în diferitele variante ale barocului rusesc („barocul Mazepa" în Ucraina, „barocul Narîşkin" la Moscova, barocul de la Rostov şi Iaroslavl, barocul imperial petersburghez al lui Petru I); a caracterului folcloric precumpănitor al unor forme de baroc artizanal în Bulgaria, evident în sculptura în lemn sau în arhitectura orăşenească (Koprivştiţa, Plovdiv, Triavna, Samokov); în fine, a acelui pitoresc şi încă puţin ştiut baroc turcesc de la începutul secolului al XVIII-lea, cu aşa-numitul stil „lalé" (al lalelei) din timpul lui Ahmed al III-lea, cu ecouri în sfera picturii ornamentale şi a artelor decorative, din Anatolia pînă în ţările române.

Mai mult decît simple dar sugestive consonanţe, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea vor aduce în Estul european şi în Europa est-centrală înrîuriri directe şi masive ale atît de cosmopolitului stil neoclasic din Occident, prin filieră franceză, italiană şi austriacă, fie în aşa-numitul „stil Stanislas August Poniatowski" din Polonia, fie în Rusia Ecaterinei a II-a şi a lui Alexandru I — ilustrate de arhitectura din Moscova şi Petersburg a unor Kazakov şi Starov, de portretistica şi de sculptura de aparat a unor Borovikovski şi Şubin —, fie în arhitectura Bucureştilor şi mai ales a Iaşilor, fie în Serbia unde ele sînt vădite în arta portretului burghez cultivat în jurul bogaţilor negustori din Novi Sad şi Vršac sau în aceea a unor pictori legaţi de evenimentele istorice din timpul mişcării lui Karagheorghevič (Ştefan Gavrilović, Uroš Knezević). O dată cu secolele XVII şi XVIII, diversitatea socială a consumatorilor de cultură din rîndul maselor populare din estul Europei — de tipul lumii ţărăneşti din unele părţi ale Greciei, din Serbia, din Ungaria de sud, din Bulgaria, din Oltenia şi Muntenia sau al celei din oraşele prospere din Creta, din insulele ioniene sau din Rusia — a dus şi la o diferenţiere a producţiei culturale plastice, muzicale şi literare la nivel folcloric, înregistrîndu-se acum şi unele preferinţe pentru o anume iconografie apropiată de spiritul şi textul „cărţilor populare" sau pentru decorativismul abundent, pentru unele forme melodice şi coregrafice legate de evenimente şi obiceiuri ale locului („dansul de recrutare" în folclorul muzical maghiar, unele cîntece culese de Anton Pann în zona

www.dacoromanica.ro

carpato-dunăreană), pentru poezia epică ai cărei eroi erau luptători pentru dreptate şi libertate („haiduci" şi „klefţi", în ţările române, în Bulgaria, în Grecia continentală sau apărători ai frontierelor, în Albania şi în Bosnia), pentru balada istorică în Serbia, pentru balade ce aveau în centru tema zidirii şi a jertfei (aceea, balcanică, a „Zidirii Skadarului", accea, românească, a „Meşterului Manole"), pentru povestiri despre mari conducători de oşti din antichitate, precum Alexandru cel Mare în lumea elenică.

Dar dincolo de o asemenea diversitate folclorică, unificarea stilistică a civilizaţiei est-europene în formele sale „culte", în cele ale barocului, printr-un proces similar celui din Occident; o anume modernizare legislativă ce înlocuia vechea pravilă bizantină prin unele codificări din secolul al XVIII-lea şi de la începutul celui de-al XIX-lea (codul Ecaterinei a II-a în Rusia, codurile Ipsilanti, Calimachi şi Caragea, între 1780 şi 1818, în ţările române, de exemplu); rolul unificator al presei la nivelul opiniei publice ce începea să se manifeste acum — la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea apar, rînd pe rînd, ziare sîrbeşti (1768) şi greceşti la Veneţia şi Viena, urmate de cele din Ungaria, Slovacia, Moldova şi Ţara Românească (1829) —, avea să prefacă treptat partea răsăriteană a continentului într-o lume efectiv modernă, cu o civilizaţie care trezea tot mai mult, politic, economic şi ideologic, interesul Occidentului (exemplare sînt, din acest punct de vedere, atenţia iluminiştilor francezi şi germani, de la Paris pînă la Halle, faţă de Rusia lui Petru cel Mare şi a Ecaterinei a II-a, cea a intelectualilor şi a oamenilor de stat apuseni faţă de Grecia modernă, cea a diplomaţilor şi a călătorilor de tot felul faţă de ţările române).

Era o civilizaţie care păşea definitiv, către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, nu — aşa cum credea un eminent istoric francez — din şirul unor „Europe periferice", de fapt inexistente, în „Europa cea mare", din totdeauna reală ci, alături de civilizaţia Europei occidentale, cu firestile decalaje şi elemente particulare, de la caz cultural la caz cultural, într-o etapă nouă a evoluţiei istorice.

„SECOLUL NAŢIONALITĂŢILOR" ŞI „SECOLUL REVOLUŢIILOR" — ÎNTRE TRADIŢIE ŞI MODERNITATE

Cele două veacuri, al XIX-lea şi al XX-lea, asupra cărora trebuie să poarte partea finală a acestui raport general consacrat evoluţiei culturale de cîteva ori milenare a jumătăţii răsăritene a Europei, convergenţelor de civilizaţii din acest spaţiu, constituie urmarea logică şi concentrată a unei asemenea evoluţii, de fapt mai ales a celei din secolele medievale şi premoderne ce au configurat aici psihologii naţionale, comportamente colective, estetici specifice, gusturi şi opţiuni culturale, transmiţînd totodată, din cea mai îndepărtată istorie pînă astăzi, unele permanenţe ale civilizaţiei, pe plan lingvistic, folcloric, etnografic, de cel mai mare interes pentru specialişti. Europa răsăriteană a fost de-a lungul ultimelor două veacuri — străbătute ca un fir roşu de ideologii şi lupte puse în slujba eliberării naţionale şi a emancipării sociale —una dintre scenele cele mai însemnate din istoria planetei; de aici au pornit, cu deosebire în epoca noastră, modele politice, sociale şi de civilizaţie care, în cele din urmă, prin victoria

www.dacoromanica.ro

socialismului într-o bună parte a acestui areal geografic, au conferit părții de continent pe care o cercetăm valoarea de loc exemplar unde s-au săvîrșit înaintate experimente și realizări de mondială rezonanță.

Cele cîteva pagini din acest raport ce au menirea de a schița principalele direcții ale istoriei civilizației est-europene în secolele XIX — XX vor trebui să țină seamă de un triplu aspect al acesteia din urmă : acela al ștergerii unor deosebiri marcate — cu rădăcini în realități ale evului mediu final și ale epocii Turcocrației — între cele două subzone ale răsăritului continentului, aceea sud-est europeană și aceea rusească ; acela al integrării civilizației est-europene, ca niciodată în secolele și mileniile anterioare, într-un peisaj de civilizație mondială care, fără să șteargă specificul continental, național sau regional al unui ansamblu de culturi sau al unor culturi separate, le conferă acestora multiple trăsături comune, internaționale, supranaționale sau intercontinentale recognoscibile de la instituțiile politice și juridice pînă în literatură și arte, pînă, mai ales, în dezvoltarea tehnologică ; în fine, acela al apariției aici a noutăților revoluționare care au dat un curs nou tocmai acestei civilizații mondiale, ca o consecință a înnoirilor și a revoluțiilor săvîrșite pe tărîmul socialului și politicului.

Epoca luptelor de eliberare națională de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, corespunzînd cronologic iluminismului cu variantele sale est-europene—cele ale iozefinismului austriac răspîndit spre Balcani și Transilvania, „despotia luminată" rusească a Ecaterinei a II-a, corespondenta și protectoarea unor enciclopediști, iluminismul polonez cu propensiuni marcate spre sfera educației, patronat de acel „filozof încoronat" care a fost Stanislas August Poniatowski, iluminismul fanariot cultivat și reformator în țările române—, a fost caracterizată, dincolo de contactele sale rodnice cu civilizația apuseană, cu acea franceză a timpului lui Voltaire și Diderot, prin marea operă de redescoperire a trecutului antic sau medieval autohton, prin valorificarea folclorului, a tot ce era tradiție și civilizație națională, a tot ceea ce se încadra într-o permanentă căutare de „specific național". Aceasta a fost vremea cînd pe planul ce ne interesează acum în primul rînd, cel al ideologiei, s-au afirmat aici unele idei-forță, chintesențe ale unor idealuri și aspirații naționale ce vor opera decenii de-a rîndul, uneori pînă în epoca noastră, particularizînd conștient și uneori chiar pînă la exces, pe toate planurile culturii, fiecare popor din această zonă geografică. Cazul cel mai bine cunoscut, poate, este cel al Greciei „Marii Idei" („Mégali Idéa"), cu rădăcini pînă în Bizanțul paleolog, afirmînd destinul istoric al unui popor de străveche cultură supus vreme îndelungată opresiunii străine ; o Grecie pe care în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor Occidentul neoclasic și romantic o descoperă cu pasiune, de la arheologi și scriitori la artiști, folcloriști și lingviști — ne aflăm în vremea abatelui Barthélemy cu al său călător „scit" Anacharsis, a albumului lui Dupré și a pînzelor lui Delacroix, a prelegerilor de limbă și literatură greacă la Viena și Geneva —, o Grecie pentru care se jertfeau eroi de talia lui Byron într-o luptă de eliberare antiotomană ce a atras admirația continentului, începută după 1814 cînd era creată cunoscuta „Hetaireia ton Philikon" și încheiată prin obținerea efectivă a independenței elenice. Contactele cu Occidentul, îndeosebi cu Franța revoluționară, a

www.dacoromanica.ro

celor mai proeminenţi cărturari şi militanţi greci ai acestei perioade, un Iosipos Moisiodax — format încă la Padova, profesor la Iaşi şi Bucureşti —, un Adamantios Koraïs — creator al acelei limbi artificiale care este „katarevousa", cu studii occidentale, stabilit la Paris, opus nu numai turcilor ci şi clerului ortodox şi tradiţiei bizantine din patria sa — , un Rhigas din Velestino — executat de turci, autor de scrieri politice şi al unui proiect de „constituţie" sud-est europeană —, au jucat un rol excepţional în istoria culturală a Greciei moderne, ele ducînd chiar la unele forme lipsite de conţinut în deceniile dinspre mijlocul secolului trecut, pînă la un „clasicism" sterp şi eclectic, greco-bavarez, vădit de pildă în arhitectura noii capitale a tînărului regat grec, Atena.

Aceleaşi contacte culturale apusene, cu civilizaţia revoluţionară, progresistă sau reformatoare a Franţei şi Austriei, au jucat un rol catalizator în ideologia naţională a unor alte popoare sud-est europene aflate acum în luptă mai mult sau mai puţin deschisă cu imperiul otoman, într-o măsură importantă la sîrbi şi la români, într-una mai mică al bulgari şi la albanezi.

Serbia lui Karagheorghević şi Obrenović, pe de o parte descoperea acum gloria medievală nemanidă — „ideea nemanidă" a constituit de-a lungul întregului secol al XIX-lea un element central al civilizaţiei sîrbeşti —, iar pe de altă parte, printr-un istoric ca Iovan Rajić reda atenţiei europene trecutul sud-slav în ansamblul său, în vreme ce un reformator în spirit iozefinist de factura lui Dositei Obradović sau un învăţat preocupat de clasificarea limbilor slave şi de folclorul sud-slav ca Vuk Karadzić — în relaţii cu Ranke şi ştiut de Goethe —, dădeau măsura progreselor şi a modernizării accelerate a părţilor apusene ale Peninsulei balcanice în această nouă etapă istorică.

Românii luptau tot acum pentru afirmarea politică a fiinţei lor naţionale în spaţiul Transilvaniei habsburgice, unde în 1791 era redactată petiţia programatică ştiută sub numele de „Supplex Libellus Valachorum" şi unde întregul program al aşa-numitei „Şcoli ardelene", opera istoriografică şi literară a reprezentanţilor ei (Petru Maior, Gheorghe Şincai, Samuil Micu, Ioan Budai-Deleanu) erau puse în slujba afirmării continuităţii şi a latinităţii româneşti, „ideea latină" fiind subliniată şi de cărturari de dincolo de Carpaţi (în Ţara Românească Chesarie de Rîmnic, de exemplu); în Ţara Românească şi în Moldova, o luptă similară pentru independenţa politică faţă de Turcia, mişcările de emancipare socială — ilustrate de revoluţia lui Tudor Vladimirescu din 1821 şi în unele programe politice precum cel al „cărvunarilor" lui Ionică Tăutu — erau sprijinite de o întreagă intelectualitate deschisă Apusului, ce făcea elogiul enciclopediştilor, în care erau cunoscute opere reprezentative ale culturii franceze (Voltaire şi Condillac) prin efortul unor traducători ca Enăchiţă Văcărescu sau Vasile Vîrnav, în care realităţile occidentale erau comparate cu cele ale „patriei" a cărei propăşire o doreau călători-cărturari, sprijinitori ai învăţămîntului, precum Dinicu Golescu, sau alţi contemporani şi urmaşi, din prima parte a veacului trecut; avem în minte pe ctitorii de şcoală, de presă, de istoriografie şi de studii filologice în ţările române, care au fost Gheorghe Lazăr, Ion Eliade Rădulescu, Gheorghe Asachi şi Gheorghe Barițiu, Nicolae Bălcescu, A. Treboniu-Laurian şi Mihail Kogălniceanu, sau generaţia „Daciei literare" (1840) cu Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi şi Grigore Alexandrescu, propovăduind, în spirit romantic, valo-

www.dacoromanica.ro

rile folclorului şi ale unei istorii naţionale unitare, în fine, întreaga generaţie a revoluţionarilor-cărturari de la 1848 din rîndul cărora nu trebuie uitaţi „roşul" C. A. Rosetti, „beiul de Samos" Ion Ghica sau fraţii Golescu.

În cazul Bulgariei, redescoperirea gloriei trecute, a istoriei naţionale şi a conceptului de „patrie" erau vădit afirmate în 1762 în cunoscuta *Istorie slavo-bulgară* a lui Paisie Hilandarski — operă ce marchează de fapt începutul culturii bulgare moderne — , popularizată prin acţiunea de luminare a poporului datorată lui Stoiko Vladislavov, devenit Sofronie de Vraţa (funcţia progresistă şi culturalizatoare a clerului fiind aici foarte mare, ca şi în Transilvania sau în Ţara Românească, la începutul secolului al XIX-lea).

Într-o vreme de propăşire a învăţămîntului, a răspîndirii în numeroase ediţii a cărţilor tipărite cu conţinut laic, didactic şi ştiinţific chiar, „academia" albaneză din Moscopole avînd în frunte pe Teodor Kavalioti şi opere precum dicţionarul cvadrilingv (greco-aromâno-bulgaro-albanez) al lui Dhanil Haxhiu, tipărit la Veneţia în jurul lui 1800, constituiau aportul cultural al unui popor balcanic care începea acum o dezvoltare în sens modern şi de sine stătător (ce nu excludea şi unele, pline de interes, temeiuri islamice evidente, de exemplu, în poezia lirică).

Alături de şi în legătură cu contextul cultural sud-est european, trebuie înregistrată în Rusia — devenită o mare putere politică europeană unde ţarismul îşi preciza tot mai clar, de-a lungul secolelor XVIII — XIX, tendinţele expansioniste către miazăzi, în slujba „ideii ruseşti" de moştenire a Bizanţului şi de cucerire a Constantinopolului, vădite sub Ecaterina a II-a, în acţiunile lui Potemkin ca şi mai tîrziu — formarea treptată a unei „inteligenţia" opusă deopotrivă ţarismului, militarismului şi obscurantismului clerical, militînd pentru libertate, dreptate („pravda") şi progres, în timpul lui Alexandru I şi mai ales în vremea reacţiunii marcate de domnia unui Nicolae I şi de ultraconservatorismul unui Arakceev.

Radicalul Radişcev, admirator al Revoluţiei franceze, care într-a sa *Călătorie de la Petersburg la Moscova* a lăsat o imagine critică a realităţiilor ruseşti ale epocii, decembriştii Pestel şi Rîleev opuşi monarhiei ţariste şi servajului, poeţi clasici şi romantici de talia lui Puşkin şi Lermontov sau istorici precum Karamzin — întruchipînd, fiecare, atmosfera de emulaţie patriotică ce a urmat înfrîngerii lui Napoleon în Rusia în 1812, eveniment celebrat prin opere literare şi istoriografice proslăvind trecutul rusesc — , reprezentau cu toţii o pagină luminoasă a culturii Rusiei de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea ; ea prefaţa de fapt scindarea acestei culturi în cele două direcţii cunoscute din veacul trecut ce şi-au pus amprenta asupra tuturor manifestărilor de civilizaţie rusească, aceea a „slavofilismului" şi aceea a „occidentalismului" (a „zapadnicilor"). Dezbaterea tot mai furtunoasă în sînul intelectualităţii din Rusia, începută prin anii ' 40 ai veacului, legată de „misiunea istorică" a poporului rus — discuţie din care nu au lipsit nici unele influenţe hegeliene de nuanţă mesianică, posibile în climatul de influenţă romantică germană din cultura rusească a începutului secolului al XIX-lea — , de raportul Rusiei cu restul Europei — văzut, nu o dată, într-o perspectivă ce eşua în naţionalism — sau de rolul ortodoxiei în spiritualitatea rusă, a fost punctată de momente dramatice şi de autori foarte diferiţi ca poziţie iniţială,

www.dacoromanica.ro

de la Ceadaev la Aksakov, de la Leontiev la Dostoievski — al cărui imens talent literar şi a cărui adîncă cunoaştere psihologică ne-au restituit o frescă unică a intelectualităţii ruse şi a marilor ei frămîntări de acum un veac — sau la Soloviev, acesta din urmă exprimînd, prin contradicţiile sale, epoca de angoasă dinainte de 1900 mărturisită pe plan literar de contemporanul său Lev Tolstoi.

Întîlnindu-se cu cealaltă doctrină înrudită, cea a „panslavismului" — cu precursori îndepărtaţi în mediul sud-slav balcanic al secolului al XVII-lea (Orbini şi mai ales Krejanić) şi cu momente de vîrf reprezentate de congresul panslav de la Moscova din 1867 sau de opera unui Nikolai Danilevski cu a sa idee a „federaţiei slave" exprimată către 1870 într-o lucrare ce l-a transformat în „părintele panslavismului", dar antrenînd din motive politice pe unii intelectuali slavi din alte zone, din Ucraina (Şevcenko, Kostomarov) sau din Cehia, unde se puneau acum bazele ştiinţifice ale slavisticii (Pavel Josef Šafarik, Konstantin Jireček) —, slavofilismul a cunoscut replica personalităţilor celor mai înaintate, politic şi ideologic, în Rusia secolului trecut prin Belinski, Herzen şi Cernîşevski, autori ai unor opere ce au fost fundamentale pentru o bună parte din socialismul şi din mişcarea revoluţionară rusă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi de la începutul veacului nostru.

Modernizarea structurilor politice şi economice, sociale şi juridice în Europa răsăriteană prin abolirea servajului, crearea unor state unitare cu constituţii adecvate şi cu o viaţă parlamentară tot mai activă, obţinerea independenţei lor politice — de la modernizarea din Rusia începută cu Petru I şi continuată treptat pînă în anii ce au premers Marii Revoluţii din Octombrie, pînă la aceea din Serbia, cu o însemnată amprentă austro-ungară, din Principatele Române de după Unirea din 1859, în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, chiar la aceea cu caracter imperial din Turcia lui Selim al III-lea şi a Tanzimatului lui Abdul Megid —, avea să aducă în chip firesc, pe planul culturii, crearea unor instituţii moderne cu caracter naţional (universităţi, muzee, academii) în cadrul cărora vor fi protejate şi propagate valorile de civilizaţie ale fiecărui popor, ca şi crearea unor structuri culturale în care tradiţia istorică şi inovaţia modernă vor sta alături, configurînd un peisaj cu multe analogii în Occidentul european dar şi cu multe particularităţi zonale şi naţionale.

Se poate spune cu certitudine că în secolul trecut afirmarea fiinţei naţionale a popoarelor din sud-estul Europei şi din Europa est-centrală a fost însoţită constant de ideologia istorismului, de sublinierea rolului activ şi militant jucat de sentimentul istoric în lupta pentru independenţă a amintitelor popoare; sentiment ce a dat tonalitatea fundamentală a civilizaţiei acestora, pe care s-au grefat şi înrîuriri ale unor modele străine oferite statelor mai mici de culturile principalelor state şi puteri ale Europei (de exemplu, pentru Sud-estul european, cazul modelului rusesc pentru Bulgaria, a celor italian şi german pentru Croaţia şi Slovenia, a celui francez pentru România şi Grecia). Strîns legat de mişcarea romantică din această parte a continentului — exaltînd, aici mai mult ca oriunde, din pricini lesne de înţeles, valoarea trecutului naţional — istorismul est-central şi sud-est european, anexîndu-şi, ca un argument firesc, folclorismul ce scotea la iveală perenitatea unor valori locale străvechi, s-a manifestat în egală măsură în istoriografie, în arte, în literatură, în momente cruciale ale

www.dacoromanica.ro

înfruntărilor politice, ale mişcărilor revoluţionare sau ale revoluţiilor (aceea din 1848 fiind, în cazul românesc şi în acela maghiar, prilejul cel mai însemnat în acest sens). Acest istorism, corelat romantismului, rămîne aşadar realitatea culturală principală a epocii consolidării şi înfloririi culturilor moderne din Europa de răsărit, manifestîndu-se ca atare pretutindeni: din Ucraina, preocupată intens de folclor şi de etnografie locală la începutul secolului al XIX-lea pînă în Lituania, unde atenţia acordată istoriei naţionale este foarte mare spre mijlocul secolului sau pînă în Finlanda unde de acum datează, în forma sa definitivă, epopeea naţională a *Kalevalei* adunată de Lönnort din folclorul carelian; din Muntenegru, unde înaintea mijlocului secolului al XIX-lea apare epopeea gloriei locale datorată „vlădikăi" Negoş şi din Albania unde într-a doua parte a veacului un Naïm Frashëri evoca într-un vast poem personalitatea medievală eroică a lui Skanderbeg, pînă în Bulgaria unde sentimentul romantic e ilustrat în plastică de un grafician ca Henric Dembitzki şi de un pictor de scene istorice inspirate din primul ev mediu bulgar ca Nikolai Pavlovici; din Turcia, unde un romantism sui generis de nuanţă islamică s-a manifestat prin interesul acordat monumentelor medievale otomane (mărturie stă albumul lui Montani din 1872) şi pînă în Grecia, unde pe la 1850 romanticii se îndreaptă tot mai mult, ca sursă de inspiraţie, spre evul mediu bizantin neglijat total şi chiar negat de clasicismul anterior (tot acum, în cadrul romantic, se aşază şi interesul occidental pentru Grecia medievală ilustrat de savanţi ca Fallmereyer sau de cercetători iconografi ca Didron !), ajungîndu-se mai apoi la fertila idee a continuităţii elenice prin Bizanţ la un istoric ca Paparrigopoulos; de la romantismul maghiar reprezentat de poetul revoluţionar Sándor Petöfi sau de viziunea grandioasă asupra devenirii omului datorată unui scriitor ca Madách, la romantismul polonez adînc marcat de cele două insurecţii din 1830 şi 1863—1864, ilustrat, cu ecouri şi notorietăţi europene, de scriitori, istorici, muzicien şi pictori (Mickiewicz, Lelewel, Chopin, Matejko); în sfîrşit, de la romantismul sîrbesc ştiut mai ales prin opera unor pictori influenţaţi de nazareenii germani, precum Dimitrie Avramović — primul care studiază arta medievală a Serbiei ce a constituit şi izvor de inspiraţie pentru artist — sau precum Pavel Simić, de asemenea atras de trecutul nemanid, pînă la romantismul românesc în care istorici şi oameni politici revoluţionari ca Bălcescu şi Kogălniceanu editează cronici medievale, în care scriitori ca Ion Eliade Rădulescu, Cârlova, Bolintineanu, Asachi sau pictori ca Lecca evocă trecutul medieval şi figuri de voievozi luptători pentru independenţa şi unitatea neamului, în care scriitori dublaţi de savanţi ca Odobescu şi Hasdeu se preocupă de cea mai îndepărtată istorie carpato-dunăreană, în timp ce poeţi ca Alecsandri şi mai apoi ca ultimul mare romantic al Europei, Mihai Eminescu — înnoitor neegalat şi profund al expresiei poetice româneşti, gînditor şi spirit superior, cărturar de impresionantă erudiţie —, se adresează deopotrivă istoriei şi folclorului pentru afirmarea unei arte, mai mult, a unei spiritualităţi naţionale.

În paralel uneori, alteori în succesiunea mişcării romantice prelungite în estul Europei pînă către sfîrşitul secolului trecut, realismul observaţiei artistice, pus în slujba idealurilor naţionale, cu mijloace poetice, în pictură şi în literatura deopotrivă (operele unor Grigorescu şi Andreescu, cele ale unor Alecsandri şi Eminescu în cultura românească în epoca obţinerii independenţei de la 1877—1878 şi în deceniile următoare, sînt exemplare), un realism

www.dacoromanica.ro

ajuns pînă la o ascuţită critică socială a burgheziei în expansiune — pentru care stau mărturie dramaturgia lui Caragiale în România şi, mai tîrziu, scrierile lui Nušić în Serbia —, sau confruntări estetice cu nuanţă doctrinar-politică de tipul celei din România, dintre un Titu Maiorescu atacînd „formele fără fond" din contactul culturii naţionale cu Occidentul şi un Dobrogeanu-Gherea — teoretician materialist legat de mişcarea social-democrată şi partizan al „artei cu tendinţă" —, înfruntările ideologico-artistice din Rusia despre care am vorbit, punctează etapele cele mai însemnate ale civilizaţiei est-europene dintr-a doua parte a secolului trecut; pentru aceeaşi civilizaţie trebuie remarcat şi interesantul, firescul fenomen al unor întrepătrunderi de culturi naţionale, al unei solidarităţi culturale şi al unor colaborări culturale, devenite chiar într-ajutorări politice cu caracter internaţional, pentru care stau dovadă fie cazurile unor artişti aparţinînd deopotrivă culturii sîrbeşti şi româneşti — precum pictorul Constantin Daniel —, fie cele de scriitori şi publicişti militanţi bulgari ca Botev şi Karavelov, activi în egală măsură în ţara lor, în România, în Serbia şi în Rusia.

Ca o prelungire a sentimentului naţional din romantismul veacului al XIX-lea, începutul secolului nostru — pînă la primul război mondial şi chiar în anii ce au urmat imediat acestuia — a înregistrat în aproape întregul Est european, în căutarea teoretică şi practică a unui „specific naţional" al popoarelor de aici, un nou recurs al oamenilor de cultură, al arhitecţilor şi scriitorilor la izvoarele istorice. Lucrurile s-au petrecut în acest fel în „neobizantinismul" afirmat pentru Grecia, către 1913 de Ioan Dragoumis, demoticist ce propunea drept sursă de inspiraţie pentru arhitecţi şi muzicieni trecutul medieval elenic, sau pentru Rusia, prin opera pictorului Viktor Vazneţov, în „stilul Kalevala" din Finlanda, în „neoromânescul" pe care-l ilustrează — cu inspiraţie din plastica medievală, dar şi din „art-nouveau"-ul contemporan lor — arhitecţi ca Ion Mincu şi Petre Antonescu, sculptori ca Dimitrie Paciurea, în consens cu o întreagă atmosferă istoristă şi „naţională" în anii premergători şi următori creării definitive a statului naţional român (1918), atmosferă din care s-au împărtăşit şi pe care au reprezentat-o cu strălucire istorici de talia lui Nicolae Iorga, dramaturgi ca Barbu Delavrancea, ba chiar şi reprezentanţi ai celei mai tinere arte, recent apărută pe atunci, cinematografia. Se poate afirma, în acest sens, că amintitul „istorism", de fapt orientarea precumpănitor tradiţionalistă, a constituit în cultura românească a începuturilor de veac — cu prelungiri notabile spre zilele noastre — o componentă fundamentală — ilustrată de poezia lui Goga, de proza lui Sadoveanu, de critica literară a lui Ibrăileanu, teoretician al „specificului naţional" —, o componentă opusă şi complementară, în mod fericit, orientării moderniste reprezentate fie de promotorul simbolismului românesc Alexandru Macedonski, mai apoi, aşijderea în poezie, de un Ion Barbu sau, în critica literară, de doctrinarul „sincronismului" care a fost Eugen Lovinescu.

Ceea ce devine evident pentru cercetătorul civilizaţiei est-europene din veacul nostru — văzută, desigur, în liniile ei cele mai generale ce-şi subsumează un număr mare de fapte şi evenimente culturale — este nu atît capacitatea de rapidă sincronizare, de opţiune plină de personalitate şi de sinteză perpetuă în cultura autentică a popoarelor din această vastă arie, cît mai ales fenomenul cu totul particular al genezei tocmai aici, în

www.dacoromanica.ro

Europa orientală, a unor direcţii filozofice — precum aceea izvorîtă din analiza marxistă a istoriei capitalismului contemporan datorată lui Lenin —, a unor experimente culturale şi a unor realizări artistice de avangardă formală şi teoretică, ce au dat impulsuri hotărîtoare dezvoltării civilizaţiei mondiale în ansamblul ei. Această împrejurare însemnată, specifică locului ocupat de Estul european în ansamblul cultural al lumii veacului al XX-lea, s-a vădit în paralel şi foarte adesea în strictă corelaţie cu preschimbările sociale şi politice radicale desfăşurate aici, în fruntea acestora stînd, fără îndoială, Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, apariţia statului sovietic şi mai apoi, după cel de-al doilea război mondial, victoria socialismului în alte ţări ale Europei de răsărit.

Tocmai în perspectiva acestui raport între politic şi social, pe de o parte, între civilizaţie şi aspectul său ideologic mai ales, pe de altă parte, între creaţia artistică şi spiritul revoluţionar în fine, poate fi amintită remarcabila dezvoltare a avangardei ruse din ultimul deceniu al secolului trecut şi din primele două decenii şi jumătate ale veacului nostru. De la sfera artelor plastice unde „suprematismul" lui Malevici, „constructivismul" lui Tatlin, opera lui Kandinsky şi a lui Chagall au cunoscut — cu sprijinul lui Lunacearski şi în perspectiva politicii culturale leniniste a doua zi după triumful Revoluţiei — o rodnică integrare în eforturile propagandistic-agitatorice ale culturii revoluţionare din noul stat sovietic, la aceea a coregrafiei unde faimoasele „balete ruseşti" ale lui Diaghilev şi Nijinski au polarizat interesul unor artişti ruşi şi străini de prestigiu — plasticieni şi muzicieni ca Bakst şi Picasso, Stravinski şi Ravel — , această artă de avangardă s-a afirmat în paralel cu o artă angajată pusă în slujba idealurilor politice ale proletariatului, precum aceea a scriitorului revoluţionar Alexei Peşkov (Gorki) sau aceea, liric revoluţionară, a lui Vladimir Maiakovski ce unea arta proletară cu arta de avangardă pe care o cunoscuse şi o ilustrase chiar în varianta sa futuristă.

Dacă întreaga avangardă europeană datorează mai mult decît oricare alt curent anterior Europei răsăritene — de aici au venit în Occidentul începutului de veac şi în acela interbelic însemnaţi artişti de origine rusă sau, din România, doctrinarul dadaismului Tristan Tzara şi dramaturgul „absurdului" Eugen Ionescu, aceştia din urmă plecaţi dintr-o atmosferă de emulaţie avangardistă ilustrată şi de unele reviste „(Contimporanul", „Unu", „Integral"), precedate sau stimulate de creaţia unui întreg curent cu notabile priorităţi şi rezonanţe europene reprezentat de opera literară a unor Urmuz şi Ion Vinea, de opera plastică a unor Marcel Iancu şi Victor Brauner — , şi dacă, în general, mişcarea de avangardă şi tot ce era mai valoros în literatura militantă din această parte a lumii erau legate strîns de lupta antirăzboinică şi antifascistă (Milev în Bulgaria, Bogza şi Arghezi în România, Hikmet în Turcia), faptul se datorează şi unei cu mult mai vechi tradiţii militante, civice, a culturilor est-europene, unei atitudini politice net marcate din totdeauna în civilizaţia de aici.

Asemenea tradiţii militante şi politice, legătura artiştilor şi a oamenilor de cultură cu folclorul şi cu istoria patriei lor — prelungind prin aceasta o moştenire progresistă, o constantă a secolelor precedente — sînt evidente în toate formele de manifestare ale civilizaţiei secolului XX în Europa de est. De la subtila interpretare a unor forme de plastică şi de muzică populară arhaică — în sculptura, de început încă, a unui Brâncuşi

www.dacoromanica.ro

(„Cumințenia pământului"), în pictura lui Chagall, în muzica lui Stravinski („Sărbătoarea primăverii") și a lui Bartók —, la clasicismul profund, rafinat și cultivat, împletit cu cea mai modernă viziune și morfologie — la istorici-gînditori, la muzicieni și poeți ca Vasile Pârvan, George Enescu, Serghei Prokofiev, Georgios Seferis, Lucian Blaga și Tudor Arghezi —, de aici la transfigurarea acelei dramatice permanențe care a fost pentru Europa răsăriteană Istoria, în limbajul artei, în limbajul cinematografiei la Serghei Eisenstein și în cel al frescei romanești la Mihail Sadoveanu și la Ivo Andrić ; în sfîrșit, în cel al sculpturii cu vechi rădăcini protoistorice și clasice în această parte de Europă, la Ivan Meštrović — celebrînd într-un proiectat „templu național", cel al „Vidovdan"-ului, eroismul poporului său în evul mediu — și la Constantin Brâncuși, unul dintre înnoitorii recunoscuți ai expresiei plastice moderne în arta lumii — omagiind prin ansamblul monumental de la Tîrgu Jiu jertfa compatrioților săi în primul război mondial —, mesajul civilizației est-europene din veacul care stă să se încheie este cel al omenescului profund și al inserției în cea mai dinamică istorie. Europa răsăriteană de astăzi, dincolo de apartenența popoarelor ei la sisteme politice și sociale diferite, rămîne, prin civilizația sa, prin experiențele culturale, științifice și tehnologice ce se petrec în toate compartimentele vieții sale istorice, continuatoarea acestor tradiții ale trecutului apropiat, în perspectiva unei colaborări intereuropene și intercontinentale cu vechi rădăcini, în spiritul unei sinteze de civilizație în care Estul european vine cu particularitățile sale de neconfundat — oferind exemple de neclintită specificitate politică și culturală națională întregii lumi contemporane —, cu deschiderea sa milenară spre toate zările geografice, cu destinul său istoric de luptă și de speranță.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

c) SINTEZA MEDIEVALĂ

Ahrweiler H., *L'idéologie politique de l'empire byzantin*, Paris, 1975; Beck, H. G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959; *La culture médiévale bulgare*, Sofia, 1964; Dölger, F., *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt, 1964; *L'Europe aux IX-e — XI-e siècles. Aux origines des états nationaux*, Varșovia, 1967; Jettmar K., *L'art des steppes. Le style animalier eurasiatique. Genèse et arrière-plan social*, Paris, 1965; Krumbacher K., *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München, 1897; Lazarev V. N., *Old Russian Murals and Mosaics from the XI to the XVI Century*, Londra, 1966; idem, *Storia della pittura bizantina*, Torino 1967; Lihaciov D. S., *Prerenașterea rusă. Cultura Rusiei în vremea lui Rubliov și a lui Epifanie Preaînțeleptul (sfîrșitul sec. al XIV-lea — începutul sec. al XV-lea)*, București, 1975; Mathew G., *Byzantine Aesthetics*, Londra, 1963; *Le millénaire du Mont Athos 963—1963, Etudes et mélanges*, I—II, Chevetogne, 1963—1964; Obolensky D., *The Bogomils. A study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge, 1948; idem, *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe 500—1453*, Londra, 1971; *Ocerki russkoi kulturi XIII—XV vekov*, I—II, Moscova, 1969—1970; Panaitescu P. P., *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969; Pertusi A., *Ripercussioni della caduta di Costantinopoli: un essempio di interelazioni culturali nel sec. XV tra il Sud-Est europeo, il mondo mediterraneo e quello pontico*, raport (III-e Congrès international d'études du Sud-Est européen, Bucarest, 4—10 septembre 1974), București 1974; Radojčić Sv., *Geschichte der serbischen Kunst. Von dem Anfängen bis zum Ende des Mittelalters*, Berlin, 1969; Rîbakov B. A., *Drevniaia Rus. Skazaniia, Bîlini, Letopisi*, Moscova, 1963; Theodorescu R., *„Monumentum princeps" et genèse d'Etats en Europe orientale au Moyen âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 2, 1978, 211—248; Vlasto A. P., *The Entry of the Slavs into Christendom. An Introduction to the Medieval History of the Slavs*, Cambridge, 1970; Zakythinos D., *Byzance. Etat — Société — Economie*, Variorum Reprints, Londra, 1973.

www.dacoromanica.ro

d) UMANISMUL, BAROCUL ŞI LUMINILE ÎN „BIZANŢUL DUPĂ BIZANŢ"

Angyal A., *Die slawische Barockwelt*, Leipzig, 1961; Bialostocki J., *The Art of the Renaissance in Eastern Europe*, New York, 1976; Cândea V., *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVII-e siècle*, în „Revue des études sud-est européennes", 2, 1970, 181—230; 4, 1970, 623—668; Duţu Al, *Umaniştii români şi cultura europeană*, Bucureşti, 1974; Florovskij A., *Le conflit de deux traditions — la latine et la byzantine — dans la vie intellectuelle de l'Europe orientale aux XVI—XVII siècles*, Praga, 1937; Golesniščev-Kutuzov I. M., *Il Rinascimento italiano e le letterature slave dei secoli XV e XVI*, I, Milano, 1973; Iorga N., *Byzance après Byzance*, ed. AIESEE, Bucureşti, 1970; *Istanbul à la jonction des cultures balkaniques, méditérranéennes, slaves et orientales aux XVI-e—XIX-e siècles*, ed. AIESEE, Bucureşti, 1977; Jobert A., *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté 1517—1648*, Paris, 1974; Mazilu D. H., *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1976; Mende Matzner U., *Westeuropäische Bildzeugnisse zu Russland und Polen bis 1700. Ein Beitrag zur historischen Bildkunde*, Bamberg, 1968; Petrovich M. B., *The Croatian Humanists and the Ottoman Peril*, în „Balkan Studie", 20, 1979, 257—273; Runciman S., *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge, 1968; *Russkoe iskusstvo barokko. Materiali i issledovaniia*, Moscova, 1977; *Structure sociale et développement culturel des villes sud-est européennes et adriatiques aux XVII e — XVIII-e siècles*, ed. AIESEE, Bucureşti 1975; Sumner B. H., *Peter the Great and the Emergence of Russia*, New York, 1962; Tsourkas C., *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1570—1646)*, ed. a II-a, Salonic, 1967.

e) „SECOLUL NAŢIONALITĂŢILOR" ŞI „SECOLUL REVOLUŢIILOR" — ÎNTRE TRADIŢIE ŞI MODERNITATE

The Balkans in Transition. Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century (ed. Ch. Jelavich, B. Jelavich) ed. a II-a, f. l. 1974; Berdîaev N., *L idée russe, Problemes ssentiels de la pensée russe au XIX-e et début du XX-e siècle*, Paris, 1969; *Dimitrie Cantemir, Historian of South East European and Oriental Civilizations*, ed. AIESEE, Bucureşti, 1973; Fabre J., *Stanislas-Auguste Poniatowski et l'Europe des Lumières. Etude de cosmopolitisme*, Strasbourg, 1952; Georgescu V. Al., *Le processus de modernisation pendant les XVIII-e et XIX-e siècles dans les sociétés de l'Europe de l'Est*, raport („XIV International Congress of Historical Sciences. San Francisco, August 22 29, 1975"), San Francisco, 1975; *Kultura i obscestvo v epohu stanovleniia naţii (centralnaia i iugovostocinnaia Evropa v konţe XVIII 70 h godah XIX v)*, Moscova, 1974; Lăzărescu D. Al., *Cross-Curents in the Intellectual and Political Life of Central and South-Eastern Europe between 1711 and 1821: Englightenment, Josephinismus, Aufklärung and „Megali Idea"*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", V, 1975, 79—98; *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen*, ed. AIESEE, Bucureşti, 1970; Lortholary A., *Les „philosophes" du XVIII-e siècle et la Russie. Le mirage russe en France au XVIII-e siècle*, Paris, 1951; Mango C., *Byzantinism and romantic Hellenism*, în „Journal of Warburg and Courtauld Institutes", XXVIII, 1965, 29 43; *Slavianskie kulturi v epohu formirovaniia i razvitiia slavianskih naţii XVIII—XIX vv.*, Moscova, 1970; *Wissenschaftspolitik in Mittel- und Osteuropa. Wissenschaftliche Gesellschaften, Akademien und Hochschulen im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*, Berlin, 1976.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND POLITICA ECONOMICO-SOCIALĂ A GUVERNULUI REVOLUȚIONAR-DEMOCRAT (1945 — 1947)

DE

ION ALEXANDRESCU

Guvernul condus de dr. Petru Groza a preluat conducerea treburilor țării într-un moment în care procesul de înrăutățire a situației economiei naționale, evident la sfîrșitul anului 1944, continua să se adîncească. Producția industrială globală se afla cu mult sub nivelul antebelic. Situația se datora îndeosebi utilajului învechit, degradat, parțial distrus sau dispersat încă în diferite regiuni ale țării, diminuării sau dispariției stocului de rezerve de materii prime, semifabricate sau produse finite, posibilităților aproape inexistente de a face importuri, ca urmare a stării de război, lipsei mărfurilor tradiționale de export — produsele petroliere, produsele agroalimentare și lemnul —, capacității scăzute de transport a căilor ferate. La rîndul lor, rezervele de produse agricole în curs de epuizare, lipsa inventarului agricol, în mare parte distrus în timpul războiului și micșorarea efectivului de animale, la unele specii cu mai mult de 50% față de același nivel antebelic, precum și deteriorarea crescîndă a monedei naționale făceau ca situația economică a României să fie deosebit de critică.

Blocarea valutei și a devizelor românești aflate în statele occidentale [1], precum și statutul juridic internațional al țării, aflată sub regimul prevederilor Armistițiului semnat în septembrie 1944, reduceau și mai mult posibilitățile de import. La incapacitatea de transfer se adăuga astfel incapacitatea de plată, ceea ce a avut drept consecință faptul că în primii ani postbelici comerțul exterior și balanța de plăți au constituit unele dintre cele mai grele probleme ce apăsau economia națională a României.

Stagnarea activității bancare, nivelul scăzut al cursului acțiunilor cît și volumul redus al tranzacțiilor bursiere — datorate în bună parte și îngrijorării marii burghezii față de o eventuală naționalizare a băncilor și marilor întreprinderi industriale, prevăzută inițial în platforma F.N.D. din septembrie 1944, dar asupra căreia se revenise ulterior — continuau să se manifeste din plin.

Starea materială a maselor muncitoare devenea în aceste condiții tot mai grea. Lipsa generală a mărfurilor, agravată de repartiția lor defectuoasă pe teritoriul țării și insuficiența mijloacelor de transport necesare

[1] Devizele în cliring blocate în străinătate se cifrau, la sfîrșitul anului 1944, la aproape 58 miliarde lei. Trebuie adăugată, totodată, o importantă cantitate de aur și devize, care totaliza circa 200—250 milioane franci elvețieni.

„REVISTA DE ISTORIE", tom 34, nr 2, p. 271—282, 1981.

www.dacoromanica.ro

remedierii cel puţin parţiale a acestei situaţii, micşorarea puterii reale de cumpărare a salariilor în condiţiile procesului inflaţionist în plină dezvoltare, specula deveneau tot mai frecvente afectînd mase tot mai largi de oameni. Diminuarea cantităţilor de produse disponibile pentru consum, decalajul tot mai mare între cerere şi ofertă, precum şi ineficacitatea controlului efectuat în mare parte de elemente corupte, erau fenomene pe care guvernul trebuia să le limiteze pînă a nu atinge proporţii catastrofale.

Ridicarea salariilor la nivelul indicelui de cost al vieţii, ca şi alte măsuri luate anterior se dovediseră a fi soluţii neeficiente pe planul îmbunătăţirii situaţiei maselor de salariaţi, avînd drept rezultat o ameliorare aparentă a situaţiei acestora, deoarece urcarea nominală a salariilor nu a fost însoţită de „îngheţarea preţurilor", fapt ce a dat naştere unei adevărate curse între preţuri şi salarii, ale cărei consecinţe au fost accentuarea inflaţiei şi a mizeriei maselor muncitoare [2].

În această situaţie guvernul revoluţionar-democrat a avut ca ţel imediat în domeniul economic asigurarea unui minim de bunuri strict necesare existenţei întregii populaţii a ţării şi totodată îmbunătăţirea situaţiei economice grele a maselor muncitoare, sprijinirea cu întreg potenţialul economic şi uman a frontului antihitlerist şi îndeplinirea obligaţiilor ce decurgeau din convenţia de armistiţiu, care continuau să se situeze în centrul preocupărilor autorităţilor statale.

La scurt timp după instaurarea sa la 6 martie 1945, guvernul revoluţionar-democrat a trecut la adoptarea unor măsuri social-economice de primă urgenţă.

A fost legiferată reforma agrară, realizîndu-se astfel un act de justiţie pentru ţărănime, care va avea profunde urmări asupra locului şi rolului politic, economic şi social al acesteia în revoluţie, asupra înseşi perspectivelor refacerii şi dezvoltării economiei româneşti în general şi a agriculturii în special.

În baza prevederilor legii nr. 187 pentru înfăptuirea reformei agrare [3] şi a regulamentului pentru aplicarea acesteia au fost expropriate pămînturile şi proprietăţile agrare de orice fel aparţinînd colaboraţioniştilor, criminalilor de război şi celor vinovaţi de dezastrul ţării, ale celor ce s-au refugiat în ţări cu care România se afla în stare de război ori s-au refugiat în străinătate după data de 23 August 1944, ale celor ce s-au înscris voluntari pentru a lupta împotriva Naţiunilor Unite, loturile peste 10 ha ale celor ce nu-şi cultivaseră pămîntul în regie proprie în ultimii 7 ani consecutivi, bunurile de mînă moartă şi prisosul terenurilor agricole constituind proprietăţi ale persoanelor fizice care depăşeau suprafaţa de 50 ha.

Tractoarele, batozele, locomobilele, secerătoarele şi combinele de pe terenurile agricole prevăzute mai sus au trecut asupra statului, care a înfiinţat ulterior centre judeţene de închiriat maşini agricole la dispoziţia agricultorilor. Celelalte unelte agricole şi animalele de tracţiune au trecut, de asemenea, asupra statului, proporţional cu suprafaţa de teren agricol expropriat, o parte a acestora fiind date ţăranilor împroprietăriţi.

[2] *România în anii revoluţiei democrat-populare. 1944—1947*, Edit. politică, Bucureşti, 1971, p. 81.

[3] „Monitorul oficial", partea I-a, nr. 68 bis, p. 2 205—2 208.

www.dacoromanica.ro

Excepțiile de la expropriere prevăzute de lege exprimau grija guvernului de a nu afecta interesele clerului și ale monarhiei, ale unor cercuri de intelectuali legate de instituțiile culturale ce dețineau terenuri agricole, evitînd astfel confruntarea cu aceste forțe, neoportună în acel moment, și atragerea chiar a unora dintre ele alături de forțele politice de guvernămînt. Se păstrau neatinse suprafețele orezăriilor, ale viilor și pădurilor, regimul lor urmînd să facă obiectul unei legi speciale, precum și „fermele-model".

Bunurile agricole ce cădeau sub incidența prevederilor legii au fost confiscate fără nici un fel de despăgubire către foștii lor proprietari. Țăranii urmau să plătească către stat loturile primite, prețul stabilit fiind echivalent cu valoarea unei recolte anuale mijlocii — estimată la 1 000 kg grîu sau 1 200 kg porumb la ha —, în condiții foarte avantajoase. După achitarea a 10% din prețul de cumpărare, restul era eșalonat pe o perioadă de 10 sau 20 de ani [4]. Mari facilități au fost acordate celor fără pămînt care puteau obține o amînare a plății primei rate pe un termen de trei ani. Cei împroprietăriți au primit pămîntul „liber de orice datorii și obligații" care grevau anterior proprietățile expropriate.

În primăvara anului 1948 aplicarea legii reformei agrare era în linii mari încheiată. Fuseseră expropriate 155 823 proprietăți, cu un total de 1 468 946 ha. Numărul celor care primiseră pămînt era de 917 777, dintr-un total de 1 178 206 de îndreptățiți trecuți inițial pe listele de împroprietărire, cărora li se împărțiseră 1 109 562 ha. Dintre aceștia circa 400 000 și-au putut întemeia noi gospodării, iar alți circa 500 000 și-au mărit proprietatea. O suprafață de 359 384 ha a trecut în rezerva statului [5]. Alături de țăranii români au primit aproximativ 150 000 ha de pămînt 90 597 de țărani maghiari, sîrbi, ucraineni, tătari etc. [6].

Au fost totodată confiscate, pînă la aceeași dată, 3 135 de tractoare, 2 533 pluguri pentru tractoare, 2 140 batoze de cereale, 5 025 semănători de cereale, 682 locomobile, 37 combine, 2 132 secerători și alte mașini agricole [7].

Ca urmare a înfăptuirii reformei agrare, structura proprietății agricole a suferit schimbări importante. Ponderea gospodăriilor țărănești care posedau sub 1 ha de pămînt s-a redus, în condițiile creșterii numărului total de gospodării agricole, cu circa 400 000, de la 23,3% din totalul exploatărilor agricole în anul 1941, la 17,52% în anul 1948. A crescut sensibil ponderea gospodăriilor țărănești care posedau între 1 și 3 ha, de la 35,1% în 1941 la 36,08% în 1948. Cea mai însemnată creștere, de la 18,4% în 1941 la 22,56% în 1948 [8], au înregistrat-o gospodăriile cu întinderi de

[4] La 15 decembrie 1950 ratele pe care le mai aveau de plătit țăranii împroprietăriți prin reforma agrară din 1945 au fost anulate.

[5] Mihai Rusenescu, *Date privind politica agrară a României (martie 1945 — februarie 1949)*, în „Studii și materiale de istorie contemporană", vol. III, Edit. Academiei R. S. România, 1978, p. 84.

[6] În perioada de început a înfăptuirii reformei agrare sașii și șvabii nu au primit pămînt. Printr-o interpretare abuzivă a prevederilor legale, terenurile și bunurile lor au fost expropriate. S-a revenit însă curînd asupra măsurii de expropriere totală a lor și s-a trecut la reparareа acestor nedreptăți și restituirea suprafețelor și a bunurilor confiscate inițial.

[7] Mihai Rusenescu, *Op. cit.*, p. 85.

[8] *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947*, p. 154.

www.dacoromanica.ro

pămînt de la 3 la 5 ha. Numărul gospodăriilor moşiereşti a scăzut totodată cu circa 1/3 — de la 16 873 în anul 1941 la 11 316 în 1948 — ponderea lor trecînd de la 0,7% la 0,4% din total [9]. În proporţii reduse (4,4%), a scăzut şi numărul gospodăriilor avînd între 20 şi 50 ha.

Mutaţiile generate de reforma agrară au aşezat agricultura ţării pe baza gospodăriei mici şi mijlocii între 1 şi 10 ha care reprezenta în 1948, la încheierea reformei agrare, 77% din numărul total al exploatărilor agricole [10].

Acestor schimbări în structura proprietăţii le-au corespuns modificări ale structurii sociale a satului românesc. Prin desfiinţarea marii proprietăţi funciare de peste 50 ha a fost lichidată clasa socială a moşierilor. Rolul şi ponderea ţărănimii sărace şi mijlocaşe au crescut considerabil. Puterea economică a ţărănimii mijlocaşe, — circa 1/2 din mijloacele de producţie agricolă şi 3/5 din cantitatea totală de cereale marfă aduse pe piaţă — făcea ca această categorie a ţărănimii, în rîndul căreia intrase, ca urmare a înfăptuirii reformei agrare un însemnat număr de ţărani ce-şi măriseră proprietăţile, să ocupe — împreună cu ţărănimea săracă — locul central în agricultura românească postbelică. Burghezia sătească deţinea, în continuare, un loc important în producţia agricolă şi mai ales în producţia agricolă-marfă [11]. Proletariatul agricol — circa 250 000 de familii sau 2,5 % din populaţia satelor — s-a încadrat în parte, în sectorul de stat, unde existau condiţii mai bune de trai [12].

Pentru a-şi atinge scopul propus — îmbunătăţirea stării materiale a ţărănimii, deschiderea de căi largi progresului şi culturii, realizării bunăstării materiale a celorlalte categorii sociale — reforma agrară a fost însoţită de un ansamblu de măsuri menit să asigure mijloacele pentru înjghebarea şi înflorirea gospodăriilor ţărăneşti, cu deosebire a celor împroprietăriţi. S-a trecut la comasarea loturilor fărîmiţate, organizarea unei întinse reţele de cooperative de consum, de desfacere şi prelucrare a produselor agricole, la acordarea de credite, în limita resurselor financiare existente, pentru procurarea seminţelor, animalelor de rasă şi uneltelor necesare. Statul a înfiinţat centre de maşini şi unelte agricole care grupau tractoarele şi maşinile agricole ale camerelor de agricultură şi cele expropriate şi trecute în patrimoniul statului. În toamna anului 1945 existau deja 271 asemenea centre, a căror bază materială se compunea din 3 130 de tractoare, 686 locomobile, 1 996 batoze de cereale, 1 032 de secerători-legători şi alte maşini.

Insuficienţa inventarului viu şi mort ce afecta ţărănimea săracă şi mijlocaşă * în general şi îndeosebi cea mai mare parte a celor 400 000 gospodării noi create în urma reformei agrare a determinat guvernul să treacă,

---

[9] Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Edit. Academiei R. P. Române, 1956, p. 221.

[10] *Idem*, p. 220.

[11] Paraschiva Nichita, Marin Popescu, *Transformări agrare în România în anii 1944—1947*, în „Anale de istorie", nr. 1 din 1969, p. 26—27.

[12] *Ibidem*.

* În primăvara anului 1947, 80% din gospodăriile ce posedau pînă la 1 ha nu aveau vite de muncă. Pentru gospodăriile ce deţineau de la 1 la 3 ha, acest procent era de 60%. Pe întreaga ţară, 50% din gospodăriile agricole erau lipsite de animale de tracţiune. La aceeaşi dată un plug revenea la 2,3 gospodării, o grapă la 3,6 gospodării iar o semănătoare la 42 gospodării. (Vezi Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 248).

www.dacoromanica.ro

în 1945, la rechiziționarea tuturor tractoarelor și mașinilor agricole aflate în proprietate particulară, inclusiv a personalului de conducere a acestora și trecerea lor în folosința consiliilor județene de reformă agrară pentru efectuarea lucrărilor agricole în județ. Impozitul agricol pe anul 1945, avea un caracter progresiv, diferențiat, gospodăriile sub 1 ha fiind scutite de impozite.

Concomitent cu legiferarea și trecerea la aplicarea reformei agrare care privea îndeosebi lumea satelor, s-a inițiat o serie de măsuri economico-sociale cu caracter tranzitoriu, cu scopul de a ameliora situația materială a maselor de salariați și a asigura aprovizionarea populației orășenești cu produse de strictă necesitate. Guvernul a adoptat o politică elastică, de dirijare și control tot mai adînci, a proceselor de circulație și distribuire a mărfurilor, respingînd cererile insistente ale cercurilor burgheziei —începînd din 1946, chiar și a celei reprezentate în guvern — de înlăturare treptată a măsurilor de dirijare și control din partea statului. El a acționat prin diverse mijloace pentru atenuarea exploatării, intervenind pentru o mai dreaptă redistribuire a venitului național, fără a preconiza, pentru început, măsuri care să afecteze structura capitalistă a economiei naționale.

S-a trecut, astfel, la aplicarea impozitului progresiv asupra venitului global și impunerea excepțională a beneficiilor de război [13], cu scopul de a a se repartiza mai echitabil efortul fiscal asupra diferitelor categorii de contribuabili și pentru a spori veniturile statului, în condițiile în care cheltuielile lui depășeau mult încasările.

La 3 mai 1945 a fost adoptat primul ansamblu de măsuri prin care se concretiza intervenția puterii revoluționar-democrate în procesul de desfacere și circulație a mărfurilor. Decretele-legi sancționate vizau asigurarea unui minim de stabilitate și securitate vieții economice, apărarea masei de consumatori cu mijloace de cumpărare reduse împotriva speculei și aprovizionarea acesteia cu produsele strict necesare traiului. Prin ele se urmăreau „înghețarea" prețurilor prin stimularea circulației mărfurilor, obiectiv ambițios, greu realizabil în condițiile menținerii structurii economice capitaliste.

Pentru asigurarea puterii de cumpărare a salariilor, guvernul a decis aprovizionarea salariaților cu articolele strict necesare întreținerii lor și familiilor lor, la prețuri oficiale. În acest scop s-a trecut la înființarea economatelor pe lîngă toate întreprinderile comerciale și industriale de orice fel [14], acordarea unei alocații de scumpete tuturor angajaților și majorarea alocației pentru copii, diferențiat, în funcție de localitatea de domiciliu. Pentru controlul aplicării legii, s-a prevăzut delegarea de către comitetul de întreprindere a doi reprezentanți ai salariaților.

S-au stabilit, în condițiile aplicării unor sancțiuni severe, norme privitoare la formarea prețurilor, plafonarea beneficiilor și circulația normală a mărfurilor, căutîndu-se totodată să se împiedice devierea sau prelungirea circuitului mărfurilor în scop de speculă.

---

[13] Decret-lege pentru înființarea impozitului progresiv pe venitul global; Decret-lege pentru impunerea excepțională a beneficiilor de război, în „Monitorul oficial", partea I-a, nr. 76 din 1 aprilie 1945, p. 2 694—2 696; 2 702—2 705.

[14] Decret-lege pentru reglementarea salariilor și înființarea economatelor, în „Monitorul oficial", partea I-a, nr. 101 din 3 mai 1945, p. 3 625—3 627.

www.dacoromanica.ro

Măsurile pentru înghețarea prețurilor, stabilizarea salariilor și stimularea circulației mărfurilor au fost completate cu o amnistiere, totală sau parțială, a tuturor infracțiunilor comise la legile fiscale, în schimbul unei taxe de amnistie al cărei cuantum era stabilit prin lege [15]. Scopul acesteia era de a readuce în circuitul comercial normal mărfurile dosite pentru a fi vîndute la preț de speculă.

Reprimarea speculei ilicite și sabotajului economic [16], ocupau un loc aparte în cadrul măsurilor economice adoptate de guvernul revoluționar-democrat în mai 1945. Pentru a pune capăt acestor fenomene care accentuau instabilitatea și insecuritatea vieții economice și care lăsau masele de consumatori cu mijloace de plată ce nu depășeau o dimensiune comună la discreția speculanților, a fost modificată legea pentru reprimarea sabotajului economic și a speculei ilicite din 1 mai 1943, care se dovedise ineficace. Noile prevederi purtau pecetea spiritului democratic al vremii. Prin ele se asigurau o rapiditate și promptitudine crescute în aplicarea sancțiunilor, creșterea rolului magistraților — în fruntea justiției se afla comunistul Lucrețiu Pătrășcanu —, în constatarea și sancționarea pe loc a delictelor, în funcție de gravitatea infracțiunii.

Organelor de control cetățenesc constituite din reprezentanți ai partidelor care compuneau guvernul pe lîngă Prefectura Poliției Capitalei și pe lîngă primăriile de sector, pe lîngă prefecturile de județ, și, după necesitate, pe lîngă primăriile comunelor urbane nereședință de județ, li se acorda dreptul de a asista la cercetare și de a semnala organelor constatatoare abaterile de la lege, dîndu-se astfel posibilitate maselor populare de a participa efectiv la o acțiune în care ele însele erau direct interesate. Pentru prevenirea abuzurilor se prevedea responsabilitatea penală a persoanelor ce compun aceste organe și sancțiuni severe pentru cei care nu se conformau dispozițiunilor stabilite în vederea efectuării unui control legal și corect [17].

Trăsătura comună a tuturor acestor decrete-legi adoptate la începutul lunii mai 1945 consta în aceea că prin intermediul lor statul democrat-popular intervenea în procesul repartiției și circulației materiilor prime și a mărfurilor, pentru a proteja interesele maselor de salariați, procesul de producție rămînînd, în continuare, în competența patronatului. Prin conținutul lor măsurile adoptate erau favorabile maselor muncitoare, creînd în același timp cadrul corespunzător în care burghezia industrială și în special cea comercială puteau să-și desfășoare activitatea în mod legal.

---

[15] Decret-lege pentru amnistierea infracțiunilor fiscale comise pînă la 31 martie 1945, în „Monitorul oficial", partea I-a, nr. 101 din 3 mai 1945, p. 3 622—3 623.

[16] Decret-lege pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic, în „Monitorul oficial", partea I-a, nr. 101 din 3 mai 1945, p. 3 635—3 648.

[17] Decret-lege pentru înființarea organelor de control cetățenesc, în „Monitorul oficial", partea I-a, nr. 101 din 3 mai 1945, p. 3 648—3 649.

www.dacoromanica.ro

Efectele legilor economice din mai au fost însă limitate, mult inferioare celor scontate. Ele erau tot mai frecvent criticate, deseori chiar de inițiatorii lor, pentru slaba eficiență pe planul măririi producției, deci și al asigurării reale a nevoilor minime de trai pentru masele muncitoare. Aprovizionarea salariaților a continuat să fie grea, departe de necesități.

Seceta din vara anului 1945* a răsturnat prețurile în domeniul agricol și alimentar cu repercusiuni grave asupra tuturor celorlalte prețuri. Efectele sale, coroborate cu acelea ale creșterii neprevăzute a prestațiilor pentru armistițiu** în contextul stagnării producției industriale, au declanșat o urcare rapidă a prețurilor interne și ruperea echilibrului între prețuri și salarii, echilibru ce se sconta a se realiza prin aplicarea reglementărilor amintite. Inflația a căpătat un ritm tot mai alert. Fără îndoială, aceasta s-a datorat și imperfecțiunii aparatului de stat chemat să aplice acest ansamblu de măsuri, dar în special lipsei de produse industriale și agricole, productivității scăzute a muncii, ceea ce a avut drept consecință înflorirea acțiunilor speculative pe scară largă.

Devenea presantă în acele condiții adoptarea unor acțiuni hotărîte, menite să contribuie în primul rînd la creșterea producției industriale și agricole, ca element hotărîtor în refacerea economiei naționale. Numai pe această bază puteau fi aplicate măsuri care să ducă la atenuarea speculei, frînarea inflației și ameliorarea nivelului de trai al populației.

Încheierea războiului în Europa și perspectiva imediată a trecerii industriei de război la producția de pace, speranța micșorării efortului pentru îndeplinirea armistițiului, au amplificat acțiunile forțelor politice guvernamentale ce țineau la elaborarea și adoptarea unor soluții adecvate în domeniile economic, social și politic, în măsură să ducă la rezolvarea problemelor refacerii, deosebit de complicate, cu care era confruntată România.

Guvernul a evaluat realist posibilitățile, relevînd, în același timp, greutățile deosebite ale economiei românești. A încercat, totodată, să

---

* Ca urmare a efectelor secetei, recolta obținută în 1945 a fost mult inferioară față de necesități, după cum urmează:

Produsul	Producția realizată	Necesar	Deficit
grîu	81 495 vag.	98 211 vag.	16 716 vag.
porumb	172 113 „	234 000 „	61 887 „
legumînoase	15 850 „	19 750 „	3 900 „
zarzavat	25 000 „	36 000 „	11 000 „
floarea soarelui	7—8 000 „	30 000 „	22—23 000 „

(Raportul prezentat guvernului de generalul N. Pîrvulescu, subsecretar de stat la Ministerul Industriei și Comerțului pentru aprovizionare. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 7 februarie 1946, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 899 f. 4).

** În primele cinci luni ale exercițiului bugetar început la 1 aprilie 1945 cheltuielile pentru armistițiu au atins cifra de 377 miliarde lei, reprezentînd 60% din cheltuielile totale bugetare. Ele depășeau veniturile ordinare ale bugetului care s-au cifrat în aceeași perioadă la 300 miliarde lei. (Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 25 august 1945, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 655, f. 10).

www.dacoromanica.ro

asigure condiţii cît mai favorabile începerii propriu-zise a acţiunii de refacere. Într-un document adresat la 2 iunie 1945 generalului-colonel de tancuri, Susaicov [18], locţiitorul preşedintelui C.A.C. în România, preşedintele Consiliului de Miniştri, dr. Petru Groza, semnala „binevoitoarei atenţiuni a guvernului sovietic" dificultăţile economiei româneşti datorate în bună parte faptului că valoarea eforturilor economice şi financiare în vederea ducerii războiului şi îndeplinirii prevederilor articolelor 10, 11 şi 12 ale Convenţiei de armistiţiu nu au putut fi prevăzute anterior.

Ţinînd seama de situaţia financiară a ţării, guvernul socotea necesară eşalonarea în rate anuale de 120 miliarde lei a sumei de plată pentru articolul 12 (referitor la „restituirea bunurilor luate de pe teritoriul sovietic") primul an urmînd a curge din ziua cînd ar înceta prestaţiunile pentru articolul 10 şi luarea în considerare a prelevărilor efectuate pe teritoriul ţării, peste plan, în baza aceluiaşi articol 10. „Chiar cu o asemenea eşalonare—releva şeful guvernului român — sarcina economică şi financiară a României ar fi extrem de apăsătoare şi ar împiedica o reluare a activităţii economice în Ţara Românească, pentru un timp îndelungat, mai ales că în curs de şase ani, pînă în 1950, mai avem de plată despăgubirile de război (în conformitate cu art. 11 — n.n.) în valoare de 1 200 miliarde lei (proiectul de buget pe exerciţiul 1945/46 se cifra la 815,9 miliarde lei = n.n.). „O asemenea povară — aprecia dr. Petru Groza — ar periclita viaţa însăşi a statului". Primul ministru exprima, de asemenea, speranţa guvernului român, avînd în vedere „spiritul de dreptate pe care Guvernul Sovietic l-a avut pentru stabilirea despăgubirilor de război ale României şi faţă de interesul pe care l-a manifestat ţării noastre", că demersul său va fi examinat „în acelaşi spirit de înţelegere, pentru a face posibilă menţinerea funcţiunilor de bază ale Statului român".

În aceeaşi zi, 2 iunie, preşedintele Comisiei române pentru aplicarea armistiţiului, Mihail Ghelmegeanu, a remis Comisiei Aliate de Control o notă [19] în care expunea punctul de vedere românesc asupra efectelor încetării ostilităţilor asupra aplicării Convenţiei de armistiţiu în sensul reexaminării acesteia, în concordanţă cu punctul de vedere exprimat mai sus, în epoca care se deschidea pînă la încheierea păcii.

La baza multor măsuri economice adoptate de guvern au stat orientările stabilite de Conferinţa naţională a P.C.R. din octombrie 1945. În raportul Comitetului Central prezentat spre dezbatere şi adoptare delegaţilor comuniştilor români se aprecia, după cum se ştie, că reconstrucţia economică şi dezvoltarea generală a ţării trebuie să se bazeze în primul rînd pe mobilizarea intensă a tuturor resurselor materiale şi umane interne şi pe valorificarea judicioasă a bogăţiilor patriei, concentrarea raţională a eforturilor în domeniile de bază, ceea ce va antrena după sine întregul lanţ al procesului de reconstrucţie.

În amplul program de refacere şi dezvoltare a economiei naţionale în ansamblu şi al diferitelor sectoare şi ramuri ale acesteia, adoptat de conferinţă, se acorda o mare atenţie întăririi sectorului dirijat de

[18] Dare de seamă a Comisiei române pentru aplicarea Convenţiei de armistiţiu pe perioada 12 septembrie 1944 — 12 iulie 1945, Arhiva I.S.I.S.P., fond XIV, K_1, dosar 1 213, f. 309—311.

[19] Idem, f. 462—470.

www.dacoromanica.ro

stat, intensificării controlului statului asupra întreprinderilor particulare, pentru a fi îndrumate spre producția ce servea reconstrucției și dezvoltării economiei țării. Generalizînd experiența cîștigată în cele 8 luni de participare la activitatea guvernamentală, P.C.R. atribuia statului sarcina de a îndruma distribuirea materiilor prime, de a reglementa prețurile de desfacere, de a controla circulația mărfurilor și a asigura orientarea creditelor necesare în primul rînd spre ramurile de producție care interesau refacerea țării [20].

În spiritul hotărîrilor și orientărilor Conferinței Naționale, guvernul a adoptat noi măsuri economice prin care urmărea înviorarea activității productive a întreprinderilor de stat și particulare și readucerea la un nivel acceptabil a nivelului de viață al salariaților, al maselor muncitoare, deteriorat față de perioada de început a anului 1945. Cele mai importante, prin amploarea și consecințele lor, s-au dovedit a fi noile contracte colective de muncă și noul sistem de impozite. Primele au adus, pe de o parte, importante avantaje pentru muncitori, menite să ducă la creșterea salariului real, iar pe de altă parte, au stimulat creșterea producției industriale. Prevederile contractului colectiv constituiau un stimulent pentru salariați în efortul lor de ridicare a producției : introducerea muncii în acord era menită să-i cointereseze în creșterea producției, veniturile suplimentare obținute pe această cale fiind degrevate de noi impozite ; prima de frecvență avea ca scop prezența regulată a angajaților la locul de muncă ; vechimea în profesie și în întreprindere erau mai bine mobilizate în direcția creșterii randamentului ; primele pentru munca grea, lucrul de noapte, plata orelor suplimentare, toate erau legate puternic de bunul mers al procesului productiv. Astfel, eforturile pentru mărirea cantității și îmbunătățirea calității produselor puteau aduce nu numai un surplus de marfă și de profit patronului, ci și cantități sporite de mărfuri pentru piață și ameliorarea aprovizionării maselor populare.

Prin măsurile financiare adoptate de guvern la 5 decembrie 1945, s-a realizat o sensibilă adaptare a fiscalității la veniturile reale, renunțîndu-se la majorarea impozitelor indirecte, măsură apreciată ca un element nou în politica financiară a guvernului [21]. Se parcurgea astfel un prim pas către realizarea unei noi așezări fiscale, conform căreia veniturile bugetare realizate în cea mai mare parte pe calea impozitelor indirecte și a taxelor de consumație, urmau să fie trecute într-o însemnată măsură asupra venitului, pe calea impozitelor directe, cu excepția celui pe salarii.

Intrarea în vigoare a contractelor colective de muncă, care prevedeau noi retribuții, majorate, a condus la modificarea și completarea Decretului-lege din 3 mai 1945 pentru reglementarea regimului prețurilor și al mărfurilor, hotărîndu-se stabilirea unor noi prețuri oficiale, începînd cu cele ale combustibililor, menite să încurajeze sectorul productiv. Concomitent, pentru frînarea cursei dintre prețuri și salarii, care nu se realizase prin măsurile anterioare, a fost adoptată legea pentru colectarea și distribuirea de mărfuri la sate, care prevedea trimiterea de produse industriale la țară la prețuri oficiale și colectarea de la săteni a produselor

[20] „Scînteia", din 1 noiembrie 1945.
[21] „Scînteia" din 14 decembrie 1945; „Drapelul" din 7 decembrie 1945.

www.dacoromanica.ro

agricole la prețuri stabilite de stat [22]. Economatele continuau să fie, și în acest context, elementul de bază pe care se sprijinea guvernul în tentativa de ameliorare a puterii de cumpărare a salariilor și a populației sărace în general.

Legile adoptate evidențiau o nouă orientare a politicii economice a guvernului, a cărei caracteristică era accentul mai mare pus acum pe problemele producției, concomitent cu menținerea reglementărilor privind circulația și desfacerea mărfurilor, stabilită în consens cu părerile specialiștilor Consiliului Superior Economic, creat în noiembrie 1945, și cu reprezentanți ai industriei [23]. S-a sperat, și erau șanse sporite, să se realizeze prin aceste măsuri, o stabilizare economică [24] pentru o perioadă suficient de mare, pentru a se veni apoi cu altele care să consolideze rezultatul obținut. Trebuie remarcat însă că succesul noilor măsuri depindea, ca și în perioada anterioară, în mod hotărîtor, de obținerea unei recolte normale, satisfăcătoare, cît și de efectuarea unor importuri de materii prime, materiale, piese de schimb, strict necesare proceselor de producție.

În 1946 situația economică a țării a continuat însă să se înrăutățească, în ciuda eforturilor deosebite, pe multiple planuri, pentru redresarea sa. Deși în unele ramuri se obținuseră o serie de realizări în refacerea și utilizarea potențialului economic și în creșterea producției, pe ansamblul industriei aceasta continua să se situeze cu mult sub nivelul antebelic. Comparativ cu anul 1938 producția industriei siderurgice și metalurgice reprezenta 46,7%, cea petroliferă 64%, alimentară 24,2%, textilă 44,6% [25].

Greutăților existente în industrie li s-au adăugat pierderile mari cauzate de o nouă secetă, mai gravă decît cea din anul 1945, ce s-a abătut asupra unor întinse regiuni din estul și sud-estul țării. Atît recolta de grîu obținută, care se cifra la 193 500 vagoane și reprezenta doar 40,5% din recolta medie a anilor 1936—1939, cît și cea de porumb, 103 164 vagoane, au fost cu mult inferioare nevoilor curente de consum ale țării. Rezervele de cereale erau deja epuizate. Mai mult, România avea de restituit 30 000 de vagoane de cereale importate cu titlu de împrumut, în a doua jumătate a anului 1945, din Uniunea Sovietică, pentru acoperirea deficitului datorat secetei din acel an. Trebuiau satisfăcute totodată obligațiile curente, care decurgeau din aplicarea diverselor prevederi ale Convenției de armistițiu. Dintr-o țară exportatoare de mari cantități de cereale și produse agroalimentare, una din principalele surse de devize dintotdeauna ale țării, România a trebuit să facă masive importuri de cereale pentru a salva populația de la înfometare.

Seceta a provocat în același timp o psihoză de panică, ce s-a transformat treptat într-un factor activ de dereglare a vieții economice. Evoluția prețurilor și situația economică în genere au fost influențate, de altfel, în mod covîrșitor în perioada 1945—1947, în condițiile în care în

[22] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 7 februarie 1946, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 899, f. 13; Decret-lege pentru organizarea colectării de produse agricole, vegetale și animale și distribuirii de produse industriale și alimentare în comunele rurale. „Monitorul oficial", partea I-a, nr. 40 din 16 februarie 1946, p. 1242 — 1243.

[23] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 6 februarie 1946, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 898, f. 10—20.

[24] „Drapelul" din 13 februarie 1946.

[25] „Evoluția economiei românești", an I, nr. 1, aprilie 1948, p. 5—10.

www.dacoromanica.ro

industrie nu s-a înregistrat sporul de producție ce se sconta, nu de sectorul industrial, ci de cel agricol.

Reducerea venitului realizat în agricultură, repercusiunile recoltei deficitare asupra industriei alimentare și faptul că celelalte ramuri industriale nu realizaseră creșterile așteptate, făceau ca venitul național ce se estima a fi obținut să fie inferior celui din anul 1945 [26]. Asupra acestui venit, mult diminuat față de perioada antebelică — în 1946 acesta reprezenta mai puțin de 40% față de anul 1938 [27] — se exercitau prelevările statului care au atins 34% din venit în primul semestru (aprilie-septembrie 1946) al exercițiului financiar 1946—1947 și 31,4% în exercițiul 1945—1946 [28]. Consecința evidentă a fost standardul de viață inferior celui anterior, agravat în ceea ce privește masele de salariați de eficiența scăzută, inferioară celei scontate, a raționării consumului, de creșterea aproape necontrolată a prețurilor și generalizarea speculei cu produsele de strictă necesitate.

În condițiile existenței acestor mari greutăți materiale, forțele politice democrate grupate în B.P.D. au obținut victoria în alegerile parlamentare desfășurate în noiembrie 1946, eveniment ce a avut profunde urmări asupra politicii economice a guvernului, ca de altfel și în domeniul vieții social-politice. Preluarea ministerului industriei și comerțului de reprezentantul P.C.R., Gh. Gheorghiu-Dej, la sfîrșitul lunii noiembrie 1946, ale cărei atribuții au crescut prin noile reglementări legislative din 5 aprilie 1947, au conferit partidului comunist un rol hotărîtor în coordonarea întregii politici economice a guvernului revoluționar-democrat. Aceste poziții decisive ocupate în guvern și majoritatea stabilă pe care forțele politice guvernamentale o aveau în parlament, cărora de la 10 februarie li s-au adăugat efectele pozitive ale reglementării situației externe a României prin semnarea Tratatului de pace, au marcat începutul unei noi etape în acțiunea guvernamentală pentru refacerea economiei naționale, care continua să fie critică în ciuda eforturilor deosebit de mari și insistente depuse pentru îmbunătățirea sa.

Guvernul a trecut la elaborarea și aplicarea unui ansamblu de măsuri radicale de dirijare mai riguroasă a activității economice, prin care s-a imprimat politicii sale un tot mai pronunțat caracter anticapitalist, favorabil maselor populare. S-a acordat o mare atenție întăririi controlului statului în economie, începînd cu producția, lucru care nu se realizase în anii anteriori.

În centrul preocupărilor de ordin economico-financiar s-a situat pregătirea condițiilor pentru stabilizarea monetară, a cărei reușită era condiționată de înfăptuirea unui șir de reforme, legiuiri și reglementări în domeniul finanțelor, industriei și comerțului exterior, premisă esențială a înviorării procesului de refacere a economiei naționale.

La sfîrșitul lunii decembrie 1946 Adunarea Deputaților a inaugurat legiferarea prevederilor Platformei B.P.D. prin adoptarea legii pentru

[26] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 14 decembrie 1946, Arhiva C.C. a P.C.R., fond 103, dosar 921, f. 15—17.

[27] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 26 martie 1946, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1136, f. 25.

[28] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 14 decembrie 1946, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 921, f. 17.

www.dacoromanica.ro

etatizarea şi organizarea B.N.R. Cel mai important centru financiar şi singurul Institut de emisiune al ţării a devenit astfel o pîrghie importantă pentru îmbunătăţirea activităţii de finanţare a tuturor ramurilor economiei naţionale, asigurînd controlul statului asupra tuturor instituţiilor bancare şi de credit, publice sau particulare, asupra creditului şi emisiunii de monedă [29]. Faptul că preluarea acţiunilor se prevedea a se face pe baza unei „drepte despăgubiri"—care urma a se stabili de justiţie, dădea „o deplină satisfacţie programului Partidului... Naţional Liberal (Tătărescu)" [30] — a determinat aprobarea legii de toate grupările majorităţii parlamentare, inclusiv de către tătărescieni. O serie de alte legi financiare, adoptate concomitent, au avut drept ţel îngrădirea speculei cu devize şi aur.

Aceste măsuri, şi în primul rînd etatizarea B.N.R., au creat un cadru mai propice unei politici financiare unitare şi ferme, care a contribuit la înfrîngerea ulterioară a greutăţilor care barau calea refacerii economiei şi în special la frînarea inflaţiei.

Efecte deosebit de favorabile asupra stabilizării situaţiei economice şi financiare, condiţie de bază pentru impulsionarea procesului de refacere a economiei naţionale a avut elaborarea şi adoptarea unui buget echilibrat pe exerciţiul financiar 1947/1948. Comisia interministerială desemnată pentru întocmirea proiectului de buget a hotărît, avînd adeziunea totală a Consiliului Politic al B.P.D., sistarea efectuării, în continuare, a unor cheltuieli mai mari decît veniturile ordinare ale statului şi acoperirii deficitelor prin apelul la emisiunea B.N.R., aşa cum se procedase în exerciţiile financiare anterioare, 1945/46 şi 1946/47, apreciind că aceasta ar fi însemnat o prăbuşire iminentă a finanţelor statului, cu consecinţe sociale, economice şi politice incalculabile. Ea a stabilit ca principiu călăuzitor al noului buget, acoperirea cheltuielilor cu veniturile ordinare, renunţîndu-se definitiv la măsuri sau procedee inflatorii [31].

„Bugetul eroic", elaborat cu acordul partidelor politice de guvernămînt conţinea, ca şi în anii precedenţi, economii foarte serioase la toate capitolele, mergîndu-se pînă la suprimarea cheltuielilor de investiţie. În plus, se prevedea efectuarea unei însemnate reduceri a personalului administrativ de la stat, judeţ sau comună* (funcţionarii publici), fiind primul buget postbelic echilibrat, elaborat şi acceptat de Consiliul de Miniştri pentru a fi supus votului parlamentului.

Conform dispoziţiilor legii bugetare 1947/48 şi Jurnalelor Consiliului de Miniştri nr. 548 şi 628 din 1947 au fost comprimate, pînă la 17 iulie,

---

[29] „Monitorul oficial", partea a III-a, *Dezbaterile parlamentare*, nr. 14 din 1 februarie 1947 (Şedinţa din 19 decembrie 1946), p. 225.

[30] Idem.

[31] Stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din 29 aprilie 1947, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1144, f. 20.

* Reducerea numărului funcţionarilor publici a devenit o problemă presantă pentru guvern încă din primăvara anului 1945, fără a-şi afla atunci rezolvarea. Ea a fost reactualizată de nenumărate ori, cu deosebire la începutul anului 1947, cînd numărul acestora sporise cu mult faţă de cel existent în 1938/39 şi chiar faţă de 1945/46, fapt care determina pe Ion Gheorghe Maurer, subsecretar de stat la M.I.C., să declare că „problema s-a născut din propria noastră greşeală pentru că sporirea numărului funcţionarilor publici ne este imputabilă numai nouă". Stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din 26 martie 1947, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1 136, f. 89.

www.dacoromanica.ro

87 532 posturi la ministere și instituțiile autonome, cărora le corespundeau economii de 3 949,5 miliarde lei, sumă inferioară însă reducerii cu 30% a cheltuielilor bugetare pentru personal stabilită inițial [32]. Acestora li se adăuga comprimarea a 27 000 posturi făcută de Ministerul Educației Naționale în septembrie 1947 [33] și 24 000 de posturi de la Ministerul de Război, cu începere de la 1 septembrie 1947 [34]. Numărul de funcționari publici rămînea însă, pe mai departe, mult superior celui existent în exercițiul financiar 1938/1939 [35].

Realizarea în fapt a echilibrului bugetar depindea însă în mod hotărîtor, ca și în anii precedenți, și datorită acelorași considerente, de obținerea unei recolte bune și de reducerea, pe lîngă cheltuielile statului pentru personal, a cheltuielilor făcute pentru aplicarea convențiilor cu străinătatea ca urmare a războiului*. Se spera mult în valorificarea posibilităților deschise de semnarea Tratatului de pace cu Națiunile Unite pentru încheierea unor noi acorduri economice și de credit cu diverse state, cu urmări favorabile sub aspectul impulsionării potențelor interne ce rămîneau, desigur, și în noile condiții, decisive pentru succesul stabilizării vieții economice.

Pînă la strîngerea noii recolte, guvernul a fost nevoit să facă față cu eforturi deosebite, perioadei de vîrf a crizei alimentare din întreaga perioadă 1945—1947. Colectările oficiale, intensificate la maximum la începutul anului, făcute de organele statului [36], cît și cele neoficiale realizate de locuitori din regiunile deficitare, așa-numiții „săcari", asigurau hrana populației pînă la începutul lunii martie 1947. Pentru perioada următoare, pînă la noua recoltă, singura soluție era efectuarea unor importuri masive de cereale. După o anumită tărăgănare — determinată în principal de condițiile grele în care se puteau realiza importurile necesare și de o anumită supraestimare a posibilităților de colectare de la producătorii interni —, recunoscută deschis în repetate rînduri în fața membrilor cabinetului de primul ministru, dr. Petru Groza [37], guvernul a trecut la contractarea unor mari importuri de cereale pentru salvarea populației înfometate. S-a autorizat trimiterea de aur în străinătate pentru plata cerealelor sau garantarea creditelor** necesare pentru importul

[32] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 26 august 1947 (Raportul secretarului general la Președinția Consiliului de Miniștri, dr. Gh. Arghiropol, privitor la situația lucrărilor privind comprimarea funcționarilor publici), Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1 163, f. 3—4.

[33] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 26 august 1947, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1 163, f. 6.

[34] Idem, p. 10.

[35] Idem, p. 6—8.

*În bugetul pe exercițiul financiar 1947/48 adoptat după semnarea Tratatului de pace se prevăzuse cheltuieli pentru „achitarea obligațiilor statului rezultate din aplicarea convențiilor cu străinătatea ca urmare a războiului" în sumă de 48 000 miliarde lei din totalul cheltuielilor de 102 900 miliarde lei.

[36] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 17 ianuarie 1947, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1 123, f. 41, 43, 48.

[37] Vezi stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri din 13 decembrie 1946, 18 aprilie și 12 iunie 1947. Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 920, f. 18, 19; dosar 1 140, f. 20; dosar 1 151, f. 23.

** Printr-un jurnal al său, Consiliul de Miniștri a hotărît la 7 mai 1947 autorizarea B.N.R. de a trimite aur în străinătate în completarea celor 65 tone necesare pentru garantarea creditelor în curs de perfectare în vederea importului de cereale.

www.dacoromanica.ro

acestora. Cea mai mare parte a aurului, transferat în Elveţia, a fost readus în ţară în toamna anului 1947, fie datorită volumului mai redus al împrumuturilor contractate pe pieţele externe, fie restituirii acestora în termenele convenite.

Eforturile stăruitoare ale guvernului pentru distribuirea raţională şi judicioasă a cantităţilor de cereale şi bunuri alimentare, îndeosebi a celor colectate din ţară, un rol important revenind din acest punct de vedere Comitetului pentru ajutorarea regiunilor lovite de secetă (C.A.R.S.) [38], preocuparea permanentă pentru aprovizionarea populaţiei pe calea importului de cereale şi acţiunile ample de ajutorare din partea multor popoare din diverse regiuni ale lumii*, au permis învingerea, nu fără numeroase sacrificii de vieţi omeneşti, a greutăţilor imense provocate de lipsa hranei zilnice necesare poporului. În lupta crudă, de o duritate rar întîlnită, cu un duşman greu de stăpînit — foametea —, guvernul a folosit toate mijloacele materiale de care dispunea, posibilităţile ce s-au ivit pentru ca această calamitate să nu devină o catastrofă cu grave consecinţe asupra fiinţei fizice a poporului şi asupra regimului politic instaurat în martie 1945.

Concomitent cu măsurile impuse de starea alimentară excepţional de grea, din iniţiativa P.C.R. au fost supuse discuţiei Adunării Deputaţilor noi proiecte de legi care vor conferi un pronunţat caracter anticapitalist politicii economice a guvernului. Dintre acestea, cele mai importante prin amploarea şi consecinţele lor au fost legea pentru organizarea Ministerului Industriei şi Comerţului şi legea Oficiilor industriale.

Ideea de bază a primei legi era realizarea unităţii de conducere şi control economic care se înfăptuiau în persoana titularului comunist al M.I.C., secondat de subsecretarii săi de stat [39], cu scopul obţinerii de maxime rezultate posibile în domeniul redresării, refacerii şi valorificării puterilor economice ale ţării [40]. Prevederile sale permiteau ca multe probleme să poată fi rezolvate prompt, prin simple deciziuni ministeriale.

Sarcinile şi competenţele largi conferite M.I.C., privind organizarea, îndrumarea, supravegherea şi controlul activităţii economice în domeniul producţiei industriale, al repartizării materiilor prime, semifabricatelor şi creditelor, al stabilirii regimului preţurilor, al comerţului interior şi relaţiilor economice cu străinătatea au permis statului democrat-popular să treacă cu mai multă energie şi eficienţă la îngrădirea posibilităţilor burgheziei de a exploata masele muncitoare, la obligarea industriaşilor de a lucra în conformitate cu interesele generale ale statului.

Concretizarea acestor largi atribuţii a fost realizată prin adoptarea de către parlament, la iniţiativa partidului comunist, a legii oficiilor

---

[38] *România în anii revoluţiei democrat-populare. 1944—1947*, Edit. politică, Bucureşti, 1971, p. 208—209.

* Ajutoarele nerambursabile trimise de ţările vecine, Iugoslavia, Bulgaria, Cehoslovacia, diverse societăţi naţionale de Cruce Roşie dar cu deosebire de S.U.A., Suedia, Elveţia, Anglia, Irlanda şi alte state, au asigurat hrana a zeci şi sute de mii de copii şi adulţi pentru însemnate perioade de timp.

[39] „Monitorul Oficial", partea a III-a, *Dezbaterile parlamentare* nr. 68 din 11 iunie 1947 (şedinţa din 5 aprilie 1947), p. 1 039.

[40] Stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din 29 martie 1947, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1 138, f. 6.

www.dacoromanica.ro

industriale [41]. Aceste organe de coordonare a activității economice pe ramuri industriale, formate din reprezentanți ai Ministerului Industriei și Comerțului și ai capitaliștilor, își desfășurau întreaga activitate pe baza indicațiilor Ministerului Industriei și Comerțului*, prin intermediul căruia statul intervenea cu eficiență în activitatea întreprinderilor industriale grupate în oficii [42]. S-a creat astfel posibilitatea unei conlucrări între industriași și statul democrat-popular în condițiile impuse de acesta din urmă, avînd drept rezultat înviorarea producției, întărirea și creșterea eficacității controlului statului asupra industriașilor, care deși mai păstrau principalele mijloace de producție în proprietatea lor particulară nu mai puteau, în noua situație, să sustragă sau să stocheze materii prime, să speculeze produsele finite, să recurgă la evaziuni fiscale etc. În acest fel, fără a se desființa proprietatea burgheză asupra mijloacelor de producție, se instituia un control asupra modului de folosință a proprietății privat-capitaliste, se îngrădeau posibilitățile de exploatare ale maselor muncitoare, se căuta a se pune frîu afacerilor speculative și se dirija activitatea întreprinzătorilor capitaliști cu precădere pe linia cerințelor refacerii și consolidării economiei naționale.

După crearea acestui cadru organizatoric de conducere a activității economice în industrie, Consiliul de Miniștri a adoptat, la 14 iunie 1947, „Propunerile P.C.R. pentru îmbunătățirea situației economice și financiare a țării" [43], amplu program economic și financiar pentru curmarea inflației și a haosului monetar și economic, de intervenție hotărîtă a statului în economia națională în condițiile în care mijloacele de producție se aflau încă în mîinile capitaliștilor. Principalele sale prevederi — creșterea producției industriale și a productivității muncii astfel ca la sfîrșitul anului 1947 acestea să reprezinte 70% și respectiv 60 — 70% față de nivelul anului 1938, creșterea producției agricole, crearea de stocuri de mărfuri, îmbunătățirea activității de finanțare a economiei naționale — purtau pecetea noului caracter al politicii economice a guvernului și reflectau totodată modul realist în care P.C.R. aborda problemele refacerii economice și dezvoltării ulterioare a țării.

O deosebită importanță se acorda întăririi controlului statului democrat popular asupra operațiunilor de colectare a produselor agricole, asupra întregului proces al producției industriale, circulației și consumului, cît și asupra respectării prețurilor și salariilor apreciate ca fiind în mare măsură hotărîtoare pentru realizarea întregului program.

---

[41] „Monitorul oficial" (partea I), nr. 129 din 10 iunie 1947, p. 4647 — 4653.

* Art. 17 din legea oficiilor industriale stabilea următoarea compunere a Consiliului de administrație al unui oficiu: șase membri aleși de adunarea generală a membrilor oficiilor și trei desemnați de M.I.C., sau șapte membri aleși de adunarea generală și patru numiți de M.I.C.; consiliul de administrație al oficiului nu putea lua hotăriri decît dacă întrunea trei sferturi din totalul membrilor, hotărîrea devenind valabilă numai dacă întrunea două treimi, dar cu prezența obligatorie a tuturor reprezentanților M.I.C.

[42] Pînă la începutul lunii decembrie 1947 se constituiseră 14 oficii industriale care grupau 740 de întreprinderi a căror producție reprezenta 80—100% din capacitatea de producție a industriilor textilă și încălțăminte, alimentară, materiale de construcții, hîrtiei, chimice și metalurgice. „Scînteia" din 3 decembrie 1947.

[43] „Scînteia" din 16 iunie 1947.

www.dacoromanica.ro

Îndeplinirea acestor prevederi s-a materializat în măsurile care au fost luate pentru perfecționarea organelor de control și îmbunătățirea activității acestora, instituirea programelor de producție* și constrîngerea burgheziei pentru îndeplinirea lor, precum și în alte acte normative ale guvernului. A fost creată Comisia de redresare economică și de stabilizare monetară în fruntea căreia se aflau reprezentanți ai partidului comunist [44]. Ea avea puteri depline pentru elaborarea, organizarea, aplicarea și controlul tuturor măsurilor, de orice natură, necesare pentru aducerea la îndeplinire a programului de redresare economică și stabilizarea monetară inițiat de partidul comunist.

Succesele obținute în primele luni ale aplicării programelor de producție concretizate și în creșterea producției industriale, recolta bună care se estima a se obține, fermitatea cu care guvernul controla principalele sectoare ale vieții economice în cadrul juridic de curînd instituit, au făcut posibilă înfăptuirea reformei monetare, acțiune de mare importanță în cadrul politicii generale preconizate de P.C.R. pentru scoaterea economiei din haosul financiar ce atinsese proporții catastrofale. Modalitatea și mijloacele de înfăptuire, în ciuda caracterului lor anticapitalist, au fost acceptate și de gruparea tătărească care s-a pronunțat, alături de celelalte forțe politice participante la guvernare, pentru adoptarea lor**.

Realizată în august 1947 și întemeiată pe succesele obținute în creșterea producției industriale și agricole, a conjuncturii economice interne tot mai evident favorabilă, concretizată și în creșterea venitului național la 50—60% față de cel realizat în 1938 [45], reforma a lovit puternic pozițiile economice ale burgheziei, ale capitalului speculativ. Ea a contribuit la îmbunătățirea situației materiale a celor ce muncesc asigurînd o creștere substanțială a puterii de cumpărare a marii mase a salariaților [46] ajunsă, în ajunul înfăptuirii sale, la un nivel mult inferior celui din anul 1938. Preschimbarea unei cantități reduse de semne monetare, diferențiat pe categorii sociale și în funcție de genul localității de reședință și blocarea restului acestora [47] au micșorat discrepanțele extraordinare ce deveniseră periculoase din punct de vedere politic și social amenințînd însăși înce-

---

* Programele stabileau producția pe timp de șase luni în toate ramurile industriale. Pentru întocmirea lor întreprinderile furnizau datele necesare care erau apoi discutate de către reprezentanții Consiliului Economic Superior, ai C.G.M. și ai ramurilor industriale. După confruntarea propunerilor întreprinderilor cu posibilitățile existente de asigurare a lor cu materii prime și combustibil, programele de producție erau ratificate prin decizii ministeriale și publicate în „Monitorul Oficial" devenind obligatorii pentru întreprinderi.

[44] Legea nr. 248 cu privire la instituirea și atribuțiile Comisiei de redresare economică și stabilizare monetară a fost votată de Adunarea Deputaților în ședința din 2 iulie 1947. Președintele comisiei era Gh. Gheorghiu-Dej, iar secretar Miron Constantinescu.

** În vara anului 1947 procesul inflaționist atinsese asemenea proporții încît afecta interesele burgheziei însăși, îndeosebi a celei industriale, care, în perioada anterioară, cînd ritmul inflației era mai redus, realizase mari profituri de pe urma speculei cu mărfuri de larg consum.

[45] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 15 august 1947, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1 161, f. 16.

[46] Prin reformă — aprecia ministrul finanțelor la 15 august 1947 — se asigură tuturor păturilor salariaților un standard de viață de circa 4 ori mai ridicat decît cel din aprilie 1947. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 15 august 1947, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1 161, f. 19.

[47] „Monitorul oficial", partea I-a, nr. 186 din 15 august 1947, p. 7 313—7 314.

www.dacoromanica.ro

puturile redresării economiei naționale. Cel mai important rezultat al său a constat în faptul că a curmat inflația și a dat o însemnată stabilitate leului, marcînd momentul de cotitură în refacerea economică a țării în a doua jumătate a anului 1947.

Măsurile îndreptate în direcția redresării sectorului industrial s-au conjugat cu o serie de reglementări cu caracter anticapitalist îndreptate împotriva speculanților și cămătarilor din lumea satelor. La începutul lunii iunie 1947 lucrările reformei agrare au fost declarate prin lege act de guvernămînt, punîndu-se astfel capăt numeroaselor acțiuni judecătorești intentate de foștii proprietari expropriați multor țărani împroprietăriți. În aceeași perioadă a fost votată legea pentru reglementarea circulației și stabilirea regimului juridic al imobilelor agricole [48] prin care se anulau cumpărările de pămînt în 29 de județe afectate de secetă făcute în dauna țăranilor cu proprietăți sub 5 ha în perioda 1 august 1946—23 iunie 1947, prevăzîndu-se, totodată, că nu pot dobîndi terenuri și imobile agricole decît numai țăranii care dețin o suprafață de teren agricol mai mică de 15 ha. Se stăvilea astfel refacerea moșiilor și se împiedica dezvoltarea gospodăriilor burgheziei sătești și continuarea fărîmițării proprietății țărănești.

Impozitul agricol pe exercițiul 1947/1948 a fost așezat pe baze noi, stabilindu-se în raport cu fertilitatea pămîntului și cu suprafața deținută de fiecare contribuabil. Ca o măsură excepțională s-a hotărît achitarea sa în natură. Produsele agricole predate cu titlul de impozit erau destinate asigurării aprovizionării populației, domeniu în care consecințele economice ale războiului și urmările secetei erau încă puternic resimțite de masele de consumatori.

Pentru ajutorarea țărănimii în activitatea de punere în valoare a pămîntului și a muncii sale au fost adoptate măsuri ce aveau drept scop simplificarea formalităților pentru obținerea de credite destinate dezvoltării gospodăriei țărănești și extinderea aprovizionării satelor prin sistemul cooperației *.

La rîndul său Ministerul Agriculturii a căutat să vină tot mai mult în sprijinul țărănimii, punîndu-i la dispoziție mașinile agricole și tractoarele pe care le administra prin intermediul Regiei Exploatărilor Agricole, Zootehnice, a Industriilor Agricole și Mașinilor (REAZIM), precum și prin reorganizarea unor institute de cercetări cu profil agrozootehnic pentru a corespunde cît mai bine nevoilor practicării unei agriculturi mai avansate. Învățămîntului agricol, silvic și veterinar i s-a conferit un caracter practic, pentru a constitui, de asemenea, un sprijin eficient acordat agriculturii.

A fost adoptată o nouă lege privind regimul circulației produselor agricole care înlocuia reglementările din ianuarie 1946 privind organizarea schimbului dintre sat și oraș sub controlul strict și exclusiv al statului ce devenise o frînă în dezvoltarea producției agricole marfă. Principiul de bază al acesteia consta în aceea că producătorilor agricoli li se

---

[48] Idem, nr. 140 din 23 iunie 1947, p. 5 062—5 068.

* Din cele 10 008 cooperative cu 3 244 583 de asociați, circa 60% erau cooperative de aprovizionare și desfacere și activau în mediul rural. Vezi *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare din România*, Edit. politică, București, 1969, p. 389.

www.dacoromanica.ro

acorda dreptul de a dispune în mod liber de produsele lor, cu excepţia unei cote *, care urma să fie vîndută obligatoriu statului, la un preţ redus, prin mandatarii săi [49]. Ea avea drept ţel cointeresarea ţărănimii în mărirea producţiei agricole şi valorificarea liberă, la preţul pieţii a cantităţilor ce rămîneau producătorului după achitarea obligaţiilor către stat. Cotele predate, cărora li se adăugau impozitele în natură şi sămînţa primită anterior sub formă de împrumut ce trebuia a fi restituită, se constituiau într-un fond central de produse agricole extimat la circa 35% din recoltă, destinat aprovizionării oraşelor, centrelor industriale şi creării unor stocuri de materii prime pentru industria alimentară.

Realizarea programului de redresare a vieţii economice elaborat de P.C.R., concretizat în creşterea producţiei şi productivităţii muncii în industrie şi apariţia unor însemnate elemente de stabilitate economică, au reliefat în mod pregnant, în ciuda insuficientei experienţe şi a lipsei de cadre în organizarea şi conducerea activităţii economice, viabilitatea şi eficienţa politicii economice anticapitaliste promovată de guvern în condiţiile în care puterea politică se afla, atît la nivel central, cît şi pe plan local, aproape în exclusivitate în mîna clasei muncitoare şi a aliaţilor săi.

La sfîrşitul anului 1947, producţia globală industrială reprezenta 75% faţă de nivelul antebelic, depăşind prevederile propunerilor P.C.R. din iunie. Rezultatul acesta capătă adevărata semnificaţie raportat la situaţia din august 1944 cînd producţia globală industrială reprezenta 40% faţă de cea realizată în anul 1938, dar mai ales la aceea din vara anului 1947, cînd era de numai 48% faţă de nivelul aceluiaşi an.

În strînsă legătură cu eforturile susţinute pentru redresarea economică s-au aflat străduaniile guvernului român pentru reluarea şi amplificarea relaţiilor economice cu alte state şi folosirea avantajelor ce puteau rezulta de aici pentru înviorarea refacerii economiei naţionale şi crearea bazelor dezvoltării ei accelerate în viitor.

Ruperea legăturilor economice cu cel de-al treilea Reich, care deţinuse ponderea covîrşitoare în comerţul exterior al României în anii războiului, nu a fost urmată de reluarea imediată a relaţiilor economice cu ţările vecine şi cu alte state aparţinînd Naţiunilor Unite, astfel încît volumul schimburilor economice externe realizat de România la sfîrşitul anului 1944 şi în anul 1945 a fost cu totul nesatisfăcător faţă de necesităţi [50].

În aceste condiţii au fost încheiate, în urma tratativelor purtate timp de aproape două săptămîni la Moscova, acordurile sovieto-române din 8 mai 1945 privind schimbul de mărfuri şi colaborarea economică între cele două ţări [51]. Livrările de materii prime, semifabricate şi alte

* Principiul obligativităţii de predare către stat a unei anumite cote din producţia obţinută de pe fiecare ha cultivat a fost introdus, în condiţiile secetei care a bîntuit ţara, prin „Legea pentru cumpărarea, vînzarea, circulaţia şi consumul unor produse agricole" din 16 iulie 1945. Surplusul, conform prevederilor acelei legi putea fi vîndut numai mandatarilor statului.

[49] Stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din 26 iunie 1947, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 1154, f. 11.

[50] În 1945 volumul comerţului exterior al României reprezenta doar 7% din cel realizat în anul 1938.

[51] Stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din 17 mai 1945, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8974, f. 4.

www.dacoromanica.ro

produse sovietice, efectuate potrivit acordului privind schimbul reciproc de mărfuri și a altor texte semnate la acea dată au avut, în acele împrejurări, un efect pozitiv asupra asigurării funcționării unor importante ramuri ale economiei românești.

În baza acordului de colaborare economică între România și Uniunea Sovietică au fost create societățile mixte sovieto-române — SOVROM — bazate pe principiul parității aportului de capital român și sovietic. În afara valorii „averilor germane" din România" * care s-au constituit în aport sovietic la aceste societăți, U.R.S.S. a contribuit la activitatea acestora (1945—1956) și cu utilaje și materiale aduse din propriul venit național. Sistemul de societăți sovieto-române a cuprins o serie de ramuri ale economiei naționale (industria, transporturi, bănci) **, deținînd, în scurt timp, o însemnată pondere în domeniile respective [52].

Paralel cu restabilirea relațiilor diplomatice și intensificarea contactelor cu diferite țări, în special europene, guvernul a reușit să reia schimburile comerciale cu un număr crescînd de state. În baza acordurilor încheiate în 1945, aplicabile și în 1946, precum și a celor realizate în 1946, importul și exportul au crescut, fără a atinge totuși valori considerabile în raport cu necesitățile economiei naționale. Schimburile economice externe au contribuit însă la continuarea activității industriei metalurgice, petroliere, forestiere, chimice, textile, alimentare [53].

Concomitent cu eforturile guvernului pentru dezvoltarea relațiilor comerciale cu alte state s-au desfășurat acțiunile sale pentru obținerea unor credite interne și externe necesare finanțării refacerii economiei naționale. În ciuda declarațiilor oficiale, a adevăratelor apeluri*** adresate capitalului străin, a garanțiilor oferite****, creditele și împrumuturile obținute de România peste hotare, chiar după încheierea păcii, cînd se spera că se vor deschide drumurile colaborării cu capitalurile străine [54], s-au situat la un nivel cu mult sub necesități. În anii 1946—1947 România a obținut credite în sumă de 27 milioane dolari din Uniunea Sovietică, Cehoslovacia și S.U.A. în vederea achiziționării de mărfuri din aceste țări sau cu ajutorul lor, acoperirii deficitului balanței de plăți și parțial pentru achizi-

---

* În ceea ce privește așa-zisele bunuri germane din România, articolul 26 al Tratatului de pace între România și Puterile Aliate și Asociate, care consfințea hotărîrile Conferinței de la Potsdam, prevedea că „România recunoaște că Uniunea Sovietică are dreptul la toate averile germane din România care au fost transferate Uniunii Sovietice de către Consiliul de Control pentru Germania și se obligă să ia toate măsurile necesare pentru a înlesni asemenea transferuri".

** Pînă în anul 1948 luaseră ființă 7 societăți mixte româno-sovietice iar pînă în anul 1952 inclusiv, se vor înființa alte 9 asemenea societăți.

[52] Ing. S. Zeigher, *Colaborarea româno-sovietică*, în „Probleme economice", nr. 3 din 1948, p. 25—26.

[53] Dr. Alexandru Olteanu, *Orientare în politica comercială a României*, București, 1947, p. 18.

*** „Libertatea" din 26 septembrie 1946.

**** Rezervele de aur ale României, cu mult superioare celor din anul 1938, menținerea regimului investițiilor străine și a bazelor structurale ale economiei naționale, subliniată de factorii răspunzători ai țării, asigurarea unei stabilități în măsurile economice, care odată cu încheierea tratatului de pace vor fi mai precis conturate și mai puțin contradictorii, erau elementele menite să constituie o garanție pentru investitorii străini. România era singura țară din Europa de est și printre puținele țări de pe continentul european în care nu se efectuaseră naționalizări pînă în vara anului 1948.

[54] „Libertatea" din 29 ianuarie 1947.

www.dacoromanica.ro

ționarea de cereale. În Elveția contractase un împrumut de 75 milioane franci, din care 45 milioane sub formă de devize libere, iar 30 milioane sub formă de materiale [55].

În condițiile în care disponibilitățile pentru export, în urma îndeplinirii obligațiilor internaționale ce decurgeau din Convenția de armistițiu și ulterior din Tratatul de pace erau estimate pentru perioada 1946—1951 [56], la 15—20 milioane dolari anual, creditele necesare pentru executarea unui program de reconstrucție, la circa 600 milioane dolari [57], iar volumul importurilor necesare funcționării normale a economiei naționale și valoarea plăților necomerciale indispensabile, evaluate la un minimum de 110 milioane dolari, creditele obținute erau cu totul insuficiente.

Eforturile mari depuse de statul român pentru intensificarea schimburilor economice au dat rezultate notabile abia în ultima parte a anului 1947. Recolta bună a făcut posibilă eliminarea importului de cereale [58], restituirea unei cantități de porumb în valoare de 4,3 milioane dolari, împrumutat în anii de secetă din U.R.S.S. și Iugoslavia și efectuarea unor exporturi de produse agroalimentare, creîndu-se astfel posibilitatea realizării unor importuri sporite pentru activarea industriei și folosirea în mai mare măsură a capacităților de producție.

Grija constantă pentru asigurarea funcționării unor uzine și fabrici cu capacitate sporită, pentru folosirea mai completă a brațelor de muncă disponibile și echilibrarea balanței comerciale, a condus la încheierea unor acorduri privind prelucrarea în România a unor materii prime, costul fabricației făcîndu-se prin livrarea de către țara respectivă a unui supliment de materii prime sau alte mărfuri. Acest export de „mînă de lucru", a atins în 1947, 12,97% din totalul exportului românesc [59].

Schimburile externe de mărfuri efectuate în perioada 1944—1947, desfășurate în condiții speciale, determinate de urmările războiului, au prefigurat direcțiile pe care se vor dezvolta o perioadă de timp în epoca postbelică. Reorientarea schimburilor comerciale și intensificarea lor cu Uniunea Sovietică și țările vecine, democrat-populare, a avut ca rezultat creșterea vertiginoasă a ponderii acestor state în volumul total al comerțului exterior al României. Față de perioada interbelică, cînd schimburile cu aceste țări reprezentau circa 18%, în anul 1947 ele dețineau cca 91% din exportul și 70% din importul României [60]. Se remarcă, totodată,

---

[55] „Libertatea" din 8 iulie, 12 septembrie, 1 noiembrie 1946, 26 februarie și 25 aprilie 1947.

[56] Vezi expunerea făcută de delegatul român, Ion Gheorghe Maurer, în fața Comisiei Economice a Conferinței de pace de la Paris, în „România liberă" din 13 septembrie 1946; Vezi și expunerea din 16 decembrie 1946 a ministrului Ion Christu privind clauzele economice ale Tratatului de pace. Arhiva M.A.E., fondul Conferința de pace de la Paris, volumul 74.

[57] Memoriul prezentat de dl. Gh. Tătărescu membrilor guvernului și șefilor de partide guvernamentale. Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8 190, f. 138—143.

[58] În anul 1947, cînd dificultățile de aprovizionare a populației cu alimente au fost deosebit de mari, România a importat circa 248.000 t. cereale în valoare de 23,1 milioane dolari, reprezentînd 37,66% din valoarea totală a importului. Buletinul informativ pentru departamentele economice (feb. 1948), Edit. Institutului Central de Statistică, p. 50—52.

[59] Ion Gheorghe Maurer, *Acordurile economice româno-sovietice și refacerea țării noastre*, în „Probleme economice", nr. 3 din 1948, p. 13—14.

[60] Ion C. Movileanu, *Schimburile noastre cu străinătatea*, în „Probleme economice", nr. 3 din 1948, p. 77.

www.dacoromanica.ro

tendința de extindere a ariei geografice a țărilor cu care România întreținea relații economice, prin includerea unor state din America (Argentina, Panama, S.U.A.) și Africa (Etiopia, Egipt, Palestina, Siria). Dacă în 1945 România întreținea relații comerciale cu numai 12 state [61], în 1947 numărul acestora ajunsese la 26 [62].

În anii 1945—1947 volumul comerțului exterior a cunoscut o creștere rapidă, de la un an la altul, fără a atinge însă proporții corespunzătoare necesităților sporite ale economiei naționale. El era însă cu mult inferior nivelului antebelic.

Comerțul exterior al României în anii 1945—1947, comparativ cu anul 1938, în milioane dolari [63]

	1938	1945	1946	1947
Import	123,0	11,33	21,43	61,32
Export	143,0	6,27	11,34	34,29
TOTAL	266,0	17,60	39,77	95,71

În cadrul importului s-a accentuat tendința, prezentă și în perioada interbelică, de creștere a ponderii semifabricatelor și materiilor prime. S-a redus importul de produse finite, renunțîndu-se la importul produselor de lux sau de importanță minoră pentru refacerea economiei naționale. Importul de mașini, utilaje și mijloace de transport, țevi pentru industria petrolieră și de gaze, produse chimice și medicamente, materiale refractare, produse pentru siderurgie și industria de prelucrare a metalelor deținea poziții însemnate, dat fiind aportul său la menținerea sau intensificarea activității de producție în diferite întreprinderi industriale ce lucrau pentru consumul intern sau îndeplinirea obligațiilor internaționale ale țării [64].

Exportul, mult inferior importului, era alcătuit în principal din petrol și derivatele sale, lemn și produse din lemn. Pe un plan secundar s-a aflat cel de-al treilea produs de bază al exportului românesc în perioada interbelică, — cerealele — inexistente în anii 1945—1946 și primele luni ale anului 1947, datorită, îndeosebi, celor doi ani consecutivi de secetă.

★

Politica economico-socială a guvernului dr. Petru Groza a asigurat redresarea economiei naționale în condițiile adîncirii procesului transformărilor revoluționar-democratice aflat în plină desfășurare. Prin efectele sale ea a contribuit direct la consolidarea pozițiilor politice deținute de proletariat și aliații săi, a dus la îngrădirea capitalului și a posibilităților de

[61] Arhiva M.C.E., „Plan evidență", pachet nr. 734, dosar 2 595 (nenumerotat).
[62] Buletin informativ pentru departamentele economice (februarie 1948), Edit. Institutului Central de Statistică, p. 49—50.
[63] Ion Alexandrescu, *Concepția și activitatea P.C.R. și a guvernului democrat privind relațiile economice externe (1945—1948)*, în „Anale de istorie", nr. 6 din 1972, p. 105.
[64] *Evoluția economiei românești*, Supliment al revistei „Probleme economice", nr. 1 din 1 aprilie 1948, p. 19.

www.dacoromanica.ro

exploatare capitalistă şi la crearea premiselor pentru naţionalizarea principalelor mijloace de producţie şi lichidarea proprietăţii privat-capitaliste asupra acestora.

Procesul de refacere economică desfăşurat pe fondul greutăţilor inerente generate de urmările războiului, ce s-au grefat pe o economie cu un nivel slab de dezvoltare a forţelor de producţie, s-a bazat, în principal, pe eforturile proprii ale poporului român. Cercetarea sa reliefează faptul că România a trebuit să învingă mari dificultăţi între care insuficienţa mijloacelor materiale şi financiare şi îndeplinirea unor obligaţii materiale externe de proporţii s-au aflat în prim plan. Aceasta explică, în parte, şi ritmul lent de redresare economică pînă la jumătatea anului 1947, — în ciuda distrugerilor de război, mai reduse decît în alte state ale continentului datorită ieşirii din război şi întoarcerii armelor împotriva Germaniei naziste, ceea ce a făcut ca teritoriul naţional să nu fie transformat în totalitate în teatru de operaţiuni militare — precum şi marile privaţiuni materiale pe care poporul român a fost nevoit să le înfrunte în acei ani.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA POLITIQUE ÉCONOMIQUE ET SOCIALE DU GOUVERNEMENT RÉVOLUTIONNAIRE-DÉMOCRATE (1945—1947)

RÉSUMÉ

La politique économique et sociale du gouvernement présidé par le dr. Petru Groza a assuré le redressement de l'économie nationale dans les conditions du developpement du processus de mutation révolutionnaires-démocratiques en plein déroulement. Par ses effets, elle a contribué directement à la consolidation des positions politiques détenues par le prolétariat et ses alliés, a conduit à la limitation du capitalisme et des possibilités d'exploitation capitaliste ainsi qu'à la création des prémisses pour la nationalisation des principaux moyens de production et la liquidation de la propriété privée-capitaliste.

Le processus de reconstruction économique qui s'est déroulé sur la toile de fond des difficultés inhérentes engendrées par les effets de la guerre qui se sont greffées sur une économie possédant un bas niveau des forces productives a reposé principalement sur les efforts du peuple roumain. L'investigation de ce processus révèle le fait que la Roumanie a dû surmonter de grandes difficultés dont l'insuffisance des moyens matériels et financiers et l'exécution de grosses obligations matérielles sur le plan extérieur ont figuré au premier plan. Cela explique partiellement autant le lent rythme de redressement économique enregistré jusqu'au milieu de l'année 1947 — en dépit des destructions de guerre plus réduites que dans d'autres Etats européens du fait de la sortie de la guerre et du retournement des armes contre l'Allemagne hitlérienne, ce qui a permis que le territoire du pays ne soit pas transformé dans son ensemble en théâtre d'opérations militaires — que les grandes privations d'ordre matériel que le peuple roumain a dû subir pendant ces années-là.

www.dacoromanica.ro

SITUAȚIA DEMOGRAFICĂ A MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

DE

ECATERINA NEGRUȚI

Apariția și dezvoltarea capitalismului în toate țările europene au fost însoțite de creșterea remarcabilă a populației, fenomen care se observă cu evidență și în România. Statisticile din secolele trecute, deși în cea mai mare parte incomplete și nesigure [1], concordă în a releva această creștere considerabilă a populației în Moldova.

În cea mai veche statistică care ni s-a păstrat, privind întregul teritoriu al Moldovei, din vremea voievodului Petru Schiopul (1591), s-au înregistrat 47 217 capi de familie în cele 22 de ținuturi ale țării, ceea ce reprezintă 236 085 suflete [2]. Oricît de incompletă ar fi această statistică o populație în jur de 300 000 locuitori pe un teritoriu de aproximativ 73 000 km.p. [3] (deci numai 4 locuitori la km.p.) era evident puțină, chiar dacă, comparativ cu celelalte țări din sud-estul Europei, la aceea dată Moldova era mai bine populată. Datele statistice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din secolul următor arată o creștere aproape spectaculoasă a populației țării. Cu toate pierderile teritoriale pe care le-a avut de suferit Moldova, populația ei s-a îndesit mereu, ajungînd în preajma Unirii cu Țara Românească la un milion și jumătate de locuitori.

În interval de 85 de ani (între 1774 și 1859) populația Moldovei s-a triplat, deși teritoriul ei a fost redus la aproape jumătate în urma evenimentelor din anii 1775 și 1812. Numai în teritoriul cuprins între munții Carpați și rîul Prut populația a crescut în timp de o jumătate de secol cu aproximativ 796 000 suflete (circa 150,1%), deci cu 14 000 pe an :

---

[1] Vezi numeroasele aprecieri asupra neajunsurilor statisticilor moldovenești din aceea perioadă la Gh. Ungureanu, *Documente statistice din anii 1820—1859 aflate în păstrarea Arhivelor Statului de la Iași*, în „Revista Arhivelor", București, 1963 (VI), nr. 1, p. 215—217; G. Retegan, *Catagrafiile regulamentare și problemele pe care le ridică*, în „Revista de statistică", București, 1965 (XIV), nr. 6, p. 67; Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859*, în *Populație și societate*, Cluj, vol. I, 1972, p. 260—261; ș.a.

[2] C. Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenești*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an. VII, 1956, fasc. 2, p. 77 (numărul sufletelor este rezultat din înmulțirea numărului de capi de familie cu 5).

[3] După P. G. Dmitriev, *Народонаселение Молдовии*, Chișinău, 1973, p. 85.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 34, nr. 2, p. 243—257, 1981

www.dacoromanica.ro

Tabel cu populația aproximativă a Moldovei între anii 1803 și 1899:

Anii	Capi de familie	Suflete [4]	Total suflete rotunjit
1803[5]	105 580	527 900	530 000
1826[6]	219 105	1 115 325	1 116 000
1832[7]	238 468	1 192 340	1 193 000
1839[8]	252 405	1 262 025	1 263 000
1859[9]	384 055	1 325 406	1 327 000
1899[10]	—	1 848 122	1 849 000

Ritmul de creștere a populației s-a accelerat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Aceasta se poate observa urmărind sporirea locuitorilor țării de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea. S-a apreciat astfel că populația, în curs de mai mult de două

[4] Numărul sufletelor s-a calculat prin înmulțirea cu 5 a numărului de capi de familie.

[5] După Condica liuzilor (*Uricarul*, vol. VII, p. 242—395, și vol. VIII, p. 242—368). Numărul oamenilor înregistrați este de 138 808 + 523 boieri = 139 331 × 5 = 696 655. Numărul nu este complet, deoarece lipsesc țiganii, călugării și evreii din ținutul Botoșani și Soroca. De asemenea lipsesc locuitorii din orașul Focșani, precum și breslele ce nu plăteau bir, mazilii, ruptele și ruptașii din ținutul Putna. De aceea s-a întregit cifra pînă la 140 125 capi de familie × 5 = 700 625 suflete, din care scăzînd locuitorii din ținuturile de la răsarit de Prut fac cca. 527.900 suflete. P. G. Dmitriev, în *op. cit.*, p. 85, dă numărul total rotunjit de 700 345 suflete, ceea ce este o cifră apropiată de a noastră. O statistică din 1809, deci cîțiva ani mai tîrziu, indică un număr de 134 382 familii + 4 000 sîrbi = 138 342. Însa nici această statistică nu cuprinde toate categoriile de oameni. Lipsesc boierii, slujitorii bisericești și străinii. Cu aceștia numărul familiilor se putea ridica la aproape 141 000 (Arh. St. București, A. N. pachet CXXX, nr. 2, f. 1, fond Crupenski și T. G. Bulat, *O statistică a Moldovei din 1809*, în „Arhivele Basarabiei", 1929, nr. 1, Chișinău, p. 67).

[6] Arh. St. Iași, Documente, pachet 143, nr. 124. Statistica indică 219 105 capi de familie ceea ce, socotind cîte 5 suflete de fiecare, fac 1 095 525 suflete, la care s-au adăugat 19 800 (călugări, slugile și jupînesele văduve), deci în total 1 115 325. Suma nu este însă completă, deoarece la mazili, rupte și ruptași se dă numărul de cruci. Or, la o cruce de obicei sînt uniți mai mulți indivizi. Socotind că o cruce era alcătuită numai din 2 oameni, rezultă un plus de 7 392 indivizi (adică 36 960 suflete care, adăugate la 1 115 325, fac 1 152 285) și aceasta, fără a lua în considerație că cele mai multe din jupînesele văduve și slugile în casă aveau copii, deci erau capi de familie.

[7] Cifra este luată după extractul vistieriei din 1832, care cuprinde 152 401 trepte dajnice și 55 275 nedajnice ceea ce fac 207 676 (*ibidem*, Documente, pachet 46, nr. 29 și tr. 644, op. 708, dosar 581, f. 31—32); la aceasta am adăugat, după alte statistici din anii apropiați, categoriile necuprinse și anume 992, numărul boierilor în 1828 (*Idem*, tr. 644, op. 708, nr. 560, f. 53), 10 000 numărul țiganilor și 19 800 numărul călugărilor, a slugilor, în casă și a jupineselor văduve, indicat în statistica din 1826 (idem, Documente, pa het 143, nr. 124), ceea ce dă 238 468, deși numărul acestor adăugați trebuie să fi fost mai mare la 1832.

[8] Biblioteca Acad. R.S.R., mss. rom. nr. 8, f. 234. Nici cifra din statistica pe acest an nu este completă, ea necuprinzînd numărul boierilor și nici pe cel al țiganilor și călugarilor.

[9] *Din lucrările statistice a Moldovei*, cap. II, *Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași 1862, p. 124. Economistul N. Suțu indica pentru 1848—1849 un număr de 1 462 105 suflete (*Notions statistiques sur la Moldavie*, Iași, 1849, în V. Slăvescu, *Viața și opera economistului N. Suțu*, București, p. 294), deși la acea dată ținuturile Cahul și Ismail nu făceau parte din teritoriul Moldovei. Cifra din lucrările statistice din 1859, deși se bazează pe un recensămînt cu caracter mai științific decît precedentele, se pare că nu este nici ea întru totul corectă. Sînt autori care socot că populația reală a Moldovei de atunci era cu 28% mai mare, adică de circa 2 024 040 suflete, ceea ce este desigur exagerat (L. Colescu, *Recensămintul general al populațiunii românești*, București, 1905, p. III).

[10] L. Colescu, *op. cit.*, p. XX.

www.dacoromanica.ro

secole (între anii 1591 și 1803), a crescut cu circa 253,8% (între 1591—1772 ritmul fiind mai redus, deoarece în 181 de ani populația s-a înmulțit cu circa 109,4%) [11], în timp ce în numai 56 de ani (1803—1859) creșterea a fost de circa 150,1%.

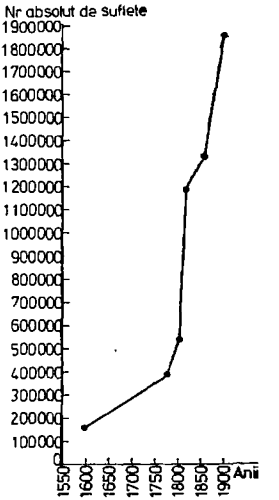

Fig. 1. Creșterea populației Moldovei în teritoriul cuprins între Carpați și Prut, între anii 1590 și 1900.

Graficul de mai sus arată deosebit de sugestiv sporirea continuă a populației moldovenești, cu un ritm de creștere mai puternic începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și mai ales, din primul deceniu al secolului următor. Desigur, numărul locuitorilor Moldovei trebuie să fi fost mai mare decît cel indicat în statistica lui Petru Schiopul, unele categorii de oameni nefiind înregistrate. Oricum însă, în două secole, populația nu a crescut decît într-un ritm incomparabil mai redus ca acela pe care l-a cunoscut în următoarele opt decenii. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea ritmul de creștere a populației s-a încetinit, deși în mică măsură. Astfel, în curs de 40 de ani (1859—1899), populația s-a înmulțit cu 522 716 suflete, ceea ce reprezintă un spor de 13 050 pe an (cu aproape 1000 mai puțin ca între 1803—1859), creșterea între 1859 și 1899 fiind de numai 40%. În acești 40 de ani, în România creșterea a fost de 54%, cu un coeficient mediu de creștere de 1,35% pe an. Desigur, sporul mai ridicat în restul țării față de Moldova se datora, în primul rînd, migrării, după Unire, a multora dintre moldoveni în celelalte regiuni ale țării, mai ales spre noua capitală, în al doilea rînd, numărului mai redus de imigranți veniți de peste hotare și, în sfîrșit, mortalității mai ridicate în Moldova, în acea perioadă, în comparație cu Muntenia. Oricum, chiar dacă coeficientul de creștere a populației, după 1859, nu mai este extraordinar de mare, el este destul de ridicat, dovedind o reînnoire continuă a populației.

Cauzele care au generat schimbările demo-economice din țările române în general și din Moldova, în special, sînt cunoscute. Împrejurări de ordin intern și extern au concurat la crearea unui climat deosebit de favorabil înmulțirii și statornicirii oamenilor. Evident, sporul natural

[11] Șt. Pascu, *Demografia istorică*, în *Populație și societate*, vol. I, Cluj, 1972, p. 73.

www.dacoromanica.ro

al populației a fost determinat de creșterea natalității și reducerea mortalității. Invaziile și jafurile tătărești, turcești, cazace și polone au încetat în secolul al XVIII-lea. Războaiele ruso-austro-turce, purtate pe teritoriul țării, cu toate distrugerile provocate de ocupațiile militare prelungite și de întreținerea trupelor străine, au făcut mai puține victime omenești în rîndul populației locale decît războaiele și invaziile pustiitoare din secolele anterioare.

Desigur, marile epidemii care au bîntuit Europa orientală în această perioadă au făcut numeroase victime în mijlocul populației românești, mai ales a celei orășenești. Dar, din secolul al XIX-lea, măsurile sanitare și de igienă care s-au luat împotriva lor au fost din ce în ce mai eficiente. Instalarea unui cordon sanitar, înființarea carantinei și a unui comitet al sănătății, asigurarea orașelor cu medici (sau protomedici), iar mai apoi și a ținuturilor, au avut importanță în combaterea maladiilor timpului și mai ales a marilor epidemii. După 1830 ciuma a fost complet eradicată, iar epidemiile de holeră (prima, în 1831, și a doua, în 1848) și-au pierdut din ce în ce din virulență, datorită măsurilor sanitare ce s-au luat de conducere. De asemenea, introducerea vaccinului antivariolic, la scurt interval după descoperirea lui de către Jenner (la sfîrșitul secolului al XVIII-lea), a dus la reducerea, în oarecare măsură, a mortalității infantile. Grija conducerii, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, pentru vaccinarea (hultuirea) copiilor din toate localitățile țării a avut rezultate deosebit de importante [12]. Deși mortalitatea continua să fie mai ridicată ca în alte țări din Europa de atunci, comparativ cu perioadele anterioare ea scăzuse simțitor.

Prosperitatea economică a țărilor române, consecință a îngrădirii monopolului otoman, a libertății comerțului și navigației pe marea Neagră și prin strîmtori, a legăturilor cu piața europeană, în urma tratatelor de pace favorabile, din acest punct de vedere, încheiate de Rusia cu Turcia la Kuciuk-Kainargi, în 1774, și, mai ales, la Adrianopol, în 1829, a avut rolul său în înmulțirea locuitorilor.

Politica fiscală necruțătoare a domnilor fanarioți, ruinătoare pentru țară și pentru populație, a fost treptat îngrădită, mai cu seamă, după instalarea domniilor pămîntene. Regulamentul Organic (1832) a pus capăt fiscalității excesive, introducînd o oarecare ordine atît în finanțele țării, cît și în administrația ei. Dacă, așa cum se oglindește impresionant în numeroasele documente de pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, țăranii moldoveni pribegeau frecvent peste hotare, mai ales în teritoriile locuite tot de români (Dobrogea, Transilvania, Valahia), din cauza fiscalității excesive, a invaziilor, a recoltelor proaste și a altor calamități [13],

[12] Într-o „vidomostie de copii hultuiți în Principat de la anul 1834 pînă la sfîrșitul anului 1844", se indică un număr de 196 715 copii vaccinați (*Analele Parlamentare ale României*, tom. XIII, partea a II-a, p. 421; vezi și tom. VIII, partea a II, p. 659—660 și tom. XI, partea a II-a, p. 974).

[13] De exemplu, o cercetare efectuată în 1756 de voievodul C. Racoviță, cu scopul de a afla „din ce pricină în țara accasta sînt prin multe locuri lipsă de oameni și siliști pustii", a constatat că această situație era urmarea faptului că „s-au întîmplat de multe ori vremi tulburate și prăzi la țara aceasta de au pustiit locurile". S-a cercetat și „pentru părțile străine cu care se megiesește țara aceasta, cum și în ce chip se află pentru mulțime de noroade; și am aflat adevărul că, în toate părțile și mulțime de noroade se află, și moldoveni foarte mulți" (D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, București, vol. I, 1907, p. 23).

www.dacoromanica.ro

în perioada de care ne ocupăm emigrările sînt incomparabil mai reduse față de imigrările de peste granițe, de statornicirea populației românești din provinciile învecinate în limitele teritoriului Moldovei.

Dezvoltarea economică, stabilitatea fiscală și politică, ordinea care începe să se facă simțită în administrația și justiția din țară au contribuit, în largă măsură, nu numai la înmulțirea și statornicirea populației locale, dar și la atragerea străinilor. Evenimentele politice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au favorizat imigrările în Moldova. Războaiele ruso-austro-turce au determinat multe familii din sudul Dunării, de sîrbi și bulgari, să se strămute în Valahia, în sudul Moldovei, Basarabiei și Rusiei. De asemenea, împărțirea Poloniei și răpirea Bucovinei au dus la imigrarea în Moldova a numeroase familii de polonezi, de români din Bucovina și de evrei din Galiția. Elementele asuprite din teritoriile românești ocupate, ca și străinii din țările învecinate și-au găsit adăpost și condiții prielnice de trai pe pămîntul ospitalier al Moldovei. La mijlocul secolului trecut, străinii reprezentau circa 19% din populația Moldovei [14], iar la sfîrșitul secolului 15% [15].

Creșterea numărului locuitorilor Moldovei în prima jumătate a secolului trecut nu s-a făcut în mod egal pe tot cuprinsul țării, sporul de populație fiind mai ridicat pentru ținuturile din sud și mai ales din răsărit, unde și densitatea era mai scăzută. În aceste regiuni sporul s-a datorat mai ales emigrărilor țăranilor din părțile mai înalte ale țării (din zona subcarpatică și cea de nord a Moldovei) cu un teren puțin întins pentru culturile agricole.

Creșterea populației a determinat și sporirea corespunzătoare a densității țării.

După calculele istoricului P. G. Dmitriev, la 1774 densitatea Moldovei era de 7, 7, dar raportată numai la teritoriul populat densitatea era de 10 locuitori la km.p., fiind însă diferită pe zone geografice; astfel: — 1) teritoriul cuprins între Carpați și Siret — 16 locuitori pe km.p. — 2) teritoriul cuprins între Prut și Siret — 10 locuitori pe km.p. Între anii 1774 și 1803 densitatea Moldovei a crescut la 11,8. Raportată la teritoriul populat ea era de 14,34, menținîndu-se același raport în ceea ce privește densitatea pe zone a țării [16]. Evident însă creșterea nu a fost uniformă. Același istoric observa că între Siret și Carpați densitatea a crescut cu 120 %, iar între Prut și Siret cu 150 % [17].

Desigur, în deceniile următoare densitatea s-a mărit în același ritm impresionant ca și numărul locuitorilor. În deceniul al cincilea al secolului se aprecia că populația Moldovei era mai densă decît aceea a Rusiei, și de asemenea, decît a Țării Românești, districtele cele mai bine populate fiind acelea din zona centrală a țării, dintre rîurile Prut și Siret. Raportată însă la terenul cultivabil, districtele cele mai bine populate rămîneau cele din nord-vestul țării, regiunea de coline și cea subcarpatică [18]. Explicația acestei situații demografice a preocupat încă din secolul trecut pe mulți specialiști. Economistul N. Suțu, de exemplu, observa în 1848

[14] *Din lucrările statistice a Moldove i...*, cap. II, p. 189.
[15] L. Colescu, *op. cit.*, p. LVI.
[16] P. G. Dmitriev, *op. cit.*, p. 112.
[17] *Ibidem*, p. 5.
[18] N. Suțu, *op. cit.*, p. 276.

www.dacoromanica.ro

că aceasta era urmarea faptului că regiunile mai înalte ale Moldovei au oferit un adăpost mai sigur locuitorilor în „timpurile grele prin care a trecut fără încetare țara"; ca urmare și migrațiile țăranilor s-au făcut în special din zonele subcarpatice și de coline spre cele de șes. De asemenea, în regiunea nordică existența resurselor naturale mai numeroase a determinat o diversificare a activităților cu caracter agro-industrial care au reținut aici mai mult brațele de muncă [19].

Evident, în mare măsură, contrastele în răspîndirea populației s-au datorat vitregiei trecutului. Depresiunile subcarpatice și intramontane, ca și ținuturile deluroase și împădurite, fiind mai ferite de incursiunile tătare, turce și ale altor popoare, au fost mai dens populate. Geograful V. Tufescu remarca, din acest punct de vedere, că existența grupelor restrînse de sate răzășești, „insular în zonele deschise de cîmpie", ca cele din ținutul Covurlui sau cele de la răsărit de Prut, „pare să arate o locuire inițială a întregii cîmpii, unde însă condițiile istorice de nesiguranță din cîmpul deschis în timpul evului mediu au impus frecvente retrageri și reveniri care au dus în final la disocierea integrității ariei de vechi sate în aceste părți de cîmpie, astfel că ele apar pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea cu o populație relativ mai rară" [20].

În 1859, densitatea populației, pe întregul teritoriu al Moldovei de atunci, era de 1 locuitor la 1 falce, 2875 stînjeni p., 45 palme și 38 parmace, deci un locuitor la aproape 2 fălci [21], adică 36,1 locuitori pe km.p. [22]. Creșterea densității de la 11,8 la 36 locuitori de km.p., în curs de numai jumătate de secol, este deosebit de importantă.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea densitatea Moldovei se ridicase la 48,4 locuitori pe km.p. Densitatea României era atunci de 45,8 locuitori pe km.p., în Europa plasîndu-se pe locul 12, înaintea Bulgariei (cu 39 locuitori la km.p.) a Greciei (37 locuitori la km.p.), a Rusiei europene (19 locuitori pe km.p.), ea depășind cu puțin media pe întregul continent[23].

Interesant este însă ritmul în care a crescut această densitate în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Astfel,

— între 1774—1803 a crescut cu 4,8 locuitori (de la ", la 11,8);
„ 1803—1859 „ „ „ 24,2 „ (de la 11,8 la 36,1);
„ 1859—1899 „ „ 12,3 „ (de la 36,1 la 48,4),

[19] *Ibidem*, p. 258.

[20] V. Tufescu, *România*, București, 1974, p. 277.

[21] *Din lucrările statistice a Moldovei* . . ., cap. II, p. 181 (1 falce = 2 880 stînjeni pătrați; 1 falce = 1,4322 hectare).

[22] Considerînd suprafața țării după hărțile cele mai bune de la mijlocul secolului, de 3 357 773 fălci și 2 436 stînjeni p., adică de 4 731 731 ha. și 72 445 ari sau 47 347,31 Kmp., densitatea la întregul teritoriu (nu numai la cel cultivat), se ridica tot peste 30 locuitori pe Km. p. (30,9 locuitori pe Km.p.).

[23] I. Colescu, *op. cit.*, p. XXIII—XXIV. Pentru comparație menționăm că densitatea României la 1948 era socotită în jur de 66,8 locuitori pe km.p., iar în 1970, de 85 locuitori pe km.p. (*Anuarul statistic al R.S. România*, 1972, p. 517—518), apreciindu-se că în anul 2 000 va fi probabil de 116 locuitori pe km.p. (*Ibidem*, p. 267).

www.dacoromanica.ro

ceea ce dovedește același ritm ridicat pentru tot secolul al XIX-lea, dar evident mai accelerat în prima jumătate a secolului.

În funcție de creșterea populației a evoluat și numărul așezărilor omenești. În prima jumătate a secolului al XIX-lea au apărut mereu sate noi. Cîslele și odăile, așezări pastorale cu 2—3 gospodării, numeroase încă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, s-au transformat, în curs de jumătate de veac, în așezări statornice de sate cu multe gospodării. Transformarea acestor așezări în sate mari indică în același timp înaintarea agriculturii, deoarece în mod firesc îndesirea populației duce la substituirea pășunii prin culturi cerealiere. Nu numai așezările temporale, păstorești, dispar, lăsînd locul satelor, dar începe să sporească și numărul caselor în jurul hanurilor, a caselor de poștă, alcătuindu-se noi așezări sătești. Nu insistăm asupra modalităților diferite de alcătuire de noi sate, problemă care a făcut obiectul a numeroase preocupări în istoriografia românească [24]. Remarcăm numai că acest fenomen se poate observa și în denumirile pe care încep să le poarte satele, mai ales, din prima jumătate a secolului trecut. Pe lîngă vechea denumire a satului apare din ce în ce mai frecvent și indicația —de jos-, -de-sus- ; de-mijloc, sau -joseni-, -suseni-, -din vale ; -din deal, arătînd extinderea vechiului sat, din care se desprindeau treptat noi cătune. Menționăm și denumirile unor sate noi, care indicau originea populației lor : Osebiții, Eșiții, Atîrnații, Adunații, Muntenii, Ungurenii etc. Iată cîteva exemple luate din statistica din 1859 : în ținutul Dorohoi erau satele Oroftiana de Jos (350 locuitori), Oroftiana de Sus (565 locuitori) și Osebiții din Oroftiana (414 locuitori) ; satul Molnița (358 locuitori) și satul Eșiții din Molnița (324 locuitori) [25]. În ținutul Bacău : satele Mărginenii Munteni, Mărginenii Unguri și Osebeții Mărgineni ; în ținutul Putna : Medelenii Noi, Medelenii Vechi și Medelenii de Sus. Un exemplu care ilustrează în același timp și procesul de desfacere a proprietății răzășești, prin stîlpirea părții unora din răzeși care și-au întemeiat sate pe partea lor de moșie este satul Lipova din ținutul Vaslui, din care s-au desprins : Lipova lui Mavrodin (129 locuitori), Lipova Moșneagului (145 locuitori), Lipova Valca Caselor (250 locuitori), Lipova Ducăi (190 locuitori), Lipova lui Sion (100 locuitori), Lipova Răzeși (588 locuitori) și Lipova Mînăstirii (470 locuitori) [26].

Pentru a sugera mai bine acest proces de creștere a numărului așezărilor omenești, ca urmare a creșterii populației, vom prezenta numai cazul a patru sate din ținutul Vaslui la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (1774) și la mijlocul secolului următor (1859), subliniind însă că lista acestora este foarte lungă [27] :

---

[24] Asupra procesului de formare de noi sate prin roiri, vezi: P. Poni, *Statistica răzeșilor*, București, 1921, p. 64; R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, tom. I, p. 111 și pasim; H. H. Sthal, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 1958, vol. I, p. 200—206 și mulți alți.

[25] În 1774 erau numai satul Oroftiana cu 50 de case și satul Molnița cu 75 case.

[26] *Din lucrările statistice a Moldovei...*, II, p. 143—174.

[27] Pentru 1774, după P. G. Dmitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*, Chișinău, 1975, p. 218—240, și pentru 1859, *Din lucrările statistice a Moldovei...*, cap. II, p. 166—169.

www.dacoromanica.ro

Numele satelor	În 1774 [28]		În 1859	
	Nr. așezărilor	Nr. locuitori	Nr. așezărilor	Nr. locuitori
Buhăieşti	1	30	3[29]	1 407
Bîrzeşti	1	100	3[30]	530
Todireşti	1	80	4[31]	727
Mirceşti	1	25	2[32]	617

În consecință, numărul satelor în această perioadă a crescut în mod considerabil. Numai în teritoriul cuprins între Prut și Carpați numărul lor a evoluat astfel:

Anii	Nr. satelor	Nr. orașelor și tîrgurilor	Total
1803[33]	1 430	25	1 455
1826[34]	1 647	35	1 682
1839[35]	1 909	40	1 949
1848[36]	1 933	41	1 977
1859[37]	2 135	81	2 216

Pe același teritoriu, într-o jumătate de secol, numărul așezărilor rurale a crescut cu 705, adică cu aproape 50% sau, în medie, anual cu 12,5 așezări rurale noi, fără a avea în vedere așezările urbane și semiurbane, care în același răstimp s-au triplat.

Desigur, avem serioase rezerve privind exactitatea statisticilor relativ la numărul satelor. Pentru același an ele pot da cifre cu totul deosebite, deoarece au fost organe administrative care nu au înregistrat întotdeauna în rîndul satelor cîslele sau odăile, altele, chiar în cazul a două sate mari, dacă aparțineau aceluiași proprietar, le socoteau drept unul. Oricum însă este cert că asistăm la o sporire importantă a așezărilor omenești paralel cu înmulțirea populației. Un exemplu referitor la o zonă mai restrînsă poate ilustra și mai bine situația. În ocolul Vrancei, din ținutul Putna, alcătuit din sate răzășești, cu o veche tradiție locală, care își mai păstra încă și la începutul secolului al XIX-lea o anumită autonomie administrativă, numărul satelor în curs de un secol aproape s-a împătrit [38]:

---

[28] Numărul locuitorilor în 1774 calculat prin înmulțirea numărului capilor de familie cu 5.

[29] Buhăieștii de Jos, Buhăieștii de Sus, Buhăieștii de Mijloc.

[30] Bîrzeștii de Sus, Bîrzeștii răzeși, Bîrzeștii Mînăstirii.

[31] Todireștii Rediului, Todireștii Dimitriului, Todireștii Handocăi și Botezu.

[32] Mirceștii Răzeși și Mirceștii Bontisești.

[33] După P. G. Dmitriev, *Народонаселение Молдовы*, p. 72, din care s-au scăzut ținuturile din Basarabia, inclusiv ocoalele de peste Prut ale ținutului Iași (ocolul peste Prut, Cihurul de Jos și Cihrul de Sus).

[34] Arh. St. Iași, Documente, pachet 143, nr. 124.

[35] Biblioteca Acad. R.S.R., mss. rom. nr. 8, f. 180—232.

[36] N. Suțu, *op. cit.*, p. 255.

[37] *Din lucrările statistice*....., cap. II, p. 178—179.

[38] P. Poni, *op. cit.*, p. 63.

www.dacoromanica.ro

în 1803 — 15 sate
în 1820 — 20 sate
în 1831 — 25 sate
în 1859 — 32 sate
în 1912 — 57 sate

Evident, în această perioadă, numărul satelor s-a înmulțit continuu, sporind, de asemenea, și numărul menajelor (al gospodăriilor) și al caselor. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, în comparație cu restul țării, comunele rurale din Moldova erau cele mai bine populate [39]. Astfel, în Moldova, peste 18% din comunele rurale aveau mai mult de 3000 locuitori, în timp ce în Muntenia numai 6%, iar în Oltenia 3,6% [40].

Un aspect important privind populația Moldovei în secolul trecut este acela al raportului dintre populația rurală și cea urbană. Neîndoielnic, cea mai mare parte a locuitorilor țării trăia în sate. Se poate însă observa, din datele statistice ce le deținem, o creștere considerabilă a orășenilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea :

Anii	Populația rurală	Populația urbană	Total
	suflete		
1803[41]	479 850	48 050	527 900
1832[42]	1 062 927	129 413	1 192 340
1859[43]	1 037 244	288 162	1 325 406
1899[44]	1 475 967	372 155	1 848 122

Numărul locuitorilor Moldovei a sporit atît în sate cît și în orașe. Ritmul însă a fost diferit pentru populația urbană față de cea rurală. Urmărind creșterea populației, în acest interval de timp, observăm că ea prezintă două momente importante, mai ales pentru populația rurală : de la începutul secolului pînă în deceniul al patrulea și din deceniul al șaptelea pînă la sfîrșitul secolului.

---

[39] În 1899 în Moldova erau numărate 692 comune rurale, comuna fiind alcătuită din mai multe sate. Noua lege administrativă stabilea că o comună rurală nu putea avea mai puțin de 200 contribuabili, ceea ce corespundea la 800—900 locuitori (L. Colescu, *op. cit.*, p. XXVI—XXVII).

[40] Singura comună rurală cu peste 10 000 locuitori din România de atunci se află în Moldova și anume Pașcanii, cu 12 716 locuitori. Populația acestei comune, de la mijlocul secolului pînă la sfîrșitul lui, crescuse cu circa 130% *(Ibidem)*.

[41] După *Uricarul*, vol. VII, p. 242—395 și vol. VIII, p. 242—368.

[42] E. Negruți, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor și orașelor moldovenești la 1832*, în *Populație și societate*, Cluj, 1972, vol. I, p. 256, anexa I.

[43] *Din lucrările statistice a Moldovei . . .*, cap. II, p. 177—179.

[44] L. Colescu, *op. cit.*, p. XXV.

www.dacoromanica.ro

Grafic creşterea populaţiei urbane şi rurale se prezenta astfel:

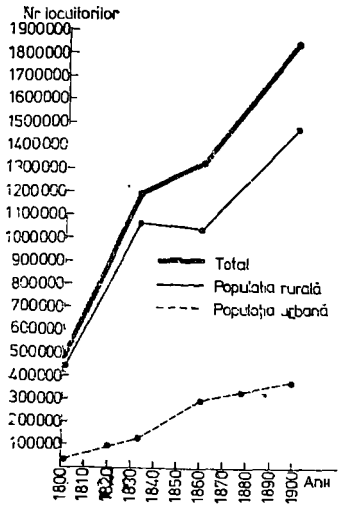

Fig. 2. Creşterea populaţiei Moldovei în secolul al XIX-lea.

Cu toate rezervele ce le avem privind valoarea statisticilor din această perioadă, datele lor apreciindu-le numai ca indicative, nu putem să nu remarcăm că între anii 1832 şi 1859 ritmul de creştere a populaţiei rurale prezintă o încetinire, în timp ce populaţia urbană se dezvoltă impresionant. Este bine ştiut că sporul natural în oraşe a fost întotdeauna puţin însemnat, creşterea populaţiei urbane în Moldova, ca pretutindeni, datorîndu-se excedentului de imigraţie al locuitorilor veniţi din sate şi de peste hotare [45]. Dacă este evident că în această perioadă numeroşi ţărani imigrează în oraşe, totuşi nu avem date care să certifice că această mişcare a luat proporţiile unui exod rural, ca cel întîlnit în unele ţări din Europa occidentală, şi care să fi determinat o scădere bruscă a populaţiei rurale. Oricum, din cifrele avansate mai sus, rezultă fără putinţă de îndoială că în Moldova, în deceniul al patrulea şi al cincilea, populaţia urbană a crescut în mare măsură pe seama celei rurale şi aceasta tocmai în perioada cînd oraşele au avut de acoperit golurile lăsate în urma ultimei epidemii de ciumă (1829) şi a primelor epidemii de holeră (1831 şi 1848). Transformarea unor sate în tîrguri, ca şi accentuarea migraţiei ţărănimii la oraşe au avut un rol important în sporirea populaţiei urbane. Situaţia se prezintă mai limpede din proporţia populaţiei rurale la sute de locuitori:

Anii	Populaţia rurală %	Populaţia urbană %
1803	90,89	9,11
1832	89,14	10,86
1859	78,25	21,75
1899	79,8	20,2

[45] Între 1859—1899 sporul populaţiei urbane în România era de 1/2 milion, care se descompunea în cifre aproximative în modul următor: 65 000 = excedentul născuţilor asupra morţilor, 250 000 = imigranţii veniţi din ţări străine şi 185 000 = locuitorii de la ţară care s-au aşezat în oraşe (L. Colescu, *op. cit.*, p. XXII).

www.dacoromanica.ro

Din aceste date se poate observa că la începutul secolului al XIX-lea, în Moldova, peste 90 % din populație se afla în sate, gradul de urbanizare fiind cu totul redus (sub 10 %), ulterior populația urbană crescînd remarcabil, în special în deceniile patru și cinci, ajungînd în preajma unirii cu Țara Românească să reprezinte peste 21 % din populația Moldovei. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea ritmul de creștere al populației urbane în Moldova s-a redus.

Iată graficul reprezentînd proporția la sută a populației urbane și a celei rurale la începutul secolului al XIX-lea (1803), la mijlocul secolului (1859) și la sfîrșitul secolului (1899) în Moldova dintre Carpați și Prut:

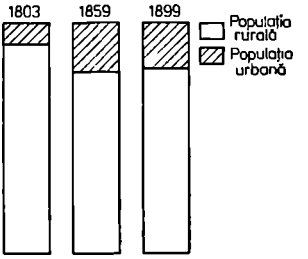

După Unirea Principatelor, dezvoltarea din punct de vedere demografic a orașelor Moldovei s-a redus și aceasta datorită următoarelor împrejurări. În primul rînd, populația din principalele centre urbane moldovenești a fost atrasă de orașele mari din Muntenia. Fosta capitală a Moldovei este părăsită de numeroase cadre de funcționari civili și militari, care se stabilesc în noua capitală. În același timp, parte din intelectualitate, din marea boierime, ca și din negustori se îndreaptă spre orașul principal al României, acolo unde bătea acum inima întregii țări. Nu numai orașul Iași își pierde din populație, dar și alte localități urbane. De exemplu, Galații își pierd din importanță odată cu ridicarea portului Brăila. De asemenea, construcția căilor ferate a făcut ca unele localități moldovene importante să rămînă în afara liniilor principale de trafic și să decadă, ca de pildă, Botoșani, Huși, Dorohoi.

După Unirea cu Țara Românească, populația imigrată recent în orașele Moldovei, mai ales evreii, a început să se îndrepte în număr din ce în ce mai mare spre celelalte provincii ale țării.

Reorganizarea administrativă ulterioară a contribuit la reducerea importanței unor mici centre urbane sau semiurbane, care serviseră ca reședințe de ocoale sau plăși. Numeroasele așezări semiurbane—tîrguri—apărute în deceniile patru, cinci și șase ale secolului, multe în mod artificial, au fost desființate ca așezări urbane după noua împărțire administrativă. Totuși, deși populația urbană a crescut în proporție mult mai redusă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea decît în perioada anterioară, ea se menține încă în Moldova la un nivel superior mediei pe țară (20,2 % în Moldova, față de 18,8 % în toată țara) [46].

Creșterea atît de importantă a populației Moldovei în secolul trecut nu este un fenomen singular, ci se integrează unui proces general, în toată Europa. Se pare, dealtfel, că pe întreaga planetă, după ce zeci de milenii numărul locuitorilor a fost foarte redus, de la mijlocul secolului al XVII-lea

www.dacoromanica.ro

se produce un salt brusc [47]. Acest salt a devenit evident întîi în Europa apuseană. S-a apreciat că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea populația Europei ar fi crescut în medie cu 38%, iar la începutul secolului următor cu 50% [48]. Fenomenul a fost caracterizat de mulți specialiști ca reprezentînd zorile unei revoluții demografice. Oricum am denumi acest fenomen, asupra termenului de revoluție unii demografi nefiind de acord [49], este cert că, din secolul al XVIII-lea, în Europa are loc o sporire bruscă a populației și aceasta devine vizibilă din primele decenii ale secolului al XIX-lea și în țările române [50]. Cu toate obiecțiile care s-ar aduce împotriva conținutului și formulării noțiunii de revoluție demografică, ea a intrat în patrimoniul terminologic al statisticii demografice și a căpătat o semioficializare prin includerea ei în *Dicționarul demografic poliglot*, editat de organele de specialitate O.N.U. În acest Dicționar, revoluția demografică este definită drept „un proces evolutiv observat în cadrul populației multor țări, proces caracterizat prin o scădere importantă a mortalității și natalității" [51]. Demograful francez, Adolph Landry, se pare primul care a folosit termenul de revoluție, în studiul intitulat: *La révolution démographique*, a stabilit un model general al evoluției demografice a Europei occidentale în ultimele două secole. El distingea trei faze: a) o fază de scădere a mortalității și de creștere puternică a populației totale; b) o fază de scădere a natalității și încetinire a creșterii și c) o fază în care natalitatea și mortalitatea se stabilesc la un nivel mult inferior celui de la început, procentele fiind apropiate și populația aproape că nu sporește. Aceste faze nu sînt aceleași pentru toate țările. De asemenea, revoluția demografică nu înseamnă o revoluție limitată arbitrar la o perioadă scurtă, ci un proces evolutiv, cuprinzînd și ansamblul dezvoltării ulterioare [52]. Acest proces s-a desfășurat diferit, prezentînd particularități specifice de la țară la țară. După mulți cercetători revoluția demografică în Europa

---

[46] L. Colescu, *op. cit.*, p. XXV. În zilele noastre populația urbană reprezintă 47,5% (în ianuarie 1977) (*Anuarul statistic a R. S. România*, București, 1977, p. 45).

[47] Al. Pescaru, *Elemente de demografie*, București, 1968, p. 7.

[48] Procentul a fost mai mare în țările din apusul Europei, dar și în cele din nord. De exemplu, în Estonia de nord creșterea, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, este evaluată la aproximativ 88% (I. Kahk, H. Ligi, H. Palli, S. Vahtre, R. Pullat, *Sur l'histoire démographique de l'Estonie*, în „Annales de démographie historique", Paris, 1972, p. 433).

[49] De exemplu, reputatul istoric francez Pierre Goubert spunea că ar fi mai bine de a se renunța la anumite „formules trop faciles", ca revoluție agricolă, industrială, demografică, politică etc. Acestea fac la un loc prea multe revoluții; astfel de formule sînt potrivite pentru învățămînt, dar nu pentru cercetare (cf. M. Morineau, *Les faux-semblants d'un démarrage économique: agriculture et démographie en France au XVIII siècle*, Paris, 1971, p. 336.

[50] Noțiunea de „revoluție" atribuită fenomenelor demografice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea în țările române este folosită și de alți specialiști (Vezi, H. H. Sthal, *op. cit.*, vol. I, p. 46, Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 66, Gh. Platon, *Rădăcinile istorice ale revoluției române de la 1848*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie: A. D. Xenopol", Iași, 1974 (tom. XI). p. 41—45.

[51] *Dictionnaire Démographique Multilingue*. Nations Unies, 1966, p. 691. În *Mica enciclopedie demografică*, București, 1975, p. 361, de Vl. Trebici, revoluția demografică este caracterizată ca un proces constatat în S.U.A., Canada, și în țările astăzi dezvoltate din Europa, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, avînd ca trăsătură scăderea mortalității, urmată de scăderea natalității (uneori procesul a fost concomitent).

[52] A. Landry, *La révolution démographique. Études et essais sur les problèmes de la population*, Paris, 1934. Există și alte teorii privind stadiile parcurse de populație în cursul unei revoluții demografice (Vezi Vl. Trebici, *op. cit.*, p. 363—364).

www.dacoromanica.ro

centrală și răsăriteană a fost mai tardivă. Fenomenele care au caracterizat, de la începutul secolului al XVIII-lea, evoluția populației occidentale au avut loc sub aceeași formă, în această zonă a Europei, cu o întîrziere de cel puțin jumătate de secol. De asemenea, s-a observat că în unele țări din această zonă mai există o fază caracterizată prin scăderea continuă a mortalității, care ar însoți creșterea și stagnarea fecundității. De exemplu, în Ungaria, procentul fecundității și mortalității, deosebit de ridicate în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au început să scadă simultan în a doua jumătate a secolului [53].

În țara noastră, comparativ cu unele state din Europa occidentală, revoluția demografică s-a produs mai tîrziu. Izvoarele de care dispunem evidențiază că în Moldova începuturile acestei revoluții demografice trebuie plasate înainte de prima etapă a unificării statului român [54], Unirea din 1850 datorîndu-se, în parte, creșterii considerabile demografice, prezenței unei populații mult mai numeroase, față de cea din secolele precedente. De asemenea, existența unei populații predominant tînără a determinat, în mare măsură, renașterea noastră națională, dezvoltarea ideilor noi și generoase care au marcat anul revoluționar 1848 și luptele pentru constituirea statului unitar și național, român, știut fiind că de partea tinereței sînt atît ideile noi, avansate, cît și entuziasmul marilor acțiuni.

Fenomenele demografice care caracterizau Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea erau : 1) sporirea remarcabilă a populației ; 2) reducerea mortalității, comparativ cu secolele anterioare ; 3) creșterea excepțională a populației urbane (în curs de jumătate de secol sporind de aproape șase ori, cu circa 475 %) [55] ; 4) dezvoltarea mobilității populației, manifestată prin accentuarea migrației țărănimii spre orașe și alte regiuni ale țării și prin imigrării de peste hotare. Credem că aceste trăsături demonstrează pregnant existența, în prima jumătate a secolului trecut, a unor acumulări cantitative în măsură să determine, în a doua jumătate a secolului, mutații demografice și sociale importante [56].

Într-adevăr creșterea populației a avut urmări considerabile atît din punct de vedere economic, cît și politic. Progresele tehnice și economice ale secolului al XIX-lea și al XX-lea sînt atribuite sporirii rapide a locuitorilor, care a stimulat creșterea producției. Numeroși cercetători au demonstrat că o națiune se dezvoltă și se îmbogățește numai atunci

---

[53] Deszö Danyi, *La migration et les méthodes nominatives: l'exemple Hongrois*, în „Annales de démographie historique", Paris, 1972, p. 69.

[54] Datele noastre privind Moldova infirmă opinia potrivit căreia prima fază a „revoluției demografice ar fi avut loc între 1880—1940 (Vezi E. Mesaroș, *Cu privire la revoluția demografică în România*, în „Revista de statistică", București, 1973, nr. 8 (an. XXII), p. 43—45).

[55] E. Negruți, *Factorul demografic urban și dezvoltarea social-economică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie", tom. 28, 1975, nr. 8. p. 1 187.

[56] Termenul de revoluție demografică tinde să fie schimbat astăzi cu cel de „tranziție demografică", folosit „cu precădere pentru a desemna o singură fază, aceea în care scăderea mortalității începe să fie urmată de scăderea natalității, în intervalul intermediar avînd loc o creștere rapidă a populației (Vl. Trebici, *op. cit.*, p. 363). Moldova, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se afla în acest interval intermediar, înainte de apariția perioadei de tranziție, cînd natalitatea se menținea la un nivel ridicat, iar mortalitatea începea să scadă.

www.dacoromanica.ro

cînd populația sa crește [57]. Raportul între creșterea demografică și cea economică este o temă dezbătută cu pasiune și încă neepuizată de la Malthus pînă acum. Este însă un fapt cert pentru economiști și sociologi că progresul înregistrat în toate domeniile în Europa s-a datorat și creșterii populației. O condiție necesară revoluției industriale a fost dublarea demică a Europei în secolul al XVIII-lea. Acesteia i-a corespuns și o revoluție în cultură și educație, care a marcat Europa iluministă.

Evident, față de sporul atît de important al populației românești în prima jumătate a secolului trecut, una din principalele probleme care se punea era aceea a raportului față de resursele materiale, economice, ale țării. În țările române, preponderent agrare în acea vreme, cu o economie bazată pe relații feudale, creșterea de aproape trei ori a populației trebuia să ridice probleme de ordin economic și social deosebit de importante. Dacă la începutul secolului teritoriul Moldovei, cu o populație încă puțin densă, putea asigura, în cadrul agriculturii feudale, hrana unei populații aproape duble, cu condiția sporirii suprafețelor de pămînt cultivat, către mijlocul secolului aceasta nu mai putea fi posibil fără o transformare a regimului feudal. În 1805, cînd boierii moldoveni cereau domnitorului să legifereze obligația ca țăranii clăcași să lucreze o zi din zece, ei justificau pretenția lor afirmînd că țăranii prestau numai 12 zile pe an „de la o epocă necunoscută, cînd moșiile erau fără preț, *țara nelocuită*" [58]. Boierii constatau că sporirea populației dăduse preț moșiilor, iar condițiile de muncă în baza vechilor servituți feudale numai corespundeau timpului. Grija boierilor, începînd din deceniile doi și trei ale secolului, pentru asigurarea unei rezerve intangibile din moșie pentru cultură personală, care să nu fie supusă obligației de a fi împărțită în locuri de hrană pentru țăranii clăcași, devine din ce în ce mai evidentă, ea găsindu-și consacrarea deplină în Regulamentul Organic, prin scutirea de o astfel de obligație a unei rezerve de 1/3 din moșie.

Desțelenirile de noi ogoare, defrișările, extinderea culturii cerealelor pe contul islazurilor, a terenurilor de pășune și a pădurilor erau evident tot ceea ce se putea face în această privință sub regimul feudal [59]. Dar numai extinderea culturilor agricole față de creșterea populației nu era satisfăcătoare și, oricum, aceasta avea anumite limite peste care nu se putea trece. Îmbunătățirile tehnice, noile culturi agricole etc. apar în această perioadă cu vigoarea tuturor încercărilor care se impun pentru a soluționa o problemă care apăsa din ce în ce mai greu asupra societății.

---

[57] De exemplu, s-a afirmat că dezvoltarea industrială și comercială a unei țări este rezultatul a trei factori: a) sterilitatea relativă a pămîntului, b) întinderea redusă a teritoriului și c) populație ridicată: „La tension qui apparait lorsqu'un pays a une forte densité de population et des terres trop peu fertiles et en quantité trop insuffisante pour la nourir est cause de sa future richesse". (Pierre Dackès, *Les problèmes du développement au XVII siècle*, în „Revue d'histoire économique et sociale", Paris, vol. XLV, 1967, nr. 4, p. 436.)

[58] D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, București, 1907, vol. I, p. 51.

[59] Suprafețele însămînțate cresc continuu în secolul al XIX-lea, recoltele fiind destinate atît pieței interne cît și celei externe. S-a observat că timp de 12 ani (1838—1849) suprafața cultivată a crescut treptat cu o treime (N. Suțu, *op. cit.*, p. 300); în următorii 15 ani (1849—1864) numai suprafața cultivată cu cereale a crescut cu circa 21% (E. Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848, și 1864* în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, București, 1963, p. 99).

www.dacoromanica.ro

Cu toate acestea, plîngerile, reclamațiile, întîmpinările țăranilor că moșiile sînt prea „strîmte", că nu au loc de hrană suficient, se înmulțesc treptat către mijlocul secolului trecut, paralel cu creșterea migrației țăranilor spre orașe. Pămîntul, în condițiile exploatării pe baza muncii de clacă nu mai putea asigura hrana necesară populației existente. În mod firesc, în condițiile feudale, dacă populația crește fără extinderea în același timp a teritoriului, regimul agrar trebuie neapărat să se transforme. Astfel, la mijlocul secolului al XIX-lea, presiunea demografică a devenit unul din factorii decisivi în modificarea tehnicii de producție și, prin aceasta, a regimului economic și social.

O stare social-politică este legată de un anumit echilibru demo-economic, iar în momentul în care acest echilibru s-a rupt au loc reacții complexe în toate ramurile vieții sociale, reacții care determină transformări importante în structura societății. În consecință societatea feudală moldovenească și economia agrară de tip feudal au fost zdruncinate de această sporire a populației.

Dezvoltarea elementelor capitaliste în agricultură și în industrie, apariția industriei de fabrică, introducerea mașinismului, îmbunătățirea și perfecționarea căilor de comunicație și transport, soluțiile moderne care se propun în diferitele ramuri ale vieții economice, în deceniile trei, patru, cinci și șase ale secolului al XIX-lea, sînt urmările firești ale progresului demografic înregistrat în Moldova acelor timpuri. Toate reformele economice și sociale care au succedat Unirii Principatelor române erau impuse de schimbările provocate în economia țării în condițiile unei creșteri remarcabile a populației.

Transformările din structura demografică au avut o influență covîrșitoare asupra întregului proces de devenire, condiționînd dezvoltarea ulterioară social-economică și politică. Această stare de fapt s-a reflectat și în gîndirea românească, manifestîndu-se original în literatură, în mișcarea ideologică și culturală a vremii.

LA SITUATION DÉMOGRAPHIQUE DE LA MOLDAVIE AU XIX-E SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'étude constitue une originale contribution dans un domaine d'investigation relativement nouveau ayant de larges perspectives, soit la démographie historique. S'appuyant sur une riche documentation, l'auteur brosse un intéressant tableau de la dynamique de la population de Moldavie au long d'un siècle, tout en fournissant des explications plausibles en ce qui concerne les fluctuations démographiques survenues durant cet intervalle.

Dans la partie finale de l'article on souligne que le développement des éléments capitalistes dans l'agriculture et l'industrie, l'introduction du machinisme, l'amélioration et le perfectionnement des voies de comunication et de transport, les solutions modernes proposées dans différents secteurs de la vie économique pendant la période comprise entre la troisième et la sixième décennies du XIX-e siècle, constituent les conséquences naturelles du progrès démographique enregistré en Moldavie à l'époque.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

URMĂRILE RĂZBOAIELOR RUSO-AUSTRO-TURCE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ASUPRA ȚĂRILOR ROMÂNE

DE

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU

Criza Imperiului otoman — ilustrată printre altele de eșecul sub zidurile Vienei — conjugată cu ofensiva Imperiului habsburgic și cu politica activă a Imperiului țarist în direcția Europei de sud-est au transformat în secolul al XVIII-lea țările române în teatru de război între armatele celor trei imperii.

Pacea de la Carlowitz (1699), prin recunoașterea stăpînirii austriece asupra Transilvaniei, adusese frontiera Imperiului habsburgic pe lanțul Carpaților [1]. Deceniul care i-a urmat a constituit o perioadă de răgaz pentru Moldova și Țara Românească unde reformele fiscale ale lui Antioh Cantemir, domnul Moldovei, și Constantin Brîncoveanu, domnul Țării Românești, au creat condițiile necesare refacerii potențialului demografic și economic al celor două țări încercate de operațiunile militare desfășurate pe teritoriul lor [2]. Această perioadă de calm și de refacere nu avea să dureze însă mult. Victorios asupra lui Carol al XII-lea la Poltava (1709), lui Petru I, țarul Rusiei, i se deschidea nu numai perspectiva de a se substitui monarhului suedez (refugiat la Tighina) în situația de arbitru al Europei de nord-est, dar și de a deschide drumul Rusiei spre vechea capitală bizantină, Constantinopol, chemat să devină un nou Țarigrad [3].

Campania lui Petru I în Moldova din anul 1711 a inaugurat șirul războaielor purtate pe teritoriul românesc în cursul cărora imperiile habsburgic și rus au încercat să-și asigure măcar o parte, dacă nu totalitatea, moștenirii otomane din Europa.

Nu intră în obiectivele acestui articol relatarea evenimentelor politice și militare legate de cele cinci războaie care și-au avut teatrul de desfășurare în Moldova și Țara Românească (războiul ruso-turc din 1711, războiul austro-turc din 1716—1718, războiul ruso-austro-turc din 1735—1739, războiul ruso-turc din 1768—1774, războiul ruso-austro-turc din 1787—1792) [4], capitol esențial al problemei orientale; ele sînt evocate în toate lucrările consacrate acestei mari probleme a istoriei europene de la

---

[1] Pentru expansiunea austriacă după 1683, expuneri sintetice la Hugo Hantsch, *Geschichte Österreichs 1648—1918*, ed. a 3-a, Wien, 1962, Hanns, L. Mikoletzky, *Österreich, das große 18. Jahr hundert*, Wien, 1967.

[2] Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. III (1959), p. 255—260.

[3] Cf. Georg von Rauch, *Politische Voraussetzungen für westöstliche Kultur-Geziehungen im. 18 Jahr hundert*, în *Die Anklärung in Ost-und Südosteurope*, Köln-Wien, 1972, p. 10—13.

[4] Vezi A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci* . . ., vol. I, 1880.

www.dacoromanica.ro

Alberrt Sorel [5] și pînă de curînd la M. S. Anderson [6] și Peter Sugar [7]. Ajunge numai să spunem că față de amploarea crizei sistemului militar otoman și de gravele înfrîngeri suferite de armatele turcești, Poarta s-a salvat cu pierderi teritoriale minime : Banatul de Timișoara și Bucovina (Oltenia pierdută prin pacea de la Passarowitz în 1718 a fost recuperată prin pacea de la Belgrad din 1739). Așa cum se poate constata lesne, în toate cazurile a fost vorba de teritorii românești, ceea ce relevă o dată mai mult impactul acestor războaie asupra societății românești.

Războiul ruso-turc din 1711 — în cursul căruia domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir a luptat alături de Petru I, cu care semnase tratatul de la Luțk, obținînd recunoașterea frontierelor Moldovei — a precipitat instaurarea regimului fanariot în Moldova și apoi în Țara Românească [8]. Intensificarea mișcării de emancipare națională — relevată între altele și de acțiunea însăși a lui Dimitrie Cantemir — ca și apropierea celor două imperii creștine de acest grînar al Porții, pe care îl constituiau Moldova și Țara Românească, în același timp și o zonă de însemnătate strategică din multiple puncte de vedere — au determinat Poarta să recurgă la înlocuirea domnilor pămînteni prin domni fanarioți, în scopul întăririi controlului ei asupra celor două țări românești. Prin menținerea statutului de autonomie, Poarta păstra aparențele unui statu-quo administrativ al celor două țări românești, acreditînd astfel impresia că în situația lor nu intervenise o modificare substanțială. Sub acest înveliș al formei, se ascundea însă efortul de a ține în obediență cu o mînă de fier două țări din care Istanbulul voia să facă în fapt două vilaiete. În fond, se urmărea în primul rînd limitarea autonomiei de care se bucurau Moldova și Țara Românească în virtutea actelor de închinare. Alegerea domnilor de către țară, în fapt de către boieri, devenită tot mai rară la sfîrșitul secolului al XVII-lea, și la începutul celui următor, încetează acum cu desăvîrșire, ultimul caz — dealtminteri unicul în epoca fanariotă — înregistrîndu-se în 1730 prin alegerea tînărului Constantin ca succesor al tatălui său, Nicolae Mavrocordat, alegere invalidată de Poartă. Domnilor pămînteni ridicați în scaun cu sprijinul grupărilor boierești și investiți apoi de sultan li se substituie domni numiți de Poartă, fără consultarea factorilor politici ai țării, aleși dintre marile familii din cartierul Fanar al Instanbulului.

În posturile din cele două capitale românești de la Iași și București — devenite avanposturile Imperiului otoman — domnii fanarioți urmau să îndeplinească o dublă funcție : ca antenele cele mai înaintate ale Porții ei aveau să observe desfășurările politice internaționale, organizînd în acest scop o rețea de informatori în marile capitale, care să-i țină la curent cu politica cabinetelor europene, atrase, pe măsura scurgerii timpului, tot mai mult în discuția diverselor proiecte de împărțire a posesiunilor europene ale Imperiului otoman. Odată obținute informațiile, domnii fanarioți trebuiau să le comunice cu rapiditate Porții, însoțite de analiza lor.

---

[5] Albert Sorel, *La Question d'Orient au XVIIIe siècle*, Paris, 1889.
[6] M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774—1923*, London—New York, 1966.
[7] P. Sugar, *The Southeastern Europe under the Ottoman Rule 1354—1804*, Seattle, 1977.
[8] *The History of the Romanian People*, ed. by. Andrei Otetea, New York, 1972, p. 251, 254.

www.dacoromanica.ro

Deopotrivă de însemnată — dar cu mai mult interes pentru ţările române — a fost cealaltă funcţie a domnilor fanarioţi : aceea de mandatari ai Porţii, de reprezentanţi ai interesului otoman de a păstra în dependenţă Moldova şi Ţara Românească şi de a le exploata la maximum resursele economice.

În această calitate domnii fanarioţi au fost aduşi să caute mijloace şi soluţii care să le îngăduie satisfacerea cererilor Porţii. Înscăunaţi într-un moment cînd dominaţia otomană asupra celor două ţări româneşti cunoştea o fază critică, ei au fost confruntaţi cu rezistenţa — născută din diverse mobiluri şi manifestată sub forme variate — a quasi-totalităţii forţelor social-politice ale societăţii româneşti şi cu situaţia gravă, creată de devastările provocate de războaiele ruso-austro-turce, desfăşurate pe teritoriul românesc. Cu un potenţial demografic şi economic sleit de spolierile turceşti şi de calamităţile conflictelor militare, Moldova şi Ţara Românească erau mai puţin ca oricînd în stare să facă faţă cererilor de bani, grîne, vite şi alte produse, revărsate asupra lor într-un neîntrerupt torent de Poartă. Discrepanţa dintre realităţile socio-economice şi sporul considerabil al obligaţiilor materiale către Poartă a creat o stare de permanentă tensiune, manifestată prin instabilitatea populaţiei rurale, silită să caute în fugă salvarea de procedeele barbare ale unei fiscalităţi excesive, conflicte între domni şi boieri şi înmulţirea mişcărilor — spontane sau organizate — avînd drept scop înlăturarea regimului turco-fanariot.

Pentru a face faţă acestei situaţii critice, Poarta şi auxiliarii ei fanarioţi au recurs la mijloace excepţionale. Autonomia celor două principate a fost simţitor redusă, iar controlul Porţii intensificat.

Secolul fanariot (1711—1821) a însemnat, aşadar, în principal, agravarea considerabilă a regimului de obligaţii materiale ale Moldovei şi Ţării Româneşti faţă de Poartă. Atît din punctul de vedere al haraciului, cît şi din acela al altor contribuţii pecuniare şi obligaţii materiale (furnituri de grîne, de lemn de construcţii pentru flota turcească, de mînă de lucru pentru construirea de fortificaţii etc.), această perioadă reprezintă punctul culminant al exploatării turceşti în cele patru secole de dominaţie otomană asupra ţărilor române [9]. Restrîngerea statutului de autonomie a celor două ţări româneşti în epoca fanariotă a fost însoţită şi de o reducere a forţelor lor militare. Considerente fiscale — sporirea numărului de contribuabili — şi cele politice — slăbirea instrumentului militar al celor două ţări — au călăuzit Poarta în măsurile de restrîngere a capacităţilor militare ale Moldovei şi Ţării Româneşti. Fără a fi vorba aşa cum s-a afirmat de o desfiinţare a acestor oşti româneşti, ele au fost însă mult slăbite de măsurile luate de Poartă.

Regimul fanariot apare astfel ca una din primele consecinţe ale războaielor ruso-austro-turce, deşi, aşa cum am arătat, mişcarea de eliberare naţională a cîntărit în egală măsură în geneza noii formule politice de dominaţie otomană.

Prezenţa armatelor străine în cursul războaielor pe teritoriul ţărilor române, ocupaţiile vremelnice ale acestora — unele scurte, altele de lungă

[9] M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. II (1957), p. 7—47; idem, *Variaţiile exploatării Ţării Româneşti de către Poarta otomană în sec. XVI—XVIII*, în „Studii", XI (1958), nr. 2, p. 59—71.

www.dacoromanica.ro

durată — care au urmat de regulă conflictelor militare (după războiul din 1716—1718, Oltenia a fost ocupată de austrieci pînă în 1739; în războiul din 1735—1739, Moldova a fost ocupată de ruși de la începutul lunii septembrie și pînă în octombrie 1739; în războiul din 1768—1774, Moldova s-a aflat sub ocupația rusească din septembrie 1769 pînă în octombrie 1774, iar Muntenia din noiembrie 1769 pînă în iulie 1774; în războiul din 1787—1792 ocupația austriacă asupra Munteniei s-a întins din noiembrie 1789 pînă în iulie 1791, iar asupra Moldovei din 1787 pînă în august 1792, întreruptă de o ocupație turcească de cîteva săptămîni, în iulie—august 1788, și una rusească din octombrie 1788 pînă în ianuarie 1792, cînd de fapt Moldova a fost împărțită în două, jumătate sub administrație austriacă și jumătate sub administrație rusă), precum și sporirea efectivelor garnizoanelor turcești din cuprinsul raialelor Turnu, Giurgiu, Brăila, Tighina (Bender) și Hotin au constituit o sarcină apăsătoare pentru populația și economia românească, și în același timp o sursă de insecuritate pentru locuitori. Obligațiilor obișnuite, cărora trebuiau să le răspundă țările române, și așa extrem de împovărătoare, li se adăugau obligațiile și corvezile extraordinare determinate de starea de beligeranță sau de ocupație.

Nu există date și ca atare nu se cunosc, ar fi fost oricum greu de evaluat, sumele la care s-au ridicat aceste obligații, care au grevat vreme îndelungată asupra veniturilor țărilor române. Știm doar că în timpul războiului ruso-austro-turc din 1787—1792, austriecii au obținut, în anii 1790 și 1791, din jumătatea ocupată a Moldovei, un venit anual de 420 782,12 piaștri; de asemenea, numai din 12 județe ale Țării Românești, în afară de rechiziții, servicii mai mici și jafurile practicate de ostași s-a obținut de trupele austriece de ocupație suma de 5 079 148 piaștri, în intervalul 1 noiembrie 1789 — 31 august 1791. Profitul net intrat în bugetul statului habsburgic a fost de 1 200 000 florini pe an. În aceeași perioadă, din Oltenia austriecii au stors 1 127 445,37 piaștri [10]. Sume foarte mari apreciate în sine, dar neconcludente pentru a evalua exact sau măcar apropiat de realitate cheltuielile exorbitante cărora a trebuit să le facă față țările române din cauza războaielor care i-au cutreierat teritoriul.

Aceste aspecte negative erau aduse astfel la ultimele lor consecințe de izbucnirea ostilităților între cele trei mari imperii care își disputau stăpînirea teritoriului românesc. În condițiile de logistică ale timpului, aprovizionarea forțelor combatante se făcea exclusiv pe seama populației din teritoriile unde se desfășurau operațiile militare. Aceste armate nu erau numai acele consumatoare zilnice ale produselor agro-alimentare locale, dar și agenții de transmisie ai microbilor care, în condițiile sanitare ale timpului, declanșau mari epidemii. De la teoria lui Le Roy-Ladurie asupra unității microbiene a lumii, cercetarea istorică s-a aplecat cu un interes sporit asupra factorului militar în difuzarea epidemiilor. Prin funcția de vehicul al agenților patogeni îndeplinit de armatele străine de pe teritoriul românesc, este ncontestabil că aceste trupe au fost un factor generator de epidemii care au secerat populația Moldovei și Țării Românești în secolul al XVIII-lea.

[10] Mihail Popescu, *Războiul ruso-austro-turc din 1787—1792 și ocupațiunea Principatelor Române*, extras din „Convorbiri literare", București, 1930, p. 450, 456—458.

www.dacoromanica.ro

Asemenea epidemii — aproape în exclusivitate de ciumă — s-au declanşat sau şi-au sporit intensitatea cu fiecare război dezlănţuit. De fiecare dată, trupele străine — ruse, austriece sau otomane — au reprezentat principalul factor de răspîndire a acestui cumplit flagel. Mii, zeci de mii de morţi şi fuga în masă a celor neatinşi de boală — medicaţia cea mai eficace şi soluţia cea mai sigură de tratament preventiv constituind-o atunci deplasarea spre zonele mai înalte neafectate — amplificau fenomenul depopulării ţărilor române, fie şi numai temporar a anumitor zone, măreau numărul satelor părăsite, accentuau dezolarea călătorului care le traversa. Unele cifre sînt edificatoare, chiar dacă sînt numai parţiale, neexistînd date nici măcar aproximative asupra pierderilor de vieţi omeneşti provocate de aceste epidemii, care prin frecvenţa şi gravitatea lor au constituit una din marile plăgi aduse de războaiele timpului. În 1718, în Ţara Bîrsei şi la Braşov au murit 18 088 persoane [11]. Ciuma din anii 1735—1739 a cunoscut o puternică intensitate în toate ţările române din cauza ei fiind ameninţat a nu se mai ţine chiar tîrgul de la Lipska; ea s-a caracterizat printr-un mare număr de victime: între 1 martie şi 1 octombrie 1738 numai în Bucureşti au murit 10 000 de oameni, iar în anii 1736—1739 capitala Ţării Româneşti a pierdut din această cauză 33 300 locuitori şi 236 feţe bisericeşti [12]. În aceeaşi perioadă, în Transilvania au fost contaminate 23 de districte, cu 501 comune, cu 48 254 cazuri, din care 41 622 morţi şi numai 6 637 de vindecaţi [13]. O epidemie extrem de virulentă izbucneşte în anii 1769—1774, avînd acelaşi agent purtător şi provocator: trupele străine. În două luni, din cei 2—3 mii de locuitori ai Botoşanilor rămîn doar 800. La Iaşi au murit jumătate din locuitori şi jumătate din soldaţii cantonaţi în oraş. Un medic finlandez, Orraeus, aflat la Iaşi sub steagurile ruseşti, ne-a lăsat o descriere cutremurătoare a soartei celor atinşi de cumplita maladie, care lovea cu deosebire în rîndul populaţiei nevoiaşe. „Moldovenii mai săraci — scrie Orraeus —, care aveau rude bolnave de ciumă, ca să nu fie suspectaţi, îi duceau pe furiş în pădurile cele mai apropiate. După ce-i aşezau pe paturi de iarbă şi veşminte, îi depuneau în locuri umbroase. Aproape de ei le puneau un vas cu apă şi ceva de mîncare, şi astfel îi lăsau pe nenorociţi în voia soartei. Dacă aveau ceva cunoscuţi, cărora să le fie milă de dînşii, îi mai cercetau şi le îndeplineau ceea ce le lipsea, mai ales apa. Cei mai în putere îşi culegeau singuri vreascuri pentru foc. Cînd mureau erau îngropaţi pe loc de ciocli. Dar foarte adeseori erau părăsiţi şi, în putrezire erau sfîşiaţi de cîini, mîncaţi de viermi sau rupţi de fiare" [14]. Războiul din 1787—1792, dus în întregime pe pămîntul românesc, a avut şi el urmarea fatală tuturor acestor războaie: ciuma. „După retragerea războaielor din coprinsul hotarelor ei (Ţării Româneşti — n.n.), se arată o ciumă semănată de ei şi încolţită sub putrejiunea oştirilor, şi care răsare sălbatică şi omorîtoare îndată după a lor îndepărtare" [15]. Într-adevăr, mortalitatea ridicată „în Bucureşti, pînă la zece mii de jertfe, iar la Craiova pînă la trei mii, şi,

[11] Dr. Al. Lenghel, *Contribuţii la epidemia de ciumă din anul 1786 în sudul Ardealului*, în „Clujul medical", nr. 12, 1 decembrie 1932, p. 3.
[12] Ionescu Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, p. 639.
[13] Dr. Pompei Gh. Samarian, *Ciuma*, Bucureşti, 1932, p. 84.
[14] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediţia a II-a, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 264.
[15] Dr. Pompei Gh. Samarion, *op. cit.*, p. 139.

www.dacoromanica.ro

întinzîndu-se din aceste două centre mai mari peste toate orașele și chiar prin satele țării" [16].

Tot armatele imperiilor vecine sînt cele care aduc în țările române și alte boli epidemice, ca de pildă tifosul exantematic, cunoscut în epocă sub numele semnificativ de „febra de război" [17]. Și tot lor li se datorează răspîndirea pe meleagurile noastre a bolilor venerice, ajunse „pentru prima oară pe la finele secolului XVII, cu ocaziunea invaziei armatelor străine" [18]. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sifilisul și celelalte boli venerice au înregistrat o îngrijorătoare recrudescență, în legătură cu mișcările de trupe austriece în principal, cît și ca urmare a dispozițiilor cezaro-crăiești, prin care prostituatele din Viena au fost alungate în provinciile mărginașe ale Imperiului habsburgic.

Dar dincolo de pierderile de vieți omenești, epidemiile de ciumă, mai ales, afectau uneori grav comerțul țărilor române, atît cel intern, cît și cel extern. Așa de pildă, rigoarea cu care au fost puse în practică regulamentele, în bună parte absurde, ale carantinelor permanente austriece au avut drept consecință paralizarea vieții comerciale în ținuturile transilvane de graniță, a căror înflorire era condiționată de neîngrădirea procesului de osmoză economică cu țările de peste munte: Moldova și Țara Românească. Este semnificativă în această privință decizia autorităților carantinale transilvane, de a admite totuși, prin excepție, importul de lînă din Țara Românească chiar pe timp de ciumă, cînd granița era închisă [19]; interzicerea acestui import ar fi condamnat la inactivitate quasi-absolută fabricile de postav din sudul Transilvaniei. Un document adoptat în 1799 de Cancelaria aulică transilvăneană propunea atenuarea unor restricții carantinale, invocînd „strînsa legătură dintre Marele Principat al Transilvaniei și provinciile vecine ale Munteniei și Moldovei, foarte necesarul import al deosebitelor materii prime de care Marele Principat al Transilvaniei are în mare cantități nevoie, creșterea vitelor care în considerabilă măsură e ocupația majorității locuitorilor, mai cu seamă, a celor de la graniță, care din vechime își țin turmele la păscut în Muntenia și Moldova" [20].

Aceleași trupe străine aduceau cu ele și epizootiile. Cronicarul moldovean Ion Neculce, povestind retragerea unităților ruse de sub comanda generalului Münich, în anul 1740, spune că țara a rămas pustiită și „pereau vitele oamenilor, cîte mai scăpase... și intrase și boala în vite și în oi, vărsatul, de se potopeau cu totul" [21]. Este cea dintîi știre precisă despre vreo epizootie care ar fi bîntuit una din țările române —Moldova. Șirul calamităților aduse de războaiele ruso-austro-turce se întregește

---

[16] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, vol. IX, Iași, 1894.

[17] *Contribuții la istoria medicinei în Republica Populară Română*, Edit. medicală, București, 1956, p. 160.

[18] Doctorul V. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învățămintelor medicale*, București, 1923, p. 148.

[19] Gheorghe Brătescu, *Despre rosturile sociale și economice ale vechilor carantine din țările române*, în *Din istoria luptei antiepidemice în România*, Edit. medicală, București, 1972, p. 246.

[20] I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII lea*, în „Analele Institutului de istorie națională", Cluj, VII (1936—1938), p. 144.

[21] Dr. Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc, 1382—1775*, Călărași, 1928, p. 281.

www.dacoromanica.ro

prin marile distrugeri şi pierderi de vieţi omeneşti provocate de operaţiunile militare. Deplasarea armatelor austriece, ruse şi turceşti, ca şi luptele dintre ele erau însoţite de incendieri, distrugeri de bunuri şi masacrarea populaţiei. Epidemii, epizootii, rechiziţii, jafuri, foamete, cărora li se alăturau de regulă diverse calamităţi naturale, ca inundaţiile sau seceta, lăcustele, cutremurele, incendiile etc. Acestea nu făceau decît să agraveze o situaţie şi aşa ajunsă la limită. În *Letopiseţul Ţării Moldovei*, atribuit lui Nicolae Muste, ni s-a păstrat o ilustrativă descriere a Moldovei în anii 1716—1718, cînd asupra ţării s-au abătut toate „relele" posibile: „...au intrat nemţi şi catane în ţară, au robit, au prădat — spune cronicarul. După robire, foamete mare, cît au ajuns merţa de mălai 10 lei; au murit multe suflete, cîţi nu s-au dus printre alte ţări. După foamete, ciumă, bocete şi vaiete în toate părţile. Pe urma acelora lovit-au boala în dobîtoace, cît la unii oameni n-au rămas nici c-o vită; şi în toată ţara era aceea boală de dobitoace. Iar peste toate acestea şi foc năpraznic, cînd au ars curţile domneşti" [22].

Zone de adevărat pustiu se creau în imediata vecinătate a itinerariilor armatelor combatante. Urmărind creşterea populaţiei Moldovei după criteriul teritorial între 1591 şi 1772 se constată că ea a fost mai mare în special în ţinuturile situate departe de drumurile pe care pătrundeau de obicei trupele străine invadatoare (Bacăul creşte cu 697%, Tecuciul cu 151%, Cîrligătura cu 160%, Cernăuţii cu 491%, Romanul cu 153%). În acelaşi timp ţinuturile supuse mai des invaziilor străine înregistrează o sporire a populaţiei mai mică (Covurluiul a crescut cu numai 42%, Iaşul cu 38%, Orheiul şi Fălciul cu cîte 54% fiecare) sau chiar un regres demografic (în ţinutul Vaslui populaţia a scăzut cu 12%) [23].

De asemenea, satele aşezate pe marile drumuri se mută de pe moşiile lor, pe moşii lăturalnice, depărtate de căile principale de acces ale trupelor ruso-austro-turce, unde erau mai la adăpost de inevitabilele jafuri şi silnicii de tot felul şi, totdeodată, scutite în bună măsură de numeroasele „angarale şi podvezi" care li se cereau pentru armatele străine. Într-o hotărnicie din 12 noiembrie 1780 a moşiilor Părdeşti, Slăvileşti, Vlăduleani şi altele se specifica că „satul Osica (din judeţul Romanaţi) au fost despre Olteţ despre amiazăzi, şi de la răzmiriţa (1768—1774) s-a mutat peste Oltul despre răsărit, pe moşia Vlăduleani, unde se chiamă Prundul Vacilor" [24]. O mutare de vatră legată nemijlocit de războiul ruso-turc din 1768—1774.

Călătorii străini care au străbătut ţările române în secolul al XVIII-lea sînt unanimi în a sublinia discrepanţa dintre fertilitatea excepţională a solului şi numărul populaţiei pe care l-ar fi permis valorificarea acestor condiţii naturale favorabile. Astfel, în 1702, englezul E. Chishull, descriind cîmpia dunăreană, observă că, în ciuda bogăţiei vegetaţiei, „aceste ţinuturi sînt aproape nelocuite şi lăsate în paragină" [25]. Polonezul W.

[22] Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, tom. III, Ed. a doua, Bucureşti, 1874, p. 69.

[23] I. A. Kotenko, N. A. Mohav, P. V. Sovetov, *Tendinţa de creştere a populaţiei din Moldova în epoca feudală*, în „Probleme de istorie, nr. 3/1967, p. 115—117.

[24] N. Gh. Dinculescu, *Contribuţiuni la mişcările de populaţie*, Bucureşti, 1915, p. 74.

[25] După opinia generalului F. Bauer, Ţara Românească ar fi putut hrăni de cincişase ori mai mulţi locuitori, v. *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778, p. 19—20.

www.dacoromanica.ro

Chrzanowski, scria și el în 1780 : „Întinsele cîmpii de pămînt deosebit de bun te fac să regreți că agricultura este așa de părăsită" [26]. Spre sfîrșitul aceluiași veac, în 1797, un alt călător englez, John Jackson, străbătînd aceleași regiuni — trecuse Dunărea pe la Rusciuk și se îndrepta spre Călugăreni —, însemna că pînă la această din urmă localitate nu se găsea nici o cultură, iar de acolo înainte, drumul trecea printr-o „regiune frumoasă, care însă era puțin cultivată, măcar că se arăta foarte roditoare" [27]. Exemplele s-ar putea înmulți ; ne limităm însă la cele de mai sus pentru că ele rezumă impresiile călătorilor europeni care au străbătut țările române în secolul al XVIII-lea.

Aceeași unanimitate se constată și în denunțarea războaielor ca una din cauzele care stînjeneau progresul societății românești [28]. Un martor român al caracterului devastator al unora din confruntările armate cărora teritoriul țărilor române le-a fost teatru de desfășurare nota la sfîrșitul secolului al XVIII-lea : „Veacurile cele mai dincoace și pînă la noi au simțit în ograda țării aceștia o privire jalnică : o au văzut-o făcută maidan de războaie, zbor de oști și acoperită cu nori de lacrămi" [29]. Istoricul Constantin Erbiceanu, arăta că în secolul al XVIII-lea „pămîntul românilor a fost țina atîtor rezbele distrugătoare, ceea ce a făcut o stagnare în desvoltare, destrăbălare în moravuri și o stare de jale la noi în societate . . . În aceste timpuri de grea cumpănă, unde aproape totul lipsea și aproape totul era de făcut" [30]. El demasca totodată scopurile urmărite de imperiile ce se înfruntau : „Și apoi o presimțim cu toți că toate pretextele aduse (de imperiile otoman, țarist și habsburgic — n.n.) nu sînt decît pentru a întuneca adevărul istoric, acesta : toți se băteau pentru noi, ori mai explicit de la noi, carii să ne cotropească, să ne anexeze, să ne robească" [31]. Ioan Christian Struve, atașat pe lîngă ambasada rusă de la Constantinopol, nota și el în 1793 : „Mai adaugă-se din vreme în vreme cîte un război sălbatic, lăsînd numai pămîntul gol în urma oștilor, și astfel numai tabloul acestei osînde de veac întreg va fi desăvîrșit" [32].

Într-adevăr, prin climatul de insecuritate și prin distrugerile repetate de bunuri, războaiele ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea au privat societatea românească de una din condițiile fundamentale ale dezvoltării raporturilor capitaliste : securitatea producției și a schimbului. Nici producătorul direct — țăranul, nici organizatorul producției în cuprinsul marelui domeniu — boierul sau egumenul, nici proprietarii de manufacturi și, în sfîrșit, nici negustorii nu beneficiau de acel climat de siguranță care să stimuleze activitatea lor de producție sau de schimb.

---

[26] „Buletinul Societății de Geografie", XLI (1922), p. 198.

[27] C. J. Karadja, *O călătorie prin Muntenia în anul 1797*, în „Viața Românească", XV (1923), nr. 10—11, p. 160—162.

[28] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 235.

[29] Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508—1830*, tom. II (1716—1808), București, 1910, p. 407.

[30] Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropolei Moldovei și a Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, Iași, 1888, p. LXIII.

[31] Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre românii în epoca fanariotă*, București, 1890, p. XXII.

[32] Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 142.

www.dacoromanica.ro

În aceste condiţii acumularea sumelor de capital — ca parte componentă a procesului de acumulare primitivă a capitalului — a fost considerabil stînjenită. Agravarea exploatării otomane şi întreţinerea armatelor de ocupaţie au impus ţărilor române sarcini financiare care au sustras însemnate sume de bani economiei ţărilor române.

Impactul negativ al războaielor nu s-a limitat însă numai la sectorul demografic şi cel economic. Cadru al confruntării militare dintre imperiile otoman, habsburgic şi rus, ţările române s-au văzut şi în trista stituaţie dc a „achita nota de plată" a înfrîngerilor turceşti : în 1718, prin pacea de la Passarowitz, Poarta a cedat Austriei Banatul şi Oltenia ; în 1775, neutralitatea aceleiaşi Austrii a trebuit să fie „recompensată" prin cedarea Bucovinei. Era astfel ruptă din trupul Moldovei o regiune cu populaţie densă, care constituise nucleul de formare al statului moldovean şi în care mărturiile unui trecut glorios, întruchipate în monumente şi opere dc înaltă valoare, se aflau în mare număr. Cedările de teritoriu românesc (Banatul de Timişoara fusese un paşalîc din 1552) au fost făcute de către Poartă prin violarea flagrantă a prevederilor aşa-numitelor „capitulaţii" — acte emise unilateral de Poartă, dar care în fond fixau condiţiile recunoaşterii dominaţiei otomane de către statele româneşti. Între clauzele acestor capitulaţii a figurat statornic recunoaşterea integrităţii teritoriale a ţărilor române de către Poartă, care nu le putea ceda nici total, nici parţial unei alte puteri. Răşluirile teritoriale din secolul al XVIII-lea au creat noi obstacole în calea realizării unităţii poporului român, dar n-au putut stăvili aspiraţia spre înfăptuirea acestei unităţi.

Considerarea dialectică a consecinţelor războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra societăţii româneşti implică examinarea şi a altor aspecte în afara celor enumerate mai sus. Dacă afirmaţia potrivit căreia armatele străine de pe teritoriul românesc au îndeplinit, prin caracterul lor de consumatoare de produse cerealiere, funcţia oraşelor din Europa apuseană apare exagerată [33], este incontestabil că şi la noi, ca şi în ţările învecinate, avem în vedere, de pildă, concluziile profesorului Béla Kiraly despre Ungaria, prezenţa armatelor a stimulat producţia cerealieră [34]. Este revelatoare în acest sens porunca domnească din 26 ianuarie 1790 prin care ţăranii erau îndemnaţi încă de pe acum să înceapă lucrul la cîmp în acel an „din vreme, ca să se facă îndestulare de bucate, căci afară din hrana ce-şi dobîndesc prin buna lucrare a pămîntului, vor avea mare cîştig din vînzarea bucatelor lor la mulţimea oştirilor împărăteşti ce se află în ţară, căci toate li se vor plăti cu bani gata", iar toţi locuitorii ţării care se vor sili de timpuriu a „lucra şi a face arături cu îndestulare pentru binele şi folosul lor" vor fi „folosiţi şi cîştigaţi din munca lor" [35]. Consumul sporit a impus extinderea suprafeţelor cultivate şi, odată pasul făcut, marele domeniu şi-a căutat debuşee suplimentare după încetarea ostilităţilor.

Armatele imperiilor habsburgic şi ţarist (în rîndurile acesteia din urmă se aflau numeroşi ofiţeri germani, iar după izbucnirea revoluţiei

---

[33] Andrei Oţetea, *Constrîngerea economică a clăcaşilor la începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii şi referate privind istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1954, p. 10.

[34] Béla K. Király, *Hungary in the late eryghteenth century*, New York, London, 1969 p. 9.

[35] V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, tom. III, Bucureşti, 1893, p. 427—428.

www.dacoromanica.ro

franceze, aristocrați francezi) au acționat și ca agenți ai procesului de occidentalizare în straturile superioare ale societății românești. Atît sub aspectul difuzării elementelor de cultură occidentală — între care sînt de amintit difuzarea ideilor iluministe sau chiar revoluționare —, cît și în privința introducerii unor componente ale stilului de viață apusean, aceste armate au contribuit la intensificarea contactelor societății românești cu lumea europeană. Ceea ce trebuie subliniat însă cu vigoare este faptul că receptarea de către societatea românească a elementelor de cultură materială și spirituală occidentală, prin intermediul armatelor austriece și ruse, a fost condiționată de nivelul societății autohtone. Acceptarea acestor elemente s-a integrat unui proces de dialog și asimilare cu culturile europene început cu mult înainte și condiționat, de-a lungul întregii sale desfășurări, de gradul de dezvoltare a societății românești în fiecare perioadă istoricește determinată [36].

Războaiele purtate pe teritoriul românesc au deschis calea afirmării inițiativelor militare ale românilor înșiși. Intensificarea luptei de eliberare națională și declinul puterii militare a Imperiului otoman, vădit și de numeroasele înfrîngerii suferite de Poartă pe însuși teritoriul românesc, au avut drept urmare apariția unor forțe militare românești în afara structurilor oficiale și al căror obiectiv era combaterea forței militare turcești și înlăturarea dominației otomane [37]. Cu prilejul fiecărui război, în Moldova și Țara Românească s-au constituit detașamente de voluntari care au luptat alături de armatele austriece și ruse. Alcătuite din inițiativă boierească sau țărănească, aceste detașamente au fost expresia militară a efortului de independență al poporului român; în bătăliile și luptele care au marcat desfășurarea acestor războaie ele au jucat de cele mai multe ori un rol important în obținerea victoriei. Prezența lor pe cîmpul de luptă era dovada cea mai limpede că în soluționarea problemei orientale românii nu intenționau să asiste pasivi, ci își subliniau identitatea politică și militară cu toată vigoarea. Aceste detașamente de voluntari au reprezentat adevărate embrioane ale viitoarei armate române moderne din secolul al XIX-lea.

În același timp, eșecurile militare ale Porții din secolul al XVIII-lea au consolidat în conștiința politică românească ideea formulată concis de Dimitrie Cantemir a „descreșterii" Imperiului otoman. Convingerea unei iminente prăbușiri a dominației turcești în sud-estul Europei a generat în gîndirea politică românească un amplu curent, care își propunea să găsească noi modalități de organizare a societății romanești după ieșirea ei din dependența Porții. Necesitățile noului statut politic al Moldovei și Țării Românești, conjugate cu experiența acumulată de activitatea detașamentelor de voluntari, au conferit un loc important problemei militare în proiectele de reformă redactate în această perioadă.

Se poate spune așadar că, judecate în ansamblu, războaiele ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea au influențat negativ dezvoltarea societății românești. Prin ocupațiile apăsătoare pe care le-au generat, prin dislocările de populație și cortegiul de ravagii pe care le-au antrenat,

[36] Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, Bucuresti, 1968, passim.

[37] Pe larg, Apostol Stan, *Renașterea armatei naționale*, Craiova, 1979.

www.dacoromanica.ro

prin jafurile şi siluirile ce le-au însoţit, prin obligaţiile împovărătoare ce le-au introdus, prin epidemiile pustiitoare pe care le-au declanşat, prin stagnarea generală pe care au provocat-o în toate domeniile de activitate, aceste războaie au stînjenit procesul de trecere de la feudalism la capitalism; ele au agravat dominaţiile străine asupra teritoriului românesc şi au avut drept consecinţă răşluiri teritoriale din aria locuită de români. Totdeodată însă, prezenţa armatelor combatante pe teritoriul românesc au stimulat, într-o anumită măsură, producţia cerealieră şi a facilitat contactul societăţii româneşti cu curentele de idei din Europa centrală şi apuseană. Într-o caracterizare, pe cît de cuprinzătoare, pe atît de elocventă a consecinţelor acestor războaie şi a ocupaţiilor ce le-au urmat, marele nostru istoric Nicolae Iorga arăta că însemnătatea lor depăşeşte cadrul strict politic şi militar, atingînd sfere de interes mult mai mare poate. „Ele aduc (războaiele şi ocupaţiile din secolul al XVIII-lea — n. n.) — spunea N. Iorga — obiceiuri nouă, alte datini de cîrmuire, alte procedări de administraţie, alte mode, alte petreceri şi alte vicii. Pe lîngă aceasta, idei apusene, venite de-a dreptul din apus sau trecute întîi prin Petersburg (. . .) năvălesc odată cu oştile străine şi vor rămînea şi după plecarea lor. Din alt punct de vedere, ocupaţiile aduc grele poveri şi mari suferinţe, care lecuiesc curînd de anume iluzii cu privire la nepărtinirea, la dreptatea, la mila şi iubirea de oameni a creştinilor" [38].

Războaiele ruso-austro-turce desfăşurate în secolul al XVIII-lea pe teritoriul ţărilor române au pus în lumină criza Imperiului otoman şi au creat cadrul obiectiv pentru manifestarea forţelor social-politice româneşti care militau pentru emanciparea naţională.

LES GUERRES RUSSO-AUSTRO-TURQUES ET LEURS CONSÉQUENCES CONCERNANT LES PAYS ROUMAINS

RÉSUMÉ

Sur la base d'un ample matériel documentaire, l'auteur relève que les guerres russo-austro-turques, considérées dans leur ensemble, ont influé de manière négative sur le développement de la société roumaine. Par les occupations engendrées, les dislocations de population et le cortège de ravages entraînées, les obligations introduites, des épidémies dévastatrices déclenchées et la stagnation générale provoquée dans tous les domaines d'activité, ces guerres ont entravé le processus de transition du féodalisme au capitalisme; elles ont aggravé les dominations étrangères sur le territoire roumain et ont eu pour effet des aliénations territoriales de l'aire habitée par les Roumains.

On souligne et même temps que ces guerres ont mis en lumière la crise de l'Empire ottoman et créé le cadre objectif à la manifestation des forces socio-politique roumaines qui militaient pour l'émancipation nationale.

[38] N. Iorga, *Ceva despre ocupaţiunea austriacă*, Bucureşti, 1911, p. 1.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ISTORIA POLITICĂ A GETO-DACILOR ÎN SECOLELE VI—II Î.E.N.

DE

GEORGE TROHANI şi LARISA NEMOIANU

Istoria politică a Peninsulei Balcanice cunoaşte la sfîrşitul secolului VI şi în cursul secolului V î.e.n. o intensă activitate.

Astfel, după cum bine se ştie, în anul 514 î.e.n. are loc expediţia lui Darius, regele perşilor, împotriva sciţilor. Singurii care i se opun sînt geţii din părţile Dobrogei [1]. Iar la întoarcerea din expediţie Darius îl lasă în Europa, pentru cucerirea Traciei, pe Megabazos. Stăpînirea persană în această regiune va dura pînă în anul 478 î.e.n.

Pe aceste locuri se va crea mai tîrziu statul trac al odrizilor, al cărui prim rege este Teres (470—440 î.e.n.), cu reşedinţa la Uskudama. În timpul celui de al doilea rege, şi anume Sitalces (440—424 î.e.n.), graniţele statului pot fi mai bine urmărite : Marea Neagră la est, Dunărea la nord, zona locuită de tribali în nord-vest şi Struma în vest [2].

Cu tot prestigiul regilor (basileilor) ce conduc acest stat, şi poate tocmai de aceea, ei trebuie să facă faţă unor continui atacuri externe — atît din nord, din partea sciţilor, cît şi din sud-vest. Acestea din urmă vor deveni tot mai insistente în a doua jumătate a sec. IV î.e.n., în perioada domniei lui Filip al II-lea (359—336 î.e.n.), conducătorul regatului macedonean.

Pentru spaţiul dintre Balcani şi Carpaţi, din perioada cuprinsă între sfîrşitul sec. V şi mijlocul sec. IV î.e.n., s-au descoperit numeroase aşezări şi necropole. Din punct de vedere arheologic se disting două complexe culturale: unul în zona subcarpatică, reprezentat prin aspectul cultural Bîrseşti-Ferigile [3], şi al doilea în regiunea istro-pontică, denumit Ravna II—Hanska—Zimnicea I—II [4] sau, mai recent, Canlia [5].

Din rîndul descoperirilor din zona istro-pontică remarcabile sînt numeroasele tezaure de argint (mai rar şi cu obiecte din aur) apărute întîmplător sau în morminte „princiare" [6]. Pe plan suprastructural ele dovedesc modificările intervenite în situaţia social-politică a comunităţilor geto-dace, a apariţiei unei aristocraţii militare care, din punct de vedere economic, este capabilă să şi le procure.

---

[1] cf. Herodot, IV, 93; P. Alexandrescu, S.C.I.V., VII, 1956, 3—4, p. 319—339.
[2] D. Anghelov, *Obrazuvane na bălgarskata narodnost*, Sofia, 1971, p. 62.
[3] Al. Vulpe, „Dacia" N.S., IV, 1961, p. 195.
[4] Em. Moscalu, „Cercetări arheologice", II, MIRSR, 1976, p. 275—281.
[5] Idem, „Cercetări arheologice", III, MIRSR, 1979, p. 386.
[6] D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, passim.

www.dacoromanica.ro

Pentru zona nord-dunăreană se constată o concentrare a acestor tezaure în regiunea cuprinsă între Vedea la vest, Moştiştea la est şi Vărbilău-Teleajen la nord. Ne referim la mormintele sau descoperirile „princiare" de la Peretu [7], Fîntînele [8], Zimnicea [9], Făcău [10], Chirnogi [11], Bălănoaia [12], Gurbăneşti [13] şi Poiana Coţofeneşti [14].

Studiindu-se amplasarea lor geografică s-a putut constata situarea lor p. cîte un rîu, iar în cazul că sînt pe acelaşi rîu unul se află pe cursul superior iar celălalt pe cel inferior. În acelaşi timp zonele înconjurătoare se dovedesc a fi bogate în mărturii contemporane.

Această situaţie ne îndeamnă a presupune existenţa unor formaţiuni politice prestatale situate la acelaşi nivel de dezvoltare economică şi social-politică. Asemenea formaţiuni au putut funcţiona cîte două pe cursurile Vedei şi Argeşului şi cîte una pe cele ale Vărbilăului, Mostiştei şi zonei dintre Dunăre şi Neajlov [15].

Fenomenul menţionat mai sus pare a fi valabil şi pentru alte regiuni : Dobrogea şi nord-estul Bulgariei, zone pe care istoricii nu sînt unanimi în a le considera ca părţi ale regatului odrid [16].

Începînd cu sfîrşitul sec. V î.e.n. sciţii supun zona Gurilor Dunării unei presiuni tot mai puternice, iar în 341 î.e.n. Filip al II-lea se opreşte undeva în sudul Dobrogei în timpul expediţiei întreprinse prin aceste locuri. Doi ani mai tîrziu, în 339 î.e.n., are loc conflictul între nonagenarul rege scit Ateas şi anonimul rex Istrianorum, conducătorul geţilor din partea de nord a Dobrogei. După moartea celor doi regi Dobrogea va fi în întregime ocupată de Filip al II-lea [17], ceea ce ne îndeamnă a considera că această regiune, dacă nu în întregime cel puţin nordul ei, nu făcea parte din regatul odrid.

Existenţa unei formaţiuni politice în această parte a Dobrogei, condusă la un moment dat de acel anonim „rex Istrianorum", pare a fi confirmată şi de descoperirea mai veche a mormîntului „princiar" de la Agighiol datat ± 350 î.e.n. [18], deci aproximativ contemporan cu evenimentele deja amintite.

Explicaţia situaţiei prezentate constă în condiţiile economico-politice a zonei, mult înlesnite de condiţiile geografice — zonă deluroasă, străbătută de rîuri favorabile întemeierii de aşezări şi ridicării de cetăţi bine întărite în genul celei de la Beid Aud [19].

---

[7] P. Voievozeanu şi Em. Moscalu, „Cercetări arheologice", III, MIRSR, 1979, p. 353—358; idem, *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, I, Bucureşti, 1980, p. 383—390.

[8] C. C. Mateescu şi M. Babeş, SCIV, 19, 1968, 2, p. 283—291.

[9] Al. Alexandrescu, *Thraco-dacica*, Bucureşti, 1976, p. 133 (M.D. cu coif atic).

[10] M. Constantiniu şi V. Leahu, S.C.I.V., 19, 1968, 2, p. 195—208.

[11] G. Trohani şi D. Şerbănescu, „Muzeul Naţional", II, 1975, p. 274.

[12] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 19.

[13] D. V. Rosetti, „Materiale", VI, 1959, p. 796 şi 805—807.

[14] D. Berciu, *op. cit.*, p. 77.

[15] G. Trohani, *Contribuţii la istoria geto-dacilor din centrul Cîmpiei Române* — lucrare ce urmează a apare într-un volum special al editurii Dacia.

[16] vezi în acest sens K. Iordanov, *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, I, Bucureşti, 1980, p. 331—335 cu bibliografia.

[17] Trogus Pompeius, IX, 1, 9; 2, 1; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 56—65.

[18] D. Berciu, *op. cit.*, p. 33—76.

[19] G. Simion, comunicare al Al II-lea Congres Internaţional de Tracologie, Bucureşti, 1976.

www.dacoromanica.ro

Descoperirile arheologice din sud-vestul Dobrogei, în special cele din necropolele de la Cernavoda, Bugeac II-Gheţărie, Viile, Satu Nou, Rasova-Coada Bălţii, Canlia, etc. prezintă caracteristici mai apropiate cu cele din nord-estul Bulgariei (Ravna II) decît cu cele din grupul descoperirilor nord-dobrogene (Teliţa, Enisala) cu care sînt contemporane [20].

În stadiul actual al cercetărilor este greu de spus dacă şi aici funcţiona o formaţiune politică prestatală, dependentă sau nu de statul odrid. Descoperirea a numeroase fragmente de amfore cu ştampile heracleene şi de Sinope [21], precum şi a numeroase monete histriene [22], dovedind o intensă activitate economică şi comercială în secolele V — III î.e.n., pledează în favoarea unei asemenea ipoteze [23]. Este posibil ca această formaţiune politică prestatală să fie cea cucerită de Filip al II-lea în 341 î.e.n., înaintea nordului Dobrogei.

Stăpînirea macedoneană a Dobrogei durează şi în perioada următoare, în timpul urmaşilor lui Filip al II-lea, inclusiv în vremea lui Lysimachos, basileul Traciei, cu toată opoziţia oraşelor greceşti [24] şi a localnicilor geto-daci. Iar mai apoi, după anul 280 î.e.n., pătrunderea celţilor în Peninsula Balcanică determină modificări politice în zonă. Însă continuitatea de utilizare a cetăţilor precum şi descoperirile de tip Murighiol [25] pledează pentru ipoteza refacerii unei formaţiuni politice în nordul Dobrogei după mijlocul sec. III î.e.n.

Totuşi premise ale reînfiinţării unei noi formaţiuni pot fi sesizate în evenimentele tulburi ce au dus la moartea lui Zopyrion în anul 326 î.e.n., în zona Gurilor Dunării [26]. Procesul se intensifică, şi ca o dovadă a reuşitei lui stau monetele cu legenda „basileos Moskonos" [27] ce se datează în prima jumătate a sec. III î.e.n.

Iar acest Moskonos n-ar fi exclus să fie „urmaşul" lui Lysimach care se opune penetrării celţilor în nordul Dobrogei după invazia lor în Peninsula Balcanică. Continuitatea de utilizare a cetăţilor precum şi descoperirile de tip Murighiol pledînd tocmai în acest sens.

În a doua jumătate a sec. IV î.e.n., în spaţiul dintre Dunăre şi Carpaţi, formaţiunile politice prestatale îşi continuă mersul lor ascendent. Ele sînt însă constrînse, ca şi cele din Dobrogea, a face faţă unor atacuri tot mai intense din sud.

Astfel, în anul 335 î.e.n. una din aceste formaţiuni, ce dispunea de 4000 călăreţi şi peste 10 000 pedestraşi, este atacată prin surprindere de Alexandru cel Mare. Conflictul, deşi a durat doar o zi, a fost amplu descris de însuşi generalul regelui macedonean, Ptolemeu al lui Lagos.

---

[20] M. Irimia, *Materiale şi cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 109—114.

[21] Fl. Preda, „Apulum", XI, 1973, p. 68, fig. 2 şi p. 70, fig. 4.

[22] B. Mitrea, „Studii clasice", III, 1961, p. 83—88, fig. 1.; VII, 1965, p. 143—166; Fl. Preda, *op. cit.*, p. 71, fig. 6.

[23] N. Conovici, IIe Congrès International de Thracologie, Résumés des rapports, Bucureşti, 1976, p. 38—39; idem, *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, Bucureşti, 1980, p. 43—54.

[24] Diodor din Sicilia, XIX, 73.

[25] E. Bujor, Materiale, VII, 1961, p. 297 cu bibliografie anterioară.

[26] Trogus Pompeius, XII, 2, 16—17; XXXVII, 3, 2; Macrobiu, *Saturnale*, I, 11, 33; Curtius Rufus, X, 1, 44. Vezi şi D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1958, p. 101.

[27] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p. 180—182.

www.dacoromanica.ro

Din relatările sale, reluate de Arian [28], reiese nu numai puterea armată dar și economică a geților din nordul Dunării, probabil din zona Zimnicea, care erau organizați într-o formațiune politică prestatală [29].

În jurul anului 300 î.e.n. această formațiune pare a fi fost inclusă în cea cunoscută sub numele de „Țara lui Dromichaites". Aria de întindere a acestei „țări" cuprindea, pe direcția est-vest, întreaga regiune dintre Argeș-Ialomița-Sărata și Olt, iar pe direcția nord-sud granițele ei sînt între Carpați și o zonă fluctuantă sud-dunăreană.

La conturarea acestei arii un rol important îl au răspîndirile monetelor postume Filip II și a imitațiilor de tip A și B [30] care, toate la un loc, reflectă o intensă activitate economică tocmai în aceste locuri, net superioară celei din zonele învecinate. În ceea ce privește centrul politic al regatului el pare a ființa în zona Vedea-Teleorman, regiune cu numeroase așezări întărite cu valuri și șanțuri [31].

În timpul conflictului cu Lysimach Dromichaites va ieși de două ori victorios tocmai datorită bunei organizări și a posibilităților economice ale „țării" lui [32]. Fără îndoială că, în structura internă a formațiunii politice mai persistă unele reminescențe din perioada anterioară, cum este spre exemplu episodul în care regele cere adunării poporului înarmat să hotărească soarta basileului macedonean (dar în ultimă instanță hotărîrea ce va rămîne definitivă va fi cea a regelui).

Puterea și prestigiul celor doi conducători se pot deduce și din faptul că numai după moartea lor, petrecută în intervalul 290—281 î.e.n. are loc invazia celților în Peninsula Balcanică. Rezultatul va fi întemeierea regatului de la Tylis, care funcționează între 278—212 î.e.n. [33] Celții devenind în acest mod singurii stăpîni ai sudului Dunării în sec. III î.e.n. Influența politică macedoneană ia astfel sfîrșit, ea fiind însă continuată, pe tărîm economic, de cea a marilor centre meșteșugărești din nordul Greciei și din insulele Mării Egee.

Arheologic se constată în prima jumătate a sec. III î.e.n. o sărăcire a așezărilor geto-dace, zonele mai intens locuite părînd a fi Teleormanul și Borcea.

După mijlocul sec. III î.e.n. și pînă spre mijlocul celui următor se observă o creștere a intensității locuirii geto-dace reprezentată, din punct de vedere arheologic, prin nivelul inferior al majorității așezărilor identificate. Iar din punct de vedere economic se constată o continuare a relațiilor tradiționale cu lumea greco-elenistică.

Toate acestea sînt confirmate de prezența amforelor de Sinope [34], Thasos [35] și în special Rhodos [36], precum și a monetelor din Apollonia și

[28] Arrianus, *Anabasis*, I, 3—4.

[29] *Istoria României*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1960, p. 227—228.

[30] C. Preda, *op. cit.*, p. 41, fig. 1.

[31] D. Berciu și Em. Moscalu, S.C.I.V., 23, 1972, 4, p. 633—640 (Albești); Em. Moscalu și C. Beda, „Cercetări arheologice", III, MIRSR, 1979, p. 361—370; vezi și C. Daicoviciu, *Dacica*, 1969, p. 97—100 articol în care centrul puterii lui Dromichaites este fixat pe Argeș probabil la Popești. Însă descoperirile arheologice pentru perioada sec. IV—III î.e.n., din acest loc sînt foarte sărace.

[32] Diodor din Sicilia, XXI, 12; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 56—65.

[33] A. Piatkovski, „Studii clasice", II, 1960, p. 189—198.

[34] Fl. Preda, *op. cit.*, p. 70, fig. 4.

[35] *Ibidem*, p. 67, fig. 1.

[36] *Ibidem*, p. 69, fig. 3.

www.dacoromanica.ro

Dyrrhachium [37]. Studiindu-se ariile de răspîndire ale acestor obiecte s-a observat concentrarea lor în patru zone distincte: una pe cursul inferior al Argeşului, a doua pe cel inferior al Mostiştei, a treia pe cursurile superioare ale Ialomiţei şi Dîmboviţei şi a patra pe cursul mijlociu şi inferior al Vedei.

În Oltenia, după ce pentru mijlocul sec. IV şi prima jumătate a sec. III î.e.n. avem descoperirile de caracter princiar de la Craoiva [38]—Porţile de Fier [39] şi Poroina Mare [40], răspîndirea monetelor de tip Larissa [41], în a doua jumătate a secolului III î.e.n., şi a celora „cu cap janiform" [42], între sfîrşitul secolului III şi începutul secolului II î.e.n., par a marca tocmai momentul sedentarizării celţilor şi a strînselor contacte cu geţii, contacte ce vor duce la asimilarea celţilor de către autohtoni [43].

Centrul acestei formaţiuni politice prestatale se situează pe cursul mijlociu al Jiului, aici aflîndu-se de altfel şi principalele aşezări-cetăţi descoperite pînă în prezent [44].

Pe baza acestor constatări se poate conchide că după încetarea domniei lui Dromichaites urmează o perioadă de fărămiţare politică ce ţine pînă pe la mijlocul sec. II î.e.n. După aceasta, cînd are loc o tipizare a emisiunilor monetare, geto-dacii se află în a doua fază principală a monetăriei originale [45]. Pornind de la ideea că fiecare tip monetar corespunde unui trib sau uniune de triburi [46], se constată reapariţia marilor formaţiuni politico-militare prestatale, precum şi a existenţei unui drept monetar la geto-daci [47].

Una dintre aceste formaţiuni, datînd de la sfîrşitul primei jumătăţi a sec. II î.e.n., este situată între cursurile mijlocii ale Neajlovului şi Ialomiţei, acolo unde predomină monetele de tip Dumbrăveni [48].

Începînd cu mijlocul sec. II î.e.n., iar apoi cuprinzînd şi cea mai mare parte a celei de a doua jumătăţi a lui, cînd circulă monetele de tip Adîncata-Mănăstirea [49], se constată o formaţiune politică care, practic, o continuă pe cea enunţată anterior. Aria ei de răspîndire cuprinde spaţiul dintre Jiu — Mostiştea — Teleajen — Carpaţi — Dunăre cu unele infiltraţii în zonele Haţegului şi Bîrsei.

Ea însă se împarte în mai multe grupări zonale: una olteană între Jiu şi Olt; o a doua pe cursurile superioare ale Argeşului, Dîmboviţei şi Teleajenului; şi o a treia pe cursurile inferioare ale Argeşului, Dîmboviţei şi Mostiştei.

---

[37] *Ibidem*, p. 74, fig. 9.
[38] D. Berciu, *op. cit.*, p. 123 146.
[39] *Ibidem*, p. 83—93; I. Ionescu, „Mitropolia Olteniei", XXIV, 1972, 9—10, p. 712—722; L. Roşu, „Revista Muzeelor şi Monumentelor. Monumente", 2, 1975, p. 55—59.
[40] D. Berciu, *op. cit.*, p. 153—160.
[41] C. Preda, *op. cit.*, p. 139, fig. 11.
[42] *Ibidem*, 147, fig. 12.
[43] J. Todorović, „Arheologia Jugoslavica", VII, 1964, p. 35—39.
[44] M. V., „Magazin Istoric", VIII, 1974, 12 (93), p. 45.
[45] C. Preda, *op. cit.*, p. 183—184; vezi şi J. Winkler, „Acta Muşei Napocensis", VI, 1969, p. 67—88; idem, A.M.N., VII, 1970, p. 93—106.
[46] C. Preda, *op. cit.*, p. 407.
[47] J. Winkler, A.M.N., VII, 1970, p. 102.
[48] C. Preda, *op. cit.*, p. 196, fig. 15.
[49] *Ibidem*, p. 211, fig. 16.

www.dacoromanica.ro

Între Teleorman şi Oltul inferior se pare că fiinţează o a patra formaţiune politică, numeroasele cetăţi situate pe terasa înaltă stîngă a Oltului (de fapt a Sîiului), între Drăgăneşti Olt şi Turnu Măgurele, confirmînd aceasta [50].

Respectivele împărţiri se vor păstra şi la sfîrşitul sec. II — începutul sec. I î.e.n. cînd în zonă se răspîndesc monetele de tip Vîrteju [51]. Gruparea olteană, locuită de potulatensi şi buridavensi [52], se pare însă că se desprinde pe parcursul celei de a doua jumătăţi a sec. II î.e.n., cînd aici circulă monetele de tip Aninoasa-Dobreşti [53]. Ea păstrează însă legăturile cu zona Haţegului.

În afara monetelor geto-dace, la stabilirea acestor grupări concură şi aria de răspîndire a altor obiecte — monetele de tip Macedonia Prima şi Thasos [54], imitaţiile după boluri deliene [55] sau tezaurele cu obiecte de podoabă şi vase din argint [56] (Coada Malului, Herăstrău, Merii Goala, Bălăneşti, Rociu).

Toate aceste fapte concură la dovedirea existenţei, începînd cu mijlocul sec. II î.e.n., a unei puternice formaţiuni politice prestatale în jumătatea de vest a Munteniei, în care însă grupările zonale continuă a avea încă o însemnată autoritate.

În acestă ordine de idei ţinem a menţiona grupările „de vale" (gen Mostiştea [57]) şi „de plai" (gen Cetăţeni-Breaza [58]) în care în jurul unor centre — davae —, cu rol economic, politic, religios, militar, roiesc mai multe aşezări rurale, care au doar un rol economic.

În acelaşi timp însă, în cadrul formaţiunii politice prestatale se conturează, în centrul ei, un nucleu. Acesta se pare că îl reprezintă, pentru Muntenia, gruparea ilfoveană — locuită de piefigi [59] — de unde va porni, după unele ipoteze, Burebista [60].

Pentru zona din nord-estul Munteniei şi sudul Moldovei descoperirile arheologice, făcute la Frumuşiţa [61] şi în special în mormîntul „princiar" de la Găvani [62], datate la sfîrşitul sec. V şi în prima jumătate a sec. IV î.e.n., par a confirma existenţa şi în aceste locuri a unei formaţiuni politice prestatale.

Din a doua jumătate a sec. IV şi din sec. III î.e.n. descoperirile sînt foarte numeroase [63] constatîndu-se, în acelaşi timp, o intensificare

[50] C. Preda şi M. Butoi, *Materiale şi cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 117.
[51] C. Preda, *op. cit.*, p. 241, fig. 17.
[52] *Ibidem*, p. 431.
[53] *Ibidem*, p. 285, fig. 19.
[54] I. Bogdan-Cătăniciu, „Studii şi cercetări numismatice", VI, 1975, p. 182, fig. 4.
[55] Al. Vulpe şi M. Gheorghiţă, „Dacia, N.S.", XX, 1976, p. 178, fig. 3.
[56] D. Popescu, „Buletinul Monumentelor Istorice", 40, 1971, 4, p. 19 şi urm.; 41, 1972, 1, p. 5 şi urm.; L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, MIRSR, Bucureşti, 1976, p. 69 (hartă).
[57] D. Şerbănescu şi G. Trohani, *op. cit.*
[58] L. Chiţescu, „Cercetări arheologice", II, MIRSR, 1976, p. 162—163.
[59] C. Preda, *op. cit.*, p. 431.
[60] M. Chiţescu, Dacia, N.S., XIX, 1975, p. 249—254 în care stabileşte, pe baze numismatice şi arheologice, mai multe etape de unificare.
[61] M. Petrescu-Dîmbovita, „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, V, 1953, p. 144.
[62] N. Harţuche şi F. Anastasiu, IIe Congrès International de Thracologie, Résumés des rapports, Bucureşti, 1976, p. 67—69.
[63] Fl. Anastasiu, *Zilele culturii brăilene*, Brăila, 1970, p. 37—60; M. Brudiu şi P. Păltănea, „Arheologia Moldovei", VII, 1972, p. 234, fig. 5.

www.dacoromanica.ro

a activității economice. Astfel, pe cursurile inferioare ale Buzăului, Siretului și pe tot cursul Bîrladului s-au descoperit numeroase ștampile de amfore thasiene [64] și monete histriene [65]. Ele denotă strînsele relații comerciale atît cu bine cunoscuta insulă din nordul Mării Egee, cît mai ales cu înfloritorul polis nord-dobrogean. Aceste relații se vor materializa în perioada următoare și pe plan politic. Este vorba de „basileii" geți Zalmodegikos și Rhemaxos care sprijină Histria în lupta sa cu inamicii din sud.

Coroborînd descoperirile arheologice cu textele inscripțiilor histriene s-a ajuns la concluzia, împărtășită de altfel și de către o parte din istorici, că regatul lui Zalmodegikos ocupa nord-estul Munteniei și sudul Moldovei [66], iar cel al lui Rhemaxos pare a fi o dezvoltare a celui precedent, el întinzîndu-se și la nord de gurile Dunării [67].

Existența „regatului" pînă spre vremea lui Burebista, dar restrîns din nou la nord-estul Munteniei și sudul Moldovei, se confirmă prin aria de răspîndire a monetelor de tip Dumbrăveni [68] și mai apoi Inotești-Răcoasa [69] combinate cu importuri Vîrteju [70]. Din punct de vedere etnic întinderea lui ar corespunde cu aria de răspîndire a siensilor [71].

O ipoteză interesantă, emisă recent, bazată pe similitudinea descoperirilor făcute atît în nord-estul Munteniei și sudul Moldovei cît și în toată Muntenia, presupune o deplasare spre nord-est ori o unificare a celor două formațiuni getice. Evenimentul s-ar fi petrecut într-o perioadă puțin anterioară sau chiar în primii ani ai domniei lui Burebista [72].

În privința zonei centrale și nordice a Moldovei se constată, în secolele IV—III î.e.n., existența a numeroase așezări-cetăți, geto-dace — Stînceşti, Cotnari, Arsura, Moșna, Butuceni, Mateuți, Vîhvatinți, Saharna, etc. — care apar legate de pericolul scitic, manifestat, încă din sec. VI î.e.n., în special în regiunile nordice [73]. De aceea sîntem de părere că avem de a face cu două formațiuni politico-militare geto-dace: una în zona nordică (Galiția—Bucovina—Moldova de Sus) [74] și o a doua în zona centrală a Moldovei, trecînd și la est de Prut, a cărei descoperire principală

---

[64] Fl. Preda, *op. cit.*, p. 67, fig. 1.

[65] *Ibidem*, p. 71, fig. 6.

[66] D. M. Pippidi, S.C.I.V., 11, 1960, 1, p. 39—52; idem, „Studii clasice", III, 1961, p. 53—66 (îl fixează în Muntenia sau Dobrogea); I. I. Russu, „Apulum", VI, 1967, p. 130—131 (îl socotește trac meridional); R. Vulpe *Studii și comunicări*, Pitești, 1968, p. 40, n. 16 (în estul Munteniei); I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 116 (înclină pentru sudul Moldovei).

[67] S. Lambrino, „Revue des Etudes Roumaines", V—VI, Paris, 1961, p. 180—217 (în Cîmpia Munteniei); D. M. Pippidi, „Studii clasice", V, 1963, p. 137—161 (îl leagă mai mult de Muntenia decît de sudul Basarabiei); C. Daicoviciu, „Revista Română de Studii Internaționale", I, 1966, p. 103, nota 12; H. Daicoviciu, „Acta Musei Napocensis", IV, 1967, p. 445—446 (pe ambele maluri ale Dunării, în Muntenia și Dobrogea); I. I. Russu, „Apulum", VI, 1967, p. 123—143 (în sudul Basarabiei).

[68] C. Preda, *op. cit.*, p. 196, fig. 15.

[69] *Ibidem.*

[70] *Ibidem*, p. 241, fig. 17.

[71] *Ibidem*, p. 431; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 113.

[72] M. Chițulescu, S.C.I.V.A., 30, 1979, 4, p. 504; C. Preda, *op. cit.*, p. 269—270; *idem*, S.C.N., VI, 1975, p. 36—37.

[73] M. Babeș, „Memoria Antiquitatis", II, 1970, p. 215—235 cu bibliografia.

[74] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 46; idem în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 48—49; C. Daicoviciu, „Steaua", Cluj, XX, 1969, nr. 4 (231), p. 77 (contra existenței acestei formațiuni).

www.dacoromanica.ro

o constituie tezaurul de la Cucuteni—Băiceni [75], datînd din prima jumătate a sec. IV î.e.n.

Sfîrşitul existenţei acestor formaţiuni şi implicit a aşezărilor şi cetăţilor este legat de penetraţia unor populaţii străine. Cea din zona nordică de pătrunderea dinspre vest a celţilor (galaţii), iar cea din zona centrală de venirea bastarnilor, a căror primă prezenţă este legată de complexele de locuire datate pe baza ştampilelor de amfore rhodiene (220—180 î.e.n.) şi a colierului de bronz de la Davideni [76].

Toată această zonă, cuprinzînd cele două arii, a cărei limită sudică trece pe la Piatra Neamţ-sud de Roman—Crasna—Tiraspol va fi în stăpînirea bastarnilor pînă la venirea lui Burebista.

De prezenţa bastarnilor în Moldova se leagă şi episodul referitor la Oroles, din jurul anului 200 î.e.n. Stăpînirea „regatului" său cuprindea, pe baza interpretării izvoarelor istorice, estul Transilvaniei şi o regiune de dincolo de munţi în Moldova [77]. Situaţia aceasta — ca zona de est şi sud-est a Transilvaniei să fie legată de regiunile extracarpatice nu este izolată; după cum se ştie, în epoca romană Ţara Bîrsei va fi legată de nord-estul Munteniei, iar zona de est a „secuimii" nu va face parte din imperiu. Prin urmare n-ar fi exclus ca romanii să fi moştenit anumite tradiţii autohtone anterioare venirii lor.

Pentru teritoriul intracarpatic problemele sînt mai complicate — din lipsa de ştiri scrise şi de numărul redus al descoperirilor arheologice de epocă.

Primele populaţii care intră în atenţia istoriografiei antice, prin Herodot, sînt agatirşii. Locuind pe rîul Maris [78] — după părintele istoriei şi identificaţi în această zonă prin săpături arheologice (grupul Ciumbrud datat în sec. VI—V î.e.n. [79]) — agatirşii par a se afla în stadiul egalitarismului gentilic. Ei „erau lipsiţi de energie. Au în devălmăşie nevestele ca să fii fraţi cu toţii şi, înrudindu-se, să nu mai existe nici pismuire nici vrăjmăşie. Cît priveşte celelalte obiceiuri se apropie de traci" [80]. Indiferent de originea lor etnică (tracică sau scito-iraniană) [81] agatirşii erau în fruntea unei formaţiuni politice puternice, capabilă să opună rezistenţă unor atacuri scitice. Agatirşii „au trimis un crainic care să-i oprească de a pune piciorul pe pămîntul lor şi i-au prevenit că, dacă vor încerca să năvălească acolo, mai întîi vor avea de înfruntat o straşnică luptă cu ei... agatirşii şi-au adus oastea la hotare, hotărîţi să-i respingă pe năvălitori... Iar sciţii n-au mai intrat în ţara agatirşilor deoarece aceştia nu le-au dat voie" [82].

Celţii sînt cei care intră apoi în atenţia istoriografilor antici. De populaţia dacică izvoarele se vor ocupa de abia din sec. I î.e.n. chiar dacă

---

[75] M. Petrescu-Dîmboviţa şi M. Dinu, „Dacia, N.S"., XIX, 1975, p. 105—123.

[76] M. Babeş, *op. cit.*, p. 215—235.

[77] Trogus Pompeius, XXXII, 3, 16; R. Vulpe, în *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 243—244; I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 19, 120; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 45—46.

[78] Herodot, *Istorii*, IV, 48

[79] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 33 şi urm.; D. Popescu, S.C.I.V., 9, 1958, 1, p. 9—39; I. H. Crişan, A.M.N., Cluj, 4, 1967, p. 439—443; Al. Vulpe, *Ferigile*, Bucureşti, 1967, p. 101.

[80] Herodot, IV, 104

[81] V. Vasiliev, *Sciţii agatîrşi pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, pas..

[82] Herodot, IV, 125

www.dacoromanica.ro

în unele cazuri — Trogus Pompeius — se fac referiri la situații mai vechi[83].

În aceste condiții, pentru cunoașterea regiunilor vest-și intracarpatice rămîn cercetările arheologice și numismatice.

Numeroase probleme sînt ridicate de pătrunderea celților în Transilvania. Istoricii au opinii diferite asupra datei stabilirii celților și a relațiilor lor cu autohtonii, dacă putem sau nu vorbi despre o stăpînire celtică [84].

Încă din sec. IV î.e.n. celții își fac apariția în unele regiuni din Transilvania [85], dar stabilirea lor se produce în sec. III î.e.n. [86] pe o arie ce cuprinde „podișul și cîmpia înaltă intracarpatică, iar de cealaltă parte a Apusenilor, cîmpia joasă a Crișanei... singura depresiune în care s-au așezat a fost Bistrița" [87]. Urme de locuire celtică descoperindu-se în peste 135 puncte [88].

La venirea lor celții au găsit în Transilvania o populație tracică — dacii. În majoritatea stațiunilor cercetate, alături de descoperirile celtice, care dovedesc o lungă perioadă de locuire și o apreciabilă densitate de populație, se remarcă prezența elementelor autohtone ce trăiau împreună cu populația suprapusă [89].

Ceea ce interesează în mod special este stadiul atins de societatea locală la venirea celților și în perioada de conviețuire cu ei. Istoricii au opinii diferite în legătură cu ritmul trecerii la civilizația de tip Latène a diferitelor zone locuite de geto-daci, dar majoritatea înclină să vadă momentul trecerii de la prima la a doua epocă a fierului pentru Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, în jurul anului 300 î.e.n. [90].

Pentru Transilvania se constată, din punct de vedere arheologic, o înmulțire a așezărilor geto-dace în sec. III—II î.e.n. față de perioada anterioară, iar diferența numerică este prea importantă pentru a nu avea semnificația unui real progres economic și demografic [91].

Un rol important în lămurirea problemelor legate de perioada sec. IV—II î.e.n. îl are numismatica. Numeroasele descoperiri monetare, grupate în tipuri și bine diferențiate cronologic, ilustrează intensa activitate economică ce se desfășoară și în Transilvania. De asemenea ele arată stadiul avansat al societății locale, care nu numai că folosea moneta, dar o și bătea în ateliere proprii.

Apartenența din punct de vedere etnic a emisiunilor monetare din Transilvania este atribuită de cercetători în mod diferit : în timp ce unii

---

[83] Trogus Pompeius, *Istoria lui Filip*, XXXII, 3, 16 ; prolog cartea XXXII o formă greșită a numelui lui Burebista

[84] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 459 și urm.; I. Nestor, „Dacia", 7—8, 1937—1940, p. 182 și urm.; Vl. Zirra, *File de Istorie*, Bistrița, 1974, p. 88—165; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 12—18; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 412—420.

[85] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 65; I. Nestor, „Dacia", IX—X, 1941—1944, p. 189—200; C. Preda, *op. cit.*, p. 412.

[86] Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 153; C. Preda, *op. cit.*, p. 413.

[87] Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 151.

[88] *Ibidem.*

[89] În privința elementului autohton alături de celți vezi la toți cercetătorii problemei — nota 84.

[90] D. Berciu, „Dacia, N.S.", I, 1957, p. 137—140; idem, *Zorile istoriei...*, București, 1966, p. 267—279; C. Preda, SCIV, XI, 1960, 1, p. 35—36; I. H. Crișan, *Ceramica...*, București, 1969, p. 223; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, București, 1972, p. 10.

[91] H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 11.

www.dacoromanica.ro

consideră primele emisiuni monetare din Transilvania şi Banat ca fiind celtice [92], alţii admit doar în unele cazuri o influenţă celtică asupra unui proces ce s-a desfăşurat ca urmare a înrîuririlor din lumea greco-macedoneană [93].

Numismaţii şi arheologii sînt însă de acord în a vedea în spatele diferitelor tipuri monetare formaţiuni politice — triburi în prima fază sau uniuni de triburi în faza a doua principală a monetăriie din Dacia [94] — precum şi a existenţei, după cum am mai spus, a unui drept monetar [95].

Înainte de a ne pronunţa asupra localizării unor formaţiuni politice, pe care le considerăm a fi depăşit cadrul tribal [96] deoarece este mai plauzibil ca o formaţiune politică prestatală să fie capabilă să-şi organizeze schimburile comerciale pe baze monetare şi, mai mult, să emită monetă proprie, ţinem a face unele precizări.

Nu vedem obligatoriu ca în cazul unor elemente comune pentru mai multe tipuri monetare să fie obligatorie înrudirea etnică. A bate monetă este mai mult decît o meserie, este o specializare tehnică şi artistică, pentru care era nevoie de oameni pricepuţi. Aceştia, fără îndoială nu foarte mulţi, se deplasau, ca şi mai tîrziu în evul mediu [97], de la un centru la altul vehiculînd, în acest mod, şi unele elemente decorative. Pe de altă parte, în cazul unor mici deosebiri între emisiuni contemporane sau aproape contemporane nu credem că se pot interpreta ca existenţa mai multor centre ce emit în aceleaşi zone, ci ca rezultatul muncii unor meşteri diferiţi care au lucrat în acelaşi centru.

Pentru regiuni ca Banatul, unde prezenţa celţilor nu este dovedită arheologic, se poate presupune că monetele au fost emise în centre dacice de către meşteşugari celţi.

Pentru perioada cuprinsă între mijlocul sec. III şi mijlocul sec. II î.e.n. se poate urmări, ca şi în zonele extracarpatice, o concentrare a descoperirilor monetare pe cursul rîurilor sau între două rîuri apropiate [98]. Asemenea concentrări monetare — care pot contura o formaţiune politică — sînt în Banat între Nera—Timiş—Dunăre (monedele de tip Banat[99]) şi în nordul Transilvaniei pe cursul superior al Someşului (tipurile Crişeni—Berchieş [100] şi Tonciu [101]).

Din această perioadă nu sînt încă dovezi despre o activitate monetară pentru regiunea Mureşului mijlociu. În schimb sînt ştiri scrise despre regele Rubobostes [102], considerat de către unii istorici ca stăpînind, la

---

[92] C. Preda, *Monedele...*, p. 414—418.
[93] J. Winkler, A.M.N., Cluj, VI, 1969, p. 67—88; VII, 1970, p. 93—107.
[94] C. Preda, *op. cit.*, p. 408.
[95] C. Moisil, „Bul. Soc. Num. Rom.", 1920, p. 77; J. Winkler, A.M.N., VII, 1970, p. 93—106.
[96] Vezi şi V. Leahu, comunicare la A III-a Sesiune de comunicări ştiinţifice a Muzeului de Istorie al R. S. România, Bucureşti, 1980.
[97] Mulţumim Constanţei Ştirbu pentru confirmarea ipotezei noastre cu exemple din evul mediu.
[98] J. Winkler, *op. cit.*
[99] C. Preda, *op. cit.*, p. 58, fig. 2.
[100] *Ibidem*, p. 101, fig. 8.
[101] *Ibidem*, p. 107, fig. 9.
[102] Trogus Pompeius, Prolog cartea XXXII.

www.dacoromanica.ro

începutul sec. II î.e.n., în Transilvania [103]. Creşterea puterii politice a dacilor sub acest rege poate fi faţă de celţi, el contribuind la îndepărtarea lor şi stăpînind astfel într-o zonă neocupată de celţi [104].

Credem că nu greşim plasîndu-l pe Rubobostes pe Mureşul mijlociu, în apropierea zonelor aurifere, cu minereuri feroase şi cu urme de exploatare a acestora, în regiunea care va deveni mai tîrziu centrul statului dac în perioada sa de maximă înflorire. Din punct de vedere numismatic în regiunea Mureşului mijlociu vor apare cele mai caracteristice monete dacice.

O altă formaţiune politică poate fi urmărită în nord-vestul Daciei. Emisiunile de tipul Medieşul Aurit, care cronologic corespund mijlocului sec. I î.e.n., sînt bătute de autorităţile din această parte. Istoricii contemporani sînt de acord a le atribui unei populaţii dacice cu influenţe celtice [105]. Respectiva formaţiune ar putea-o continua, pe o arie mult mai largă, pe cea menţionată puţin mai înainte şi care funcţiona doar pe cursul superior al Someşului.

Etapa dintre anii 150—70 î.e.n. are un alt aspect din punct de vedere arheologic şi numismatic. Acum numărul aşezărilor dacice din Transilvania este considerabil mai mare, iar dezvoltarea economică evidentă [106]. Pericolele externe — celtic şi oarecum roman — contribuie, indirect, la unificarea formaţiunilor politice anterioare. Numismatic se constată că principalele emisiuni monetare sînt situate pe Mureşul mijlociu. Tipurile Răduleşti-Hunedoara şi Aiud-Cugir [107] precum şi cele Petelea şi Toc-Cheleluş [108], cu numeroase trăsături comune, au făcut ca unii numismaţi să le considere a fi emise de cele patru „triburi" care formau uniunea de pe Mureş, şi care, în acest mod, îşi mai păstrau elemente de autonomie. Iar această formaţiune politică de pe Mureşul Mijlociu va constitui una din cele patru componente ale statului lui Burebista [109].

Urmărind cronologic, pe hartă, evoluţia diferitelor formaţiuni politice, cu caracter prestatal, din Transilvania şi Banat, se poate conchide că : a) primele formaţiuni distincte, bine conturate, sînt în partea vestică în teritoriul neocupat sau la graniţa zonelor ocupate de celţi ; b) evoluţia internă a societăţii dacice, precum şi diferiţii factori externi, produc mutaţii în sensul deplasării ariilor unor formaţiuni politice spre nord-vestul, estul şi centrul Transilvaniei ; c) începînd cu mijlocul sec. II î.e.n. centrul de greutate al puterii dacilor se stabileşte pe Mureşul Mijlociu, unde va rămîne şi în perioada statului dac centralizat.

*

[103] C. Daicoviciu, A.M.N., VI, 1969, p. 459—463; I. Glodariu, A.M.N., VII, 1970, p. 501—505; Vl. Iliescu în „Studii clasice", X, 1968, p. 115—122 consideră că Rubobostes este o formă greşită a numelui lui Burebista

[104] I. H. Crişan, *Burebista...*, p. 20.

[105] J. Winkler, *Tezaure monetare din judeţul Satu Mare*, 1968, p. 12; C. Preda, *Monedele...*, p. 293—294, fig. 20.

[106] H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 18.

[107] C. Preda, *op. cit.*, p. 304, fig. 21.

[108] *Ibidem*, p. 315, fig. 22.

[109] *Ibidem*, p. 429.

www.dacoromanica.ro

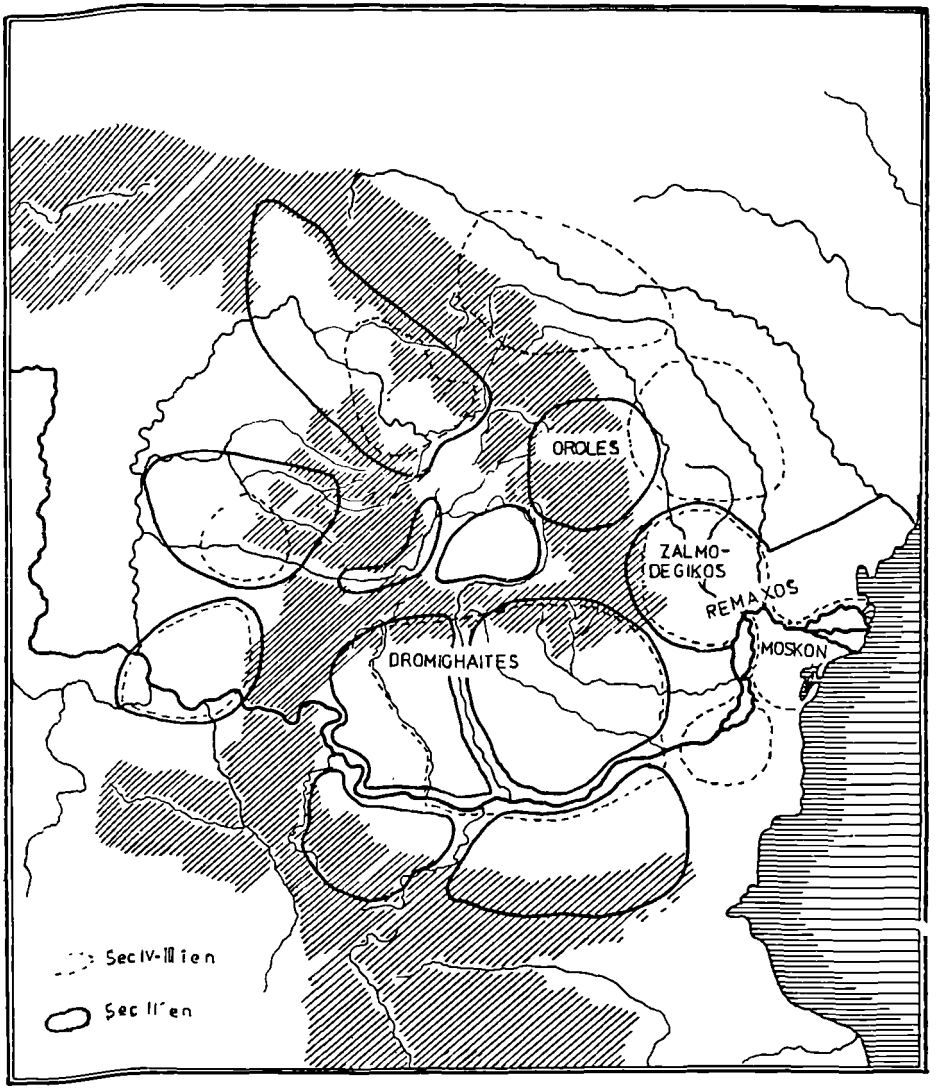

Fig. 1. Principalele formaţiuni politice geto-dace din secolele IV—I î.e.n.

Din expunerea tuturor acestor fapte reiese mersul tot mai ascendent al societăţii geto-dace pe calea apariţiei şi funcţionării unui singur stat centralizat şi independent. Tot odată reiese că progresele calitative s-au bazat pe o continuă acumulare cantitativă, şi anume că viitorul stat dac condus de Burebista îşi are originea în mulţimea formaţiunilor politice prestatale ce au fiinţat, pe toată aria locuită de geto-daci, în secolele anterioare.

www.dacoromanica.ro

L'HISTOIRE POLITIQUE DES GÉTO-DACES AUX VI-e — II-e SIÈCLES AV. N.È.

RÉSUMÉ

L'histoire politique du Nord de la Péninsule Balkanique connaît entre la fin du VI-e et le commencement du I-er siècle av. n.è. de profondes mutations. Elles prouvent les progrès accomplis dans tous les secteurs de la vie matérielle et spirituelle par la société géto-dace.

Les étroits liens avec d'autres civilisations — sud-thrace, gréco-macédonienne, scythe, celte et bastarne — ont eu aussi un important apport à l'évolution du mode de vie local.

L'étude archéologique, numismatique, épigraphique, etc. de toute la zone carpato-denubiano-pontique, habitée par les Géto-Daces, a prouvé qu'à la fin du V-e siècle et pendant la première moitié du IV-e siècle av. n.è. ont apparu, d'abord dans la zone istro-pontique, des formations politico-militaires préétatiques dirigées par des „basileus". On en conserve les fameuses tombes „princières" d'Agighiol, Peretu, Făcău etc.

Les frontières de ces formations préétatiques sont, aux cours des siècles suivants, fluctuantes, mais on peut constater la persistence des noyaux de base. En même temps on connaît par differentes sources historiques les noms de quelques-uns des „basileus" géto-daces : Dromichaitès, Moskouos, Zalmodegikos, Rhemaxos, Orolès, Rubobostès.

De ces formations politiques apparaîtra, plus tard, l'Etat dace centralisé conduit par Burébista.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

TRĂSĂTURI ALE POLITICII ECONOMICE PE PLAN MONDIAL ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

DE

ILIE PUIA

Printre problemele importante ale evoluţiei statelor în condiţiile capitalismului şi în mod deosebit pentru perioada dintre cele două războaie se numără şi complexa problemă a politicii economice pe plan mondial cu multiple implicaţii asupra tuturor aspectelor vieţii economice, sociale şi politice a popoarelor. Cunoaşterea istoriei popoarelor într-o perioadă în care factorii interni ai dezvoltării au cunoscut puternica influenţă a factorilor externi presupune şi cercetarea relaţiilor economice internaţionale şi politica economică promovată, pe de o parte de marile puteri, iar pe de altă parte încercările statelor slab dezvoltate de a face faţă numeroaselor probleme cu care se confruntau. Sub acest aspect evoluţia lumii în perioada interbelică a demonstrat legăturile indisolubile dintre politica externă a statelor sau grupărilor de state şi politica economică a acestora, influenţa reciprocă a celor două laturi ale activităţii statelor.

Studierea politicii economice externe devine necesară nu numai datorită indisolubilei legături dintre aceasta şi politica generală externă a unei ţări, ci şi datorită faptului că participarea fiecărui stat la diviziunea internaţională a muncii, la schimburile economice externe constituie o necesitate obiectivă. Fiecare ţară va promova o politică economică adecvată intereselor sale, însă sub influenţa politicii economice mondiale şi în acest context se evidenţiază rolul politicii economice în promovarea şi orientarea politicii externe a statelor. Sistemele de alianţe politice sînt susţinute cu deosebire de interesele economice ale statelor sau grupărilor de state.

Istoriografia românească a neglijat în ultimul timp, într-o anumită măsură cercetarea economiei şi politicii economice mondiale pentru perioada interbelică[1] în strînsă legătură — se înţelege — cu politica economică externă a României. Economia românească ca şi a altor ţări s-a dezvoltat în întreaga perioadă interbelică sub puternica influenţă a economiei mondiale, iar contradicţiile, ciocnirile de interese dintre marile puteri, nu de puţine ori au fost rezolvate pe seama economiei ţărilor mici, slab dezvoltate, cum era ţara noastră. O asemenea carenţă s-a manifestat prin formularea,

[1] Vezi aprecierile lui C. Moisuc în „*Tendinţe ale evoluţiei economiei mondiale în perioada interbelică*", în „Anale de istorie", nr. 4, 1971, p. 92.

www.dacoromanica.ro

uneori, a unor aprecieri, şi concluzii unilaterale, eronate chiar, privind istoria economică şi politică a ţării noastre în momentele mai semnificative ale evoluţiei istorice.

Studierea politicii economice pe plan mondial, în principal a marilor puteri capitaliste, are importanţă şi pentru cunoaşterea mai aprofundată a politicii economice externe a României, ţară deşi mică şi slab dezvoltată — apărîndu-şi propriile interese — a continuat să rămînă şi după primul război mondial un factor de primă importantă al cultivării cu consecvenţă a tradiţiilor de bună vecinătate şi convieţuire paşnică. Ea a promovat permanent o politică de colaborare cu toate popoarele şi în primul rînd cu ţările vecine, pe baza respectării principiilor dreptului internaţional, a normelor de relaţii dintre state înscrise în Pactul Societăţii Naţiunilor.

„La marea şcoală a istoriei — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu — popoarele sud-est-europene au învăţat că progresul şi propăşirea fiecăruia în parte sînt condiţionate de cunoaşterea, preţuirea şi raportul reciproc de dezvoltare largă a colabărării dintre ele" [2].

Constatările menţionate pornesc, în ultimă instanţă, de la faptul că istoricii care se ocupă de viaţa politică dau uneori problemelor economice o nesemnificativă importanţă, adeseori numai una cantitativă, iar economiştii le tratează rupte de contextul general politic. Se impune deci o ancorare mai susţinută a evoluţiei economice româneşti în contextul evoluţiei economiei mondiale, pentru a putea desprinde tendinţele generale şi esenţiale şi în strînsă legătură cu acestea, studierea politicii economice pe plan internaţional, apare ca o necesitate pentru cercetătorii istoriei contemporane.

★

La încheierea primului război mondial şi apoi un însemnat număr de ani, toate statele, indiferent că au fost învingătoare sau învinse, s-au confruntat cu grave probleme economice, consecinţele războiului dînd naştere unor noi structuri şi tendinţe economice în lume. „Sfîrşitul războiului — consemna în 1919 un raport al Ministerului Industriei şi Comerţului al României — înseamnă începutul unei epoci de tranziţie economică în care toate statele părtaşe la război ca şi statele neutre trebuie să întreprindă o operă gigantică pentru refacerea lor economică şi pentru restabilirea economiei mondiale distrusă de război" [3].

Primii ani postbelici, ca ani de refacere economică, se vor caracteriza printr-o acută criză de materii prime şi de mijloace de producţie, ca şi prin eforturi mari pentru restabilirea producţiei agricole, în vederea asigurării bunurilor de consum necesare populaţiei. Situaţia grea din sectoarele de producţie era agravată de instabilitatea monetară ca şi de pierderile mari din domeniul transporturilor pe calea ferată şi a celor maritime şi fluviale.

---

[2] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 10, Ed. politică Bucureşti, 1975, p. 663.

[3] Arhivele Statului, Fond Min. Ind. şi Com., Dir. Gen. a Com. — Serv. Secretariat, dosar 7/1919, f. 84.

www.dacoromanica.ro

La înrăutățirea situației economice și a relațiilor dintre state au contribuit și factori de natură politică, între care neînțelegerile dintre învingători cu ocazia Conferinței de pace privind reîmpărțirea coloniilor și sferelor de influență [4], înlăturarea temporară a Rusiei Sovietice de pe piața mondială, precum și modul defectuos în care au fost soluționate alte probleme de către marile puteri, între care mult spinoasa problemă a reparațiilor de război [5].

După război, în relațiile economice dintre statele lumii un rol hotărîtor l-a avut ascuțirea contradicțiilor dintre marile puteri, ca urmare a noilor realități teritoriale și politice consfințite de tratatele de pace încheiate.

Acțiunea acestor contradicții grefate pe fundalul economiilor distruse de război și amplificate de mult contraversata problemă a reparațiilor a agravat dificultățile din calea relațiilor comerciale pentru fiecare țară în parte, dar îndeosebi pentru țările slab dezvoltate, dependente de capitalurile străine. În anii postbelici, cînd toate țările erau chemate să înlăture consecințele grele pricinuite de război, să restabilească raporturi economice normale între popoare, continuau să se mențină restricțiile — taxele vamale ridicate, prohibiții, controlul devizelor, măsuri monetare etc., ceea ce agrava dificultățile cu care aveau de luptat popoarele. Toate acestea se reflectau mai ales în situația economică a țărilor slab dezvoltate, dominate de marile puteri.

O anumită reacție în politica economică a marilor puteri a produs înserarea punctului trei din cele „Patrusprezece puncte ale Declarației" președintelui S.U.A., W. Wilson, din octombrie 1918 care prevedea suprimarea pe cît era posibil a tuturor barierelor economice și stabilirea unor condiții de egalitate comercială între toate națiunile care acceptă pacea și se asociază pentru menținerea ei [6].

Dificultățile în calea relațiilor economice continuau să fie prezente deoarece marile puteri stăpînite de politica protecționistă, deosebit de accentuată în S.U.A., nu erau dispuse să limiteze libertatea lor de acțiune în materie de politică comercială [7]. Contradicțiile erau prea puternice pentru a se ajunge la promovarea unei politici economice favorabile tuturor țărilor. De altfel, problemele suprimării barierelor vamale, a restricțiilor nici n-au fost discutate la Paris de reprezentanții marilor puteri însărcinați cu redactarea Pactului Societății Națiunilor. În cele din urmă s-a înserat un articol (23) cu un text foarte vag care asigura tuturor popoarelor condiții de „egalitate comercială" [8]. În aceeași termeni se vorbea și la prima conferință economică internațională postbelică, organizată la Bruxelles în martie 1920. Participanții se pronunțau pentru o „colaborare amicală" între națiuni, pentru restabilirea treptată a unor raporturi

---

[4] I. N. Angelescu, *Convențiile economice ale păcii*, în „Analele economice și statistice nr. 4, 1919, p. 10.

[5] Vezi, în problema reparațiilor, lucrarea lui E. Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932)*, Ed. Junimea, Iași — 1976.

[6] Coumercial policy in the interwar period: international proposals and national policies. League of Nations, Geneva, 1942, p. 13.

[7] Ibidem.

[8] V. Bădulescu, *Tratat de politică comercială* Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1945 p. 498

www.dacoromanica.ro

economice „normale" între popoare[9]. În fapt această „colaborare" însemna pentru economia țărilor din Europa centrală și sud-estică, mai ales pentru țările constituite după război ca state naționale sau reîntregite, o întărire în economiile lor și pe calea comerțului a pozițiilor marilor puteri învingătoare în război. Anglia și Franța vor deveni, în anii imediat postbelici, principalii finanțatori și exploatatori ai economiei țărilor din această parte a continentului nostru, în detrimentrul capitalurilor germane și austro-ungare dominante în perioada antebelică.

Pactul Societății Națiunilor se referă la relațiile economice în sensul numai de a interzice statelor să întrețină relații economice cu statele care provoacă războaie și nesocotesc angajamentele luate ceea ce evident înseamnă că „pacea economică" urma să fie hotărîtă de poziția și forța marilor puteri. Pactul nu prevedea înlăturarea piedicilor din calea relațiilor economice dar mai ales nu prevedea ajutorarea țărilor slab dezvoltate pe principii de egalitate în relațiile economice. Totodată, Pactul preciza că este permis orice angajament internațional, deci și economic, dacă prin el se asigură menținerea păcii. „Toți membrii Societății Națiunilor — arăta art. 16 al Pactului — se obligă să rupă imediat cu statul agresor toate relațiile comerciale sau financiare, să interzică toate raporturile între naționalii lor și aceia ai statului care a rupt pactul și să facă să înceteze toate legăturile financiare, comerciale sau personale între naționalii acestui stat și aceia ai oricărui alt stat, membru sau nu al Societății" [10]. Mai departe, în articolul 21 al Pactului se spunea că „Angajamentele internaționale, cum sînt tratatele de arbitraj și înțelegerile regionale, care asigură menținerea păcii, nu sînt considerate ca incompatibile cu nici-una din dispozițiunile prezentului pact [11].

Rezultă din cele menționate că „pacea economică", respectiv normalizarea relațiilor economice între state, ca de altfel și pacea generală a popoarelor, depindeau, în primul rînd de marile puteri. Tocmai din această cauză nici Pactul Societății Națiunilor și nici tratatele de pace cu diferitele țări n-au combătut și n-au cerut înlăturarea politicii economice plină de restricții comerciale și monetare.

Contradicțiile dintre țările capitaliste, între statele învinse și cele învingătoare, între S.U.A. și celelalte mari puteri europene, între Anglia și Franța, între Franța și Germania, alterînd politica economică internațională subordonată acestor mari puteri, s-au manifestat destul de evident și în forme variate încă din perioada semnării tratatelor de pace și s-au agravat în anii următori. Colaborarea economică dintre state avea de înfruntat numeroase obstacole, ea va fi puternic influențată de o serie de evenimente politice. Pe fundalul distrugerilor și dezorganizării economiei după război s-au altoit dificultățile aplicării clauzelor tratatelor de pace, greutățile lichidării datoriilor interaliate și a reparațiilor de război, dificultățile în circulația monetară, izolarea Statelor Unite și lipsa lor din Societatea Națiunilor, atitudinea, adesea ostilă a marilor puteri față de Uniunea Sovietică și împiedicarea participării acesteia mai activ la

[9] Societè des Nations. La politique comerciale entre les deux geueres. Génève, 1942.p. 16.
[10] *Traité de Versailles*, Paris, 1921, p. 17.
[11] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

viața economică mondială, instaurarea regimurilor fasciste în Italia și apoi în Germania, ieșirea Japoniei în martie 1933 din Liga Națiunilor, retragerea Germaniei în luna octombrie a aceluiași an, de la conferința dezarmării, toate acestea ne dovedesc cît de puțin favorabilă a fost atmosfera politică pentru stabilirea și dezvoltarea legăturilor economice internaționale. Vechea contraversă de politică economică a liberului schimb sau protecționism aproape dispăruse, preocupările popoarelor se concentrau asupra problemei atenuării protecționismului — uneori excesiv — în care erau angajate majoritatea statelor.

Contradicțiile dintre statele capitaliste s-au exprimat în domeniul relațiilor economice, luînd în anumite momente forma unui adevărat „război economic", în care una din formele cele mai folosite a fost aceea a tarifelor vamale. „Tariful vamal, scria un economist american în anul 1933, are în prezent importanța unei probleme de stat, care nu se reduce deloc la ridicarea veniturilor, ci este o problemă de folosire a puterii de stat pentru a conduce viața economică a țării" [12].

Într-adevăr prin politica tarifară monopolurile își sporesc profiturile, urcarea sau scăderea taxelor vamale fiind strîns legată de lupta dintre aceste monopoluri, de contradicțiile puternice dintre țările capitaliste, de lupta pentru supremația economică și implicit, cea politică. Protecționismul vamal s-a practicat concomitent cu alte măsuri de politică economică protecționistă strîns legate de politica tarifar-vamală între care contingentarea importurilor și ca urmare a exporturilor, diferențierea tarifelor, taxe vamale preferențiale, uniuni vamale regionale a unor grupuri de țări, licențele de import și export etc.

Ca urmare a unei asemenea politici protecționiste promovate s-a desfășurat în anii de după primul război mondial, cu deosebire în perioada marii crize de supraproducție dintre 1929—1933 și în anii următori, un adevărat „război vamal" cu consecințe deosebit de grave pentru țările agrare, slab dezvoltate, pentru colonii și teritorii dependente.

Sporirea taxelor vamale a contribuit, alături de alți factori ca după primul război mondial să încetinească ritmul de creștere a comerțului mondial.

În timp ce între anii 1900—1913 creșterea anuală a volumului comerțului mondial a fost de 3,2% între anii 1914—1929 a fost de numai 1,5%. Taxele vamale asupra produselor fabricate au ajuns să aibă o pondere foarte ridicată din valoarea mărfurilor. În anul 1927 aceste taxe reprezentau în Statele Unite 37%, în Polonia 32%, în Spania 41%, în Franța 21%, în Italia 22%, în Argentina 29% [13] etc. Tarifele vamale erau în realitate, mult mai ridicate decît erau specificate în legile vamale ale fiecărui stat în parte. Astfel, legea vamală americană din 1922 prin așa zisa clauză „flexibilă" acorda președintelui S.U.A. dreptul de a micșora sau mări cu 50% taxele vamale. Din 36 schimbări decretate între 1922 și 1928 de către președintele S.U.A. numai cinci se refereau la unele reduceri de taxe, restul cuprinzînd ridicări ale taxelor vamale [14]. În anul

[12] F. Fetter, *The New-Dealnand The Tariff Policy*, Public Policy pamphlets, nr. 7, 1933, p. 3.

[13] Gh. Nisipeanu, *Războiul vamal — expresie a contradicțiilor dintre țările imperialiste*, Edit. de Stat pentru literatură economică și juridică, București, 1954, p. 16.

[14] *Ibidem*, p. 17.

www.dacoromanica.ro

1929, printr-o nouă lege, taxele vamale au fost din nou sporite, atingînd o medie de 38,6% din valoarea mărfurilor industriale importate de Statele Unite. Datorită faptului că sistemul vamal american constituia, pentru mărfurile importate, o barieră aproape de netrecut, unii economişti apreciau că „a vinde produse finite în Statele Unite este ca şi cum ai face să curgă apa în sus", sau „pentru ca o serie de mărfuri să poată trece prin vamă trebuie mai mult timp decît a avut nevoie Columb pentru a descoperi America" [15].

Anglia, ţară cu puternice tradiţii de politică economică liberalistă, va începe să ia şi ea unele măsuri protecţioniste. Au fost introduse taxe vamale cu caracter protecţionist prevătute în bugetele de stat. Astfel, dacă în bugetul pe anul 1913/1914 taxele vamale se ridicau la 35,5 milioane lire sterline în bugetul pe 1929/1930 taxele vamale reprezentau 119,9 milioane lire sterline [16]. Odată cu izbucnirea crizei de supraproducţie din 1929—1933 protecţionismul se accentuează. Începînd cu anul 1932 s-a introdus în Anglia un tarif vamal general [17] de 10% asupra mărfurilor importate, fiind exceptate materiile prime şi produsele alimentare. În anii următori, la cererea dominioanelor, taxele vamale au fost extinse şi la produsele alimentare.

În perioada interbelică cînd barierele vamale şi celelalte măsuri protecţioniste se intensifică a crescut tot mai mult importanţa coloniilor proprii, ca pieţe de desfacere neîngrădite de taxele vamale pentru mărfurile din metropole. Dominaţia asupra coloniilor a permis astfel monopolurilor să vîndă mărfurile în colonii fără taxe vamale, dar la preţuri ridicate, în timp ce mărfurile provenite din alte ţări erau supuse unor taxe vamale ridicate. Ca urmare, sesizăm fenomenul de creştere însemnată a cotei părţi a coloniilor în exportul metropolelor. În anul 1938, de exemplu, partea coloniilor în exportul total al Franţei a atins 38% [18].

Taxele vamale ridicate nu mai făceau faţă contradicţiilor pe care le generau dezvoltarea inegală a statelor capitaliste, criza economică şi situaţia financiară şi valutară dificilă [19]. După primul război mondial în 1919 cu scopul de a înlătura obstacolele din calea comerţului internaţional, a luat fiinţă Camera internaţională de comerţ. La Conferinţa economică mondială de la Geneva din octombrie 1923, în vederea simplificării formalităţilor vamale, s-a redactat o convenţie internaţională la care au aderat 30 de state capitaliste. În convenţie se prevedea ca statele să nu impiedice desfăşurarea normală a relaţiilor comerciale prin formalităţi vamale excesive.

Atît conferinţa din 1923 cît şi conferinţele din 1927 şi 1929 convocate în vederea liberalizării comerţului mondial nu s-au putut încheia cu rezultate practice, ele avînd drept rezultat doar redactarea unor simple doleanţe sau propuneri care n-au fost niciodată traduse în viaţă.

După război, îndeosebi începînd cu anii 1922—1923 viaţa economică internaţională, deşi continuă să parcurgă încă dificultăţi, va marca

---

[15] F. Fetter, *op. cit.*

[16] Apérçu general du comerce mondial, 1938. Société des Nations, Genève, 1939, p. 14.

[17] Ibidem, p. 18.

[18] Ibidem, p. 36.

[19] Ch. Ambrozi, M. Baleste, M. Tacel, *Les grandes puissances du monde contemporaine*, Edit. Delagrave, Paris, 1975, p. 102.

www.dacoromanica.ro

unele progrese. Începînd cu anul 1922 rînd pe rînd țările a căror economie a suferit de pe urma războiului își refac producția industrială și agricolă, atingîndu-se nivelul antebelic. Producția industrială înregistrează acest nivel, în Italia și Canada în 1922, în Franța în 1924, în Anglia și Germania în 1927 etc.

Pe ansamblul economiei mondiale, nivelul antebelic al producției industriale a fost atins în 1925 [20]. Deși cuprins de nenumărate restricții — cum am arătat — comerțul mondial va înregistra creșteri pînă în anul 1929. Astfel, față de anul 1913, cînd valoarea comerțului mondial (import + export) era de 40.559 milioane dolari aur, aceasta va crește la 45.640 milioane dolari aur în 1922 și la 68.619 milioane dolari aur în 1929 [21]. De asemenea în evoluția comerțului mondial vom constata că după ce în timpul războiului avusese loc o deplasare a comerțului de la oceanul Atlantic spre oceanul Pacific, în anii postbelici Europa s-a găsit în situația economică de a lupta pentru a-și cîștiga locul pierdut. Aceasta se va realiza pe de o parte, ca urmare a refacerii producției postbelice, iar pe de altă parte ca urmare a stabilizării situației monetare din principalele țări, mai ales după anul 1925. Dacă în 1913 valoarea comerțului european reprezenta 63,74% din volumul comerțului mondial, în anul 1922 ea s-a redus la 52,94, ajungînd în anul 1927 la 53,74%. Desigur, această scădere a ponderii Europei a avut loc în favoarea continentului american, a cărui pondere în comerțul mondial a crescut de la 19,97% în 1913 la 25,70% în 1922, pentru ca în 1927 să reprezinte 25,41% [22].

Reducerea ponderii Europei în comerțul mondial s-a datorat pe lîngă creșterea ponderii continentului american și participării într-o măsură mai însemnată a unor țări din alte continente, cum au fost Japonia, India, Australia etc. Astfel, în anul 1929, ponderea Asiei era de 15,7% în exportul mondial și de 13,9% în importul mondial, în timp ce înainte de primul război ponderile erau de 12% respectiv 10% [23].

Piața mondială a fost asaltată atît de produsele țărilor tradiționale, cît și de produse din regiuni noi care au fost nevoite să asimileze în producție mărfuri pe care înainte le importau [24].

Atragerea în circuitul mondial a unor țări din Asia, Africa și America Latină a determinat creșterea an de an a comerțului mondial, aceasta marcînd, din punct de vedere al volumului fizic, în anul 1929 un nivel record care n-a mai putut fi realizat decît după al doilea război mondial. Sporirea comerțului mondial a fost influențată și de dinamica prețurilor. Ca urmare, volumul valoric al comerțului a crescut după război, atingînd în 1925 nivelul cel mai ridicat din întreaga perioadă interbelică [25].

După anul 1926, odată cu căderea francului francez și deprecierea monedelor naționale din celelalte țări, se constată, pe de o parte, o creștere însemnată a prețurilor mărfurilor, iar, pe de altă parte, urcarea taxe-

[20] Revue de la situation économique mondiale, 1929, Société des Nations, Genève, 1930, p. 28.

[21] *Comerțul exterior al României 1929—1937*, vol. I, partea I, București 1939 și Apèrçu general du commèrce mondial, Genève 1938, p. 66.

[22] D. Hașiganu, *Comerțul internațional după războiul mondial*, Institutul de Arte Grafice „Astra" — Brașov, 1941, p. 11.

[23] C. Moisuc, *op. cit.*, p. 103.

[24] *Idem*, p. 102.

[25] Apèrçu gènèral du commerce mondial, 1938, Société des Nations, Genève, 1939, p. 66.

www.dacoromanica.ro

lor vamale la importul mărfurilor de către aproape toate țările, în principal de către țările dezvoltate din punct de vedere industrial.

Tocmai de aceea, Conferința economică internațională din 1927 de la Geneva convocată din inițiativa Ligii Națiunilor recomanda aplicarea în politica economică externă a clauzei națiunii celei mai favorizate, încheierea de convenții comerciale pe perioade mai îndelungate și înlăturarea sau atenuarea taxelor vamale ridicate. Și la această conferință s-au manifestat divergențe puternice între marile puteri capitaliste. Anglia ca și Statele Unite căutau să-și asigure lărgirea expansiunii economice, în detrimentul Franței, pe piețele țărilor europene slab dezvoltate, în timp ce aceasta din urmă insista asupra recunoașterii necesității de a dezvolta comerțul pe baza activității cartelurilor internaționale. Uniunea Sovietică, participantă la Conferință, a cerut încetarea boicotării economice și financiare a statului sovietic de către țările capitaliste, încheierea de acorduri economice între țări cu sisteme social-economice diferite pentru normalizarea comerțului internațional și a apărat interesele economice ale țărilor mici în fața politicii de subordonare economică promovată de marile puteri capitaliste [26].

Cînd la Liga Națiunilor se discutau măsurile în vederea reducerii taxelor vamale, izbucnește marea criză de supraproducție dintre 1929—1933 care va complica și agrava politica economică mondială.

Deosebit de profundă și îndelungată criza a cuprins, rînd pe rînd, toate țările capitaliste. Nivelul producției industriale mondiale a scăzut cu 37% față de 1929 în anul 1932, an de maximă manifestare a crizei. Scăderi însemnate a înregistrat producția industrială în S.U.A. (46%), în Germania (42%), în Franța (29%) etc. Se apreciază, că în timpul crizei producția industrială a scăzut la nivelul anilor 1908—1909, iar în unele țări chiar la nivelul de la sfîrșitul secolului trecut [27]. Concomitent cu industria, într-o strînsă împletire, criza a cuprins agricultura, comerțul, sistemul de credit și valutar. Consecințele cele mai grave le-au avut de suportat țările exportatoare de materii prime și produse alimentare, deoarece a avut loc o reducere mai accelerată a prețurilor la aceste produse. În 1932 comparativ cu 1929 în timp ce la materiile prime scăderea prețurilor a fost de 56%, la produsele industriale scăderea a fost de numai 36,5% [28]. Criza a căpătat un caracter mai îndelungat datorită faptului că prețurile au cunoscut o scădere mai înceată decît producția. De asemenea, producția bunurilor de consum a scăzut, datorită creșterii costului vieții, într-o măsură mult mai mare decît producția mijloacelor de producție. Costul vieții a crescut în perioada crizei, de exemplu, cu 35% în S.U.A., cu 24% în Germania, cu 20% în Italia, iar în România o creștere mult mai mare cu 47,2% [29]. Criza a aruncat în ghearele șomajului milioane de muncitori. Pe ansamblul lumii capitaliste, în anul 1932, ponderea șomerilor în rîndul muncitorilor a fost de 21,1%, în unele țări fiind mult mai ridicată (Germania 30,1%, Australia 29%, Canada 26%, S.U.A. 24,5%, Anglia 22,1% etc.) [30].

---

[26] „Mejdunarodnaia torgovlia"; Moscova, 1954, p. 11.
[27] La production mondiale et les prix. Société des Nations. Genève 1937/1938, p. 67.
[28] Aperçu general du commerce mondial, Genève, 1939, p. 60.
[29] La production mondiale et les prix. Société de Nations, Geneve 1937/1938, p. 40.
[30] Ibidem, p. 51.

www.dacoromanica.ro

Marea criză economică ascuțind puternic toate contradicțiile capitalismului, a demonstrat că mecanismul obișnuit al economiei nu mai putea constitui cadrul unei dezvoltări economice. Criza a evidențiat, de asemenea, tendința întăririi capitalismului monopolist de stat, îmbinării forței statului cu puterea monopolurilor și ca urmare, a intervenției puternice a statului în viața economică, cu deosebire în țările revizioniste, revanșarde, cu regimuri de guvernare fasciste, totalitare.

Cum se știe, în timpul și în anii următori crizei economice pe plan internațional s-au conturat tot mai mult grave amenințări din partea statelor fasciste, militariste la adresa păcii, a independenței și a suveranității popoarelor. Instaurarea dictaturii fasciste în Germania, consolidarea fascismului în Italia și alianța acestora cu Japonia militaristă au schimbat raportul de forțe pe plan mondial, au dus la accentuarea contradicțiilor lumii capitaliste, la intensificarea acțiunilor de reîmpărțire a sferelor de influență, de cotropire a unor teritorii străine de subordonare economică și politică a țărilor mici.

În asemenea condiții ale situației internaționale fiecare țară a căutat să se pună la adăpost, să promoveze o politică economică potrivită propriilor interese. Numai că în împrejurările istorice menționate, politica comercială a fiecărei țări și mai ales a țărilor mici, slab dezvoltate, a fost puternic influențată de politica economică, comercială și monetară a marilor puteri capitaliste. Astfel unele țări, între care și Anglia, abandonează începînd cu anul 1931 etalonul aur și promovează o politică de depreciere monetară ca mijloc de încurajare a exportului.

Alte țări procedează la o sporire însemnată a taxelor vamale. Între acestea se numărau Statele Unite, Franța, Italia, Spania, precum și alte țări de peste ocean ca : Mexic, Canada, Argentina sau Australia, Noua Zeelandă etc. [31]

La sporirea însemnată a taxelor vamale se adăugau instituirea sau extinderea de restricții comerciale însemnate ca prohibiri la export—import, contingentarea importului-exportului etc.

Ca urmare a efectelor crizei economice mondiale, tendința tuturor statelor a fost de a împiedica importul de produse străine. Numai între octombrie 1930 și decembrie 1932, au mărit taxele vamale la toate produsele pe care le importau un număr de 22 de state, au mărit parțial taxele de import 41 de state, iar 21 au introdus fie sistemul de contingentare al exportului, fie sistemul licenței de import. Alte țări au introdus un întreg sistem de prohibiții. Numai 3 state mai practicau primele de export [32].

Aceste măsuri de întărirea protecției vamale și urcarea taxelor, de restricții cantitative la import-export au fost însoțite de întărirea măsurilor de control a plăților internaționale, controlul schimburilor și operațiunilor de devize, toate agravînd comerțul internațional. Peste 20 de țări, între care și vecinele României și unele mai îndepărtate din Europa

[31] V. Bădulescu, *Tratat de politică comercială*, Edit. Scrisul românesc, SA Craiova, 1945, p. 503.

[32] Fl. Codrescu, *Interesele economice ale României în cadrul alianțelor sale politice*, București — 1933, Tipografia I. N. Capuzeanu, p. 9.

www.dacoromanica.ro

şi America de Sud, începînd cu anul 1931, au instituit controlul devizelor*.

Politica comercială generată de efectele crizei economice şi de manifestarea mai accentuată a contradicţiilor intercapitaliste, va conduce la restrîngerea continuă a volumului comerţului mondial [33], la creşterea dificultăţilor ce se ridicau în calea raporturilor economice dintre statele lumii.

Preocupările statelor capitaliste de a-şi salva economia de efectele crizei, se intensifică. Astfel în februarie-martie 1930 Comitetul economic al Ligii Naţiunilor întruneşte la Geneva o conferinţă cu scopul de a obliga statele să nu sporească restricţiile comerciale şi să se pornească o acţiune comună în vederea reducerii taxelor vamale. S-a semnat chiar o Convenţie de către 11 state, printre care Anglia, Franţa, Olanda, Portugalia prin care statele semnatare îşi asumau obligaţia nu numai să nu sporească taxele vamale dar nici să creeze alte taxe noi [34]. Trebuie spus însă că nici această convenţie n-a putut fi aplicată, deoarece semnatarii ei au manifestat mari rezerve, dar mai ales datorită poziţiei Congresului S.U.A. care votează, în acelaşi an, legea tarifului vamal Hawlley-Smoat, prin care taxele vamale erau ridicate cu 37% din preţul mărfurilor importate. Cu acelaşi scop de reducere a taxelor vamale au mai avut loc încă două conferinţe (noiembrie 1930 şi martie 1931), adoptîndu-se rezoluţii asemănătoare, dar, bineînţeles nerespectate de marile puteri.

Comitetul economic al Ligii Naţiunilor a discutat cu prilejul conferinţelor amintite şi înlăturarea dificultăţilor care s-au ivit în ţările agricole din Estul şi Sud-Estul Europei [35] prin scăderea importantă a preţurilor produselor agricole şi prin sporirea protecţionismului agrar în unele ţări industriale. Aceste probleme interesau şi România, greu lovită de pe urma scăderii însemnate a preţurilor produselor agricole pe piaţa mondială.

România a manifestat numeroase iniţiative în politica economică mondială apărîndu-şi propriile interese cît şi interesele ţărilor agrare, slab dezvoltate. Ţările slab dezvoltate, ajunse din cauza crizei de supraproducţie şi a restricţiilor comerciale într-o situaţie grea, nu-şi puteau vinde mărfurile, nu-şi puteau achita datoriile faţă de ţările occidentale, din care cauză erau nevoite să-şi reducă importurile de produse industriale [36]. România a căutat să constituie un front comun cu aceste ţări,

---

* Amintim, în ordine cronologică ţările care au luat măsuri de apărare a valutei în urma suspendării convertibilităţii lirei sterline: Grecia (28 sept. 1931), Italia (29 sept. 1931), Cehoslovacia (5 oct. 1931), Finlanda (5 oct. 1931), Iugoslavia (8 oct. 1931), Austria (9 oct. 1931), Bulgaria (15 oct. 1931, iar România abia la 1 oct. 1932); (A. Vijoli, *Aspecte ale agravării finanţelor capitaliste din România în urma crizei din 1929—1933* în „Probleme economice" nr. 3—1958 p. 50).

[33] *Aperçu general du commerce mondial*, Geneve 1939, p. 66 — Volumul comerţului exterior mondial (import plus export) a scăzut de la 88,619 milioane dolari-aur în 1929 la 39.701 mil. dolari-aur în 1931 şi la 26.853 mil. dolari-aur în 1932, anul de maximă intensitate a crizei economice mondiale.

[34] Rèvue de la situation économique mondiale, 1939/1941—Société des Nations. Gènève, 1941, p. 164.

[35] „Independenţa economică" anul 16, 1933, nr. 2, p. 33—71 (art.: G. Mihăilescu *Blocul agricol din Estul şi Sud-Estul Europei.*

[36] V. Bozga, *Criza agrară din România între cele două războaie mondiale*, Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1975, p. 47—48.

www.dacoromanica.ro

pentru a se opune concurenței cu produse agrare a țărilor de peste ocean ca și măsurilor restrictive luate de statele industriale din apusul Europei. România a fost inițiatoarea așa numitului „bloc agrar", constituit după o serie de consultări prealabile la București și Sinaia în august 1930 și Varșovia în același an, cînd s-au pus bazele acestui bloc agrar [37]. Din „blocul agrar" făceau parte Bulgaria, Cehoslovacia, Estonia, Letonia, Ungaria, Polonia, Iugoslavia și România. Cu ocazia constituirii blocului agrar s-au adoptat o serie de rezoluții referitoare la limitarea și consolidarea taxelor vamale pentru produsele agricole, suprimarea restricțiilor cantitative și libertatea schimburilor pentru produsele agricole [38].

La prima conferință internațională de la Geneva din februarie-martie 1930, Virgil Madgearu, conducătorul delegației române — afirma și susținea pentru prima dată, ideea solidarizării statelor agricole europene și instituirea unui tratament preferențial pentru produsele agricole europene [39].

La cererea României de a se reduce taxele vamale cu 50% asupra cerealelor exportate de Europa răsăriteană, statele industriale importatoare de grîu cît și statele producătoare de cereale de peste ocean s-au opus categoric. Delegatul Franței spunea că „ar fi o iluzie să se creadă că s-ar putea rezolva prin simple acorduri tarifare o problemă care este în realitate o problemă de evoluție a societății"... și că „Sistemul preferențial european ar duce fără îndoială la declanșarea celui mai formidabil antagonism economic [40]. Alte state acceptau un anumit regim preferențial cu condiția ca beneficiarii acestui regim să accepte importul mai substanțial de produse industriale.

Cu această ocazie s-a realizat totuși o înțelegere sub numele de Stuchy, după numele președintelui Elveției, prin care se admitea tratamentul preferențial, cu condiția să fie restrîns numai la cereale și derivatele lor și să nu se acorde tratamentul preferențial decît atunci cînd cei ce beneficiază de clauza națiunii celei mai favorizate își dau consimțămîntul pentru această derogare [41].

La cea de a XI-a adunare a Societății Națiunilor ținută în noiembrie 1930 țările agrare europene s-au prezentat în bloc cerînd admiterea tratamentului preferențial, ca o derogare condiționată temporară și limitată [42], de la clauza națiunii celei mai favorizate.

V. Madgearu care a fost ales la conferința de la Varșovia din august 1930 să reprezinte blocul țărilor agrare europene la a XI-a adunare a Societății Națiunilor, a întîmpinat opoziția statelor de peste ocean și a cîtorva state din Europa — Anglia, Franța, Italia, Belgia, țările scandinave — care aveau interese economice mai mari pe piețele extra-europene.

---

[37] Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și domeniilor anul IV, nr. 11, 1 iunie 1933, p. 476.

[38] Ibidem.

[39] Société des Nations. Comptes rendus de la Conference preliminaire en vue d'une action économique concertee, Génève, 1930, p. 94.

[40] A. Tibal, *La crise des états agricoles èuropeens et l'action internationale*, Paris, 1931, p. 65.

[41] Monitorul oficial nr. 12, 1931 (partea III-a) Dezbateri parlamentare, 1930, p. 148.

[42] Uniunea Camerelor de comerț și industrie. A IV-a Adunare Generală, București, noiembrie 1933, p. 51.

www.dacoromanica.ro

Problema tratamentului preferenţial în relaţiile comerciale aplicat ţărilor agrare europene a fost reluată şi la alte întîlniri internaţionale, între care conferinţele de la Londra şi Sofia din 1931 şi congresul Camerei de comerţ internaţional de la Innsbruck, din acelaşi an. Principalele preocupări ale ţărilor din „blocul agrar" sînt clar ilustrate de ordinea de zi a Conferinţei de la Sofia din decembrie 1931 şi la care a participat cîte un observator din partea Ligii Naţiunilor şi a Institutului Internaţional de Agricultură de la Roma. La ordinea de zi s-au aflat probleme ca: sistemul tarifelor preferenţiale, creditul agricol internaţional, stabilirea unui plan comun de prezentare a ţărilor din „blocul agrar" la viitoarele conferinţe internaţionale, subliniindu-se ca fiind necesară întărirea frontului agrar faţă de statele industriale occidentale.

Cu aceeaşi ocazie s-a luat hotărîrea ca tratativele pe care le ducea fiecare din ţările „blocului agrar" cu alte ţări în vederea încheierii de convenţii comerciale pe baza regimului preferenţial să fie comunicate tuturor statelor din bloc, iar tratativele să fie astfel purtate încît să nu se atingă solidaritatea acestui bloc [43]. Eşecul unor asemenea conferinţe, la care marile puteri Anglia, Franţa, Germania, Italia, trebuiau să realizeze un acord prealabil pentru a ajuta efectiv unele state centrale şi Sud-Est europene — s-a datorat şi unor cauze de ordin politic. Germania a refuzat să renunţe la clauza naţiunii celei mai favorizate de teama îndepărtării Austriei de politica Anschluss-ului, pretextînd că această renunţare ar fi numai în favoarea Cehoslovaciei [44].

Italia, la rîndul ei, a formulat aceleaşi obiecţii, în plus ea se temea şi de o acţiune antiitaliană din partea Iugoslaviei. Evident însă, că refuzul marilor puteri de a ajuta la diminuarea dificultăţilor prin care treceau ţările agrare avea la bază teama de a nu-şi pierde poziţiile economice şi politice din Europa centrală şi sud-estică.

Conferinţa de la Stresa din septembrie 1932 a evidenţiat şi mai puternic rezervele marilor puteri şi îndeosebi ale Angliei pentru susţinerea intereselor ţărilor agrare dunărene. Conferinţa a prezentat un plan general privind reglementarea datoriilor ţărilor europene, revenirea la o politică tarifară moderată, menţinerea unor tarife preferenţiale limitate din partea ţărilor importatoare de cereale. Aceste acţiuni trebuiau să fie susţinute financiar de către marile puteri, prin crearea unui fond monetar internaţional [45]. România a fost reprezentată la Stresa de V. Madgearu, care analizînd consecinţele crizei economice asupra economiei şi comerţului mondial şi îndeosebi asupra economiilor ţărilor agrare europene a propus o serie de măsuri privind remedierea dificultăţilor de transfer, organizarea creditului agricol în aceste ţări etc. Subliniind că scăderea preţurilor cerealelor era cauza esenţială a situaţiei grele a ţărilor agrare exportatoare din Europa, V. Madgearu demonstra că, soluţia tratamentului

---

[43] Buletinul Informativ al Ministerului Agriculturii şi domeniilor, vol. II, nr. 23, 18 decembrie 1931, p. 16.

[44] V. Madgearu, *Problema apropierii economice a statelor dunărene*, în „Argus" 10 aprilie 1932.

[45] *Société des Nations. La politique comerciale entre les deux guerres.* Geneve 1942, p. 53.

www.dacoromanica.ro

preferențial pentru cerealele de origină europeană rămîne singura capabilă să amelioreze situația economică" [46].

La inițiativa României, în iunie 1933, se ține la București o conferință a țărilor agrare europene care trebuia să pregătească un punct de vedere comun ce urma să fie prezentat Conferinței internaționale economice și financiare de la Londra. Din nou s-a fundamentat necesitatea ridicării prețurilor produselor agricole și aplicarea tratamentului preferențial pentru cerealele europene. S-a cerut de asemenea, anularea datoriilor de război care erau un factor permanent în dezechilibrul balanțelor de plăți. Țările agrare cereau insistent o politică economică care să le salveze interesele vitale, organizarea unei colaborări economice regionale între statele agrare din sud-estul Europei, precum și slăbirea protecționismului agrar excesiv al țărilor industriale [47].

Conferințele internaționale, nu au dus practic la rezultate favorabile astfel încît problema limitării taxelor vamale, libertatea schimburilor comerciale cît și suprimarea restricțiilor pentru produsele agricole au rămas fără răspuns, datorită politicii comerciale promovate de marile puteri între care Anglia și îndeosebi Statele Unite — care doreau să-și salveze economia pe seama țărilor mici și slab dezvoltate.

O reuniune mai importantă în acțiunile de a înlătura dificultățile din calea schimburilor comerciale între țările capitaliste a fost conferința economică și monetară de la Londra din iunie-iulie 1933. În proiectul de ordine de zi prezentat de o comisie specială, arătîndu-se că țările participante aveau de ales între „dezarmarea economică", adică larga colaborare internațională și politica economică autarhică, se preciza : „Le programme nècessaire est essentiellement un programme de désarmament économique. Dans la campaqne en faveur de la reconciliation économique, l'armistice a ètè signé a Lausanne ; la Conference de Londre doit èlaborer le traite de paix. Si cette entreprise decisive échoué, on s'expose à voir toutes les nations du monde adopter un ideal d'autarchie qui ne manquerait pas de paralyser le progres économique" [48]. Armistițiul de la Lausanne a însemnat rezolvarea definitivă a problemei reparațiilor și datoriilor interaliate, în favoarea Germaniei. În declarația marilor puteri se spune : „Ele nu consideră că opera de la Lausanne, care trebuie să pună capăt complet reparațiilor este suficientă pentru a obține această pace pe care o doresc toate popoarele" [49]. Într-adevăr, evenimentele ulterioare au confirmat că Germania nazistă prin politica promovată amenința pacea și relațiile economice dintre popoare.

Reprezentanții celor 67 de state participante urmau să discute o serie de probleme printre care : oprirea sau frînarea politicii de protecționism în care se angajase lumea capitalistă, reducerea tarifelor vamale și menținerea unei politici vamale mai moderate [50].

---

[46] V. Madgearu, *La Roumanie à la Conference de Stresa*, București, 1932, p. 42.

[47] „Argus" 4 iunie 1933 (art., *Conferința statelor agrare de la București*).

[48] Société des Nations. Conference Monetaire et Economique. Projet d'ordre du jour annoté. Questions économiques et financieres, 1933, t. II, p. 6.

[49] E. Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932)* Edit. Junimea, Iași 1976, p. 181.

[50] Société des Nations, La politique comerciale entre des deux guerres. Geneva — 1942, p. 56.

www.dacoromanica.ro

Alături de această dezarmare vamală trebuia să se realizeze un acord între participanţi, pentru a contribui la stabilizarea monetară, la înlăturarea controlului devizelor şi la oprirea cursei deprecierii monetare ce avea loc în toate ţările capitaliste. Urma de asemenea, să fie reglementată problema preţurilor deoarece criza economică mondială a dus la o puternică scădere a preţurilor produselor agricole şi a altor materii prime, metale, textile, petrol etc. Scăderea preţurilor lovea în primul rînd în ţările slab dezvoltate. Statele agricole — între care şi România — fiind obligate să plătească importante anuităţi şi dobînzi capitalurilor străine, o parte din export mergea pentru acoperirea acestor obligaţii. Din această cauză, deşi balanţa comercială a statelor agricole a fost aproape întotdeauna excedentară, întreg excedentul servea numai la plata angajamentelor acestor state cu alte ţări industriale dezvoltate.

În asemenea împrejurări cînd se puneau mari speranţe în Conferinţa de la Londra, s-au evidenţiat puternic contradicţiile dintre marile puteri capitaliste şi care au dus în cele din urmă la eşecul conferinţei economice mondiale amintite.

Astfel, în aprilie 1933, cînd deci se pregătea conferinţa, Statele Unite abandonează etalonul aur, după ce instituise embargoul pe aur şi s-au angajat într-o politică de depreciere a dolarului şi de urcare a preţurilor interne. Asemenea măsuri au creat comerţului internaţional noi dificultăţi nu numai pentru ţările slab dezvoltate dar chiar pentru Franţa care urmărea o politică de stabilizare monetară şi Anglia, aceasta din urmă, deşi abandonase încă din septembrie 1931 etalonul-aur, nu urmărea o politică de depreciere monetară. Ca urmare, atît Franţa cît şi Anglia, au început să manifeste rezerve faţă de politica monetară a Statelor Unite şi să lege acordul lor faţă de politica vamală de o stabilizare monetară.

Nici Anglia n-a acceptat „armistiţiul vamal" de care se vorbea, motivînd că ea a adoptat mai tîrziu politica protecţionistă şi că din această cauză tarifele ei vamale ar fi reduse. Totuşi, în 1933 Anglia percepe taxe vamale între 20—33% ad-valorem ceea ce arată că motivele invocate erau cu totul neîntemeiate. Dezamăgit că Anglia n-a reuşit să-şi impună punctul de vedere pentru întărirea supremaţiei britanice pe piaţa europeană, Nevil Chamberlain, declara după eşecul conferinţei că „dacă ar fi ştiut dinainte ceea ce urma să se întîmple, punctul nostru de vedere asupra oportunităţii convocării conferinţei ar fi putut fi întrucîtva deosebit [51].

Reprezentantul României la conferinţa de la Londra arăta că uşurarea schimburilor comerciale pentru ţările agrare putea să aibă loc numai printr-o reducere progresivă sau o anulare totală a obstacolelor puse de marile puteri exportului de produse agricole, printr-un acord general asupra scăderii tarifelor vamale şi printr-o stabilire a echilibrului dintre tarifele vamale aplicate produselor agricole şi cele aplicate produselor industriale[52]. O asemenea politică economică era contracarată de politica economică a marilor puteri prin care se urmărea limitarea producţiei şi

[51] V. Jinga, *Principii şi realizări în colaborarea economică internaţională*, Tipog. „Tribuna" Braşov 1946, p. 19.

[52] „Argus", 6 iulie 1933.

www.dacoromanica.ro

exportului de cereale, lichidarea treptată a stocurilor existente și menținerea unei marje rezonabile a importului în țările importatoare europene.

Uniunea Sovietică a folosit această conferință economică mondială, de altfel ultima pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial — pentru a face propuneri în favoarea dezvoltării colaborării economice internaționale. Ea a propus încheierea unui pact de „neagresiune" economică și de înlăturarea oricărui fel de discriminare. Arătînd că efectele crizei economice n-au influențat economia Uniunii Sovietice, delegația sovietică a ridicat problema acordării creditelor pe termen lung și a creării unor condiții normale pentru export, ceea ce ar fi făcut posibilă sporirea însemnată a importului și ar fi dus, astfel, la atenuarea greutăților pe care criza economică le-a provocat în comerțul mondial [53].

Numeroase consfătuiri ținute în acești frămîntați ani, sub egida Ligii Națiunilor, a Institutului internațional de agricultură — deși au adoptat rezoluții, au făcut recomandări care să amelioreze comerțul exterior al țărilor agrare, au rămas fără rezultate.

Tratamentul preferențial a fost refuzat din cauza opoziției țărilor de peste ocean, care invocau clauza națiunii celei mai favorizate dar și din cauza politicii comerciale a țărilor occidentale care cumpărau cerealele transoceanice mai ieftine și, în același timp, își apărau propria agricultură de efectele crizei economice [54].

Toate aceste probleme economice care frămîntau lumea capitalistă, au fost puternic influențate de chestiunile de ordin politic, dezarmarea vamală, care presupunea o atmosferă de înțelegere și colaborare internațională, era strîns legată de dezarmarea politică și militară. Cum se știe, încă din februarie 1932 se desfășura la Geneva Conferința internațională pentru dezarmare și securitate europeană, cu care ocazie contradicțiile intercapitaliste s-au evidențiat puternic, eșecul conferinței fiind pecetluit prin ieșirea în octombrie 1933 a Germaniei naziste din conferința dezarmării.

Marea întrunire economică internațională de la Londra din 1933 n-a votat nici o rezoluție. Ea nici n-a fost închisă în mod oficial, R. MacDonald, președintele conferinței anunța, în ultima ședință, că lucrările au fost numai întrerupte. În atmosfera politică și economică încărcată, delegațiile participante venite la Londra spre a ajunge la înțelegere asupra schimburilor internaționale și asupra stabilității monedei aveau să plece pe drumuri diferite.

Din punct de vedere monetar, acest moment semnificativ din evoluția politicii economice mondiale, găsea lumea împărțită în patru grupe. În prima grupă se situau dolarul, care deși cunoaște o scădere a cursului de la 4,23 franci, media lunară a dolarului la Zürich, în iunie 1933 la 3,54 în iulie același an, această scădere fiind însoțită de urcarea cursului acțiunilor și mărfurilor în S.U.A. continua să fie moneda cea mai puternică. Puterile blocului aur — Franța, Belgia, Olanda, Elveția, a doua grupă monetară publică în 1933 o rezoluție prin care mențin libera funcționare a etalonului — aur la paritățile existente, fiind împotriva deprecierii monetare pe care o înfăptuise S.U.A. în perioada pregătirii conferinței

[53] Mejdunarodnàia torgovlia, Moscova 1954, p. 19.

[54] Vezi mai pe larg în, V. Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*. Edit. Acad. RSR, București — 1975, p. 48 și urm.

www.dacoromanica.ro

internaţionale, la care ne-am referit. Tot atunci printr-o înţelegere monetară între Marea Britanie, India şi Dominioane, la care se vor alia Suedia şi Danemarca, au format grupa lirei sterline şi care se legau să păstreze monedele lor într-un raport constant cu lira sterlină şi să nu înfăptuiască stabilizarea monetară. Cea de-a patra grupă monetară cuprindea toate celelalte ţări — Germania, Italia, Japonia, Statele sud-americane, statele din centrul şi sud-estul Europei, U.R.S.S. care trebuiau, singure sau prin acorduri bilaterale să-şi rezolve dificultăţile economice şi monetare, monedele în aceste ţări avînd parităţi stabilite convenţional[55]. Formarea blocurilor monetare, explică încă o dată marile divergenţe dintre statele capitaliste, rolul decisiv jucat de Statele Unite pe piaţa monetară internaţională.

S.U.A. care au renunţat, în 1933 la susţinerea cursului dolarului, permiţînd devalorizarea acestuia, urmăreau să beneficieze de situaţia existentă pe piaţa mondială a aurului, cumpărînd aur şi valută la preţuri ridicate determinînd, astfel, scurgerea aurului peste Oceanul Atlantic. Numai în cursul anului 1933, preţul aurului a crescut cu circa 40%, de la 20 de dolari uncia la 35 de dolari [56], nivel la care s-a găsit în toţi anii următori. Pînă în anul 1936 scurgerea aurului în Statele Unite a depăşit suma de 4 miliarde dolari din care aproape jumătate provenea din rezervele ţărilor cu etalon-aur. Acestea, la rîndul lor, au început să riposteze, mai intîi prin introduceri de noi restricţii vamale şi apoi începînd cu 1936 vor trece la devalorizarea monedelor naţionale. Dificultăţile economice au obligat Franţa — conducătoarea „blocului de aur" să-şi deprecieze moneda iar după 1938 să abandoneze etalonul aur. Francul francez îşi stabilea cursul în raport cu lira sterlină, care nici ea nu se mai baza pe etalonul aur. Demn de reţinut că în ajunul celui de-al doilea război mondial S.U.A. deţineau peste 50% din rezervele mondiale de aur.

După nereuşita conferinţei economice şi monetare de la Londra, ţările capitaliste vor promova, în politica lor economică şi comercială, stabilirea de relaţii economice, fie prin acorduri regionale, fie prin relaţii bilaterale, fiecare ţară încercînd să-şi asigure o reciprocitate în relaţiile comerciale pentru activizarea balanţelor economice şi de plăţi. Pe de altă parte se vor accentua tendinţele de autarhie mai ales ale ţărilor revanşarde, Germania, Italia, Japonia.

Reglementarea schimburilor economice în cadrul unor regiuni restrînse a devenit o caracteristică a politicii comerciale mondiale. Franţa şi Anglia îşi vor desfăşura comerţul în cadrul imperiilor lor coloniale, Germania va căuta noi surse de aprovizionare şi debuşee în America Latină şi ţările din centrul şi sud-estul Europei.

Tendinţa în favoarea relaţiilor economice mai limitate între grupe mai mici de ţări se manifesta tot mai frecvent. Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia şi Luxemburg încheie în decembrie 1930 o convenţie pentru colaborarea economică. În iulie 1932, Olanda, Belgia şi Luxemburg încheie o altă convenţie în vederea reducerii taxelor vamale între aceste ţări [57]. De asemenea, acordul de la Ottawa dintre Anglia şi domi-

[55] V. Bădulescu, *Tratat de politică comercială*, Edit. „Scrisul Românesc", Craiova — 1945, p. 513—514.

[56] „Revue de la situation économique mondiale" 1937/1938 Société des Natins, Genève, 1938, p. 103.

[57] Société des Nations. La politique comerciale entre les deux guerres. Genève, 194, p. 54.

www.dacoromanica.ro

nioanele sale încheiat în august 1932, stabilea un sistem de tarife vamale și contingente preferențiale în favoarea Angliei. Țările agrare europene, pentru a înlătura concurența cerealelor de peste ocean au propus de mai multe ori încheierea unor acorduri economice regionale care să ducă în final la o organizație economică europeană. România, afirmînd această idee a solidarității țărilor agrare a propus crearea unei uniuni economice balcanice care să solidarizeze Grecia, Bulgaria, Turcia, Albania și Iugoslavia [58]. Au fost făcute propuneri pentru o Uniune Baltică formată din: Finlanda, Estonia, Letonia, Polonia și Statele Scandinave [58 bis], cu scopul găsirii unor soluții economice care să le salveze din ghearele crizei și a politicii plină de restricții dusă de marile puteri industrializate.

La rîndul ei Franța prin A. Briand și A. Tardieu propune unele planuri prin care să se ajungă la o îmbunătățire a situației economice din Europa, prin micșorarea treptată a barierelor vamale, prin organizarea producției între statele agrare și cele industriale. A. Tardieu elaborează un proiect prin care statele dunărene (Cehoslovacia, Austria, Ungaria, Bulgaria, Iugoslavia și România) să realizeze o apropiere economică pe baza regimului preferențial după care să se realizeze o înțelegere economică cu marile puteri. Propunerea franceză a întîmpinat rezerve și opoziție din partea Germaniei și Italiei, motivată de faptul că beneficiind de tarifele preferențiale Cehoslovacia ar avea primordialitate pe piețele Austriei, Ungariei și Iugoslaviei. De fapt Germania nu dorea să piardă piețele avantajoase ale țărilor dunărene. Pentru România realizarea acestui proiect era categoric defavorabilă. Cum se știe 90% din exportul de cereale și încă 75% din petrol se exportau în alte țări decît cele ale blocului dunărean. Țara noastră se putea încadra în această înțelegere economică „numai cu condiția unui regim preferențial bazat pe avantaje reciproce între aceste state și care să nu-i pericliteze plasarea excedentelor sale exportabile" [59].

Printre alte propuneri de proiecte, de planuri și pacte economice, merită atenție propunerea de federalizare a statelor europene, în fața expansiunii americane, cunoscută sub denumirea de Paneuropa, inițiatorul fiind R. N. Coudenhove-Kalergi. Propunerea unei uniuni paneuropene a fost formulată după primul război mondial, în anul 1923, căpătînd contururi mai evidente începînd cu anul 1926, cînd așa cum se știe expansiunea americană în Europa era evidentă. Scopul acestei uniuni paneuropene — spunea inițiatorul ei „este de a căuta în domeniul monedei, al transporturilor, al comerțului un minimm de comunitate care era deja posibilă pentru statele europene" [60]. Pentru realizarea acestei uniuni trebuia să se treacă la „crearea unui bloc economic de 320 milioane de consumatori destinați să apere pe țăranii și muncitorii europeni împotriva concurenței produselor cu prețuri derizorii ale agriculturii și industriei extra-europene... Iată pentru ce noi pretindem o doctrină Monroe europeană: Europa muncii europene" [61]. Kalergi preconiza deci politica

[58] G. Stroe, *Solidaritatea economică. Tendințele politicii comerciale internaționale*, București, 1933, p. 82.
[58 bis] *Ibidem*, p. 83.
[59] „Argus" 10 aprilie 1938.
[60] V. Jinga, *op. cit.*, p. 18.
[61] V. Jinga, *op. cit.*, p. 19.

www.dacoromanica.ro

blocurilor economice cu adversităţi sporite şi intensificate, nesocotind interdependenţa mondială a problemelor economice cu care se confruntau popoarele. Pe de altă parte planul paneuropean încercînd să ascundă puternicele contradicţii dintre principalele puteri europene, imposibil de unit împreună împotriva S.U.A., ascundea marele pericol pe care-l reprezenta hitlerismul, după ianuarie 1933, politica revizionistă revanşardă a statelor fasciste şi aliaţilor lor.

La congresul paneuropean de la Basel din octombrie 1932 s-au discutat diversele modalităţi, în cele din urmă ineficiente, pentru a salva Europa de la prăbuşirea economică. Reprezentanţii marilor puteri europene industriale, pentru a-şi menţine supremaţia, propuneau soluţii prin care Europa trebuia să reziste concurenţei S.U.A. Reprezentanţii ţărilor slab dezvoltate continuau să ceară măsuri în vederea ameliorării economiilor lor agricole distruse de efectele crizei economice. România arăta şi la această întrunire paneuropeană inechitatea dintre ţările agricole şi cele industrializate [62].

Teoriile şi planurile paneuropeniste, încercînd să ascundă contradicţiile dintre marile puteri au permis, în cele din urmă, ascensiunea Germaniei naziste, care va amplifica contradicţiile europene la scară mondială. Astfel, Conferinţa de la Lausanne din iulie 1932 care lichida obligaţiile Germaniei pentru reparaţiile postbelice, conferinţa de la Geneva din decembrie 1932 care consfinţea egalitatea în drepturi a tuturor ţărilor pentru înarmări, precum şi instaurarea hitlerismului la începutul anului 1933, vor implanta Germania în centrul Europei ca cea mai mare putere care-şi va disputa, cu celelalte puteri europene, continentul, mai ales estul şi sud-estul acestuia, pieţele de desfacere, coloniile. Încheierea „Pactului celor patru"—Anglia, Franţa, Italia şi Germania — în iunie 1933, prin care se încerca reglementarea tuturor problemelor economice şi politice europene, căuta să menţină supremaţia Angliei şi Franţei şi să creeze răgazul începerii ofensivei de supunere a popoarelor europene de către puterile fasciste. Contradicţiile şi neînţelegerile dintre marile puteri urmau să fie rezolvate pe seama ţărilor mici şi slab dezvoltate, încălcîndu-se principiile egalităţii în drepturi a statelor în relaţiile internaţionale, inclusiv în cele economice. „Nu există o singură problemă — spunea E. Beneş, ministrul de externe al Cehoslovaciei — asupra căreia marile puteri să se fi putut pune de acord" [63]. Şi acest pact va eşua ca dealtfel şi alte propuneri de organizare şi reorganizare a Europei, datorită frămîntărilor provocate în rîndul tuturor popoarelor, dar îndeosebi, puternicelor contradicţii dintre Germania nazistă şi Franţa.

După ieşirea din criza economică, măsurile restrictive continuă pînă în anii 1936—1937 să fie elemente caracteristice în reglementarea relaţiilor economice dintre state. Principiile liberalismului comercial au fost tot mai mult abandonate în cea mai mare parte a ţărilor europene occidentale. De această situaţie vor profita din nou Statele Unite ale Americii.

În Germania şi Italia datorită pregătirilor de război, politica comercială a căpătat un pronunţat caracter naţionalist. În aproape toate ţările

[62] T. Georgescu, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internaţională*, Edit. Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 215.
[63] V. Jinga, *op. cit.*, p. 20.

www.dacoromanica.ro

capitaliste taxele vamale au continuat să fie majorate. Astfel, țările agricole au majorat taxele vamale, în perioada crizei, pentru produsele fabricate după cum urmează: Ungaria — de la 31,8% la 42,6%, Bulgaria de la 75% la 90%, Spania de la 62,7% la 75%, România de la 48,5% la 55%, din valoarea mărfurilor importate. Țările industriale dezvoltate, la rîndul lor, au majorat taxele vamale pentru produsele agricole: Germania de la 27,4% la 82,5%, Franța de la 19,1% la 53%, Italia de la 24,5% la 66%, Cehoslovacia de la 36,3% la 84%. Urcarea taxelor vamale a fost, în primul rînd, urmarea unui fenomen caracteristic perioadei istorice. Statele industriale s-au angajat într-o politică de protecție a propriei agriculturi iar statele agricole într-o cursă de industrializare susținută.

Economistul român V. Madgearu, sesizînd fenomenul de reagrarizare susținut, mai ales de Germania în politica ei militarist-autarhică, spunea: „În politica economică a diferitelor grupe de țări observăm două tendințe care se încrucișează: pe de o parte industrializarea țărilor agrare... pe de altă parte, reagrarizarea statelor industriale"[64]. Din punct de vedere economic, industrializarea țărilor agricole apărea în perioada interbelică ca o tendință normală în evoluția economiei acestor țări. Din punct de vedere al intereselor naționale, încurajarea industriei legată de menținerea independenței statelor în curs de dezvoltare se manifestă ca o necesitate obiectivă și o tendință firească. „Reagrarizarea însemna o mișcare regresivă, dirijînd resursele productive ale țărilor industriale spre producția agricolă mai puțin eficientă. O țară industrială care se reîntoarce la producția agricolă, este drept, cumpără mai puține produse agricole din afară, dar pierde mai mult prin strangularea unor piețe importante pentru produsele industriale în țările agricole [65]. Putem conchide deci că fenomenul reagrarizării forțate a fost una din cauzele principale ale greutăților existente în calea relațiilor economice internaționale. În același timp, „reagrarizarea" celui de-al III-lea Reich susținea expansiunea economică a nazismului, militarizarea, pregătirea acțiunilor de cotropire și înrobire a popoarelor din bazinul dunărean.

Excesele protecționismului comercial și afirmarea puternică a țărilor revizioniste vor provoca și după ieșirea din criza economică, reacții din partea statelor mici și mijlocii slab dezvoltate, care, cereau în continuare, înlăturarea barierelor vamale și acordarea de concesii bilaterale.

Una din trăsăturile caracteristice ale comerțului european a constat în faptul că începînd cu anii crizei economice mondiale dintre 1929—1933 Germania va ocupa locul întîi în comerțul exterior al statelor din bazinul dunărean. În condițiile crizei, produsele țărilor din această parte a Europei, cu excepția petrolului, aproape că nu mai erau solicitate pe piața mondială. Germania era singura țară care accepta orice fel de produse agricole și materii prime. Unica clauză pusă de Germania consta în înlocuirea plății în numerar cu plata în produse și utilaje industriale, cu condiția să i se admită să ia parte la exploatarea resurselor ce o interesau. Pe această cale Germania a ajuns să exploateze aluminiul și bauxita din Ungaria și Iugoslavia, să ocupe primul loc în exportul producției de soia

[64] V. Madgearu, *„Industrializarea și reagrarizarea"* în Arhiva pentru știință și reformă socială" nr. 2 — 1936.

[65] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

din Bulgaria şi România, să concureze puternic Italia, principalul cumpărător al petrolului românesc.

Expansiunea economică reprezenta o cale sigură de pregătire a terenului în domeniul politic. Pentru reuşita acesteia, Germania a profitat şi de sprijinul cercurilor economice şi politice autohtone interesate. Cu ajutorul acestor grupări politice de extremă dreaptă, Germania submina ordinea internă a statelor care manifestau rezistenţă — aşa cum a fost România — faţă de planurile de dominaţie hitleristă.

Cu prilejul unui congres al Camerei de comerţ internaţionale ţinut la Viena în iunie 1935 reprezentanţi ai 39 de state n-au putut ajunge la nici un acord, nu s-a putut realiză nici o înţelegere economică care să amelioreze comerţul internaţional, în primul rînd, din cauza politicii Germaniei naziste şi a aliaţilor ei adepţi ai naţionalismului economic. Doleanţele statelor agrare din Europa centrală şi sud-estică n-au fost luate în seamă de reprezentanţii puternicelor monopoluri internaţionale. Dealtfel aceştia au reuşit să înscrie în rezoluţia Congresului că „înţelegerile (coaliţii, uniuni, sindicate, carteluri etc.) bine organizate tind la o mai bună ajustare a producţiei, a consumaţiei şi la o mai bună organizare a vînzării şi propagandei comerciale. Asemenea înţelegeri nu suprimă concurenţa ci nu mai scuteşte pe membrii lor de lupta înverşunată pentru cucerirea de debuşee"[66].

Se înţelege că puternicele monopoluri germane vizau, în primul rînd debuşeele şi sursele de materii prime din ţările slab dezvoltate, din estul şi sud-estul european.

În faţa unei asemenea politici a ţărilor militariste revanşarde, celelalte mari puteri industriale după 1933, dar îndeosebi după 1936 vor promova o politică comercială mai elastică, vor întreprinde acţiuni care să atenueze barierele vamale, precum şi alte restricţii din calea relaţiilor economice internaţionale. Aceste mari puteri căutau pe calea schimburilor comerciale să-şi menţină poziţiile şi influenţa în Europa Centrală şi Sud-Estică, zonă puternic ameninţată, cum am văzut, de Germania nazistă.

La sfîrşitul anului 1933 în urma conferinţei de la Montevideo, Statele Unite ale Americii vor renunţa la autonomia tarifară, acordînd reduceri vamale în schimbul concesiilor acordate de alte state [67]. La fel, Anglia va adopta sistemul acordurilor bilaterale, stimulînd relaţiile comerciale cu o serie de ţări pentru a întări poziţia monopolurilor engleze în negocierile internaţionale. Cu anul 1936, mai ales odată cu puternica devalorizare a francului francez se întreprind noi acţiuni pentru stimularea comerţului internaţional. Alarmate de cursa deprecierilor monetare, în septembrie, acelaşi an, se publică Declaraţia tripartită (Franţa, Anglia, S.U.A.) prin care aceste ţări promit măsuri de menţinere a unei echilibrări pe piaţa internaţională a schimburilor. Pe această bază Societatea Naţiunilor a elaborat o rezoluţie prin care se făceau recomandări tuturor statelor să reducă obstacolele, restricţiile din calea unor relaţii comerciale avantajoase pentru toate statele, să nu mai procedeze la noi deprecieri

---

[66] V. Jinga, *op. cit.*, p. 20.

[67] Société des Nations. La politique commerciale entre les deux guerres. Gènève 1942, p. 68.

www.dacoromanica.ro

monetare [68]. Folosind acest prilej S.U.A. vor întreprinde o serie de măsuri de expansiune economică prin încheierea unor acorduri economice cu un număr de 20 state, aplicînd clauza națiunii celei mai favorizate. Aceste acorduri prevedeau reducerea mutuală a obstacolelor sub forma reducerii tarifelor. Peste 36% din schimburile internaționale se găseau în 1938 sub influența regimului noilor acorduri. Odată însă cu declanșarea războiului în 1939 se va reveni la politica comercială restrictivă excesiv protecționistă.

Lărgirea relațiilor comerciale, creșterea volumului afacerilor comerciale au fost determinate de creșterea activității comerciale dintre țările producătoare de materii prime și țările industrializate care să satisfacă, în primul rînd, politica febrilă de înarmare a statelor.

La rîndul ei, tendința de izolare a statelor avea urmări deosebit de grave mai ales pentru țările slab dezvoltate. Cu un comerț exterior redus, cu un nivel de trai scăzut, asemenea țări nu puteau avea resurse bugetare necesare, din care cauză erau nevoite să mărească impozitele și taxele, contribuind și mai mult la slăbirea puterii de cumpărare a populației, și secătuind, astfel, treptat, izvoarele de venituri ale statului.

Tendința de izolare a statelor întreținea o stare de tensiune, comerțul cum se știe, fiind unul din mijloacele de înțelegere și colaborare între popoare. Toate acestea explică de ce după criza economică mondială din 1929—1933 contradicțiile intercapitaliste s-au amplificat, țările slab dezvoltate accentuîndu-și subordonarea economică față de marile puteri.

Comerțul mondial se va amplifica, în anii premergători războiului și ca urmare a folosirii unor mijloace și tehnici noi de comerț. Ca o caracteristică de desfășurare a comerțului european s-a evidențiat regimul comercial bilateral bazat pe decontări fără numerar, (așa numitul sistem al cliringului). Prin acest sistem se echilibra importul și exportul pe bază bilaterală ceea ce nu permitea apariția unui surplus de valută care să poată fi folosită în comerțul cu alți parteneri [69]. În timp ce în 1929 nu existau acorduri de cliring, în 1937 aproape 12% din schimburile internaționale se efectuau pe baza cliringului. Sistemul cliringului a atins apogeul în relațiile cu Germania, care cumpăra produse contra mărcilor blocate la Berlin, obligînd partenerii să se aprovizioneze cu mărfuri germane. În condițiile existenței în celelalte mari puteri industriale a unor tarife ridicate și a unor prețuri reduse la materiile prime, țările slab dezvoltate din estul și sud-estul Europei își vindeau produsele pe baza unor prețuri mai ridicate în Germania cu care puteau cumpăra produsele industriale germane. Ca urmare, pătrunderea Germaniei în economia țărilor din această parte a continentului nostru a început prin acapararea treptată a comerțului exterior. Ponderea Germaniei reprezenta în anul 1938 (împreună cu Austria și partea cotropită a Cehoslovaciei) 63% din exportul Bulgariei, 43% al Greciei, 50% al Iugoslaviei, 47% al Turciei, 47% al Ungariei și 26% în exportul României. Ponderea Germaniei în importul României era în același an de 37%, cel al Bulgariei de 58%, al Greciei de 38%, al Iugoslaviei de 50%, al Turciei de 51% și al Ungariei de 48% [70].

[68] Idem, p. 74.

[69] C. Moisuc, *op. cit.*, p. 106.

[70] Aperçu general du commerce mondial 1938. Société des Nations, Geneve 1939, p. 28—29.

www.dacoromanica.ro

Tot ca o caracteristică a perioadei a fost introducerea sistemului contingentărilor şi al licenţelor de import. Deoarece taxele vamale şi primele de export, oricît de ridicate ar fi fost, nu puteau stăvili pătrunderea produselor străine pe piaţa internă a unei ţări şi în condiţiile deprecierii în mod diferit, de la ţară la ţară a monedelor, unele ţări adoptă măsuri de limitarea cantitativă a importurilor prin sistemul contingentărilor. Dacă pe ansamblul economiei mondiale ponderea mărfurilor supuse limitărilor cantitative era redusă, totuşi pentru unele ţări această limitare era destul de însemnată. În anul 1937 ponderea importurilor supuse contingentărilor sau licenţei de import era foarte ridicată în Franţa (58%), în Elveţia (52%), în timp ce în Olanda era de 26%, în Belgia de 24% iar în Anglia de numai 8%[71].

Acest sistem al contingentărilor urmărea pentru ţările dezvoltate protejarea producătorilor interni în timp ce în ţările slab dezvoltate se urmărea echilibrarea balanţelor de plăţi.

De asemenea, în condiţiile deprecierii monetare, unele ţări vor practica sistemul restricţiilor şi controlul valutar. Prin acest control al valutelor exportatorii erau obligaţi să cedeze parţial sau total valuta încasată statului, primind în schimb valuta naţională, la cursul oficial. Guvernele statelor stabileau un sistem de prioritate în repartizarea valutei străine în funcţie de situaţia balanţei de plăţi. Restricţiile şi controlul valutar au fost introduse în ţările slab dezvoltate, debitoare din răsăritul Europei, din America Latină precum şi în Germania, Italia, Japonia, ţări în care valuta era mobilizată pentru pregătirile de război.

În condiţiile devalorizării monedelor, a unor falimente ale firmelor comerciale s-a accentuat riscul creditului în general şi al creditului comercial în special. În felul acesta ia naştere sistemul garantării de către stat a creditelor comerciale prin care statele îşi asumau, în diferite proporţii, uneori pînă la 100%, riscul nerestituirii creditelor. Pe aceeaşi linie, statul acordă direct credite comerciale sau garantează desfacerea anumitor produse. Sistemul garantării de către stat pentru credite de export a început să fie aplicat încă înaintea izbucnirii crizei economice, în Germania din 1926, în Franţa din 1928 etc., iar după 1929 a început să fie considerabil lărgit. Fenomenul s-a datorat faptului că marile monopoluri nemaivrînd să acorde credite pe termen lung pentru comenzile firmelor străine au trecut asupra statului riscurile legate de acordarea de credite atît industriale cît şi comerciale. Aceasta este o expresie elocventă de manifestare a capitalismului monopolist de stat în domeniul relaţiilor externe, a împletirii puterii monopolurilor cu puterea de stat, în fapt subordonarea statului intereselor monopolurilor.

În contextul politicii economice şi a mijloacelor de realizare a schimburilor comerciale se poate constata că relaţiile comerciale au evoluat inegal de la o ţară la alta, fapt care a influenţat asupra locului ocupat de acestea, în comerţul mondial. Astfel, în anul 1929 Statele Unite ale Americii ocupau primul loc în comerţul mondial cu o pondere de aproape 14% după care urmau Anglia cu 13%, Germania cu 9,3%, Franţa cu 6,2%. Pentru anul 1938 se observă o scădere a ponderii Statelor Unite şi Franţei

[71] *Ibidem*, p. 45.

www.dacoromanica.ro

față de anul 1929, primul loc fiind deținut de Anglia cu 13,8%, S.U.A. cu 10,6%, Germania cu 10% iar Franța cu 4,7%[72].

Uniunea Sovietică, ca urmare a dezvoltării economice susținute își sporește participarea la schimburile internaționale, deținînd în 1929 o pondere de 1,35% din comerțul mondial. Uniunea Sovietică a realizat volumul cel mai mare al comerțului exterior din întreaga perioadă interbelică, în anii 1930—1932, deci tocmai în anii crizei economice, deoarece ea avea economia cea mai dinamică, țările capitaliste fiind cuprinse de criza economică de supraproducție. Totuși în anul 1938 ponderea comerțului exterior al Uniunii Sovietice scade la 1,1% din comerțul mondial datorită scăderii prețurilor la semifabricate, materii prime și produse alimentare, care ocupau un loc însemnat în exportul sovietic din acea perioadă.

În ajunul războiului (1938) principalii parteneri ai comerțului exterior al Uniunii Sovietice erau: Anglia 19,6%, S.U.A. 17,8%, Germania 5,5% Belgia 6,5% etc. Peste doi ani (1940) Germania va ocupa primul loc cu o pondere de 40,4% iar S.U.A. locul al doilea cu 19,7%)[73].

Analiza comerțului mondial evidențiază, de asemenea o creștere a ponderii coloniilor, dominioanelor și țărilor dependente în comerțul exterior al metropolelor. De exemplu, la importul în Anglia ponderea coloniilor și dominioanelor crește de la 30,2% în 1929 la 42% în 1938, în Franța de la 12% la 27,1% în aceeași perioadă[72]. Evoluția ponderii exportului metropolelor către colonii arată aceeași tendință. Toate acestea reflectă — ca o caracteristică a perioadei — formarea blocurilor comerciale și valutare care — așa cum am văzut — s-a acentuat în anii dinaintea celui de-al doilea război mondial.

Asemenea situație confirmă teza că în condițiile existenței unor bariere vamale ridicate, precum și a altor măsuri protecționiste, crește tot mai mult importanța coloniilor proprii ca piețe de desfacere, neîngrădite de aceste bariere pentru mărfurile monopolurilor din metropolă.

Dominația colonială a permis în felul acesta Franței să vîndă mărfurile în coloniile fără vamă dar la prețuri foarte ridicate, în timp ce mărfurile provenite din alte țări, erau supuse unor taxe vamale ridicate. Ca urmare, în 1938 ponderea coloniilor în exportul total al Franței era de peste 38%. Așadar se poate aprecia că relațiile comerciale și politica economică promovată în perioada interbelică au reflectat pregnant contradicțiile lumii capitaliste și ascuțirea acestora pe măsură ce lumea se apropia de izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Între cele două războaie mondiale comerțul internațional n-a putut reveni la nivelul antebelic, dezorganizarea lui, mai ales datorită crizei economice dintre 1929—1933, a continuat să crească. Datele statistice oficiale confirmă această caracteristică.

---

[72] Vneșnaia Targovlea S.S.S.R. Statisticeskii Sbornik. 1918—1966. Izdatelstvo, „Mejdunarodnie otnoșenia", Moscova 1967, p. 15.

[73] Ibidem.

[74] Aperçu general du commerce mondial 1938. Société des Nations Geneve 1939, p. 14.

www.dacoromanica.ro

Evoluția comerțului mondial (1930—1937)

1929 = 100

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Valoarea comerțului mondial	61,0	57,9	39,1	35,2	33,9	34,7	37,5	46,0
Volumul fizic al comerțului mondial	93,0	86,0	74,5	75,5	78,0	82,0	86,0	97,0
Prețurile în	87,0	67,5	52,5	46,5	43,5	42,5	43,5	47,5

Sursa: Société des Nations Revue de la situation économique mondiale 1936/1937, p. 132, 1937/1938 p. 129

Se constată, că în timp ce cuantumul comerțului internațional scade numai pînă în 1932 (ajungînd la 74,5% față de anul de vîrf 1929), iar din 1933 va crește continuu fără ca pînă la izbucnirea războiului să atingă nivelul anului de referință, valoarea comerțului internațional a fost în continuă scădere pînă în 1934 (33,9% din nivelul 1929), crescînd apoi ușor, reprezentînd în 1937 doar 46% față de 1929, ceea ce înseamnă mai puțin de jumătate față de indicele cantitativ. În anul 1938, din punct de vedere valoric comerțul mondial se situa doar la 40% din nivelul anului 1929. Reducerea masivă a valorii comerțului internațional, s-a datorat, în cea mai mare parte, prăbușirii prețurilor în aur, acestea scăzînd neîncetat pînă în anul 1935, cînd reprezentau numai 42,5% din nivelul anului 1929.

Dacă urmărim pentru aceeași perioadă producția, comerțul cantitativ și valoric cît și evoluția prețurilor în aur, pe grupe mari de mărfuri vom constata aceleași dificultăți cu care s-a confruntat omenirea din punct de vedere al schimburilor internaționale. Chiar unele ameliorări, după anul 1935, nu schimbă trăsăturile generale ale politicii comerciale internaționale (vezi tabel pag. 309).

Datele din tabel ne permit, în primul rînd să constatăm că începînd cu anul 1932 producția industrială a crescut încontinuu într-o proporție mult mai mare decît volumul fizic al comerțului internațional. În al doilea rînd, atît producția, volumul cantitativ al comerțului cît și valoarea comerțului și prețurile mondiale în aur nu au fost aceleași pentru toate categoriile de mărfuri ce au făcut obiectul schimburilor comerciale.

În acești ani, după cum rezultă din cifrele prezentate, din cauza prăbușirii prețurilor în aur, valoarea comerțului internațional a scăzut continuu. Creșterile după anul 1935 au fost nesemnificative pentru a constata o îmbunătățire reală a comerțului, cu toate intențiile S.U.A. și Angliei, din ultimii ani de a atenua restricțiile din calea comerțului. Între aceste inițiative reținem acordul de la Lima din decembrie 1938, încheiat între statele americane, ca și acordul comercial dintre Anglia și S.U.A. din noiembrie același an. Datorită izbucnirii războiului, n-au mai putut avea loc nici conferința internațională a producătorilor de bumbac de la Washington și nici Conferința grîului de la Londra proiectate pentru septembrie 1939. Războiul va deschide o nouă etapă în politica economică mondială și în desfășurarea relațiilor comerciale dintre state.

www.dacoromanica.ro

Evoluția producției comerțului și prețurilor mondiale între 1932—1937 [75]

1929 = 100

	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Producția						
1. Produse alimentare	100,1	100,4	98,9	100,3	100,1	—
2. Materii prime și semifabricate	71,4	78,8	85,3	92,5	105,5	—
3. Produse fabricate	68,7	77,5	85,1	96,1	111,3	—
Volum fizic al comerțului						
1. Produse alimentare	89,0	83,0	82,0	85,5	88,0	93,0
2. Materii prime și semifabricate	81,5	87,5	88,0	91,5	95,5	111,5
3. Produse fabricate	59,0	60,5	66,5	69,5	75,5	86,0
Valoarea comerțului						
1. Produse alimentare	46,5	—	—	—	37,0	42,5
2. Materii prime și semifabricate	36,0	—	—	—	39,5	50,0
3. Produse fabricate	37,5	—	—	—	36,0	44,5
Prețurile aur						
1. Produse alimentare	52,0	—	—	—	42,0	45,5
2. Materii prime și semifabricate	44,0	—	—	—	41,5	46,0
3. Produse fabricate	64,0	—	—	—	48,0	51,5

Studierea principalelor caracteristici ale evoluției politicii economice mondiale pentru perioada interbelică are profunde semnificații actuale, pentru înțelegerea politicii economice pe care o promovează în zilele noastre țările puternic industrializate. Socotim că nu se poate face abstracție în ce privește decalajele existente azi între țările industriale și cele în curs de dezvoltare sau subdezvoltate de îndelungata asuprire și exploatare a bogățiilor, a resurselor materiale și umane din țările în curs de dezvoltare, din colonii, de politica economică inechitabilă promovată de marile puteri capitaliste.

Exploatarea economică de către marile puteri a țărilor slab dezvoltate se solda cu o continuă hemoragie de resurse și mijloace, fiind astfel frînată acumularea internă. Este tipic, din acest punct de vedere cazul României, din economia căreia monopolurile internaționale au stors profituri enorme. În legătură cu aceasta, la cel de-al doilea Congres al Consiliilor populare, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al partidului, spunea că „mai bine de 70 de ani monopolurile imperialiste au luat din România zeci și zeci de miliarde de dolari. După unele calcule, cu mult peste 100 miliarde, așa cum au luat de pe întreg cuprinsul globului"[76].

[75] Société des Nations Revue de la situation économique mondiale, 1936/1937, p. 134, 1938, p. 144.

[76] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Congresul al II-lea al Consiliilor populare*, în „Scînteia", anul L, nr. 11839, 13 sept. 1980.

www.dacoromanica.ro

Marile puteri continuă să perpetueze caracterul nedrept, inechitabil al ordinii economice internaţionale. Necesitatea înlocuirii actualei ordini economice cu alta nouă are un caracter obiectiv, deoarece actuala ordine economică prin canalele fluxurilor sale contribuie la adîncirea decalajelor dintre ţările dezvoltate şi cele subdezvoltate şi în curs de dezvoltare, are loc o redistribuire pe scară mondială a bunurilor materiale, a valorii nou create care, la rîndul ei, duce la îmbogăţirea, pe mai departe, a celor bogaţi şi la sărăcirea, în continuare, a ţărilor sărace.

Noua ordine economică internaţională, în concepţia românească, a preşedintelui ţării noastre, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, ar îngrădi politica asupritoare şi exploatatoare a marilor puteri capitaliste, ceea ce înseamnă că lupta pentru o nouă ordine economică internaţională constituie o parte a luptei antiimperialiste şi anticolonialiste. Cum se ştie, România îşi aduce o importantă contribuţie în lupta popoarelor pentru instaurarea unei noi ordini economice internaţionale, pentru a înlătura politica economică inechitabilă a marilor puteri capitaliste, promovată zeci de decenii, pentru a se crea condiţiile necesare ca toate popoarele, inclusiv cele mici şi sărace să poată aspira la o viaţă demnă şi liberă pe planeta noastră.

CARACTÉRISTIQUES DE LA POLITIQUE ÉCONOMIQUE SUR LE PLAN MONDIAL PENDANT LA PÉRIODE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES

RÉSUMÉ

Pendant la période de l'entre-deux-guerres, les peuples du monde se sont vus confrontés à de nombreux problèmes — conséquences de la politique économique, des relations commerciales entre Etats. La politique économique promue par les grandes puissances sur la toile de fond de l'aggravation des contradictions du capitalisme à contribué à la subordination des pays faiblement développés, au maintien et à l'approfondissement des décalages économiques et particulièrement industriels entre quelques grands Etats puissament industrialisés et l'immense majorité des peuples du monde.

L'étude des principales caractéristiques de la politique économique mondiale de la période de l'entre-deux-guerres a de profondes significations actuelles, car on se saurait faire abstraction, pour ce qui est du décalage existant aujourd'hui encore entre plusieurs pays développés et ceux sous-développés ou en voie de développement, de la longue exploitation des richesses et ressources matérielles et humaines de ces derniers, de la politique économique inéquitable promue par les grandes puissances capitalistes. L'exploitation économique par les grandes puissances des pays faiblement développés se soldait par un permanent épuisement de ressources et moyens, étant freinée, l'accumulation interne et perpétué l'appauvrissement des peuples des pays sous-développés, des colonies et dominions.

www.dacoromanica.ro

IZVOARE SCRISE PRIVIND AŞEZĂRILE DOBROGENE DE PE MALUL DUNĂRII ÎN SECOLELE XI—XIV *

DE

SILVIA BARASCHI

În 1957 Paul Lemerle observa în treacăt că topografia istorică a gurilor Dunării nu a făcut încă obiectul unei lucrări definitive [1]. Observaţia savantului francez este valabilă şi astăzi deşi bibliografia aşezărilor dunărene din perioada medievală s-a îmbogăţit mult între timp.

Avînd în minte alcătuirea unui studiu larg privind oraşele-porturi de pe segmentul dobrogean al Dunării, care să răspundă necesităţii remarcate încă acum 20 de ani, ne mărginim în lucrarea de faţă la consemnarea surselor scrise, accesibile nouă, ce conţin informaţii referitoare la aşezările de pe malul drept al fluviului.

Considerăm că se poate vorbi despre Dunărea dobrogeană de la Silistra în aval pînă la vărsarea în Marea Neagră prin intermediul celor trei braţe actuale Chilia, Sulina şi Sf. Gheorghe [2].

Ordinea expunerii va fi cea topografică. Alături de izvoare referitoare la aşezări cu identitate sigură vom înregistra şi unele încă discutabile. În cazul oraşelor mai puţin cunoscute sau dispărute astăzi prezentarea izvoarelor este precedată de o scurtă fişă istorică a acestora. În ce priveşte numele aşezărilor din repertoriul nostru am optat pentru cel actual adăugînd în paranteză, acolo unde a fost cazul, numele vechi care apare în izvoare.

Cu rare excepţii ne vom ocupa numai de sursele secolelor XI—XIV lăsînd la o parte informaţii privind aceeaşi perioadă cuprinsă în documente mai tîrzii.

În expunerea materialelor am adoptat o modalitate de tratare care, avînd la bază principiul cronologic, urmăreşte apariţia aşezărilor în izvoarele proprii fiecărui secol şi care permite astfel conturarea unei imagini de ansamblu asupra cursului dobrogean al Dunării pe durata unui veac.

* Lucrarea de faţă este o formă îmbunătăţită a celei publicate în Dacoromania, 4, 1977—1978, p. 27—64.

[1] Paul Lemerle, *L'emirat d'Aydin. Byzance et l'Occident. Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"*, Paris, 1957, p. 130—131, nota 6.

[2] În evul mediu numărul acestora era mai mare. Ana Comnena aminteşte cinci canale iar hărţile secolelor XIII—XIV marchează uneori cinci sau şase guri. Vezi Ana Comnena, *Alexiada*, ed. B. Leib, Paris, 1937-1945, II, 7; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, Bucureşti, 1975, p. 99 (în continuare *FHDR)*; vezi de asemenea mai jos trimiterile la hărţile nautice şi portulane.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 34, nr. 2, p. 311—345, 1981

www.dacoromanica.ro

De aceea fiecare secol este anunţat printr-un titlu urmat de o foarte scurtă prezentare a perioadei respective privită prin prisma problemei oraşelor medievale.

Ne va interesa în primul rînd izvorul, ştirea ca atare, fără a ne propune să discutăm aspectele istorice implicate, acestea depăşind cadrul lucrării de faţă. Ca urmare sursele, indiferent de categoria sau calitatea lor, sînt expuse cronologic fiind însoţite de cîteva date referitoare la contextul în care apare numele unei aşezări ca şi de o succintă „istorie" a documentului ce-l menţionează. Acolo unde va fi cazul se vor purta discuţii asupra valabilităţii informaţiei, asupra interpretărilor sau localizărilor făcute pînă azi. De asemenea pe baza unor observaţii personale ori a unor date şi interpretări recente aparţinînd altor cercetători se vor face propuneri noi şi se vor corecta unele inexactităţi intrate ca atare în circuitul ştiinţific. În ceea ce priveşte bibliografia am avut în vedere în primul rînd lucrările de bază mai vechi ori mai noi.

Categoriile de izvoare de care ne vom ocupa sînt următoarele: I. Izvoare narative (cronici, texte retorice); II. Izvoare cartografice (portulane, hărţi nautice, hărţi militare, descrieri geografice); III. Documente eclesiastice (liste episcopale, acte sinodale, rapoarte, scrisori, etc.); IV. Diferite acte oficiale (contracte, conturi, plîngeri, etc.); V. Izvoare sigilografice.

SECOLUL AL XI-LEA

Refăcute şi reîntărite în 971 vechile cetăţi romano-bizantine de pe Dunăre — al căror sistem a fost completat în unele locuri cu fortificaţii noi [3] — vor cunoaşte o existenţă nouă, lungă în unele cazuri, de cîteva secole. Faptul este constatat arheologic în urma săpăturilor efectuate la Durostorum (Silistra), Păcuiul lui Soare, Capidava, Axiopolis, Carsium, Beroe, Troesmis, Dinogetia, Noviodunum. Nu cunoaştem numele medieval al celor mai multe dintre aceste aşezări fortificate, izvoarele vremii oferind informaţii mult prea vagi. Organizate din punct de vedere politic şi administrativ în cadrul themei bizantine Paristrion (Paradounavon) [4] aceste cetăţi plasate la hotarul de miazănoapte al Bizanţului vor apare cel mai adesea în cronicile secolului al XI-lea sub un nume colectiv: „oraşele paristriene" [5], „oraşele sau cetăţile de la Dunăre" [6].

[3] Ne referim la cetatea din insula Păcuiul lui Soare. Vezi Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, I, Cetatea bizantină*, Bucureşti, 1972; Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare, II. Aşezarea medievală*, Bucureşti, 1977.

[4] Ana Comnena, VI, IV, 3; VII, II, 3; VIII, IX, 7; *FHDR*, III, p. 87, 97, 113; vezi N. Bănescu, *Les duches byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucureşti, 1946; vezi şi E. Stănescu, *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos, în secolele X—XII şi sensul lor istoric*, SCIV, 19, 1968, 3, p. 469—491. De asemenea pentru unele opinii noi vezi V. Tapkova-Zaimova, Дални Дунав — гранична зона на византийския запад. Към историята на северните и североизточните български земи, края на X—XII в, Sofia, 1976, în special, p. 34—70; Petre Diaconu. *Păcuiul lui Soare — Vicina*, Byzantina, Tesalonic, 8, 1976, p. 417, nota 24; idem, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente* (II), „Revista de istorie", 30, 1977, 10, p. 1895—1896.

[5] Skylitzes-Kedrenos, *Compendiu*, II, Bonn, 1839. p. 585; *FHDR*, III, p. 155; Zonaras, *Epitome*, Bonn, 1897, III, XVIII, 9, 1; 17, 3; *FHDR*, III, p. 225, 227.

[6] Nikolaos Kataskepenos, *La vie de Saint Cyrille le Phileote, moine byzantine*, Bruxelles, 1964, 5, 9, p. 63; *FHDR*, p. 159.

www.dacoromanica.ro

Dintre numeroasele aşezări [7] aflate pe malul drept al Dunării pe traseul Silistra-Delta Dunării nu răzbat în documentele scrise ale veacului al XI-lea decît două nume : al capitalei de themă, Dorostolon, şi cel al unui oraş devenit ulterior fala acestor locuri, Vicina.

SILISTRA (Dorostolon, Dristra, Dirstor)

1017. Skylitzes-Kedrenos, *Compendiu de istorii*. În timpul războiului cu bulgarii împăratul Vasile al II-lea primeşte o scrisoare din partea strategului din Dorostolon, Tzitzikios, fiul patriciului Teodat Ivirul [8].

1048. Skylitzes-Kedrenos. Aceeaşi *cronică* menţionează Silistra la jumătatea veacului al XI-lea [9]. Pentru a lua contact cu Mihail, guvernatorul oraşelor paristriene, şeful peceneg Kegen s-a apropiat de Dorostolon instalîndu-se într-o insuliţă a fluviului [10].

1072—1073. Mihail Attaliates, *Istoria*. Evenimentele grave ce se petrec la graniţa de miazănoapte a Imperiului bizantin aduc în primplanul anilor 1072—1073 pe vestarhul Nestor proaspăt numit în funcţia de katepan al Dristrei [11].

1084. Ana Comnea, *Alexiada*. În acest an are loc răscoala pavlichianului Traulos care atrage de partea sa căpeteniile (pecenege) din regiunea Glavinitzei şi a Dristrei [12].

1086. Ana Comnena. În excursul istoric din cartea VI a Alexiadei autoarea relatează despre un neam scitic care, împins de sarmaţi, caută a se refugia la sud de fluviu şi pentru aceasta intră în tratative cu conducătorii celor ce locuiesc la Dunăre, Tatos, Sesthlav şi Satza..." unul, ţinînd în stăpînirea sa Dristra..." [13].

1087—1090. Ana Comnena. Împăratul Alexios I numeşte pe Georgios Euphorbenos comandant al flotei de pe Dunăre şi îl trimite pe mare la Dristra. El însuşi înaintează pe uscat spre nord ajungînd mai întîi la un rîu care curge în preajma Dristrei, apoi chiar la Dristra, care este „un oraş vestit dintre cele aşezate lîngă Istru" [14].

Secolele X—XI. Legenda unui *sigiliu* aparţinînd lui Theodor, primicer şi strateg de Dristra. Se cunosc două exemplare ale acestui sigiliu, ambele descoperite la Pliska (Aboba) [15].

---

[7] Attaliates, p. 204; *FHDR*, III, p. 73. Cronicarul ne informează că pe malul Dunării sînt „multe şi mari oraşe, care au adunată întrînsele o populaţie de toate limbile şi care întreţin nu puţină oaste". Vezi pentru această problemă N. S. Tanaşoca, *Les Mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XIe siècle*, RRH, 12, 1973, 1, p. 61—82.

[8] Skylitzes-Kedrenos, II, p. 465; *FHDR*, III, p. 147; vezi şi N. Bănescu, *op. cit.*, p. 68, 70.

[9] După opinia lui A. P. Kajdan evenimentele respective au avut loc în 1046. Vezi A.P Kajdan, Иоан Мавропод: печенеги и русские в средине XI в, ZRVI, (Mélanges G. Ostrogoreski), 8, 1963, 1, p. 180—182.

[10] Skylitzes-Kedrenos, II, p. 583; *FHDR*, III, p. 153.

[11] Attaliates, p. 205; *FHDR*, III, p. 73.

[12] Ana Comnena, VI, IV, 3; *FHDR*, III, p. 87.

[13] Ana Comnena, VI, XIV, 1; *FHDR*, III, p. 89.

[14] Ana Comnena. II, 1; III, 1; *FHDR*, III, p. 97, 101.

[15] V. A. Pancenko, Каталог моливдовулов колекции Русского Археологического Института в Константинополис, IRAIK, 8, 1903, p. 27, nr.66; idem, IRAIK, 10, 1905, p. 295—296 unde este publicat al doilea exemplar; vezi şi N. Bănescu, *op. cit.*, p. 52—53, 59, 69; I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, Bucureşti, 1971, p. 89,93 (în continuare *DID*).

www.dacoromanica.ro

Începutul secolului al XI-lea. *Sigiliul* lui David, protospătar şi strateg în Tracia şi Dristra, descoperit la Pliska[16].

VICINA

1086. Ana Comnena. *Alexiada.* Amintind că Tatos, Sesthlav şi Satza sînt dintre cei mai de seamă conducători ai locuitorilor ce trăiesc la Dunăre autoarea menţionează Vicina ca fiind unul din oraşele stăpînite de aceştia[17]. Este cea dintîi şi singura menţiune a Vicinei în secolul al XI-lea[18].

SECOLUL AL XII-LEA

Unele dintre aşezările de pe Dunăre existente în secolul al XI-lea dăinuie, după cum e constatat arheologic, şi în veacul următor. Ele se bucură însă de şi mai puţină atenţie din partea cronicarilor vremii preocupaţi mai mult de evenimentele din Orient, din Marea Mediterană precum şi de expansiunea în dublă formă — război religios şi luptă economică — a popoarelor din Occident şi a republicilor italiene[19]. Pericolul cuman pare a fi cel mai mărunt dintre toate, deşi, atunci cînd apare, îl reclamă pe însuşi împăratul.

În aceste împrejurări „oraşele paristriene" (παρίστριοι πόλεις) apar sub această denumire doar cu un singur prilej ştiut de noi, şi anume în lista posesiunilor Patriarhiei din Constantinopol alcătuită la 1143 de Nil Doxopatris în lucrarea sa de geografie eclesiastică[20].

Sub acelaşi nume colectiv în forma „oraşele de la Dunăre" (городъхь Подунайскыхъ) acestea sînt menţionate şi în cronicile ruseşti din secolul al XII-lea[21].

---

[16] S. Maslev, Византийски оловни печати от Плиска и Преслав, Izvestija-Sofia, 20, 1955, p. 448—450; V. Laurent, BZ, 49, 1956, p. 540; Petre Diaconu în *Păcuiul lui Soare, I, Cetatea bizantină*, Bucureşti, 1972, p. 18; idem, *Istoria Dobrogei în uncle lucrări străine recente*, p. 1896 unde autorul încearcă să dateze mai strîns sigiliul; *DID*, III, p. 125.

[17] Ana Comnena, VI, XIV, 1; *FHDR*, III, p. 89.

[18] Pentru problema Vicinei selectăm cîteva lucrări: I. A. Kulakovski, Где находилась вичинская епархия константинопольского патриархата?, Viz. Vrem., 4, 1897, Sankteterburg, p. 315—336; N. Grămadă, *Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea oraşului*, „Codrul Cosminului", 1, 1924, Cernăuţi, p. 437—459; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935; J. Bromberg, *Toponymical and Historical Miscellanies on Medieval Dobroudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia*, „Byzantion", 12, 1937, p. 151—180; „Byzantion", 13, 1938, p. 15—29; P. S. Năsturel, *Aşezarea oraşului Vicina şi ţărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 295—303; idem, *Les fastes episcopaux de la metropole de Vicina*, BNJ, 21, 1971, Atena, 1972, p. 33—42; Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, Pontica, 3, 1970, p. 275—295; idem, *Păcuiul lui Soare — Vicina*, Byzantina, 8, Tesalonic, 1976, p. 409—447. Noi propuneri pentru localizarea Vicinei vezi la Al. Kuzev, *Zur Lokalisierung der Stadt Vicina*, „Etudes balkaniques", 1977, 3, Sofia, p. 112—125; Elisaveta Todorova, *More about Vicina and the West Black Sea Coast*, „Etudes Balkaniques". 1978, 2, p. 124—138.

[19] Louis Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, Paris, 1969, p. 241.

[20] Nil Doxopatris, *Rînduiala scaunelor patriarhiceşti*, Migne, *Patrologia Graeca*, 132, col. 1105; *FHDR*, III, p. 163—165; G. Parthey, *Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatuum*, reprinted, 1967, Amsterdam, p. 297.

[21] *Cronica mănăstirii Ipatievscaia*, în *Полное собрание русских летописей*, II, Sanktpeterburg, 1843, p. 83 (în continuare *PSRL); Cronica mănăstirii Voscresenscaia*, în *PSRL*, VII, 1856 (pe copertă 1857), p. 68.

www.dacoromanica.ro

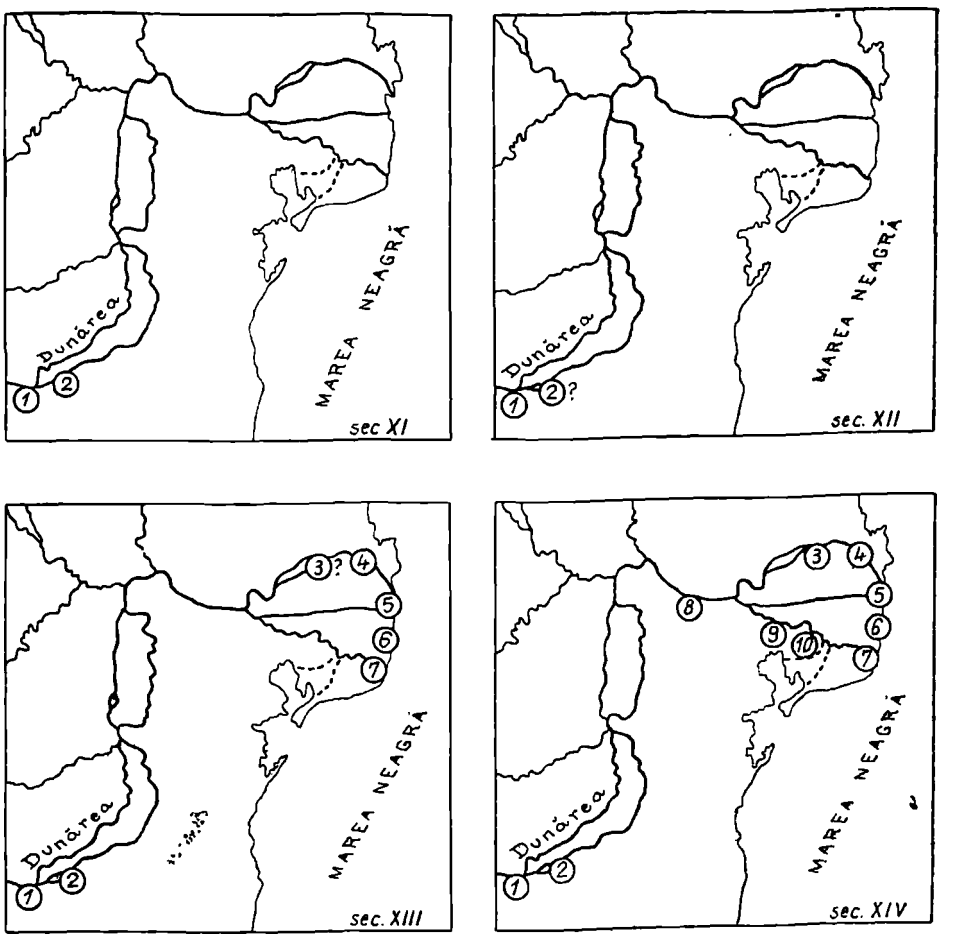

Fig. 1. Aşezări dunărene menţionate în izvoarele scrise din secolele XI—XIV.

SILISTRA

1116. *Cronica mănăstirii Ipatievscaia.* Înregistrează numele Silistrei sub forma Delstăr (Dărăstru), cu ocazia unei expediţii ruseşti în Imperiu [22]. Informaţia este pusă sub semnul întrebării de unii istorici care consideră că este vorba de o confuzie cu invazia cumană din 1094 [23]. În acest caz menţionarea oraşului s-ar raporta la sfîrşitul veacului anterior.

[22] *PSRL*, II, p. 7—8.

[23] F. Chalandon, *Essai sur le regne d'Alexis Ier Comnene*, Paris, 1900, p. 267; I. Barnea în *DID*, III, p. 155, nota 272; Petre Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucureşti, 1978, p. 59—61. Vezi şi părerea unor istorici sovietici: M. V. Levcenco, Очерки по истории русско-византийских отношений, Moscova, 1956, p. 477; G. G. Litavrin şi A. P. Kajdan, Отношения Древней Руси и Византии в XI — первой половине XIII вв., în *The Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 1966, Main Papers III, p. 9 (extras).

www.dacoromanica.ro

1143—1154. Patru epistole scrise de Ioan Tzetzes la mijlocul secolului al XII-lea sînt adresate mitropolitului de Dristra, Leo Charsianites [24].

1154. Sharif al-Idrisi. În *tratatul* de geografie [25] elaborat la curtea regelui Roger al II-lea din Palermo, arabul Idrisi menţionează oraşul Deristra (Diristra) [26]. Aşezarea este descrisă ca un oraş cu străzi largi avînd numeroase pieţe şi resurse abundente. În harta ce însoţeşte lucrarea (Charta Rogeriana) numele oraşului apare sub forma Darsira [27].

VICINA

1154. Sarif al-Idrisi În două din itinerariile comerciale descrise de Idrisi apare numele Disina care este,,... un oraş înfloritor cu locuri deschise, cu cîmpuri roditoare şi culturi cerealiere..." [28]. În general Disina a fost omologată cu oraşul Vicina [29]. Mai recent, analizînd strîns textul lui Idrisi în traducerea lui Boris Nedkov, Petre Diaconu respinge această identificare [30].

1160/1161. *Cronica mănăstirii Ipatievscaia* menţionează o localitate numită Dţinia (Diţinia) care a fost identificată de istorici cu Vicina dunăreană [31]. În ce ne priveşte considerăm că datele izvorului nu permit această

---

[24] J. Shepard, *Tzetzes' letters to Leo at Dristra*, Byzantinische Forschungen, 6, 1979, Amsterdam, p. 191—239; cronologia scrisorilor la p. 203—215.

[25] Ultima şi cea mai bună ediţie aparţine savantului bulgar Boris Nedkov. Acesta editează însă numai cele trei secţiuni care conţin date despre Bulgaria şi teritoriile vecine. Vezi B. Nedkov, България и съседните и земи през XII век според «Географията» на Идриси, Sofia, 1960. Pentru bibliografie vezi şi M. Guboglu, recenzie la B. Nedkov, în RRH, 4, 1965, 5, p. 1024—1026. În ceea ce priveşte teritoriul Dobrogei aprecierile făcute asupra lucrării lui Idrisi diferă mult. Unii autori resping aproape total informaţiile, de altfel neclare, oferite de geograful arab. Vezi: C. Brătescu, *Dobrogea în secolul XII*; *Bergean, Paristrion*, AD, 1, 1920, 1, p. 18, 21—22; B. Nedkov, *op. cit.*, p. 15; M. Guboglu, *op. cit;* p. 1024—1031; C. Cihodariu, *Litoralul de apus al Mării Negre şi cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (sec. XII—XIII)*, „Studii", 21, 1968, 2, p. 217—236; I. Barnea în *DID*, III. p. 162—168; Petre Diaconu, *Despre situaţia politică la Dunărea de Jos în secolul al XII*-lea, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 293; idem, *Păcuiul lui Soare — Vicina*, p. 431—432; C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Bucureşti, 1977, p. 144, 147.

[26] B. Nedkov, *op. cit.*, p. 71, 79, 83.

[27] K. Miller, Karta Rogeriana. *Weltkarte des Idrisi vom Jahr* 1154 n. Chr., Stuttgart, 1926.

[28] B. Nedkov, *op. cit.*, p. 79, 105; vezi şi p. 69, 81.

[29] W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, II, Sph-hC/KAW, t. 113, 1866, Viena, p. 302 unde identifică Disina cu Vicina şi o localizează la Măcin; C. Brătescu, *Dobrogea în sec. XII*, p. 30; N. Grămadă, La *Scizia Minore nelle carte nautiche del medio evo. Contribuzione alla topografia storica della Dobrogea*, „Ephemeris Dacoromana", 4, 1930, Roma, p. 215; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 27; idem, *Vicina, II. Nouvelles recherches sur l'histoire de la toponymie medievales du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucureşti, 1940, p. 19; J. Bromberg, *Toponymical and Historical Miscellanies*, „Byzantion", 12, 1937; p. 177, 457; B. Nedkov, *op. cit.*, p. 79; *DID*, III, p. 164; M. Guboglu, *op. cit.*, p. 1025, 1028.

[30] Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, p. 280; idem, *Păcuiul lui Soare — Vicina*, p. 433—434.

[31] *PSRL*, II, p. 86; I. A. Kulakovski, Где находилась вичинская епархия, p. 336; N. Iorga, *Istoria Poporului Românesc*, I, 1922, Bucureşti, 245; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 28, 95; idem, *Vicina II*, p. 19; J. Bromberg, *op. cit.*, „Byzantion", 12, 1937; p. 177; *Istoria României*, II, 1962, Bucureşti, p. 102; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, 1967, Bucureşti, p. 30. I. Bogdan *(Diploma birlădeană din 1134 şi principatul Birladului*, AAR, istorie, s, 2, t. 11, 1888—1889, p. 104) plasa Dţinia la Măcin.

www.dacoromanica.ro

localizare fie şi numai pentru faptul că Vicina se afla la sud de Dunăre iar traseul berladnicilor, în drumul de întoarcere de la Oleşia, nu putea fi prin teritoriul bizantin.

1166. *Codex* 524, păstrat la Biblioteca Marciană din Veneţia, conţine o informaţie referitoare la campania organizată de bizantini împotriva maghiarilor. Într-o epigramă se menţionează faptul că armata lui Ioan Dukas a trecut Dunărea în apropiere de Vidin. Apreciind că ar fi vorba de o greşeală a copistului, care a scris Vidin în loc de Vicin(a), Petre Diaconu consideră că textul respectiv ar putea fi un izvor care aminteşte existenţa Vicinei în a doua jumătate a veacului al XII-lea. Principalul său argument este extras din cronica lui Kinnamos care precizează că Dukas avea misiunea de a ataca Transilvania din părţile limitrofe Tauroscythiei [32].

GARVĂN (Dinogetia)

1148. Ioan Kinnamos, *Epitome*. Cronica [33] conţine o informaţie privitoare la fortăreaţa Demnitzikos cucerită de cumani cu prilejul invaziei din 1148. A. A. Bolşacov Ghimpu propune localizarea cetăţii Demnizikos la Dinogetia — Garvăn, fapt ce ar putea fi plauzibil numai dacă cronologia susţinută de Petre Diaconu s-ar dovedi neavenită [34].

NUFĂRU (Prislava)

În secolul trecut această aşezare de pe malul drept al braţului Sf. Gheorghe se numea Prislava [35]. Numele său a fost schimbat apoi pe rînd, în Domniţa Maria şi Ada Marinescu, astăzi fiind Nufăru.

1154. Sharif al-Idrisi menţionează în *Geografia* sa un nume de oraş citit fie Berisklafisa, Barsklafsa, fie Barasklafisa, Berisklafa [36]. W. Tomaschek a considerat că este vorba de numele stîlcit al oraşului Pereiaslaveţ pomenit de cronica lui Nestor pe Dunăre, în secolul al X-lea şi a plasat acest oraş la Capidava [37]. Din pricina apropierii fonetice alţi istorici au localizat Pereiaslaveţul la Prislava [38]. Ca urmare, informaţia lui Idrisi a fost socotită un izvor din secolul al XII-lea privind cetatea de la Prislava

---

[32] Petre Diaconu, *Les Coumans*, p. 102—103; vezi notele 477—481.

[33] Kinnamos, *Epitome*, Bonn, 1836, III, 3, p. 93—95; *FHDR*, III, p. 233—237.

[34] A. A. Bolşacov-Ghimpu, *La localisation de la cite byzantine de* Demnitzikos, RESEE, 5, 1967, 3—4, p. 543—549; vezi discuţia şi bibliografia în *DID*, III, p. 158—160 unde I. Barnea preia ipoteza lui Bolşacov-Ghimpu (p. 160). După opinia lui Petre Diaconu în cronologia Dinogeţiei intervine o cesură începînd cu deceniul trei al veacului al XII-lea, fapt ce nu mai poate permite localizarea propusă de Bolşacov. Vezi Petre Diaconu. *Les Coumans*, p. 71, 87.

[35] R. Netzhammer, *Auf dem Razelm*, 1907, Bucureşti. p. 4—6; C. Moisil, *Cetăţi romane la Dunărea de Jos pe braţul Sf. Gheorghe*, BCMI, 2, 1909, p. 87—88.

[36] B. Nedkov, *op. cit.*, p. 69, 79.

[37] W. Tomaschek, *op. cit.*, p. 301—302.

[38] K. Jirecek, История на българите, 1886, Tîrnovo, p. 239; N. Grămadă, *La Scizia Minore*, p. 242; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 90; C. Cihodariu, *Litoralul de apus*, p. 224—225; Vezi discuţia problemei la: B. Nedkov, *op. cit.*, p. 134, nota 245; P. S. Năsturel, *Peut-on localiser la Petite Preslav à Păcuiul lui Soare?*, RESEE, 3, 1965, 1—2, în special p. 22—23; de asemenea Petre Diaconu, *Auteur de la localisation de la Petite Preslav*, RESEE, 3, 1965, 1—2, p. 44—49 în special.

www.dacoromanica.ro

(Nufăru). Unii autori opiniază însă că Berisklafisa este o așezare ce se află în nord-estul Bulgariei identificînd-o fie cu Devnia fie cu Pliska (Pliskova) [39].

CHILIA

1154. Sarif al-Idrisi. În itinerariul Constantinopol — Matracha (Tmutarakan) Idrisi menționează orașul Aklia aflat la distanță de o zi (pe mare) de gura Nistrului [40]. B. Nedkov identifică așezarea din acest pasaj cu Chilia dunăreană [41]. Bazîndu-se pe traducerea lui Jaubert [42], unii autori [43] au identificat Chilia cu o altă așezare (Aqli, Aqla) menționată de Idrisi în apropierea orașului Basca [44]. N. Grămadă observa încă din 1930 că datele geografico-economice oferite de geograf cu privire la Aklia sînt mai potrivite pentru o localitate din nord-estul Bulgariei [45]. Cît privește propunerea lui Boris Nedkov aceasta pare a fi justificată.

1183. Nichita Choniates, *Istoria*. Cronicarul relatează despre modul în care Alexios Protostratorul, ginerele lui Andronic I Comnenul, este anihilat ca eventual pretendent la tron, de către propriul său socru. Acesta îl orbește și apoi îl trimite în exil la Chele (Χηλή) [46].

1185. Nichita Choniates. Detronat Andronic își caută scăparea și „...fugind, el ajunge la Chele" (Χηλή) [47].

1185. Efrem, *Cronica versificată*. Rezumă datele lui Choniates. Numele cetății Chele apare în același context [48].

În studiul său despre Chilia și Cetatea Albă istoricul Nicolae Iorga [49] identifică Chele cu Chilia dunăreană bazîndu-se pe apropierea fonetică și pe unele părți din povestire, care, conform traducerii sale, nu se închegau unele cu altele și nici cu localizarea orașului în Bythinia, propusă de Hertzberg [50]. Nicolae Bănescu corectează parțial traducerea lui Iorga și aducînd elemente noi în discuție demonstrează contrariul [51]. Multă vreme opinia sa a fost acceptată. De curînd Petre Diaconu revine la

---

[39] C. Brătescu, *Dobrogea în sec. XII*, p. 19, nota 1; Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 48; idem, cronica la C. Cihodariu în SCIV, 19, 1968. 2, p. 360; idem, *Despre situația politică la Dunărea de Jos în secolul al XII-lea*, p. 293; vezi și *DID*, III, p. 163.

[40] B. Nedkov, *op. cit.*, p. 99—101.

[41] *Ibidem*, p. 144, nota 279; după părerea lui C. Brătescu (*op. cit.*, p. 26) este vorba de Cetatea Albă; vezi și C. Cihodariu, *op. cit.*, p. 220, 231.

[42] P. A. Jaubert, *Géographie d'Edrisi*, II, 1840, Paris, p. 388—389.

[43] J. Lelewel, *Géographie du Moyen age*, III, 1852, Breslau, p. 125—126; C. Brătescu, *op. cit.*, p. 19—20, 26—27, 30; vezi și I. Barnea, în *DID* III, p. 165 care înclină către aceeași identificare.

[44] B. Nedkov, *op. cit.*, p. 87. Savantul bulgar citește Afli (Avli).

[45] N. Grămadă, *La Scizia minore*, p. 215; vezi de asemenea C. Cihodariu, *(Litoralul de apus*, p. 234) care vede în Akli numele mutilat al cetății Heraklaia (Enisala).

[46] Choniates, *Historia*, Bonn, 1835, p. 401—20—402—3.

[47] Choniates, p. 453—18—454—16.

[48] *Ephraemii monachi imperatorum et patriarcharum recensus*, Bonn, 1840, 5491—5493.

[49] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899 (1909) p. 32 și urm.

[50] G. F. Hertzberg, *Geschichte des byzantinischen und des osmanischen Reiches bis gegen Ende des sechzehnten Jahrhunderts*, Berlin, 1883, p. 328.

[51] N. Bănescu, *Chilia (Licostomo) und das bithynische* χηλή, BZ, 28, 1928, p.68 —72; idem, *Ein Schlusswort über des bythynische* χηλή, BZ, 32, 1932, 2, p. 334—335.

www.dacoromanica.ro

identificarea lui Nicolae Iorga [52]. În ce ne privește sîntem de părere că izvoarele care au ocazionat identificarea orașului cu Chilia dunăreană nu permit această interpretare. În treacăt fie zis o localitate purtînd numele de Χηλή aflată pe malul Mării Negre, în Thracia turcească, ar prilejui o localizare mai corespunzătoare știrilor din textele bizantine [53].

SECOLUL AL XIII-LEA

Expresia Paristrion dăinue pînă în secolul al XIII-lea, cînd, sub forma „insulele paristriene" apare pentru ultima oară, din cîte știm pînă acum, într-o cuvîntare panegirică în cinstea împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul [54]. Se înțelege, firește, că este vorba aici și despre orașele de pe Dunăre, dintre care unele ajung în vremea aceasta în culmea puterii lor economice.

SILISTRA

1204—1216. *Codex Lipsiensis Senatorius*, rep. 1, nr. 66. Acest codice cuprinde o listă a mitropoliilor grecești publicată de G. Parthey ca *Notitia 10* (după ed. Goar) [55]. Mitropolia de Dristra este menționată cu rangul 71 (rîndul 73).

Datarea în vremea de început a Imperiului de la Niceea aparține lui C. Fink [56]. El a demonstrat pe baza studiului comparat al listelor episcopale că acest manuscris tîrziu, din secolul al XV-lea, conține realități mai vechi, din perioada domniei lui Teodor I Lascaris.

1279. Manuel Philes, *Carmen*. Trupele bizantine aflate sub comanda generalului Mihail Glava Tarhaniotes au asediat vreme de trei luni cetatea

---

[52] Petre Diaconu, *Les Coumans*, p. 108—113. Vezi și I. Ionescu, *Localizarea Chiliei bizantine și împrejurările în care s-a înființat Mitropolia Țării Românești*, „Glasul Bisericii", 9—12, 1978, p. 1056—1057; 1059.

[53] G. Vîlsan, *Dunărea de Jos în viața poporului român*, „Graiul Românesc", 1, 1927, 10, p. 210; vezi și *Enciclopedia Eleoutheridakis*, Atena, 1931, vol. 12 (χηλή); C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 207.

[54] Luigi Previale, *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo*, BZ, 42, 1942, p. 1—49; *FHDR*, III, p. 455. Vezi comentarii la V. Laurent, *La domination byzantine aux Bouches du Danube*, RHSEE, 22, 1945, p. 189; de asemenea Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, p. 284—285, nota 45.

[55] G. Parthey, *Hieroclis Synecdemus et Notitiae episcopatuum*, p. 197—224. Vezi și Heinrich Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatuum*, AKBAW, I, Cl. 21, 3, 1900, München, p. 592—593 unde este publicată o variantă a aceleiași liste cuprinsă într-un manuscris din secolul al XIV-lea sau al XV-lea *(Codex Genevensis Helveticus)*. Spre deosebire de editor (H. Gelzer), care consideră că lista respectivă reflectă o situație din vremea lui Mihail al VIII-lea, C. Fink datează catalogul în vremea lui Ioan Vatatzes (1219 1250). Vezi C. Fink, *Neues zu den Notitiae episcopatuum und zur kirchlichen Geographie von Bizanz*, ZSSR, 50, kanonische Abteilung, 19, Weimar, 1930, p. 674—679, apud V. Laurent, *La domination byzantine*, p. 193. Hans Georg Beck, *Kirche und teologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 153, aruncă o umbră de îndoială asupra celor stabilite de C. Fink.

[56] C. Fink, *op. cit.*, apud V. Laurent, *Héraclée du Pont. La métropole et ses titulaires* (1232/50—1387), EO, 35, 1932, t. 31, p. 318, nota 4.

www.dacoromanica.ro

Pristria (Πρίστρια) [57], identificată de K. Jireček cu Silistra [58]. P. Mutafciev, care contestă valabilitatea informaţiilor de ordin politico-militar ale poetului bizantin, se pronunţă de asemenea pentru această identificare [59].

1298/1299. *Catalog episcopal.* Din vremea lui Andronic al II-lea Paleologul sînt cunoscute mai multe variante ale unor liste transcrise şi actualizate în vremea sa. *Notitia* publicată de H. Gelzer, citată cel mai adesea drept catalogul lui Andronic al II-lea menţionează mitropolia Dristrei cu rangul 106 (rîndul 107) [60].

Catalogul episcopal. Notitia 12 publicată de G. Parthey prezintă mitropolia Dristrei cu acelaşi rang [61].

Catalog episcopal. Notitia 11 publicată de G. Parthey (după Goar) menţionează mitropolia de Dristra cu rangul 103 (rîndul 104) şi specificaţia că mai înainte a avut rangul 71 şi 106 [62].

VICINA

1259—1260 (?) *Codex Vaticanus Graecus 1455.* Este un manuscris transcris la 1299 care conţine o listă [63] a mitropoliilor greceşti. Pe fila 223 v a codicelui respectiv se află o apostilă, datorată copistului, care reprezintă de fapt izvorul nostru. Apostila enumeră oraşele ridicate la rangul de mitropolie între 1204 şi 1261. Printre acestea, a zecea la rînd, între Didymoteichon şi Melagina, apare Vicina.

Apostila a fost publicată în două rînduri (1932, 1936) de către V. Laurent [64]. Pînă atunci din pricina confuziei dintre Vicina şi Dicina a fost considerată drept izvor referitor la aceeaşi problemă lista publicată de Heinrich Gelzer în 1900. Este vorba de Codex Genevensis Helveticus

---

[57] *Manuelis Philae carmina*, ed. E. Miller, II, Paris, 1857; H. Loparev, Византийский поэт Мануил Фил. К истории Болгарии в XIII XIV веке, S. Peterburg, 1891, p. 53 (apud A. Kuzev, Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Лунав. IV. Силистра и Хърсово, Izvestija-Varna, 5, 1969, p. 143, (nota 38).

[58] K. Jirecek, *Die bulgarischen Burgen bei Manuel Philes* în *„Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer"*, Sph-hC KAW, 11, t. 136, 1897, p. 85; idem, Християнския елемент в топографическата номенклатура на балканските земи, 11, 1898, fasc. 55—56, p. 260, Vezi şi V. Zlatarski, История на българската държава, III, Sofia, 1972, p. 568.

[59] P. Mutafciev, Съдбините на средновековния Дръстър, «Сб. Добруджа», Sofia, 1947, p. 349 350; idem, Избрани произведения, II, Sofia, 1973, p. 93—94; vezi şi A. Kuzev, *op. cit.*, p. 143.

[60] H. Gelzer, *op. cit.*, p. 600. Datarea acestor cataloage, cu rare excepţii extrem de dificilă, nu este perfect stabilită. În cazul de faţă, 1298 1299 constituie cronologia propusă de H. Gelzer care subliniază că textul publicat de el ca lista lui Andronic II nu este cel original din 1298/1299 ci o copie ceva mai recentă în care s-au introdus precizări legate de evenimente mai tîrzii (p. 602—604).

[61] G. Parthey, *op. cit., Notitia* 12, p. 242.

[62] Ibidem, *Notitia* 11, p. 233.

[63] Această listă este o variantă a *Notitiaei* 10 publicată de G. Parthey *(Codex Lipsiensis Senatorius), op. cit.*, p. 197—224.

[64] V. Laurent, *Héraclée du Pont*, p. 318, nota 3; idem, recenzie la G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, în EO, 39, 1936, t. 35, p. 115, nota 2; vezi traducerea în românește în *Documente privind istoria României, veacul XIII, XIV şi XV. B. Ţara Românească (1247—1500)*, Bucureşti, 1953, p. 5—6, doc. 2 (în continuare *DIR*).

www.dacoromanica.ro

Graecus XXIII care menţionează într-un apendice numele Ditzina (rangul 32, rîndul 152); în schimb Vicina lipseşte din acest text [65].

G. I. Brătianu crede, ca şi Gelzer, că e vorba de Vicina şi citează apendicele amintit care, după cum am spus, menţionează doar Ditzina [66]. Or, V. Laurent a arătat ulterior că Ditzina este oraşul de la gura rîului Kamcik, ridicat la rangul de mitropolie în secolul al XIV-lea [67]. Deci codicele genevez publicat de Gelzer nu poate fi socotit un izvor privind mitropolia Vicinei.

Ţinînd seama de faptul că Vicina nu este menţionată în *Notitia 10* (manuscrisul de la Leipzig), datată între 1204—1216, precum şi de faptul că oraşul nu apare în rîndul mitropoliilor nici în lista codicelui genevez (1249/1250) [68] perioada în care a avut loc înălţarea sa în rang nu poate fi decît cea cuprinsă între 1250—1261. În cadrul acestui interval momentul politic cel mai prielnic este la 1259/1260, dată propusă de V. Laurent [69] şi care pare cea mai aproape de realitatea istorică.

1274. *Act notarial* înregistrat la Genova. La data de 27 octombrie 1274 notarul Gugliemo di San Giorgio a redactat un act pentru un cetăţean al republicii Genova, Tagliaferro Ferrando da Vexina [70]. Octavian Iliescu, care a făcut o propunere de identificare a Vexinei cu Vicina, a renunţat la această ipoteză [71].

1281, iulie, 1 — octombrie, 6. *Acte notariale* redactate de notari genovezi în colonia din Pera [72]. Documentele respective — 37 la număr au fost scrise de Gabriel de Predono şi adăugate unui registru aparţinînd notarului Simon di Albario. Cele mai multe dintre ele sînt contracte comanditare ce conţin valoroase informaţii despre tranzacţiile comerciale existente între Pera şi Vicina. Aşezarea dunăreană apare în acte sub forma Vicina şi mai rar, Vecina. Contractele reprezintă cea mai importantă sursă pentru istoria economică a oraşului Vicina, pentru înţelegerea a ceea ce a reprezentat acesta în cadrul comerţului de la Dunărea de Jos.

---

[65] H. Gelzer, *op. cit.*, p. 593.

[66] G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 36, 56; alţi autori preiau în acelaşi mod informaţia: R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii româneşti (secolele X—XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 196; R. S. Ciobanu, *Evoluţia, rolul şi însemnătatea mitropoliei din Vicina*, „Peuce", 6, Tulcea, 1977, p. 235, 237; I. Rămureanu, *Mitropolia Vicinei şi rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ţinuturile româneşti*, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină*, Galaţi, 1977, p. 155.

[67] V. Laurent, *La domination byzantine*, p. 194.

[68] Vezi nota 53.

[69] V. Laurent, recenzie la G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, EO, 39, 1936, t. 35, p. 116.

[70] ASLSP, 31, 1903, 1, p. 400—401, apud O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, „Studii. Revistă de istorie", 25, 1972, 3, p. 454, nota 156.

[71] O. Iliescu, *Nouvelles éditions d'actes notariés instrumentés au XIVe siècle dans les colonies génoises des Bouches du Danube, Actes de Kilia et de Licostomo*, RESEE, 15, 1977, 1, p. 113, nota 2. Vexina se referă la o aşezare de pe coasta ligură (Vesigna). Informaţie Octavian Iliescu.

[72] G. I. Brătianu, *Vicina. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, BSH, 10, 1923, p. 55—77 unde într-un apendice sînt publicate 38 acte (unul redactat la Caffa); idem, *Recherches*, p. 147—174. Pentru comentariu vezi şi B. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV*, în *Scrieri istorice*, I, 1973, Bucureşti, p. 48—54.

www.dacoromanica.ro

1285. *Actul sinodal* care condamnă pe patriarhul Ioan Bekkos consemnează, alături de cea a altor prelaţi, şi prezenţa lui Theodor de Vicina [73]. Este cea mai veche menţiune a unui mitropolit de Vicina.

1287, aprilie 10. *Raport* întocmit de Ladislau, custodele Gazariei, cu reşedinţa la Caffa, către generalul ordinului franciscan Matteo d'Acquasparta [74]. Printre alte informaţii privind situaţia creştinilor din Gazaria documentul oferă şi unele date în legătură cu iniţiativa milenarului Argun din Vicum care a cerut să i se trimită doi călugări pentru a face propagandă catolică. Identificarea Vicum-ului cu Vicina aparţine lui G. Golubovici [75]. A fost preluată de G. I. Brătianu [76], dar după părerea noastră nu există nici un temei ca la 1287, în momentul de maximă dezvoltare a Vicinei, numele ei să apară corupt, în scrisoarea unui personaj important. Mai degrabă poate fi vorba de o altă aşezare, cum de altfel sugerează şi explicaţia numelui de Argun, dată la indice, de însuşi autorul [77].

1289, iulie 7. *Act notarial* încheiat de Lamberto di Sambuceto la Caffa [78]. Este vorba de o procură generală în care se aminteşte numele unui datornic, Thomasinus de Camarino de Anchona, locuitor al Vecinei.

1290, mai 4, *Act notarial* întocmit de Lamberto di Sambuceto la Caffa [79]. În aceeaşi situaţie ca în actul de mai sus este amintit Bonaventurinus Mantoanus, locuind la Vecina.

august 8. *Act notarial* (chitanţă) redactat de Lamberto di Sambuceto la Caffa [80]. Luchinus Gatilusius recunoaşte că a primit de la Sorleonus Gatilusius suma de 6125 de „aspri baricati" de Caffa pentru a-i investi în afaceri la Vecina.

1294. *Listă de despăgubiri* înaintată de un ambasador genovez administraţiei imperiale [81]. Neguţătorii din Genova se plîng împotriva unei taxe abuzive impuse de bizantini la intrarea în Marea Neagră. Se exemplifică cu cele şapte nave avînd destinaţia Caffa şi vasul lui Orlando di Quarto care se ducea la Vecina.

---

[73] V. Laurent, *Les signataires du second concile des Blachernes (été 1285)*, EO, 30, 1927, t. 26, nr. 146, p. 147; idem, *Un évêché — fantôme ou la Bitzina taurique*, EO, 1939, t. 38, nr. 193—194, p. 95; Gh. Moisescu, St. Lupşa, Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii româneşti*, 1957, Bucureşti, p. 142 (în continuare *IBR)* P. S. Năsturel, *Les fastes épiscopaux*, p. 37—38; I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 156.

[74] P. Girolamo Golubovici, *Biblioteca Bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francescano*, II, Quarracchi, 1913, p. 444—445, Menţionarea Vicum-ului la p. 445.

[75] *Ibidem*, p. 266, 572—573.

[76] G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 58—59. Vezi şi C. Andreescu, *Aşezări franciscane la Dunăre şi Marea Neagră în sec. XIII—XIV*, „Cercetări istorice", 8, 1933, 2, Iaşi, p. 152, 157; textul la p. 152—154; R. S. Ciobanu, *Aspecte ale civilizaţiei portuare din Dobrogea la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi în secolul al XIV-lea*, „Pontica", 3, 1970, p. 313. Autorul preia identificarea Vicum-ului cu Vicina şi face apel la informaţii pe care documentul citat nu le conţine. De pildă Ladislau (şi nu Laurenţiu) este custos (custode) de Gazaria şi nu Crustos (nume). Aceeaşi atitudine în *Evoluţia, rolul şi însemnătatea mitropoliei de Vicina*, p. 238.

[77] P. G. Golubovici, *op. cit.*, p. 585 unde Argun este „căpitan tătar în Crimeea"; vezi şi J. Bromberg, *op. cit.*, Byzantion, 13, 1938, p. 18.

[78] G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 174—175, nr. 38; M. Balard, *Gênes et l'Outre mer. I. Les actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto, 1289—1290*, Paris, 1973, p. 116, nr. 258.

[79] G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 175—176, nr. 39; M. Balard, *op. cit.*, op. 187, nr. 488. Redăm aici numele proprii corectate de M. Balard.

[80] M. Balard, *op. cit.*, p. 368, nr. 885.

[81] G. Bertolotto, *Nuova Serie di Documenti sulle relazioni di Genova coll'Imperio bizantino*, ASLSP, 28, 1897, 2, p. 517; vezi şi G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 56.

www.dacoromanica.ro

1296. *Portulanul italian.* Manuscris pe pergament păstrat la Biblioteca de Stat din Berlin [82]. Conţine descrierea coastelor Mării Mediterane şi a celor pontice. Textul referitor la zona Mării Negre a fost redactat mai tîrziu decît cel despre Mediterana, foarte probabil chiar la 1296. Numele Vicinei apare de mai multe ori sub forma Vicina sau Vecina în relaţie cu alte aşezări dunărene. Este primul portulan cunoscut pînă azi care dă distanţa de la gurile Dunării pînă la oraşul Vicina. Aceasta este egală cu 200 mile măsurate de la Aspera în sus pe fluviu (De Aspera a la città de Vicina CC millara sopra la dicto flume) [83]. Distanţa respectivă plasează celebra Vicina nu la gurile Dunării, ci în vecinătatea Silistrei, constituind un argument decisiv în favoarea localizării propuse de Petre Diaconu.

1298. *Act notarial* privind moştenirea genovezului Andrea Barlaria, mort la Vicina, în vremea consulatului lui Montano Embriaco [84].

1298/1299. *Catalog episcopal.* Varianta publicată de G. Parthey respectiv *Notitia 11*, menţionează Vicina cu rangul 95 (rîndul 96) [85]. În lista publicată de H. Gelzer Vicina apare cu rangul 98 (rîndul 99) între Bospor şi Sugdaia [86].

CHILIA

1241. *Rāšīd-od-Dīn, Djāmi ot-Tevārīkh (Suma istoriilor).* Relatînd despre evenimentele anilor 1241—1242 savantul persan notează că, întorcîndu-se din vest, Kadan, unul din generalii mongoli, cucereşte două oraşe ale vlahilor: Tirnin şi Kila. În interpretarea lui Aurel Decei este vorba de oraşele Tîrnovo şi Chilia [87]. Identificarea este acceptată de unii specialişti [88], dar, după părerea noastră, nu este sigură, fiind posibilă, şi în acest caz, confuzia cu Anchialos (Anchjolo, Achilo, Aquile, Achello) [89].

1274. Georgios Pachymeres, *De Michaele et Andronico Palaeologis.* Silit să abdice, patriarhul Iosif, retras mai întîi la Anaplus, este exilat de împăratul Mihail al VIII-lea la Chele [90]. Această fortăreaţă aflată

---

[82] Bachio. Motzo, *Il Compasso da navigare. Opera italiana della metà del secolo XIII. Prefazione e testo del codice Hamilton 396*, Annali della facoltà di lettere e filosofia della Università di Cagliari, vol. 8, 1947. Partea privind ţărmul vest-pontic la p. 129—131; vezi şi E. Todorova, *op. cit.*

[83] Bachio Motzo, *op. cit.*, p. 131; E. Todorova, *op. cit.*, p. 127—128. După calculele cercetătoarei bulgare, bazate pe mila romană, Vicina trebuie localizată între Hîrşova şi Cernavodă.

[84] M. Balard, *Les génois dans l'ouest de la Mer Noire au XIVe siècle, Actes du XIVe Congrès International des études byzantines*, II, Bucureşti, 6—12 septembrie, 1971, p. 26; idem, *La Romanie génoise (XIIe — debut du XVe siècle)*, I, Roma, 1978; idem, *Notes sur les ports du Bas-Danube au XIVe siècle*, Südöst-Forschungen, 38, 1979, p. 7.

[85] G. Parthey, *op. cit.*, p. 233.

[86] H. Gelzer, *op. cit.*, p. 600, Vezi şi G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 36, unde este dat numărul rîndului şi nu al rangului din ediţia Gelzer; la fel R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 198.

[87] Aurel Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos regions selon la Djami ot-Tevarikh de Fäzl ol-löh Räsid od-Din*, RRH, 12, 1973, 1, p. 120—121.

[88] Victor Spinei, *Aspekte der politischen Verhältnisse des Gebietes zwischen Donau und Schwarzem Meer zur Zeit der Mongolenherrschaft (XIII—XIV Jahrhundert)*, „Dacoromania", 3, 1975—1976, p. 30—31.

[89] Vezi O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, p. 441; idem, *A stăpînit Dobrotici la Gurile Dunării?* „Pontica", 4, 1971, p. 372—375; idem, *Contribuţii numismatice la localizarea Chiliei bizantine*, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 206, nota 20.

[90] G. Pachymeres, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, ed. I. Bekker, I, Bonn, 1835, p. 418 419, 1 5.

www.dacoromanica.ro

într-o insulă „la marginile Mării Negre" a fost identificată de Nicolae Iorga cu Chilia dunăreană [91]. Combătîndu-l pe N. Bănescu care a arătat că este vorba de Chele din Bythinia [92], Petre Diaconu revine recent la interpretarea lui N. Iorga [93]. În ce ne privește considerăm argumentarea sa neconvingătoare.

1288. *Acte notariale génovéze.* Printre actele păstrate la Arhivele de stat din Genova există o serie de cartularii privind comerțul cu mătase. Unul dintre aceste documente menționează „seta de Chilea" (mătasea de Chilea). Așezarea este identificată de P. Racine cu Chilia dunăreană [94]. Cum mătasea nu figurează, ca obiect al tranzacțiilor, în nici unul din cele 99 de acte redactate la Chilia, este mult mai probabil că documentul respectiv se referă la mătasea provenind din Chilea bitinică [95]. De altfel registre vamale întocmite la Chilia în perioada otomană pomenesc, alături de alte produse de import, mătasea de Brusa [96].

PERIPRAVA (Licostomo)

Deși cetatea Licostomo este menționată prima oară în secolul al IX-lea [97] nu cunoaștem o altă știre referitoare la ea pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Această afirmație are în vedere recenta localizare a vechiului Licostomo la Periprava — Vîlcov, ceea ce implică firește o istorie deosebită de cea a Chiliei cu care a fost vreme îndelungată confundat.

1296. *Portulanul italian.* Menționează de două ori numele brațului Licostomo a cărui gură se află la 25 mile de Sulina [98].

SULINA

Pomenit încă din secolul al X-lea de Constantin Porphirogenetul[99] brațul Sulina (Σελινά) apare marcat și în hărțile nautice mai tîrzii. Existența unei așezări purtînd același nume trebuie însă presupusă.

---

[91] N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 34.

[92] N. Bănescu, *Chilia und das bitynische* Χηλή, p. 71; într-o notă ulterioară N. Bănescu insistă asupra pasajului din Pachymeres (vezi nota 49).

[93] Petre Diaconu, *Les Coumans*, p. 112; vezi și nota 541. De altfel înainte sa C. C. Giurescu adoptă identificarea lui N. Iorga (*Tîrguri sau orașe*, p. 207).

[94] P. Racine, *Les génois dans la Mer Noire. Le marché de la soie en 1288*, RESEE, 8, 1970, 3, p. 406—408, 416.

[95] O. Iliescu, *Contribuții numismatice*, p. 206, nota 19.

[96] Halil Inalcik, *Brusa and the commerce of the Levant*, JESHO, 3, 1960, 2, Haga, p. 139 și urm., apud M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Date asupra cetății și orașului Chilia sub stăpînirea otomană (sec. XV—XVII)*, „Peuce", 6, 1977, Tulcea, p. 252; idem, *Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în sec. XV—XVII*, „Peuce", 6, p. 261.

[97] Pentru întreaga discuție privind vechimea cetății Licostomo vezi O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, p. 435—462. Vezi și opinia cercetătoarei bulgare V. Tapkova-Zaimova, *Quelques observations sur la domination byzantine aux bouches du Danube—le sort de Lykostomion et de quelques autres villes côtières*, „Studia Balcanica", 1, 1970, Sofia, p. 79—86.

[98] B. R. Motzo, *op. cit.*, p. 131; E. Todorova, *op. cit.*, p. 128; vezi și p. 133.

[99] Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. G. Moravcsik, 1949, Budapesta, 9, 78—101; *FHDR*, II, p. 661; P. S. Năsturel, *Note sur la géographie historique de la Dobroudja chez Constantin Porphirogénète*, Polychronion, Heidelberg, 1966, p. 383 — 385.

www.dacoromanica.ro

1296. *Portulanul italian.* Menţionează braţul Sulina (Salina) care se află la distanţă de 12 mile de Aspera şi la 25 mile de Licostomo [100].

ASPERA

Această aşezare plasată la gura braţului cu acelaşi nume este cunoscută numai prin intermediul portulanelor şi a vechilor hărţi nautice, astăzi fiind dispărută [101]. Prima menţiune de care avem ştiinţă datează din secolul al XIII-lea.

1296. *Portulanul italian.* Menţionează Aspera ca gură a fluviului Vicinei. Se subliniază importanţa cunoaşterii sale pentru navigatorii interesaţi să ajungă în portul Vicinei [102]:

SF. GHEORGHE

1296. *Portulanul italian.* Cuprinde cea mai veche menţiune a numelui Sf. Gheorghe (San Giorgi) care este o gură a fluviului Vicinei. De la San Giorgi la Aspera sînt 25 de mile [103].

SECOLUL AL XIV-LEA

În noile împrejurări politico-economice cu obîrşia în chiar unele evenimente din veacul precedent aşezările de pe Dunărea dobrogeană îşi pierd treptat rostul lor ca fortăreţe de hotar integrate într-un sistem defensiv mai mult sau mai puţin unitar, impunîndu-se în special ca centre economice importante. Firesc, pînă la decăderea sau chiar dispariţia unora dintre ele, fenomene care se vor produce în unele cazuri nu peste multă vreme, oraşele-porturi nu-şi vor depăşi condiţia de cetăţi medievale; dar acest lucru va avea valoare în special pe plan local. Decăderea Imperiului bizantin, deschiderea Strîmtorilor, pătrunderea italienilor în Marea Neagră, apariţia unor state noi la Dunărea de Jos, constituie fiecare în parte şi toate la un loc, cauze ce vor determina contacte tot mai largi deschise în direcţii diferite. Ca urmare, informaţia scrisă va fi în creştere în veacul al XIV-lea. Unele oraşe apar acum în documente

[100] B. R. Motzo, *op. cit.*, p. 131; E. Todorova, *op. cit.*, p. 128; vezi şi p. 133.

[101] Numele Asperei apare în hărţi pînă tîrziu, în secolul al XVIII-lea. Astfel pe harta lui Ignatius Albrecht în dreptul unei aşezări marcate printr-un punct este notat „spera" (vezi un fragment din harta respectivă publicat de R. S. Ciobanu, în BMI, 1, 1971, p. 29. N. Grămadă identifică Aspera cu Cernetul, braţ azi împotmolit *(La Scizia Minore,* p. 243); P. Koledarov localizează aşezarea Aspera la Dunavăţul de Jos. Vezi P. Koledarov, *West Black Sea Coast in the Late Middle Ages (XIVth—XVIth centuries). Listed on Nautical Charts,* „Etudes Historiques", 5, 1970, Sofia, p. 262. În realitate, după cum se poate vedea în hărţile Vesconte şi Sanudo, braţul Aspera era o ramificaţie a Sulinei. Canalul Caraorman ca şi lacurile Roşuleţ, Roşu, Puiu, Lumina şi Vătaful sînt, probabil, resturi ale acestui braţ azi colmatat.

[102] B. R. Motzo, *op. cit.*, p. 130—131; E. Todorova, *op. cit.*, p. 127—128, vezi şi p. 133.

[103] B. R. Motzo, *op. cit.*, p. 130; E. Todorova, *op. cit.*, p. 127; vezi şi p. 133. Vezi şi manuscrisul publicat de Krinijie N. Ciggaar *(L'émigration anglaise à Byzance après 1066,* REB, 1974, 32, p. 322) unde este menţionat numele de Sf. Gheorghe. Autoarea crede că este vorba de zona Bosforului (p. 336; vezi şi nota 53).

www.dacoromanica.ro

pentru prima oară, deşi, evident, existenţa lor urbană era după cum ştim datorită arheologiei, seculară; pentru cele deja cunoscute menţiunile se înmulţesc şi se diversifică.

SILISTRA

1318—1323. *Lista* posesiunilor Patriarhiei constantinopolitane menţionează Dristra [104] în dependenţă de mitropolia de Varna. Lista a fost datată între 1318—1323, ea aflîndu-se în dosarul cuprinzînd actele anilor respectivi. Unii cercetători pun la îndoială valabilitatea acestei datări propunînd alta, mai tîrzie, după cucerirea otomană [105].

1328(?)—1359. *Catalog al mitropoliilor greceşti.* Menţionează Dristra cu rangul 91 (rîndul 117)[106].

1360. *Sinodiconul ţarului Boril.* Aşa numitul sinodicon al lui Boril reprezintă adaptarea slavo-bulgară a unui sinodicon al ortodoxiei bizantin. Sînt cunoscute două versiuni aparţinînd lui S. N. Palauzov şi M. S. Drinov, ambele editate critic de M. G. Poprujenco [107]. Redacţiile păstrate conţin adăugiri succesive pînă în secolul al XIV-lea şi respectiv secolul al XVI-lea. Raportul dintre versiunile greceşti şi cele bulgare ale sinodiconului constituie o problemă viu dezbătută în cercetarea ştiinţifică. S-a admis în general că textul „sinodiconului lui Boril" cuprinde, pe lîngă pasajele traduse din limba greacă, o parte originală referitoare la erezia bogomilă, elaborată de bulgari cu prilejul sinodului de condamnare a bogomilismului de la Tîrnovo (1211)[108]. În lumina ultimelor studii publicate aportul conciliului de la Tîrnovo în elaborarea acestui sinodicon apare substanţial redus [109].

Într-o listă din Sinodicon, care cuprinde numele mitropoliţilor bulgari participanţi la sinodul de la Tîrnovo din 1360, convocat de Ioan Alexandru, este menţionat şi mitropolitul Zaharia de Dristra [110].

---

[104] F. Miklosich şi J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, I, Acta patriarchatus constantinopolitani)*, Viena, 1860, p. 95, nr. 52, 2 (în continuare *Miklosich-Müller)*; Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor, XIV*, 1, nr. 1, p. 1, Bucureşti, 1915 (în continuare *Hurmuzaki-Iorga)*; *DIR, Ţara Românească*, p. 11, nr. 5, Actul este comentat cu diverse prilejuri: N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 34; idem, *Veneţia şi Marea Neagră I. Dobrotici*, AAR, istorie, seria 2, 36 (1913—1914), p. 1044; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 439—440; idem, *Contribuţii numismatice*, p. 206; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 198; Şerban Papacostea, *De Vicina à Kilia. Byzantines et Génois aux Bouches du Danube au XIVe siècle*, *RESEE*, 16, 1978, 1, p. 67.

[105] A. Kuzev, Приноси към историята. I. Силистра и Хърсово, p. 144; idem, *Zwei Notizen*, p. 135, nota 89.

[106] H. Gelzer, *op. cit.*, p. 608, vezi nota 152.

[107] M. G. Poprujenco, Синодик царя Борил, «Български старини», 8, 1928, Sofia.

[108] V. A. Mošin, *Serbskaja redakcija sinodika v nedelju pravoslavija*, Viz. Vrem. 16, 1959, p. 346—356; Jean Gouillard, *Le Synodikon de l'orthodoxie*, (text şi comentariu), „Travaux et memoires", 1967, 2, Paris, p. 1—316; D. Anghelov, *Nouvelles données sur le bogomilisme dans le „Synodikon de l'orthodoxie"*, „Bizantionobulgarica", 3, 1969, p. 9—21.

[109] Jean Gouillard, *Une source grecque du sinodik de Boril.* La *lettre inedite du patriarche Cosmas*, „Travaux et memoires", 4, 1970, Paris, p. 361—374.

[110] M. G. Poprujenco, *op. cit.*, p. 92; paragraful 155, fol. 38 v; vezi şi textul publicat de I. Duicev, Из старата българска книжнина, II, 1921, Sofia, p. 226. Printre ierarhii şi suveranii bulgari pomeniţi în sinodikonul lui Boril ca luptători pentru ortodoxie sînt pomeniţi alţi şase mitropoliţi ai Dristrei (Chiril, Averchie, Teodul, Iosif, Dionisie, Calinic) care au păstori în secolul al XIII-lea şi prima parte a secolului al XIV-lea. Vezi I. Duicev, *op. cit.*, p. 165; *Hurmuzaki-Kaluzniacki*, I, 2, p. 808.

www.dacoromanica.ro

1370, iulie, 24. *Mandat patriarhal* privind posesiunile greceşti aflate în administraţia mitropolitului de Varna. Silistra apare între Caliacra şi Cavarna sub forma Tristrea (Τρίστρεα)[111].

1376, septembrie — 1377, august. *Cronica de la Mesembria.* (Cod. Vatic. Palat. gr. 369)[112]. Cuprinde evenimente dintre anii 1365—1448. Sub anul 6885, ind. 15 (1376/1377) se notează că „a fost ucis despotul kir Mihail la Tristria" (Τρίστρια). Peter Schreiner şi Vasil Ghiuzelev sînt de părere că este vorba de o localitate aflată pe malul mării — anticul Tirisis, în timp ce Petre Diaconu se pronunţă în favoarea identităţii Tristria-Dristra[113].

1388/1389. Orudj bin Adil. *Tevarih-i al-i Osmān.* Menţionează căderea Silistrei care este cucerită de turci[114].

Mehmed Neşri, *Gihānnumā. Tarih-i al-i Osmān.* Descriind ţara lui Sişman cronicarul enumeră Silistra printre cetăţile de vază. De asemenea în relatarea tratativelor dintre Sişman şi Murad I Silistra este din nou amintită ca cea mai importantă cetate a ţarului bulgar. Acesta o oferă sultanului, apoi se răzgîndeşte[115]. Idrīs Bitlīsī, *Hest Bihist.* Menţionează Silistra în aceleaşi împrejurări ca şi Neşri, adăugînd că Sişman a întărit cetatea Silistrei[116] nevrînd s-o predea.

1390, ianuarie 20. *Titulatura* domnului Ţării Româneşti Mircea cel Bătrîn îl înfăţişează pe acesta şi ca domn al Dristrei (terrarum Dobrodici Despotus, et Tristri dominus)[117-118].

1391, iulie, 6. *Titulatura* domnului Mircea cel Bătrîn menţionează din nou Dristra în formula „Trestri Dominus ac Terrarum Dobrodicii Despotus".

---

[111] *Miklosich — Müller*, I, p. 528, nr. 172; Jean Darrouzès, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinopole, I, Les actes des Patriarches, fasc. 5, Les regestes de 1310 a 1376*, Paris, 1977, p. 496, nr. 2 586.

[112] Peter Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, Viena, I, 1975, p. 214 *(Chronicon Mesembriae)*; V. Ghiuzelev, *Chronicon Mesembriae* Бележки върху историята на българското черноморе в периода *1366—1448 г.)*, GSU, 66, fasc. 3, istorie, 1972/1973, Sofia, 1975, p. 149.

[113] P. Schreiner, *Studien zu den* ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Miscellanea byzantina Monacensia, caietul 6, 1967, München, p. 155, şi nota 3; V. Ghiuzelev, *op. cit.*, p. 157—158; Petre Diaconu, *O formaţiune statală la Dunărea de Jos la sfîrşitul secolului al XIV-lea necunoscută pînă acum (Contribuţii arheologice şi numismatice)*, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 193, nota 42.

[114] *Cronici turceşti privind ţările române, Extrase I, sec. XV — mijlocul sec. XVII*, volum întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmed, Bucureşti, 1966, p. 48 (în continuare *Cronici turceşti)*. Am introdus aceste surse tîrzii din secolul al XV-lea pentru interesul deosebit al informaţiei lor.

[115] H. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum ex scriptae libri XVIII*, Frankfurt, 1591, col. 268, 273—274; idem, *Neuer Musulmanischer Histori*, Frankfurt, 1595, p. 161, 164—165; *Cronici turceşti*, p. 110—111; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1941, p. 210; A. Kuzev, *op. cit.*, p. 144; idem, *Zwei Notizen*, p. 129,

[116] *Cronici turceşti*, p. 154; A. Kuzev, *op. cit.*, p. 144.

[117-118] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 322, nr. 262, *Documenta Romaniae Historica, D. Relaţii între ţările române*, I, 1222 —1456, Bucureşti, 1977, p. 122, nr. 75 (în continuare, *DRH*, D, I, p. 125, nr. 78.

www.dacoromanica.ro

1387—1392 *„Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate"*. Cunoscută sub acest nume care conţinea o inadvertenţă istorică lista, interpolată în cîteva cronici ruseşti [119], a fost considerată „un izvor tîrziu şi confuz" nefiind luată în seamă ca sursă demnă de încredere [120] M. N. Tihomirov reabilitează documentul pe baza studiului comparat al mai multor letopiseţe ruseşti şi-l datează între 1387—1392[121]. Întocmită probabil pe baza unor liste regionale la curtea mitropolitului Kiprian al Kievului lista menţionează oraşul Drestvin, identificat cu Dristra [122].

1393. Aşikpaşazade, *Tevarih-i al-i Osmān*. Sultanul Baiazid a cucerit Nicopole şi Silistra. Din text reiese că aceasta s-a întîmplat după 1390/1391[123].

Mehmed Neşri, *Gihānnumā. Tarih-i al-i Osmān*. În anul 798 (1395/1396) al Hegirei, Baiazid han a cucerit Nicopole şi Silistra [124]. Data cronicarului este mai tîrzie decît cea reală. Silistra a căzut după luarea cetăţii Tîrnovo, în 1393[125].

1395/1396. *Codex Latinus Parisinus* (7239). Manuscrisul pe pergament ce ne interesează ca izvor este primul din cele şase lucrări ce alcătuiesc codicele şi reprezintă un tratat de artă militară medievală. El cuprinde imagini colorate şi texte explicative. Se păstrează la Biblioteca Naţională din Paris. Cunoscută încă din secolul al XIX-lea harta, datată la 1453, a fost publicată prima oară în România de V. A. Urechia [126]. Veselin Beşevliev [127] modifică datarea arătînd că harta a fost întocmită la 1396. În secţiunea VI, folia 113 v — 114 r se află harta Europei de sud-est din perioada anilor 1395—1396, hartă care reprezintă cea mai veche atestare cartografică a ţărilor române. Pe Dunăre în dreptul cetăţii rectangulare înzestrată cu patru turnuri mari este notat numele deformat al Silistrei (Tistrarj)[128].

---

[119] Vezi textul listei în *PSRL*, VII, 1856, p. 240; textul în românește la M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 22 23; de asemenea la Al. Andronic, *Orașele moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, „Romanoslavica", 11, 1965, anexa de la p. 216.

[120] N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 38, nota 7; idem, *Istoria Românilor*, II, Bucureşti, 1936, p. 243.

[121] M. N. Tihomirov, Список русских городов дальних и ближних, «Исторические записки» 40, 1952, p. 215—218; vezi şi E. P. Naumov, К истории летописного „Списка русских городов дальних и ближних" în Б. Летописи и хроники, Moscova, 1974, p. 154—155, unde lista este datată între 1394—1396 (apud A. Kuzev, *Zur Lokalisierung*, p. 116).

[122] *PSRL*, VII, 1856, p. 240; I. A. Kulakovski, *op. cit.*, p. 335; M. D. Matei, *op. cit.*, p. 23; Al. Andronic, *op. cit.*, p. 216; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 208.

[123] *Cronici turceşti*, p. 83.

[124] *Cronici turceşti*, p. 114.

[125] Vezi nota 112; de asemenea *DID*, III, p. 364; Anca Gheaţă, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, 1, 1974, Bucureşti, p. 43—87.

[126] V. A. Urechia, *Cartografia română*, AAR, seria 2, 2, 1880, Bucureşti, p. 421 şi harta cu reproducere parţială; vezi harta nr. 33 cu aceeaşi datare la M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, II, Bucureşti, 1938 (fragmentul cuprinde cetăţile de la sud de Dunăre); I. Dumitriu-Snagov, *Codex Latinus Parisinus — 7239*, „Revista Arhivelor", anul 52, 1975, vol. 37, 2, p. 201—210; idem, *Ţările române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus, 7239*, Bucureşti, 1979.

[127] V. Beşevliev, *Eine Militärkarte der Balkanhalbinsel aus den letzten Jahren des 14. Jahrhunderts*, „Linquistique balkanique", 7, 1963, 2, Sofia, p. 45—48.

[128] V. Beşevliev citeşte Tistrati (*op. cit.*, p. 42).

www.dacoromanica.ro

VICINA

1302, Pachymeres. *Istorii compuse.* Un grup de alani aliați ai hanului Nohai doresc, curînd după moartea acestuia (1299/1300), să treacă în Imperiul bizantin și să intre în slujba romeilor. Pentru intermediere ei se adresează ierarhului Vicinei [129].

1303. Pachymeres. Aceeași lucrare ne informează despre conflictul dintre împăratul Andronic al II-lea Paleologul și patriarhul Ioan al XII-lea Cosmas. Printre susținătorii înaltului prelat se află și Luca al Vicinei [130].

1304—1305. Într-o *scrisoare* către împăratul Andronic al II-lea Paleologul patriarhul Athanasios semnalează acestuia unele probleme legate de situația bisericii. Printre alte exemple el citează pe mitropolitul de Vicina care a arendat veniturile diocezei sale pentru suma de 800 de hyperperi pe an [131].

1305/1306. *Act sinodal.* Mitropolitul de Vicina face parte din sinodul patriarhului Athanasios care-l excomunică pe Ioan Drimys pentru vina de a fi conspirat împotriva împăratului [132].

1309 (?). *Harta* lui Giovanni da Carignano. Se păstrează în Arhivele de stat din Florența. În general este citată ca izvor cartografic pentru alte porturi dunărene sau marine. Harta păstrează totuși parțial numele orașului Vicina. În amonte de deltă, în dreptul unui semicerc hașurat, se pot citi primele trei litere ale numelui Vicina (Vic...)[133].

1317, septembrie — 1318, august. *Act sinodal.* Alături de mitropolitul de Alania, de Zikhia-și-Matracha, mitropolitul de Vicina este însărcinat a efectua o anchetă în Crimeea pentru aplanarea conflictului ivit între mitropoliții de Gothia și Sugdaia [134].

1318. *Harta nautică* a genovezului Pietro Vesconte (Visconti). Pe cele două exemplare din 1318 păstrate la Viena și Veneția, Vicina este marcată pe malul stîng, în amonte de deltă [135].

1320. *Harta* ce însoțește manuscrisul lui Marino Sanudo „Liber secretorum fidelium crucis" pare a fi o copie îmbogățită după Vesconte. Vicina este marcată la nord de Dunăre lîngă o insulă mare care poate fi una din cele două bălți. Porțiunea de fluviu dintre deltă și insulă este numită „flumen de vicina vel de danubio"[136].

[129] Pachymeres, *De Michaele*, II, IV, 16, p. 307; *FHDR*, III, p. 451.

[130] Pachymeres, II, V, 3, p. 377; *FHDR*, III, p. 453.

[131] R. Guilland, *La correspondance inédite d'Athanase patriarche de Constantinopol* (1289—1293; 1304—1310), în „Melanges Ch. Diehl", I, 1930, Paris, p. 131—132; V. Laurent, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, I, fasc. 4, (1208—1309), 1971, Paris, p. 401—403; nr. 1613; P. S. Năsturel, *Les fastes episcopaux*, p. 36; vezi și nota 3.

[132] V. Laurent, *op. cit.*, p. 429—431, nr. 1636; P. S. Năsturel, *op. cit.*, p. 37.

[133] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 72 și nota 5; II, pl. 26.

[134] *Miklosich-Müller*, I, p. 76, nr. 41; Vezi și G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 57; V. Laurent, *Un évechê-fantôme*, p. 99—100; J. Darrouzès, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinopole* (1310—1376), p. 59—60, nr. 2082.

[135] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 439—440; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 62 și pl. III, IV; M. Popescu—Spineni, *op. cit.*, I, p. 74. Vezi și exemplarul de la Vatican (1320—1321) în Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и секретния архив на Ватикана (IX—XVII век) Sofia, 1978, nr. 21, pl. 54.

[136] A. E. Nordenskiöld, *Peripuls. An Essay of the Early History of Charts and Sailing — Directions*, Stokholm, 1897, reprinted, Burt Franklin, New York, 1962, p. 33, fig. 13; vezi și N. Grămadă, *op. cit.*, p. 441; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 62—63; M. Popescu—Spineni, *op. cit.*, I, p. 74, R. S. Ciobanu, *Cetatea Enisala*, BMI, 1, 1971, p. 28, fig. 5.

www.dacoromanica.ro

1325. Un *act notarial* genovez menţionează numele unei femei, Cathalina de Vicina [137].

1327. *Harta* lui Perrino Vesconte păstrată în Biblioteca Lorenziană din Florenţa, foarte asemănătoare cu cele realizate de Sanudo, avînd la origine portulanele Vesconte, marchează Vicina pe malul dobrogean. Fluviul, în amonte de deltă, este însemnat ca „flumen de vicina vel danubium vel danoia"[138].

1320—1330 (?). *Codicele Nero* din British Museum (Anonimul minorit) este un manuscris pe pergament ce conţine o serie de documente importante pentru istoria ordinului franciscan în Orient [139]. Capitolul *„De locis Fratrum Minorum et Predicatorum in Tartaria"* cuprinde şi o listă, datată circa 1320—1330, a celor 18 mănăstiri minorite din Vicariatul Tartariei Aquilonare. Cea dintîi de pe listă se află la Vicina (in vicina iuxta danubin)[140].

1330—1331. Ibn Battūta, *Tuhfat al-Nuzzar fi gharaib al-amsar wa 'adjā'ib al-asfar.* În drumul său de la Sarai la Constantinopol călătorul şi geograful arab Ibn Battūta a poposit trei zile în oraşul Fenikah [141] identificat de unii autori cu Vicina [142]. C. C. Giurescu este însă de altă părere propunînd identificarea cu cetatea de la Enisala [143]. Datele izvorului sînt neclare şi cu totul insuficiente pentru o încercare de localizare [144].

1334. *Lista* mînăstirilor franciscane din custodia Gazariei (vicariatul Aquilonar) menţionează prezenţa unei mănăstiri la Vicina (Vicena)[145].

1339. *Harta* majorchezului Angelino Dulcert (sau Dalorto) păstrată la Biblioteca Naţională din Paris. În spaţiul dintre triunghiul Dravei şi cel al deltei, pe malul drept al Dunării, se află o cetate puternică, dotată cu turnuri şi o turlă de biserică în dreptul căreia stă scris Vecina. În amonte de deltă fluviul este numit „flumen vecine"[146].

---

[137] M. Balard, *Les génois dans l'ouest de la Mer Noire*, p. 27.

[138] A. E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. VII, fig. 1; N. Grămadă, *op. cit.*, p. 441; G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 63.

[139] Pentru informaţii privind codicele vezi P. G. Golubovici, *op. cit.*, p. 63—66.

[140] P. G. Golubovici, *op. cit.*, p. 72; 266—267; C. Andreescu, *op. cit.*, p. 154; vezi şi G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 59, 106; idem, *Vicina II*, p. 14—15; V. Laurent, *Un évechié fantôme*, p. 102; A. Kuzev, *Zur Localisierung*, p. 114.

[141] *Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, volum îngrijit de Maria Holban; textul referitor la călătoria prin Dobrogea la p. 4—8; Fenikah este menţionat la p. 7. Bibliografie şi observaţii critice asupra lui Ibn Battutah, p. 9—12.

[142] C. Brătescu, *Ibn Battutah. Un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV*, în AD, 4, 2, 1923, p. 140—148; J. Bromberg, *Toponymical and Historical Miscellanies*, „Byzantion", 12 1937, p. 179; G. I. Brătianu, *Vicina II*, p. 20; V. Laurent, *Le métropolite de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tartares*, RHSEE, 23, 1946, p. 230—231; P. S. Năsturel, *Aşezarea oraşului Vicina*, p. 300; M. Alexandrescu—Dersca, *L'Expedition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)*, SAO, 2, 1960, Bucureşti, p. 20.

[143] C. C. Giurescu, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, BOR, 1959, p. 685,

[144] Vezi şi P. Lemerle, *op. cit.*, p. 133, nota 3 şi p. 134.

[145] P. G. Golubovici, *op. cit.*, p. 226; C. Andreescu, *op. cit.*, p. 155; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 59.

[146] A. E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. IX; N. Grămadă, *op. cit.*, p. 442—445; G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 63, pl. V; M. Popescu—Spineni, *op. cit.*, I, p. 74—75; II, pl. 27.

www.dacoromanica.ro

1338 (după noiembrie). Numit în funcţia de mitropolit al Vicinei Macarie semnează un *formular de promisiune* în care se angajează să rezideze în scaunul său chiar în condiţiile ocupării acestuia de către păgîni[147].

1335—1340. Francesco Balducci Pegolotti în *La Prattica della Mercatura* menţionează de două ori numele oraşului Vezina, în legătură cu comerţul de grîu [148]. Aşezarea a fost identificată de unii autori cu Vicina dunăreană [149]. Dat fiind contextul în care apare menţiunea precum şi informaţia lui Neşri despre comerţul cu grîu practicat în cetatea Vezina din apropierea Varnei, omologarea Vezina-Vicina nu poate fi considerată ca sigură [150].

1341, mai. *O sentinţă sinodală* referitoare la destinaţia unei mănăstiri din Constantinopol este semnată şi de mitropolitul de Vicina [151].

1341, august. Un *act sinodal* emis la această dată poartă şi semnătura mitropolitului de Vicina [152].

1343, ianuarie, 22. Un *regulament* privind drepturile de vamă al genovezilor peroţi, în care se precizează limitele imperiului tătar în vremea hanului Uzbek, menţionează fluviul Vicinei [153].

1343, aprilie. *Act sinodal.* Mitropolitul de Vicina ia parte la judecata sinodală în care mitropolitul de Pyrgion este absolvit de acuzaţiile aduse şi socotit demn de a ocupa scaunul [154].

1343, post. *Codex Vaticanus Ottoboniensis Graecus 249.* Este o altă variantă a listei lui Andronic al II-lea transcrisă în secolul al XIV-lea,

---

[147] *Miklosich-Müller*, I, p. 184, nr. 84; pentru textul integral vezi documentul nr. 81, p. 182—183; *Hurmuzaki-Iorga, XIV.* 1, p. 1, nr. 2; V. Laurent, P. S. Năsturel, *Facsimile de texte şi documente bizantine din secolele XIV—XV privitoare la istoria bisericii româneşti*, Bucureşti, 1946, pl. I; *DIR. I, Ţara Românească*, p. 11—12, nr. 6,; V. Laurent, *Le métropolite de Vicina Macaire*, p. 225—232; idem, *L'assaut avorté de la Horde d'Or contre l'Empire byzantine (printemps — été 1341)*, REB, 18, 1960, p. 154 şi nota 25 în care V. Laurent se referă la datarea documentului în 1338 1339; P. S. Năsturel, *Les fastes episcopaux*, p. 38—39; R. S. Ciobanu, *Evoluţia, rolul şi însemnătatea mitropoliei de Vicina*, p. 236; R. Theodorescu, *Bizanţ*, p. 199—200; I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 157; Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 68—70; P. Lemerle, *L'emirat d'Aydin*, p. 133—134.

[148] Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica della Mercatura*, ed. Allan Evans, The Medieval Academy of America, Cambridge, Massachussets, 1936, Kraus reprint, New York, 1970, p. 42.

[149] W. Tomaschek, *op. cit.*, p. 302; G. I. Brătianu considera în 1935 că Pegolotti se referă în pasajul respectiv atît la Vicina dunăreană cît şi la oraşul pontic (*Recherches*, p. 74); vezi şi M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 21—22; R. S. Ciobanu, *Aspecte ale civilizaţiei portuare*, p. 317; idem, *Genovezii şi rolul lor în Dobrogea în secolul al XIV-lea*, „Pontica", 2, 1969, p. 407; Şerban Papacostea, *De Vicina a Kilia*, p. 71.

[150] Vezi notele 171—172. I. A. Kulakovski, Еще къ вопросу о Вичинь, Viz. Vrem., 5, 1898, p. 394—395, bazîndu-se pe traducerea abreviată a lui W. Tomaschek (*op. cit.*, p. 303) a socotit că Vezina este oraşul de la gura Kamcikului; G. I. Brătianu îşi modifică total poziţia din 1935 opinînd pentru identificarea ambelor Vezine menţionate de Pegolotti cu oraşul pontic (*Vicina II*, p. 19—20); vezi aceeaşi părere la J. Bromberg, *op. cit.*, „Byzantion", 12, 1937, p. 157; „Byzantion", 13, 1938, p. 64.

[151] *Miklosich-Müller*, I, p. 224, nr. 98; R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, III, Paris, 1969, p. 336; P. S. Năsturel, *Les fastes episcopaux*, p. 39; I. Rămureanu, *Mitropolia Vicinei şi rolul ei*, p. 159—160; R. S. Ciobanu, *Evoluţia, rolul şi însemnătatea mitropoliei de Vicina*, p. 236; J. Darrouzès, *Les regestes* (1310—1376), p. 160—162, nr. 2207.

[152] J. Darrouzès, *op. cit.*, p. 169—170, nr. 2214.

[153] L. T. Belgrano, *Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera*, ASLSP, 13, 1877, p. 304; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 66, 73, 114.

[154] *Miklosich-Müller*, I, p. 237, nr. 106; P. S. Năsturel, *Les fastes episcopaux*, p. 39; *IBR*, p. 143; J. Darrouzès, *op. cit.*, 190—191, nr. 2243.

www.dacoromanica.ro

relevată de V. Laurent [155]. La fol. 839 rv, după Cherson, se află o glosă introdusă de copist care constituie izvorul nostru. Se specifică faptul că patru mitropolii (Galiția, Lituania, Pyrgion și Vicina) au decăzut din scaunul avut și că locul lor este după cel al Chersonului [156]. Nu știm ce rang avea Vicina în manuscrisul ottobonian deoarece V. Laurent nu indică acest lucru. Amintim că în *Notitia* lui Andronic al II-lea are rangul 98 (rîndul 99).

1328 (?)—1359. *Catalog* al mitropoliilor grecești (variantă a listei lui Andronic al II-lea) prezentînd situația din domnia lui Andronic II Paleologul la care se adaugă și modificări din vremea lui Andronic III și chiar mai tîrzii [157]. În manuscrisul original catalogul este atribuit totuși lui Andronic III. De aceea este cunoscut în literatura științifică drept „așa numitul catalog din vremea lui Andronic III"[158]. Vicina apare cu rangul 82 (rîndul 107).

1347, iulie. *Declarație sinodală* semnată de noii mitropoliți numiți de patriarhul Isidor; printre aceștia se numără și Chiril de Vicina [159].

1347, august. *Act sinodal* prin care sînt depuși din funcție mitropoliții ce s-au opus alegerii patriarhului Isidor. Textul a fost semnat și de mitropolitul de Vicina, probabil tot Chiril [160].

1348, septembrie. *Act sinodal.* Mitropolitul de Vicina participă la sinodul în care s-a hotărît transferarea mitropolitului de Patras și exarh al Antiohiei la Monembasia [161].

1350. *Libro del conoscimiento.* Este o descriere a lumii pe baza unui mapamond (probabil harta lui Dulcert), realizată către mijlocul secolului al XIV-lea de un călugăr franciscan spaniol, rămas anonim [162]. Vicina este menționată în cîteva rînduri fie ca un oraș aflat pe o insulă mare, așezat la gurile Dunării, fie ca „una grande ciudad... que confina con la Burgacia ..." și care este „... es cabeça del regnado".

1351, mai, 26. Printre *instrucțiunile* date lui Oberto Gatilusio și Raffo Erminio, trimiși ai Genovei în Orient, unde republica purta război

---

[155] V. Laurent, recenzie la G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, în EO, 39, 1936, t. 35, nr. 181, p. 115 și nota 3; idem, *La domination byzantine* p. 190; *DIR, Țara Românească*, p. 12, nr. 7; R. Theodorescu, *Bizanț*, p. 200.

[156] V. Laurent susține că este vorba de o variantă a listei Andronic III care se termină cu Chersonul (EO, 39, 1936, t. 35, nr. 181, p. 115, nota 3). Credem că este vorba de o inadvertență, întrucît această situație corespunde întocmai listei lui Andronic II și nu celei atribuite lui Andronic III.

[157] Lista este publicată prima oară de H. Gelzer. El atrage atenția asupra datării nesigure dar subliniază că lista nu poate fi posterioară anului 1359. H. Gelzer, *op. cit.*, p. 606 613; pentru Vicina vezi p. 608.

[158] G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 57; V. Laurent, *La domination byzantine*, p. 189—190.

[159] Jean Mayendorff, *Le tome synodal de 1347*, ZRVI, 8, 1963, 1, p. 225—226; P. S. Năsturel, *Les fastes episcopaux*, p. 40; I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 160; J. Darrouzès, *op. cit*, p. 226—227, nr. 2280.

[160] *Miklosich-Müller*, I, p. 290—291; J. Darrouzès, *op. cit.*, p. 233—236, nr. 2289.

[161] *Miklosich-Müller*, I, p. 274, nr. 124; P. S. Năsturel, *op. cit.*, p. 40; I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 160; R. S. Ciobanu, *op. cit.*, p. 237; J. Darrouzés, *op. cit.*, p. 242—243, nr. 2297.

[162] Manuscrisul a fost publicat prima dată în 1877 de Marcos Jimenez de la Espada. Vezi C. Marinescu, *Le Danube et le litoral occidental et septentrional de la Mer Noir dans le „Libro del Conoscimiento"*, RHSEE, 3, 1926, 1—3, p. 1—8; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 63—67; idem, *Vicina II*, p. 22—24.

www.dacoromanica.ro

cu Veneţia, figurează şi aceea de a cere o contribuţie de război unor oraşe. Alături de Cembalo şi Maurocastro apare Vecina [163].

1359, mai, 26. Printr-o *hotărîre sinodală* mitropolitul de Vicina, Iachint, este transferat în fruntea mitropoliei a toată Ungrovlahia, mitropolie ce va fi supusă Patriarhiei de Constantinopol [164].

1359, mai. *Scrisoarea* patriarhului Calist adresată voievodului Ungrovlahiei, Nicolae Alexandru, prin care acesta este anunţat de hotărîrea sinodului constantinopolitan, menţionează de asemenea numele Vicinei [165].

1360, august, 11 — octombrie, 30. *Actele notariale* redactate de Antonio di Ponzo la Chilia, în această perioadă, menţionează de cîteva ori Vicina [166].

1361. *Acte notariale* redactate la Chilia de Antonio di Ponzo [167].

februarie, 28. Un act notarial privind o tranzacţie în comerţul cu miere menţionează Vicina ca unul din oraşele în care se poate exercita jurisdicţia genoveză [168].

aprilie, 10. Bernabo di Carpena, consul genovez la Chilia, numeşte ca procurator personal pe Bartolomeo de Marcho, consul genovez la Vicina [169].

aprilie, 27. Două acte redactate în aceeaşi zi menţionează numele unui grec, Michali di Vicina [170].

mai, 2. Un act privind comerţul cu ceară menţionează Vicina în aceeaşi formulă ca şi în actul din 28 februarie [171].

1361 (?). Un *act notarial* genovez citează numele notarului Bartolomeo de Ursetis di Voltaggio care funcţiona la Vicina [172].

1367. *Harta nautică* a fraţilor Pizigani. Se păstrează la biblioteca din Parma. Cetatea Vicinei este plasată pe malul drept al Dunării în amonte de deltă. Numele oraşului reapare pe aceeaşi hartă într-o legendă ce însoţeşte figura unui han („... imperium suum est valde magnum et incipit in provincia de burgaria et in civitate de vecina...")[173].

[163] L. T. Belgrano, *Cinque documenti genovesi-orientali*, ASLSP, 17, 1885, p. 250, nr. 5; textul este reeditat de G. Bertolotto, *Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll'Impero bizantino*, ASLSP, 28, 1897, p. 558 unde numele Vicinei este transcris greşit în forma Urcina; G. I. Brătianu, care foloseşte această ediţie, corectează citirea propunînd Uecina; (*Recherches*, p. 75); vezi şi N. Iorga, recenzie la G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Alba*, RHSEE, 12, 1935, p. 163; Serban Papacostea, *De Vicina a Kilia*, p. 71; M. Balard, *La Romanie génoise*, p. 144.

[164] *Miklosich-Müller*, I, p. 383—385, nr. 171, 1; *Hurmuzaki-Iorga*, XIV, 1, p. 3, nr. 3; V. Laurent şi P. S. Năsturel, *Facsimile de texte şi documente bizantine*, pl. III; *DIR, Ţara Românească*, p. 13—14, nr. 9; J. Darrouzès, *op. cit.*, p. 338—340, nr. 2411; P. *S.* Năsturel, *Autour de la partition de la métropole de Hongrovalachie* (1370), BBR, 6(10), serie nouă, 1977—1978, p. 295.

[165] *Miklosich-Müller*, I, p. 386—388, nr. 171, 2; *Hurmuzaki-Iorga*, XIV, 1, p. 4, nr. 4; *DIR, Ţara Românească*, p. 15, nr. 10; V. Laurent şi P. S. Năsturel, *op. cit.*, pl. III, J. Darrouzes, *op. cit.*, p. 340—341, nr. 2412.

[166] M. Balard, *Notes sur les ports du Bas-Danube*, p. 1—12.

[167] Vezi nota 200.

[168] Geo Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzo (1360 1361)*, Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 12, Genova, 1971, p. 25, nr. 16.

[169] *Ibidem*, p. 66, nr. 40.

[170] *Ibidem*, p. 84—85, nr. 50, 51.

[171] *Ibidem*, p. 94, nr. 56.

[172] M. Balard, *Les génois dans l'ouest de la Mer Noire*, p. 26; idem, *La Romanie génoise*, p. 144.

[173] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 442—447; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 63—65; M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 76—77.

www.dacoromanica.ro

1370, octombrie. Într-un *act sinodal* prin care Antim (Daniel Critopoulus) este numit mitropolit al unei părți a Ungrovlahiei este amintit mitropolitul de Vicina, Iachint, strămutat cu cîțiva ani în urmă pentru a păstori în Țara Românească [174].

1371. Un *document* latin emis de cancelaria episcopului Cracoviei ne informează că la ceremonia consacrării noului episcop catolic de Siret, Andrei, asistă și „dominus Ludovic de Vicina" din ordinul Minoriților[175].

1375. *Atlasul catalan* întocmit de Abraham Cresques după modelul Dulcert păstrează numele orașului Vicina fragmentar (... icina). Legenda este plasată lîngă o cetate aflată la desfacerea brațelor Dunării [176].

1378. Un *act* genovez citează pe Oberto de Vicina care se angajează pe galera lui Meliaduce Cattaneo [177].

1384. *Harta* Pinelli — Walckenaer menționează Vicina sub forma Vizina [178].

1385. *Harta* lui Gugliemo Soleri (păstrată la Biblioteca Națională din Paris). Vicina este marcată printr-o cetate în amonte de deltă, pe malul dobrogean, în dreptul căreia stă scris Vecina [179].

1386. *Conturile* massariei din Caffa menționează pe Giovanni și Assalone de Vicina recrutați ca mercenari [180].

1387, noiembrie. În *conturile* comunei genoveze este marcată plata făcută lui Manoli de Vicina pentru o muncă efectuată în port [181].

1387—1388. Mehmed Neșri, *Gihānnumā*, *Tarih-i al-i Osmān*. Cronicarul turc relatează că, în campania sa la Dunărea de Jos, Ali Paşa a cucerit cetatea Ventzina (sau Venutzena)[182], care este enumerată alături de Silistra printre cele mai însemnate cetăți din țara lui Sișman. Luînd în considerație datele geografice oferite de izvor în legătură cu operațiile armatei turcești, Vezina menționată de Neșri nu poate fi Vicina dunăreană ci așezarea cu nume asemănător situată la sud de Varna [183].

---

[174] *Miklosich-Müller*, I, p. 535—536; nr. 281. Actul este datat în luna octombrie; în volumul *Miklosich-Müller* apare în mod greșit luna noiembrie; *Hurmuzaki-Iorga*, XIV, 1, p. 8—9, nr. 7; *DIR, Țara Românească*, p. 22, nr. 15. Vezi și R. S. Ciobanu, *op. cit.*, p. 233 unde Iachint apare cu numele de Critopoulos în ciuda faptului că în realitate nu-i cunoaștem numele de familie. Vezi lămuriri în acest sens la C. Marinescu, *Înființarea Mitropoliilor în Țara Românească și Moldova*, AAR, istorie, seria 3, t. 2, 1923, p. 250, nota 1; *I B R.*, p. 153; J. Darrouzès, *op. cit.*, p. 501—502, nr. 2593; P. S. Năsturel, *op. cit*, p. 293—326.

[175] *Hurmuzaki*, I, 2, p. 171, nr. 131; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 60; J. Bromberg *op. cit.*, „Byzantion", 12, 1937, pl. 161.

[176] A. E. Nordenskiöld, op. cit., pl. XII; N. Grămadă, *op. cit.*, p. 450; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 63—64.

[177] M. Balard, *Les génois*, p. 27.

[178] A. E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. XVI.

[179] *Ibidem*, pl. XVIII, 1; M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 75, 76, nota 1; II, pl. 28; G. I. Brătianu, *Recherches*, pl. VI.

[180] M. Balard, *Les génois*, p. 27.

[181] Ibidem.

[182] H. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum*, col. 268—272; idem, *Neuer Musulmanischer Histori*, p. 161—163; *Gihannuma. Die altosmanische Chronik des Mevlana Mehemmed Neschri*, ed. Fr. Taeschner, I, 1951, Leipzig, p. 66—70.

[183] Vezi pentru problema acestei așezări; I. A. Kulakovski, Где находилась вичинская епархия, p. 322; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 83—84 unde Venzina este identificată cu așezarea portuară Viza sau Laviza după cum propusese Kulakovski; J. Bromberg, *op. cit.*, „Byzantion", 12, 1937, p. 173 și urm.; Anca Gheață, *Condițiile instaurării dominației otomane*, p. 61, nota 124; A. Kuzev *(Zwei Notizen*, p. 128) plasează Venzina la Vençan; Petre Diaconu, *Păcuiul lui Soare-Vicina*, p. 427, nota 61; P. Koledarov, *West Black Sea Coast Ports*, p. 255; V. Besevliev, За името Дичина или Вичина на река Тича, IIBE, 1962, 8, p. 175—179.

www.dacoromanica.ro

1390. *Conturile* coloniei din Pera citează numele lui Antonio de Vicina [184].

1387—1392. *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate* înregistrează oraşul Dicin [185]. Nu există o unitate de vederi în privinţa identificării acestuia [186]. Despre localizarea Dicin-ului la Dinogetia, cum propunea I. A. Kulakovski în secolul trecut [187], ştim azi că nu mai poate fi vorba deoarece acest centru îşi încetează vieţuirea cîndva la începutul veacului al XIII-lea [188]. Cît priveşte Măcinul [189], acesta nu se numără încă printre oraşele importante. Singura confuzie posibilă ar fi cea cu oraşul de pe Kamcik (Ditzina = Venzina). Dar cum în listă se specifică „iar pe Dunăre (А по Дунаю) nu poate fi vorba de oraşul din Bulgaria [190].

1395—1396. *Codex Latinus Parisinus*. Pe malul drept al Dunării, în apropierea Silistrei, imaginea unei cetăţi puternice este însoţită de o scurtă legendă [191]. Aceasta a fost citită de V. Beşevliev *onaluexin* sau *analuexin* iar fortăreaţa identificată cu cea de la capul Şabla [192]. I. Dumitriu-Snagov, citind *Maluexin*, se întreabă dacă n-ar putea fi vorba de Hîrşova [193], în timp ce Octavian Iliescu, care citeşte *Malvexin*, propune altă identificare şi anume cu oraşul Vicina [194].

Sfîrşitul secolului al XIV-lea. *Itinerarul grec*. Este un portulan ci cuprinde descrierea ţărmurilor atlantice, mediteraneene precum şi a ţărmului pontic. A fost descoperit şi tipărit la Veneţia de Dimitrios Tagias în secolul al XVI-lea. Menţionează gura rîului Vicinei [195].

ISACCEA

Documentele arheologice arată că în zona Isaccei a evoluat între secolele X—XV o aşezare portuară importantă identificată pînă de curînd, de majoritatea specialiştilor, cu oraşul Vicina. În lumina aruncată asupra acestei probleme de portulanul publicat de B. Motzo localizarea Vicinei la Isaccea trebuie definitiv respinsă.

---

[184] M. Balard, Les génois, p. 27.

[185] Vezi notele 119—121.

[186] Vezi M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, p. 23, nota 41.

[187] I. A. Kulakovski, *op. cit.*, p. 335.

[188] *Dinogetia. Aşezarea feudală de la Bisericuţa-Garvăn*, I, Bucureşti, 1967, p. 29; Petre Diaconu, *Despre datarea nivelului „locuinţelor incendiate" de la Dinogetia-Garvăn (jud. Tulcea)* SCIVA, 26, 1975, 3, p. 392—393; idem, *Les Coumans*, p. 128—129.

[189] M. N. Tihomirov, *op. cit.*, p. 227.

[190] Printre autorii care omologhează Dicin cu Vicina sînt: G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 86; J. Bromberg, *op. cit.*, „Byzantion", 12, 1937, p. 178; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe*, p. 70, 208; Petre Diaconu, *Păcuiul lui Soare-Vicina*, p. 440.

[191] Vezi notele 126—127.

[192] V. Beşevliev, *Eine Militärkarte der Balkanhalbinsel*, p. 42; este interesant de remarcat că pe harta ce însoţeşte lucrarea (fig. 2), în dreptul capului Sabla, autorul a notat totuşi *Maluxin*.

[193] I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 207.

[194] O. Iliescu, *Cu privire la o hartă parţială a sud-estului Europei datînd din preajma bătăliei de la Nicopole*, SMIM 9, 1978, p. 196.

[195] A fost reeditat de Armand Delatte, *Les portulans grecs*, Liège-Paris, 1947; informaţiile privind ţărmul Mării Negre au fost valorificate de P. S. Năsturel (*Aşezarea oraşului Vicina*, p. 296—297) unde reproduce şi traduce fragmentul respectiv. Vezi şi *Călători străini despre ţările române*, p. 14—16.

www.dacoromanica.ro

După cunoştinţele noastre actuale Isaccea apare prima oară menţionată într-o lucrare orientală, la cumpăna dintre veacul al XIII-lea şi al XIV-lea.

1300. Rukn ad-dīn Baybars, *Cronică*. După moartea lui Nohai unul din fiii hanului Toktai, Tukul Buga, „s-a aşezat la Isaccea pe fluviul Tuna (Dunărea) şi pînă în apropiere de Poarta de Fier unde erau posesiunile lui Nohai"[196]. Cronicarul egiptean an-Nuwayri (1279—1332) preia şi transmite informaţia în lucrarea sa, Baybars (1247—1325) rămînînd necunoscut unor specialişti [197]. Cel care a identificat prima oară aşezarea menţionată de Baybars şi an-Nuwayri cu Isaccea dunăreană a fost F. K. Bruun [198]. J. Bromberg, P. Nikov, G. I. Brătianu, Petre Diaconu, C. C. Giurescu, au acceptat propunerea [199]. Identificarea este susţinută recent şi de V. Ciocîltan [200]. Aurel Decei nu face însă nici un comentariu în legătură cu prezenţa Isaccei la an-Nuwairi atunci cînd invocă lucrarea acestuia pentru problema vlahilor [201].

1321. Abu'l Fida, *Geografia*. Geograful arab menţionează o aşezare cu numele de Sakdji care este „un oraş din ţara vlahilor (ulaq) situat într-o cîmpie aproape de locul unde Dunărea se varsă în Marea Neagră... la vreo cinci zile de Akkerman"[202]. P. Mutafciev contestă autenticitatea acestei ştiri socotind-o o interpolare din secolul al XV-lea [203]. Netemeinicia argumentelor sale a fost suficient demonstrată pentru a mai reveni asupra lor [204]. Ne îngăduim totuşi că reamintim că numele de Obluciţa atribuit de savantul bulgar Isaccei este notat întîia oară pe marginea

---

[196] V. G. Tiesenhausen, Сборник материалов относящиеся к истории Золотой Орды, I, Sanktpeterburg, 1884 ; textul arab la p. 93; traducerea în lb. rusă la p. 117.

[197] J. Bromberg, *Toponymical and Hystorical Miscellanies*, „Byzantion", 13, 1938, p. 23. Autorul afirmă că prima menţiune a unei „Saikdji (pe Don)" este făcută în secolul al XIV-lea de an-Nuwayri. În nota 1 J. Bromberg crede că ar putea fi o menţiune mai timpurie a Isaccei la Yaqut, al cărui text i-a fost inaccesibil. Vezi şi C. C., Giurescu (*Probleme controversate* p. 151) care citează de asemenea pe an-Nuwayri ca cel dintîi izvor cunoscut.

[198] F. K. Bruun, Черноморе. Сборник исследовании по исторической географий Южной России (1852—1877), II, Odesa, 1880, p. 357, apud P. Nikov, Татаробългарские отношения през средните векове с оглед към царуването на Смилеца, GSU, istorie-filologie, anul XV—XVI, 1919—1920, Sofia, 1921, p. 52, unde citează pasajul respectiv din lucrarea lui Bruun care nu ne-a fost accesibilă.

[199] G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 39; J. Bromberg, *op. cit.*, p. 24; P. Nikov, *op. cit.*, p. 52—53; Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, p. 284; idem, *Păcuiul lui Soare-Vicina*. p. 436—437; nota 102; C. C. Giurescu, *Probleme controversate*, p. 151.

[200] V. Ciocîltan, *De la Vicina la Brăila. Centre comerciale şi rivalităţi politice la Dunărea de Jos în secolele XIII—XV*, comunicare în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga", ianuarie 1978.

[201] Aurel Decei, *op. cit.*, Este posibil ca izvorul să se refere la un oraş din zona Volgăi inferioare. Vezi A. Kuzev, Принос към историята, V, Исакча (Облучица) и Тулча, *Izvestija—Varna*, 7, 1971, p. 82, nota 28.

[202] *Géographie d'Aboulféda*, ed. Reinaud, II, 1848, Paris, p. 316.

[203] P. Mutafciev, *Die angebliche Einwanderung von Seldsschuk-Türken in die Dobrudscha in XIII Jahrhundert*, Sofia, 1943, p. 41; idem, Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII в, Избраны произведение, Sofia, 1973, p. 682—685; idem, Добруджа. Собрник от студии, IV, Sofia, 1947, p. 182—187 (lucrare postumă). Vezi şi A. Kuzev, *op. cit.*, p.77—83 (în special nota 14).

[204] V. Laurent, *La domination byzantine*, p. 190; G. I. Brătianu, *Recherches*. p. 45; Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, p. 283—284 şi nota 42; idem, *Păcuiul lui Soare-Vicina*, p. 436, nota 102.

www.dacoromanica.ro

unui octoih bulgar [205] de la sfîrşitul veacului al XV-lea în timp ce numele de Isaccea apare încă de la începutul veacului XIV, şi nu abia în cel de al XVIII-lea cum susţine P. Mutafciev. De asemenea el reapare în cronicile turceşti din secolele XV—XVI. După mărturia lui Sükrülah la 1417 trei cetăţi dobrogene, printre care Isaccea, sînt reparate de turci „fiindcă din pricina ghiaurilor cei fără minte fuseseră ruinate"[206]. Existenţa Isaccei încă din secolul al XIV-lea nu mai poate fi azi pusă la îndoială; numele ei trebuie suprapus cetăţii medievale cunoscută arheologic din apropierea oraşului de astăzi, care, după cum se ştie, este o aşezare nouă.

1395—1396. *Codex Latinus Parisinus*. Cetatea cu incintă circulară şi turn central de la intrarea în delta Dunării este identificată de I. Dumitriu-Snagov cu Isaccea, unde plasează oraşul Vicina [207]. Atît poziţia cît şi infăţişarea sa — de castel — obligă însă la o altă identificare şi anume cu Licostomo [208].

CHILIA

1318—1323. *Lista* posesiunilor Patriarhiei din Constantinopol menţionează numele Chiliei în dependenţă de mitropolia de Varna [209].

1337—1338. Enveri. *Düstürname*. Cronicarul, autor al uneia din cele mai vechi cronici rimate turceşti, relatează în cartea a XVIII-a a lucrării sale despre expediţia făcută de Umur, emirul din Aydin la Gurile Dunării. Turcii au atacat şi jefuit oraşul Chilia care se află la frontiera Valahiei [210]. P. Lemerle aruncă o umbră de îndoială asupra autenticităţii acestei ştiri sugerînd c-ar putea fi vorba de atacul Chiliei din 1462[211].

1360, august, 11 — octombrie, 30. *Acte notariale* (112) redactate la Chilia de Antonio di Ponzo (prima parte a registrului)[212].

---

[205] I. Bogdan, *Manuscriptele slavo-române în Chiev*, „Convorbiri literare", 25, 1891, p. 508—509; vezi şi A. Kuzev, *op. cit.*, p. 81.

[206] *Cronici turceşti*, p. 32 (Sükrüllah). Cetatea este amintită şi de Neşri sub acelaşi nume la 1485 cînd, în drum spre Chilia, oştile turceşti trec pe la schela Ishaki. Vezi *Cronici turceşti*, p. 130.

[207] I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 208.

[208] O. Iliescu, *Cu privire la o hartă parţială*, p. 196 şi 197.

[209] Vezi nota 104.

[210] *Cronici turceşti*, p. 36—37; V. Laurent, *La domination byzantine*, p. 197—198; Paul Lemarle, *L'Émirat d'Aydin*, p. 129—143; M. Alexandrescu-Dersca, *L'Expedition d'Umur beg d'Aydin*, p. 3—23; la p. 8 autoarea datează evenimentul în 1337 sau 1338, dată pe care o preluăm şi noi; vezi şi V. Laurent (*L'assaut avorté*, p. 157), unde autorul datează expediţia lui Umur beg la Chilia în 1340; O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, p. 440; C. C. Giurescu. *op. cit.*, p. 152.

[211] P. Lemerle, *op. cit.*, p. 141. De curînd Petre Diaconu consideră că informaţia lui Enveri se referă la oraşul Anchialos. (Comunicare ţinută la Institutul de Arheologie, ianuarie, 1980). Vezi de asemenea M. Balard, *Notes sur les ports du Bas-Danube*, p. 8—9.

[212] În 1975 Michel Balard a efectuat cercetări în Arhivele Genovei şi a descoperit o nouă serie de acte redactate de notarul Antonio di Ponzo în anul 1360 la Napoli, Pera şi Chilia. M. Balard, *op. cit.*, p. 1—12.

www.dacoromanica.ro

1360, noiembrie, 27 — 1361, mai, 12. *Actele notariale* redactate la Chilia de notarul Antonio di Ponzo [213]. Un fascicol dintr-un registru al acestui notar, păstrat la arhivele Statului din Genova, conține peste 100 de acte reprezentînd contracte de schimb maritim, de vînzare-cumpărare, de închiriere, etc. Toate tranzacțiile înregistrate de notar se încheie cu mențiunea „actum Chili" (făcut la Chilia). Este unul din cele mai complexe izvoare căci registrul contribuie la lămurirea unor aspecte pînă acum necunoscute (urbanistice, administrative, comerciale, financiare, etc.) din istoria Chiliei, dar și a altor orașe de la Dunăre.

1366, decembrie, 24 — 1367, septembrie, 1. *Conturile* expediției lui Amedeo al VI-lea — Contele Verde [214]. La expediția organizată de Amedeo de Savoia — pentru eliberarea împăratului Ioan al V-lea Paleologul — participă și nobilul Antonio Visconti din Milano. Acesta va ajunge prizonier în „castrum Aquile" menționat în socotelile contelui. Orașul a fost identificat de N. Iorga cu Chilia dunăreană [215]. Octavian Iliescu relevînd faptul că cetatea se afla sub autoritatea bulgarilor, a demonstrat că este vorba de Anchialos [216] și nu de Chilia cum a presupus N. Iorga și s-a admis pînă de curînd [217].

1387—1392. *Lista orașelor rusești* menționează după Drestvin și Dicin, Chilia [218].

1395—1396. *Codex Latinus Parisinus*. Harta prezintă pe malul drept al Dunării o cetate poligonală cu cinci turnuri și două porți [219]. Octavian Iliescu identifică fortificația cu Chilia [220].

LICOSTOMO

1309. *Harta* lui Giovani da Carignano. La gura celui mai nordic braț al Dunării este notat numele Licostomo [221].

---

[213] Geo Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzo (1360—1361)*, Genova, 1971; vezi și lucrările lui O. Iliescu, *Un însemnat izvor documentar privitor la istoria României*, SCDB, 7, 1965, 1, p. 117; idem, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite au XIV siècle*, NEH, 3, 1965, p. 105—116; idem, *Localizarea vechiului Licostomo*, p. 440—441; idem, *Chilia în veacul al XIV-lea*, „Peuce" 6, 1977, Tulcea, p. 243—246.

[214] F. Bolatti di Saint-Pierre, *Ilustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI*, (Il Conte Verde), BSI, 5, 1900, p. 99, nr. 386; p. 119, nr. 444; p. 183, nr. 797.

[215] N. Iorga, prezentarea lucrării lui Bollatti de Saint-Pierre, „Convorbiri literare", 35, 1901, 6, p. 576; idem, *Veneția și Marea Neagră. I. Dobrotici*, p. 1048. Ipoteza a fost adoptată de unii istorici. Vezi C. Moisil, *Despotatul lui Dobrotici*, „Convorbiri literare", 40, 1906, 6—8, p. 686; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 207.

[216] O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, p. 441; idem, *A stăpînit Dobrotici la Gurile Dunării?*, p. 372—375. Vezi și L. V. Gorina, Походът на граф Амедеу VI Савойски против България през 1366—1367 г., IP, 26, 1970, 6, p. 71—78, în special p. 77 unde se referă la cetatea Akvila.

[217] Șt. Ștefănescu, în *Istoria României*, II, București, 1960, p. 360; R. S. Ciobanu, *Genovezii și rolul lor în Dobrogea*, p. 404.

[218] Vezi notele 119—121.

[219] Vezi notele 126—127.

[220] O. Iliescu, *Cu privire la o hartă parțială*, p. 197.

[221] Vezi nota 133.

www.dacoromanica.ro

1318. *Hărțile* Vesconte marchează așezarea de două ori, la nordul actualului braț Chilia și la gura acestuia [222].

1320. *Harta* lui Marino Sanudo reproduce dubla înregistrare a numelui [223].

1318—1323. În *lista* posesiunilor Patriarhiei constantinopolitane dependente de Varna [224] apare numele de Licostomo [225].

1338. *Harta* lui Dulcert notează Licostomo (Lichostoma) o singură dată, în stînga brațului Chilia [226].

1359—1360. Notarul venețian Damiano Andrea, nunțiu la Genova, prezintă dogelui o *plîngere* împotriva negustorilor genovezi care abuzează de pozițiile cîștigate „în părțile Romaniei". La punctul nouă memoriul arată că „mulți venețieni se plîng de genovezii care stau în părțile Licostomului" (în partibus Licostomi) și îi stînjenesc în negoțul lor. Se exemplifică cu două corăbii venețiene care au plecat din Licostomo încărcate doar cu jumătate din capacitatea lor [227].

1360, august, 11 — octombrie, 30. Cîteva *acte notariale*, redactate la Chilia de Antonio di Ponzo în această perioadă, menționează numele Licostomo [228].

1361, aprilie, 19 — mai, 7, 12. *Acte notariale* redactate la Chilia de Antonio di Ponzo. Cinci acte datînd din 19 aprilie, 7 și 12 mai menționează gura brațului Licostomo (ad bochma sumarie Licostomo) unde se aflau navele unor negustori în momentul încheierii tranzacțiilor respective [229].

1372. Un *act notarial* redactat în 1373 de Domenico da Carignano menționează numele lui Pietro Embrone, consul la Licostomo în anul anterior [230].

1373, septembrie, 10—21. *Acte notariale* redactate la Licostomo de notarul Domenico da Carignano [231]. Reprezintă contracte de vînzare, de schimb, testamente, chitanțe, etc., oferind împreună cu actele lui Oberto Grassi cele mai complete informații cunoscute pînă acum despre această așezare portuară.

---

[222] Vezi nota 135.

[223] Vezi nota 136.

[224] Vezi nota 104 și 105.

[225] Vezi discuția problemei la O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, p. 439—440.

[226] Vezi nota 146.

[227] George Martin Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, 1899, Venetia, p.57—59, nr. 31; ibidem, reprinted, B. Franklin, f.a., New York, p.57—59; vezi și N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 49; B. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la Gurile Dunării în secolele XIII—XV*, în *Scrieri istorice*, I, București, 1973, p. 72; O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, p. 440; Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 72.

[228] M. Balard, *Notes sur les ports du Bas-Danube*, p. 4—5.

[229] Geo Pistarino, *op. cit.*, p. 76, nr. 45; p. 130, nr. 74; p. 167. nr. 92; p. 174, nr. 96; p. 177, nr. 98.

[230] Gabriela Airaldi, *I genovesi a Licostomo nel sec. XIV*, „Studi Medievali", seria 3, 13, 1972, p. 972; Giovanna Balbi, Silvana Raitieri, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo nel secolo XIV*, Collana storica di fonti e studi, diretta da Geo Pistarino, 14, Genova, 1973, p. 200, nr. 3; O. Iliescu, Nouvelles edition d'actes notariés, RESEE, 15, 1977, 1, p. 129.

[231] Giani Giacomo Musso, *Nuove ricerche d'archivio su Genova e l'Europa centro-orientale nell'ultimo Medio Evo*, RSI, t. 83, 1971, 1, Napoli, p. 140—143. Ediția completă a actelor de la Licostomo a fost îngrijită de Silvana Raitieri. Vezi Giovanna Balbi, Silvana Raitieri, *op., cit.*, p. 191—237; M. Balard, *Les génois dans l'ouest de la Mer Noire*, p. 30; Gabriela Airaldi *I genovesi a Licostomo nel sec. XIV*, p. 967—981.

www.dacoromanica.ro

1374. Conturile massariei din Caffa informează despre armarea unei galere care, navigînd în zona Dunării, face escală la Licostomo [232].

1375. *Atlasul* lui Abraham Cresques înregistrează Licostomo (Lichostomo) [233].

1381, mai, 6. *Conturile* coloniei genoveze din Caffa menţionează numele oraşului Licostomo, de unde veneau la data respectivă doi mesageri [234].

mai, 9. *Conturile* coloniei din Caffa înregistrează cheltuielile prilejuite de trimiterea a doi curieri la Licostomo [235].

octombrie, 6. *Conturile* amintite înregistrează unele cheltuieli ocazionate de sosirea unui curier de la Ilice aducînd scrisori din Licostomo [236].

1382, octombrie, 23. Aceleaşi *conturi* menţionează un alt curier venit din Licostomo [237].

1382, septembrie, 2. *Socotelile* massariei caffeze înregistrează o datorie a lui Nicolo da Paxano din castrul Licostomo precum şi numele consulului său Pietro Embrone [238].

1383, noiembrie, 9—1384, iulie, 23. *Acte notariale* redactate la Licostomo de notarul genovez Oberto Grassi da Voltri [239].

1384. *Harta* Pinelli-Walckenaer marchează Licostomo o singură dată [240].

1385. *Harta* lui Gugliemo Soleri menţionează de asemenea Licostomo [241].

1390, octombrie, 17. *Conturile* coloniei genoveze din Pera înregistrează numele unui mercenar, Anthonius de Zignago, stipendiarus din Licostomo [242].

1391, decembrie, 5. *Conturile* din Pera citează un personaj numit Gheorghe din Licostomo (Giorgius de Licostomo) [243].

---

[232] Un fragment din acest act a fost publicat de N. Iorga, *Notes et extraits concernant l'histoire des croisades*, I, Paris, 1899, p. 33. M. Balard, *Les génois*, p. 27.

[233] Vezi nota 176.

[234] N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, ROL, 4, 1896, p. 37; idem, *Notes et extraits concernant l'histoire des croisades*, I, Paris, 1899, p. 13; idem, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 52; O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, p. 443; M. Balard, *La Romanie génoise*, p. 150.

[235] N. Iorga, *Notes et extraits*, ROL, p. 37; în volum, p. 13; idem, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 52; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 443. Actul respectiv a fost, se pare, publicat în ambele volume cu data greşită de 9 martie în loc de 9 mai.

[236] N. Iorga, *Notes et extraits*, ROL, p. 38; în volum p. 14.

[237] N. Iorga, ROL, p. 42; în volum p. 18; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 443.

[238] N. Iorga, ROL, p. 41; în volum p. 17; Paul Lemerle, *op. cit.*, p. 131, nota 1; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 443 şi nota 74; Giovanna Balbi, Silvana Raitieri, *op. cit.*, p. 192, nota 4.

[239] Actele lui Oberto Grassi da Voltri sînt publicate de Silvana Raitieri, vezi Giovanna Balbi, Silvana Raitieri, *op. cit.*, p. 211—223. Ultimul act din 24 septembrie 1384 este redactat la Pera şi nu menţionează numele de Licostomo.

[240] Vezi nota 178.

[241] Vezi nota 179.

[242] Vezi G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 82; nota 1; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 443; Anca Gheaţă *op. cit.*, p. 68.

[243] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III, 1, 1897, Bucureşti, p. 3; idem, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 52; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 443; Anca Gheaţă, *op. cit.* p. 68.

www.dacoromanica.ro

1392, aprilie, 1. *Socotelile* coloniei din Pera notează numele grecului Antipapas fost scrib de scrisori greceşti pentru comună, în castrul Licostomo [244].

1395—1396. *Codex Latinus Parisinus*. Harta prezintă la vărsarea Dunării în mare o cetate insulară cu incintă circulară şi turn central [245]. Este desigur castrul Licostomo despre care ştim din actele notariale că se află într-o insulă.

1397, ianuarie, 26. *Act* (proces verbal) al Senatului veneţian care deliberează în privinţa unei solii maghiare. Aceasta relatase, între altele, despre pregătirile de război făcute de Sigismund, în scopul reluării ofensivei contra turcilor, la Licostomo, Caliacra şi Constantinopol, după bătălia de la Nicopole [246].

1398, iunie, 6. Un *act* privind o tranzacţie în comerţul cu mătase este redactat la Licostomo [247].

Secolul XIV. *Itinerarul grec*. Menţionează în repetate rînduri numele de Licostomo care este fie gura rîului Vicinei, fie gura Licostomului pe care se află un oraş, Licostomi [248].

SULINA

1309. *Harta* lui Giovanni da Carignano. Numele Sulinei este notat la nord de braţul Sf. Gheorghe [249].

1311, 1313, 1318, *Hărţile* Vesconte menţionează numele de Solina (Sollina) [250].

1320. *Harta* lui Marino Sanudo atestă numele de Sollina şi Salline [251]

1339. *Harta* lui Angelino Dulcert înregistrează Salina [252]..

1367. *Harta* fraţilor Pizigani. Numele apare sub forma Solina [253]

1375. *Atlasul catalan* marchează Selina [254].

1384. *Harta* Pinelli-Walckenaer reproduce Solina [255].

---

[244] N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 51; idem, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 52; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 443 unde trebuie să se trimită la conturile din Pera; M. Balard, *Les génois*, p. 30; idem, *La Romanie génoise*, p. 147.

[245] Vezi notele 126—127; O. Iliescu, *Cu privire la o hartă parţială* p. 196—197.

[246] Sime Ljubić, *Listine o odnošajih izmedju jušnoga slavenstva i mlatacke republike*, fasc. 4 (1358—1403), Zagreb, 1874, p. 399, doc. 548; N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 56—57; vezi şi I. Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, Bucureşti, 1919, p. 79, 82; O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, p. 443; Anca Gheaţă, *op. cit.*, p. 73—74; Giovanna Balbi şi Silvana Raitieri, *op. cit.*, p. 193. În document apare numele de Licostomo dar, din pricina confuziei cu Chilia, informaţia a fost valorificată pentru acest din urmă oraş. Astfel chiar şi O. Iliescu *(op. cit., loc. cit.)* trimite, pentru Chilia, la I. Minea. La pagina respectivă I. Minea *(op. cit.* p. 75) referindu-se la documentul publicat de Ljubić scrie Chilia fără a pune Licostomo în paranteză, aşa cum face la p. 79, 82.

[247] G. G. Musso, *Nuove ricerchi*, p. 141; Anca Gheaţă, *op. cit.*, p. 76.

[248] Vezi nota 195.

[249] Vezi nota 133.

[250] Vezi nota 135. În cxemplarul din arhiva Vaticanului numele apare în forma Salline, Selina.

[251] Vezi nota 136.

[252] Vezi nota 146.

[253] Vezi nota 173.

[254] Vezi nota 176.

[255] Vezi nota 178.

www.dacoromanica.ro

1385. *Harta* lui Gugliemo Soleri menţionează Solina [256].

ASPERA

1309. *Harta* lui Giovanni da Garignano. În dreptul unuia din braţele Dunării se poate citi numele Asperei [257].

1311, 1313, 1318. *Hărţile* Vesconte. Aspera apare atît în exemplarele mai vechi cît şi în cele două din 1318 sub forma Aspera şi Asspera la nord de Sf. Gheorghe [258].

1320. *Harta* lui Marino Sanudo. Numele este notat la nord de Sf. Gheorghe [259].

1339. *Harta* lui Dulcert. Menţionează braţul dunărean sub forma Laspera [260].

1367. *Harta* fraţilor Pizigani. Reproduce Laspera [261].

1375. *Atlasul catalan* păstrează forma Laspera [262].

1384. *Harta* Pinelli — Walckenaer păstrează aceeaşi formă [263].

1385. *Harta* lui Gugliemo Soleri marchează Laspera, la sud de braţul Sf. Gheorghe [264].

SF. GHEORGHE

1309. *Harta* lui Giovanni da Carignano menţionează numele braţului [265].

1311, 1313, 1318. *Hărţile* Vesconte. Marchează numele sub forma Sci Georgi (1311, 1313), Sci Georgy (1318) [266].

1320. *Harta* lui Marino Sanudo — Sci Georgy [267].

1339. *Harta* lui Dulcert menţionează San Zorzo [268].

1367. *Harta* Pizigani notează prescurtat Sc. Gorgi [269].

1375. *Atlasul catalan.* Ca şi la Dulcert — San Zorzo [270].

1384. *Harta* Pinelli — Walckenaer menţionează Sco. Gorgi [271].

1385. *Harta* lui Guliemo Soleri — San Zorzo [272].

DUNAVAT (Lo donavici)

Cele două sate actuale purtînd numele de Dunavăţ (de Sus şi de Jos) se află în spaţiul dintre braţul Sf. Gheorghe şi lacul Razelm, pe malul

256 Vezi nota 179.
257 Vezi nota 133.
258 Vezi nota 135; la fel în exemplarul de la Vatican.
259 Vezi nota 136.
260 Vezi nota 146.
261 Vezi nota 173.
262 Vezi nota 176.
263 Vezi nota 178.
264 Vezi nota 179.
265 Vezi nota 133.
266 Vezi nota 135; la fel în exemplarul de la Vatican.
267 Vezi nota 136.
268 Vezi nota 146.
269 Vezi nota 173.
270 Vezi nota 176.
271 Vezi nota 178.
272 Vezi nota 179.

www.dacoromanica.ro

Dunavăţului, vechi canal dunărean. În apropierea lor se găsesc ruinele unor fortificaţii necercetate încă arheologic [273]. Se consideră că Dunavăţ este forma locală a numelui Donavici (Lo donavici) menţionat în unele hărţi italiene de la începutul secolului al XIV-lea [274].

1318. *Hărţile* Vesconte înregistrează întîia oară Lo donavici [275].

1320. *Harta* lui Marino Sanudo menţionează de asemenea Lo donavici [276].

BEŞTEPE (Broscaviţa)?

Aşezarea se află pe malul drept al braţului Sf. Gheorghe, la oarecare distanţă de apă, între Nufăru şi Mahmudia.

1361, aprilie, 5, 12. Două *acte notariale* redactate la Chilia [277] menţionează un port la Dunăre cu numele de Bruscaviza (Bruschaviza, Bruscavica, Bruschavicia) care se afla „in territorio Pendavogni" adică al dealului numit azi Beştepe (cincî înălţimi) [278]. Octavian Iliescu propune identificarea Bruscavizei cu Mahmudia eliminînd aşezarea actuală Beştepe deoarece aceasta se găseşte la depărtare de fluviu [279].

Localizarea este plauzibilă cu condiţia ca Beştepe să nu fi fost niciodată port la Dunăre. Or, după mărturia călătorului armean Eremya Celebi Kömürcüyan la Istanbul soseau în secolul al XVII-lea nave din diferite schele dunărene printre care este amintită şi schela Beştepe [280]. Credem deci că Bruscaviza (Broscaviţa) poate fi localizată mai degrabă la Beştepe.

★

Am încercat, în cele de mai sus, să întocmim un repertoriu pe cît ne-a fost cu putinţă mai complet al izvoarelor scrise referitoare la oraşele dunărene în secolele XI—XIV. Desigur vor fi existînd şi altele, fie necunoscute, fie inaccesibile nouă. În ce priveşte aşezările din zona lacului Razelm, altădată perfect integrate în sistemul de circulaţie ponto-danubian, ele au fost în mod premeditat lăsate de o parte.

Efortul nostru de interpretare s-a mărginit la aspectele privind localizarea oraşelor şi aşezărilor amintite în surse precum şi la unele pro-

---

[273] R. Netzhammer, *Auf dem Razelm*, p. 21; Const. Moisil, *Cetăţi romane*, BCMI, 2, 1909, p. 90; G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 22, 91.

[274] W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, p. 308; N. Grămadă, *La Scizia minore*, p. 242; vezi şi p. 243; J. Bromberg, *op. cit.*, „Byzantion", 13, 1938, p. 13; I. Barnea în *DID*, p. 379; R. S. Ciobanu, *Aspecte ale civilizaţiei portuare*, p. 302.

[275] Vezi nota 135.

[276] Vezi nota 136.

[277] G. Pistarino, *op. cit.*, p. 54, nr. 33; p. 68, nr. 41; O. Iliescu, *Toponimie medievală dobrogeană*, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 143—147.

[278] A. Delatte, *Les portulans grecs. II. Complements*, Bruxelles, 1958; P. S. Năsturel *Le littoral roumain de la mer Noire d'après le portulan grec de Leyde*, RER, 13—14, 1974, p. 124, 132.

[279] O. Iliescu, *op. cit.*, p. 144—145.

[280] Eremya Celebi Kömürcnyan, *Istanbul Tarihi; XVII asirda Istanbul (Istoria Istanbulului; Istanbul în veacul al XVII-lea)*, Istanbul, 1932, p. 18, apud M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieţii economice din porturile şi schelele Dobrogei în secolele XV—XVII*, „Peuce", 6, 1977, Tulcea, p. 261.

www.dacoromanica.ro

bleme de cronologie. În legătură cu acestea am socotit necesar să arătăm și stadiul cercetărilor indicînd bibliografia respectivă, prezentată atunci cînd a fost cazul, critic. Fără îndoială, valoarea acestor izvoare nu poate fi pusă în deplină lumină decît prin luarea în considerare a tuturor aspectelor

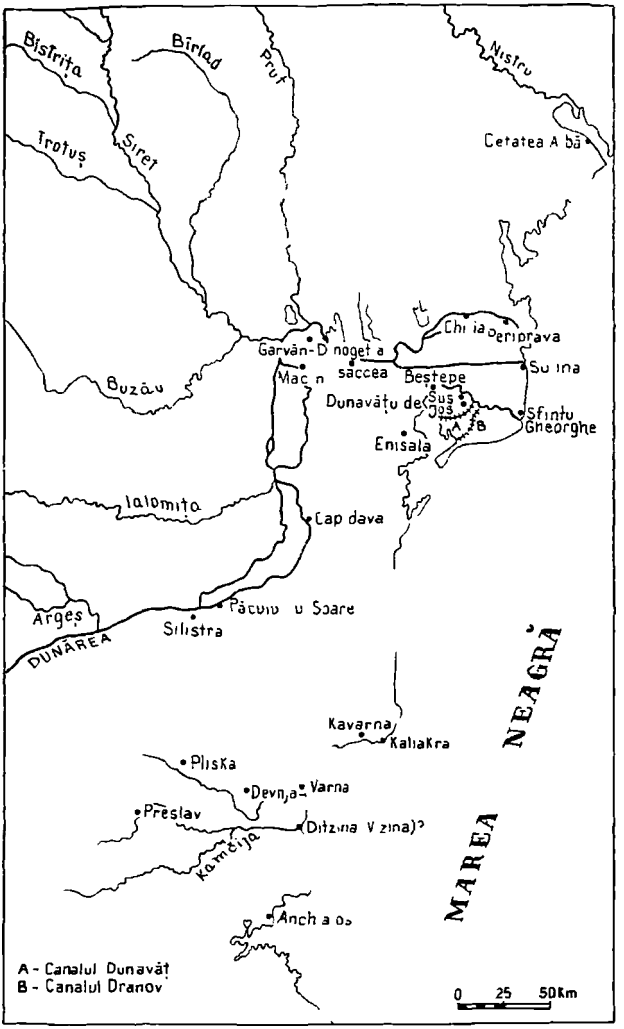

Fig. 2. Harta așezărilor menționate în lucrare

istorice pe care ele le implică ceea ce ne propunem a înfăptui în partea a doua a studiului nostru despre orașele dunărene. Acestea sînt cele dintîi centre urbane de pe teritoriul țării noastre. Ele vor influența procesul de apariție al orașelor în provinciile de la nord de Dunăre contribuind în ultimă instanță la formarea statelor medievale românești.

LISTA ABREVIERILOR (periodice)

AAR — Analele Academiei Române, București
AD — Analele Dobrogei, Constanța.

www.dacoromanica.ro

AKBAW — Abhandlungen der kaiserlich-bayerischen Akademie der Wissenschaften, München.
ASLSP — Atti della Societa Ligure di Storia Patria, Genova.
BBR — Buletinul Bibliotecii Române, Biblioteca română, Freiburg.
BCMI — Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
BMI — Buletinul Monumentelor Istorice, București.
BNJ — Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, Atena.
BOR — Biserica Ortodoxă Română, București.
BSH — Bulletin de la Section Historique, București.
BSI — Biblioteca Storica Italiana, Torino.
BZ — Byzantinische Zeitschrift, München.
Dacoromania — Dacoromania, Jahrbuch für Östliche Latinität, Freiburg—München.
EO — Echos d'Orient, Paris.
GSU — Godisnik na Sofiiskija Universitet, Sofia.
IIBE — Izvestija na Instituta za bălgarski ezik, Sofia.
IP — Istoriceskii pregled, Sofia.
IRAIK — Izvestija na Russkogo Arheologiceskogo Instituta v Constantinopole, Constantinopol.
Izvestija-Sofia — Izvestija na arheologiceskija Institut, Sofia.
Izvestija-Varna — Izvestija na narodnija Muzei, Varna.
IZ — Istoriceskie zapiski
JESHO — Journal of the Economic and Social History of the Orient, Haga.
NEH — Nouvelles études d'histoire, București.
Peuce — Peuce. Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie (Muzeul Deltа Dunării), Tulcea.
Pontica — Pontica (Muzeul de Arheologie), Constanța.
PSp. — Periodiceskie spisanie, Sofia.
RA — Revista Arhivelor, București.
REB — Revue des Etudes Byzantines, Paris.
RER — Revue des Etudes Roumaines, Paris.
RESEE — Revue des Etudes Sud-Est Européennes, București.
RHSEE — Revue Historique du Sud-Est Europeen, București.
ROL — Revue de l'Orient latin, Paris.
RRH — Revue Roumaine d'Histoire, București.
RSI — Rivista Storica Italiana, Napoli.
SAO — Studia et Acta Orientalia, București.
SCIV — Studii și cercetări de istorie veche, București.
SCIVA — Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București.
SCDB — Studii și cercetări.
Sph-hcC/KAW — Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaft, Viena.
SMIM — Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
Viz. Vrem. — Vizantijskij vremenik, Sankpetersburg.
ZR—VI — Zbornik Radova Vizantoloșkog Instituta, Belgrad.
ZSSR — Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, (kanonische Abteilung), Weimar.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „SIGHIȘOARA STRĂVECHE VATRĂ DE CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE"

În ziua de 25 octombrie 1980 la Sighișoara s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice cu tema „Sighișoara străveche vatră de cultură și civilizație" organizată de Comitetul județean Mureș al P.C.R., Academia de Științe sociale și politice, Comitetul Municipal Sighișoara al P.C.R. și Comitetul județean Mureș de Cultură și Educație Socialistă cu prilejul împlinirii a 700 de ani de la atestarea documentară a Sighișoarei.

Cuvîntul de deschidere al sesiunii a fost rostit de prof. univ. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de științe sociale și politice care a subliniat că „Evocarea acelor momente prin care fapta înaintașilor au înscris pagini memorabile în istoria țării, a activității personalităților proeminente care în fruntea maselor au luptat cu demnitate și curaj pentru libertate și progres, aniversarea fondării marilor centre de cultură și civilizație între care se înscrie și tema sesiunii la care participăm astăzi — reprezintă pentru noi toți o preocupare constantă, un act de majoră însemnătate politică educativă, pentru că evocăm mărețele ctitorii naționale din care s-au zămislit edificiile civilizației socialiste".

În continuare au fost prezentate următoarele comunicări: *Perspectivele de dezvoltare ale județului Mureș pe coordonatele Congresului al XII-lea al P.C.R. — treaptă superioară a trecutului și prezentului* de Nicolae Vereș, membru al C.C. al P.C.R., prim-secretar al Comitetului județean Mureș al P.C.R., președintele Comitetului executiv al Consiliului popular județean; *Aspecte ale dezvoltării economico-sociale și culturale a municipiului Sighișoara în anii socialismului — împlinirea aspirațiilor maselor de oameni ai muncii*, de Ana Hermann. prim-secretar al Comitetului municipal de partid, primarul orașului Sighișoara; *Sighișoara pe treptele istoriei patriei* de acad. prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, director al Institutului de istorie Cluj-Napoca; *Cele mai vechi mărturii de civilizație de pe teritoriul Sighișoarei* de prof. univ. dr. doc. Kurt Horedt — Sibiu; *Burebista — exponent al aspirațiilor de unitate ale geto-dacilor* de prof. univ. dr. Hadrian Daicoviciu, director al Muzeului de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca; *Colonești romani la Sighișoara (inscripțiile de la Pîrîul Hotarului")* de prof. Ioan Mitrofan, cercetător la Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca; *Continuitatea populației daco-romane pe meleagurile sighișorene* de George Baltag, muzeograf la Muzeul de istorie Sighișoara; *Așezarea populației săsești pe teritoriul Sighișoarei și activitatea ei comună cu a poporului român de-a lungul istoriei* de prof. dr. Nagler Thomas, cercetător principal, Centrul de științe sociale Sibiu; *Prima atestare documentară a Sighișoarei* de George Togan, cercetător, Mediaș; *Începuturile Sighișoarei medievale între izvoarele scrise și mărturiile arheologice* de Radu Popa, director-adjunct al Institutului de arheologie București; *Sighișoara în viața economică și culturală a Transilvaniei pînă în secolul al XVI-lea* de Gernot Nussbächer, arhivist principal Arhivele Statului, Brașov; *Sighișoara, monument de artă medievală* de prof. univ. dr. Vasile Drăguț, București; *Legăturile politice ale Sighișoarei cu Țara Românească și Moldova* de prof. Petcu Mercurie, Liceul industrial nr. 2 Sighișoara; *Sighișoara oglindită în cronica lui Georg Kraus (1607—1679)* de Weiss Erna, profesor, Sighișoara; *Circulația cărții vechi românești în Sighișoara și împrejurimi* de Dimitrie Poptămaș, bibliotecar la Biblioteca județeană Mureș, și Elena Mihu, muzeograf la Muzeul județean Mureș; *Sighișoara și împrejurimile în revoluția burghezo-democratică de la 1848* de lector univ. Vasile Dobrescu — I.M.F. Tîrgu Mureș; *Sighișoara în mișcarea politică și culturală românească din Transilvania — 1849—1918* de dr. Grigore Ploeșteanu cercetător științific principal — Centrul de științe sociale Tîrgu Mureș; *Cărturarul sighișorean Zaharia Boiu* de prof. Tuliu Racotă — Sighișoara; *Sighișoara și Unirea din 1918* de dr. Ioan Chiorean — cercetător științific principal, Centrul de științe sociale Tîrgu Mureș; *Omul de știință sighișorean Hermann*

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 34, nr. 2, p. 347—352, 1981

www.dacoromanica.ro

Oberth de prof. dr. doc. Carol Göllner, Centrul de științe sociale Sibiu, membru al Prezidiului Academiei de Științe Sociale și Politice din R. S. România; *Muzeul Sighișoarei — depozitar al unor bogate relicve istorice* de Ștefan Mosora, profesor, Sighișoara; *Tradiții ale istoriei muncitorești și democratice din Sighișoara* de Eduard Eisenburger, redactor șef al revistei „Karpaten Rundschau", președinte al Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană din R. S. România; *Aspecte din lupta forțelor democratice, în frunte cu Partidul Comunist Român, pentru cucerirea și consolidarea puterii revoluționar-democratice în teritoriul fostului județ Tîrnava Mare* de Traian Bosoancă, muzeograf, Muzeul județean Mureș; *Materializarea concepției Partidului Comunist Român, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, privind dezvoltarea armonioasă a județelor țării, a tuturor localităților sale* de prof. dr. Mihai Chiorean, Academia „Ștefan Gheorghiu" București; *Politica P.C.R. de întărire a frăției și unității oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, chezășia edificării societății socialiste multilateral dezvoltate în România* de Baier Hermann, profesor, director al liceului „Josif Haltrich" Sighișoara, președinte al Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană din județul Mureș, Gall Zoltan, profesor, director adj. al Liceului nr. 2 Sighișoara; *Participarea oamenilor muncii la activitățile de creație tehnico-științifică de masă* de Ing. Soceanu Radu, președinte al Comisiei inginerilor și tehnicienilor, Sighișoara; *Participarea activă a tineretului sighișorean la activitățile economice și social-culturale* de Pintea Traian, prim-secretar al Comitetului municipal Sighișoara al U.T.C.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ DE COMUNICĂRI A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA"

În zilele de 25 și 26 noiembrie, la Institutul de istorie „N. Iorga" s-a desfășurat sesiunea științifică anuală a institutului, dedicată comemorării a patru decenii de la moartea lui Nicolae Iorga.

La lucrările sesiunii au participat acad. Gheorghe Miloc, președintele Academiei R.S.R. prof. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de științe sociale și politice a R.S.R., și Mircea Angelescu, prim secretar al Centrului universitar de partid București.

Deschizînd lucrările reuniunii, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului, a prezentat comunicarea *Locul lui Nicolae Iorga în istoriografia românească* prin care a înfățișat auditorilor complexitatea operei științifice, culturale și politice a marelui savant, subliniind dimensiunile calitative și cantitative ale scrierilor istoricului și fervoarea activității omului politic. S-au detașat clar, din trăsăturile creației sale istorice, solida bază documentară, adînca cunoaștere a istoriei universale, abordarea istoriei naționale în larg context european și mondial, importanța acordată editării izvoarelor și s-a conturat formația enciclopedică a ilustrului înaintaș ceea ce îl situează printre cele mai de seamă personalități științifice ale vremii. Amintind marile sinteze de istorie a patriei, create de Nicolae Iorga, Ștefan Ștefănescu a relevat importanța unor momente și fenomene istorice abordate în paginile lor, originalitatea tratării și frumusețea expunerii.

Dr. Șerban Papacostea, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga", a prezentat comunicarea *Rolul drumului comercial în geneza statelor române: de la Nicolae Iorga — astăzi*, supunînd atenției celor prezenți evoluția corelației dintre drumurile internaționale de comerț și constituirea statelor feudale românești — stabilită pentru prima dată de N. Iorga — în istoriografia românească. Menționînd că după preluarea acestei relații drum-stat de către P. P. Panaitescu și Gheorghe Brătianu, în ultimele decenii atenția cercetătorilor s-a îndreptat cu precădere asupra proceselor social-economice interne, Șerban Papacostea a reanalizat, într-un cadru internațional de amploarea raportului orient-occident, ponderea acestei relații în complexitatea fenomenelor interne și externe care au determinat întemeierea Țării Românești și Moldovei. Aceasta i-a permis să stabilească caracterul și sensul privilegiilor acordate de domnii români Brașovului și Liovului, schimbările determinate în politica comercială de înaintarea otomană și să discearnă lupta pentru stăpînirea drumurilor comerciale ca o componentă a constituirii statului, care a precipitat acest proces și i-a imprimat direcția de desfășurare în spațiu. Înțelegerea dezvoltării istorice românești în interacțiunea permanentă și dialectică cu fenomenele internaționale — cerință exprimată și împlinită cu consecvență de marele predecesor — și-a dovedit astfel încă o dată fecunditatea.

Din complexitatea problematicii legate de chestiunea Dunării, schițate în ansamblu sau parțial tratate de Nicolae Iorga în mai multe rînduri, Virgil Ciocîltan, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga", a abordat *Dunărea în confruntarea dintre lumea creștină și cea osmană în secolele XIV—XVI*, investigație care i-a îngăduit să deceleze etapele transformării

www.dacoromanica.ro

Dunării în fluviu osman și consecințele acestui proces asupra echilibrului politic european, funcția strategică a fluviului înțeles ca frontieră și ca arteră de comunicație, aspectele trecerii de la cruciada tradițională la războiul regional antiotoman. Autorul a caracterizat ca hotărîtor impactul fluviului asupra istoriei medievale românești, evidențiind dimensiunea europeană a importanței Dunării în geografia politică.

Modul în care una din epocile de însemnătate majoră ale istoriei naționale este reflectată în opera savantului de renume internațional a constituit subiectul comunicării lui Dan Berindei cercetător principal dr. la Institutul de istorie „N. Iorga", intitulată *Nicolae Iorga și procesul de creare a României moderne.* În expunere au fost relevate aprecierile lui Nicolae Iorga privind răscoala din 1784, momentul 1821, anul revoluționar 1848, Unirea principatelor, războiul de independență și Marea Unire de la Alba Iulia, accentuîndu-se asupra comprehensiunii cu care istoricul s-a apropiat de revoltele țărănești, asupra portretului lui Tudor Vladimirescu și a caracterizării evenimentelor din 1848 ca o puternică revoluție, a criticii Convenției de la Paris, „neîndestulătoare" pentru cursul obiectiv al istoriei Românilor, a elogiului tinerei armate învingătoare la 1877 și prezentînd la momentul 1918 activitatea de neobosit militant a lui Nicolae Iorga. Autorul a evidențiat însă și înțelegerea unilaterală a unor evenimente, nesesizarea semnificației lor reale de către istoric.

În comunicarea *Nicolae Iorga și ideea unității naționale,* dr. Nicolae Liu, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga", pune în lumină pe baza unor date noi o trăsătură fundamentală, de permanență, a activității politice și culturale a marelui istoric. Au contribuit la dezvoltarea acestei activități munca științifică personală, însușirea marilor exemple din trecut, necesitățile epocii de desăvîrșire a statului național unitar, de consolidare a acestuia după 1918. Punerea din nou în discuție de către revizionismul străin a drepturilor românești asupra teritoriului național, datorită încurajării acestei poziții în deceniul patru de către fascism, a determinat pe marele savant să-și ridice glasul, cu același curaj ca în anii tinereții, în sprijinul unității naționale.

În comunicarea sa, *Proiecte de presiuni și represalii naziste contra lui Nicolae Iorga. Pe marginea unor documente inedite germane,* dr. Ioan Chiper, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", a dezvăluit, pe baza unei documentații recente, modul în care forurile politice și științifice germane au intenționat în anii 1935—1938 să recurgă la presiuni asupra lui Nicolae Iorga pentru a-l determina să renunțe la atitudinea sa antihitleristă. Supunînd criticii istorice motivele pe care însărcinatul cu afaceri al Germaniei la București le prezenta Berlinului ca aflîndu-se la baza apariției în „Neamul Românesc" a unei serii de articole care criticau regimul hitlerist și planurile sale agresive, autorul a demonstrat că resorturile atitudinii antinaziste a savantului rezidau în patriotismul său, în preocupările sale constante de a prevedi poporul român asupra pericolului unui nou război, declanșat de forțele revizioniste și revanșarde. Urmărindu-se cronologia publicării acestor articole, subliniindu-se semnificația lor, comunicarea a înlăturat ca total nefondate și nefondate motivele avansate de Pochammer ca și considerațiile sale asupra personalității istoricului român și a prestigiului său național. Autorul a relatat apoi proiectele luate în discuție de forurile politice naziste în vederea influențării poziției politice a lui Nicolae Iorga, care au vizat anularea titlului de doctor al Universității din Leipzig și care au condiționat relațiile instituțiilor și personalităților științifice germane cu savantul român de modificarea atitudinii sale politice. În comunicare s-a ilustrat astfel arsenalul intimidărilor folosit de cercurile reacțiunii germane împotriva cugetului curajos al marelui istoric care nu a pregetat să-și exprime hotărît reprobarea față de actele și intențiile adepților lui Hitler din Germania și din propria-i țară.

La înfățișarea personalității politice a istoricului a contribuit și dr. Stelian Neagoe, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice, care a prezentat *Ultimele cuvîntări ale lui Nicolae Iorga în Parlamentul României (iunie 1939 — martie 1940),* argumentînd astfel aserțiunea conform căreia marele istoric a fost una dintre cele mai reprezentative figuri ale clocinței românești exprimată de la tribuna parlamentului. Autorul comunicării a amintit temele de actualitate ale cuvîntărilor lui Nicolae Iorga din cadrul Parlamentului, capacitatea sa de a-și captiva auditorii, crezul său politic, pledoariile înflăcărate în favoarea necesității unirii tuturor forțelor națiunii pentru apărarea țării în fața primejdiilor fascismului și revizionismului.

Din vasta activitate epistolară a savantului, dr. Cornelia Bodea a desprins *Corespondența lui Nicolae Iorga cu românii americani (1904—1918),* comunicare ce a evidențiat legăturile sale cu cetățenii americani de origine română, cu studenți și jurnaliști americani. După o scurtă schiță a activității culturale și ziaristice a românilor din S.U.A. și după enumerarea principalelor societăți și cluburi românești literare, de ajutor și cultură înființate în S.U.A., autoarea a selectat dintre sutele de scrisori adresate lui Nicolae Iorga, pe acelea, foarte numeroase, din care a reieșit aprecierea de care se bucura Iorga în rîndul românilor de peste Atlantic, care-l consideră pe Iorga un adevărat simbol al unității naționale. Un alt set de scrisori a relevat popularitatea re-

www.dacoromanica.ro

vistelor și ziarelor fondate de Iorga, dorința românilor aflați departe de țara lor de origine, de a citi articolele politice și culturale semnate de corifeul istoriografiei noastre.

Comunicarea lui Nicolae Nagy Talavera, cercetător din S.U.A., a reprezentat *Omagiul unui istoric american adus lui Nicolae Iorga*, pe care-l consideră un geniu al culturii românești. Autorul a subliniat primirea făcută lui Nicolae Iorga de cetățenii americani cu prilejul vizitei sale în S.U.A., aprecierea de care opera sa științifică se bucură în fața specialiștilor străini în problemele sud-estului european și s-a declarat impresionat de profunda dragoste de țară a istoricului român, de penetranța analizei fenomenelor politice, de atitudinea fermă adoptată de savant în anii întunecați ai ascensiunii nazismului.

În comunicarea sa, intitulată *„Permanențele istorici", astăzi*, dr. Florin Constantiniu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", a urmărit geneza conceptului iorghist de „permanențe ale istoriei", locul și funcția lui în gîndirea istorică a marelui învățat. Refractar față de ceea ce el numea „metaistorie", de fapt filozofia istoriei, Nicolae Iorga, care a îmbrățișat în investigațiile sale istoria umanității, de la origini pînă în contemporaneitate, a înțeles că noua sa viziune despre scrierea istoriei universale — istoriologia — trebuia să se întemeieze pe anumite constante ale procesului istoric: permanențele istoriei. Autorul a arătat că din punctul de vedere al materialismului istoric, pămîntul, rasa (care nu are nimic comunc cu noțiunea folosită de rasiști) și ideea — care în concepția lui Iorga sînt permanențele istoriei — nu pot căpăta un astfel de statut în știința istorică; în schimb aceste zise permanențe fac astfel subiectul unor cercetători din domeniul geoistoriei și ecoistoriei, psihologiei popoarelor și studiului mentalului colectiv, care găsesc astfel în Nicolae Iorga un genial precursor.

Comunicarea *Scrierile lui Nicolae Iorga către Andrei Veress* a fost susținută de dr. Ludovic Demeny, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga". S-au prezentat ample extrase din scrisorile inedite ale istoricului român adresate lui Andrei Veress, corespondență care atestă dorința de conlucrare și înțelegere, prețuirea reciprocă. În ciuda unor divergențe temporare și a unor deosebiri de vederi, corespondența dintre cei doi istorici a fost folositoare amîndorura deopotrivă, ei consultîndu-se reciproc și oferindu-și spre publicare materiale depistate în arhivele străine privitoare la istoria românilor și a Transilvaniei.

Una din direcțiile fundamentale ale activității lui Nicolae Iorga — aceea de dascăl a tinerei generații — a fost ilustrată de conf. univ. dr. Florea Stănculescu de la Facultatea de istorie-filozofie în comunicarea sa *Idei înaintate în opera didactică a lui Nicolae Iorga*. Dintre cerințele pe care marele istoric le punea în fața predării istoriei în școlile de toate gradele, autorul a relevat necesitatea informării științifice permanente a profesorilor de istorie, editarea unei reviste istorice care să le pună la îndemînă o bogată bibliografie critică, renunțarea la memorizare și la prezentarea în fața elevilor a unei istorii numai a suveranilor. Urmărind aceste linii directoare, autorul a pus în lumină meritele savantului în scrierea manualelor școlare, caracterul lor interpretativ, rolul îndeplinit de „Revista istorică" în comentarea conținutului științific al lucrărilor de specialitate.

Prin comunicarea sa, *Nicolae Iorga, istoric al economiei*, dr. Georgeta Penelea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", a făcut cunoscut auditorilor interesul pe care marele nostru istoric l-a dovedit pentru aspectele economice ale dezvoltării istorice românești, subliniind modul în care Nicolae Iorga a înfățișat creația meșterilor autohtoni, rolul negustorilor, al comerțului în dinamizarea proceselor istorice, în cunoașterea între popoare. În acest chip, autoarea a pledat pentru cercetarea de către istorici a teoriilor economiștilor și pentru o pregătire economică mai substanțială a istoricilor.

Împrejurările politice interne și externe care au făcut posibilă dispariția tragică a savantului au constituit obiectul comunicării intitulate *Moartea unui titan*, susținută de prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță de la Facultatea de istorie-filozofie. Evenimentele tragice ale toamnei anului 1940 care au culminat cu asasinarea lui Nicolae Iorga de legionari, au fost astfel rememorate, înfierîndu-se crima politică și indiferența plină de vinovăție a generalului Ion Antonescu.

În cuvîntul de încheiere, prof. univ. Ștefan Ștefănescu a apreciat nivelul științific al comunicărilor prezentate, interesul auditorilor și a remarcat progresele istoriografiei românești actuale pe căile atît de numeroase și fertile deschise de geniul marelui înaintaș.

Gelu Apostol

AL DOILEA SIMPOZION DE NUMISMATICĂ LA TIMIȘOARA

Secțiunea bănățeană a Societății Numismatice Române a ținut al doilea simpozion de numismatică la 12 octombrie 1980.

Comunicările, variate prin conținutul lor, au adus contribuții interesante.

www.dacoromanica.ro

Constantin Răileanu (Muzeul Banatului) a vorbit despre „Contribuții numismatice privind o permanență bimilenară în cîmpia timișană" arătînd în baza descoperirilor monetare că în cîmpia timișană a existat o zonă activă de locuire a populației dacice înainte și după cucerirea romană. În a doua comunicare a lui C. Răileanu *Noi argumente de ordin numismatic privind vechimea bimilenarului Tivisco-Timișoara* autorul prezintă argumente de ordin numismatic corelate cu documente antice privind vechimea unui opidum dacic Tivisco pe teritoriul de azi al Timișoarei.

Contribuții la tipologia emisiunii Provincia Dacia este comunicarea lui Octavian Dogariu (Universitatea Timișoara) care descrie și analizează varianta lui Philippus Junior.

Andrei Agotha aduce o serie de date inedite privind descoperirile monetare pe teritoriul Banatului în comunicarea *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului.*

Ilie Uzum (Muzeul jud. Reșița) și Dana Bălănescu (muzeograf) prezintă noi descoperiri monetare în județul Caraș-Severin în comunicarea *Noi descoperiri monetare din perioada feudală timpurie de pe teritoiul jud. Caraș-Severin.*

Mircea Secui (secretar al Secției numismatice Arad) prezintă comunicarea despre *Circulația monetară în zona Aradului în secolele XVIII—XIX* care contribuie la întregirea imaginii istorico-economice a acestui pămînt românesc.

Tezaurul de la Deta se intitulează comunicarea lui Adrian Bejan (Muzeul Banatului) în care autorul elucidează confuziile la această descoperire feudal timpurie.

Marius Munteanu completează lista monedelor false bătute în monetăria Sucevei în comunicarea *Obol silezian falsificat în monetăria Sucevei.*

Octavian Dogariu face o încadrare istorico-politică a sigiliului patriarhului Grigorios V.

Aurică Smaranda (secretarul Societății numismatice din R.S.R.) aduce noi date privitoare la bancnotele emise de trupele de ocupație germană în 1917 în comunicarea *Bancnotele emise de Banca Generală Română.*

Bancnotele de 5000 lei ce au circulat între 1943—1945 sînt prezentate de dr. Gerhard Hochstrasser. Interesante legături între provinciile locuite de români, circulația monetară și unitatea lor culturală aduce Elena Ungur din Oradea în comunicarea *Elemente numismatice în folclorul bihorean.*

Milan Ilin aduce noi piese inedite în comunicarea *Contribuții la catalogul jetoanelor românești.*

„Stema Timișoarei în timpul ocupației turcești se intitulează comunicarea lui Ioan Butum.

Simpozionul se încheie cu comunicarea lui Octavian Dogariu *Mărturiile de botez — valoare numismatică și documentară..*

La discuții au participat numeroși participanți. Lucrările Simpozionului au fost conduse de I. D. Suciu și Octavian Dogariu, președintele secției Timișoara a S.N.R.

CREAREA COMISIEI INTERNAȚIONALE PENTRU APLICAREA METODELOR CANTITATIVE ÎN ISTORIE

La începutul anului 1980, la sugestia cercetătorului român dr. Vasile Liveanu de la Institutul de Istorie „N. Iorga" din București, Asociația internațională de Istorie Socială Cantitativă „Quantum" a propus comitetului de organizare al celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice convocarea unui grup de lucru pentru aplicarea metodelor matematice în istorie.

Ședința acestui grup de lucru, desfășurată în 11 august 1980, și prezidată de dr. Vasile Liveanu, a înscris, ca principal punct al dezbaterilor, crearea unui „grup de inițiativă" în scopul înființării Comisiei Internaționale pentru Aplicarea Metodelor Cantitative în Istorie.

Ședința de la București a fost precedată de stabilirea contractului cu istorici preocupați de aplicarea noii metodologii din diverse țări. În perioada premergătoare Congresului s-au primit adeziuni din partea unor cercetători de prestigiu din 10 țări.

Cei 36 de participanți, la ședința grupului de lucru de la București, reprezentînd 16 țări din trei continente au aderat la inițiativa României, remarcînd că aceste metode, considerate o noutate în urmă cu 10—15 ani, au devenit uzuale pentru diverse domenii ale cercetării istorice. Probleme importante implicate de folosirea metodelor cantitative cum ar fi: adaptarea lor la specificul cercetării istorice și îmbinarea cu metodele „tradiționale", semnificația rezultatelor obținute sau schimbul permanent de informații asupra tehnicilor utilizate, pot fi mai ușor soluționate prin dezvoltarea legăturilor între istoricii din diferite țări.

În cadrul ședinței a fost supus spre dezbatere proiectul de scrisoare prin care grupul de lucru supune organelor statutare ale Comitetului Internațional de Științe Istorice (C.I.S.H.)

www.dacoromanica.ro

propunerea privind constituirea Comisiei Internaționale pentru Aplicarea Metodelor Cantitative în Istorie.

Discuțiile purtate asupra numelui noii comisii au evidențiat de fapt varietatea și gradul de dificultate al metodelor cantitative, stabilindu-se promovarea aplicării metodelor matematice mai avansate, inclusiv a celor de prelucrare și soluționare a datelor și problemelor calitative.

Semnatarii scrisorii, precum și cei ce au trimis scrisori de adeziune, fără a fi prezenți la ședința de la București, s-au considerat a fi membrii ai „grupului de inițiativă" pentru înființarea noii comisii internaționale. Astfel, din acest grup fac parte cercetători, inclusiv matematicieni din Austria, Bulgaria, Canada, Cehoslovacia, Finlanda, Israel, Italia, Olanda, România, Republica Democrată Germană, Republica Federală Germană, Suedia, Statele Unite ale Americii, Uniunea Sovietică, Ungaria, Vietnam.

La propunerea profesorului Konrad Jarausch, președintele secției de metode cantitative al Asociației Istoricilor Americani, a fost ales un birou provizoriu format, în ordinea propunerilor, din: Vasile Liveanu (România), Konrad Jarausch (S.U.A.), Juhan Kahk (U.R.S.S.), Wilhelm Schröder (R.F.G.), Bo Öhngren (Suedia), François Furet (Franța).

Adunarea Generală a Comitetului Internațional de Științe Istorice din 16 august 1980 formată din reprezentanți a 41 țări, a votat în unanimitate, mai puțin o abținere, crearea Comisiei Internaționale pentru Aplicarea Metodelor Cantitative în Istorie ca o comisie internă a C.I.S.H.

Comisia își propune organizarea de dezbateri științifice în cadrul fiecărui Congres Internațional de Științe Istorice și a unor conferințe internaționale speciale, schimbul internațional de cărți, articole și informații privind proiectele în curs de elaborare, încurajarea publicării în revistele de specialitate a articolelor unor colegi din alte țări, stimularea cercetărilor cantitative comparate prin studierea unei probleme comune mai multor țări.

Astfel, Comisia Internațională pentru Aplicarea Metodelor Cantitative în Istorie va contribui la întreținerea și impulsionarea legăturilor, a schimbului de experiență între istoricii preocupați de folosirea metodelor cantitative și a calculatorului electronic de pretutindeni.

Este interesant de menționat că propunerii de organizare a unei comisii similare făcută în cadrul celui de-al XIII-lea Congres Internațional de Științe Istorice (Moscova, august 1970) nu i s-a dat curs. Faptul că adunarea generală a C.I.S.H. reunită la Congresul de la București a aprobat crearea noii comisii oglindește în mod semnificativ că orientarea spre aplicarea metodelor matematice și-a cîștigat definitiv dreptul de cetate în comunitatea istoricilor.

Irina Gavrilă

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

Şcoala muzicală de la Putna. Manuscrisul nr. 56/544/576 I de la Mănăstirea Putna „Antologhion". Ediţie îngrijită, prefaţată şi adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu şi Titus Moisescu. *Izvoare ale muzicii româneşti*, Vol 3 (Documenta.), Edit. muzicală, Bucureşti, 1980, 448 p.

Cercetările sistematice şi asidue din ultimul sfert de veac asupra vechilor manuscrise muzicale aflate pe teritoriul României, coroborate cu investigaţiile de peste hotare, au dezvăluit un fapt excepţional: începînd din sec. X—XI pînă la 1814 (reforma lui Chrisant), muzica noastră a dispus de documente scrise pentru *întreaga* perioadă istorică, izvoarele însumînd toate tipurile de notaţii (ecfonetică, neumatică bizantină, lineară, criuchi, psaltică). Deosebit de valoroase se dovedesc manuscrisele de cult cu muzică de tip bizantin, centrele medievale şi renascentiste din Ţările Române impunîndu-se prin bogăţia şi ineditul materialelor, în răsăritul şi sud-estul Europei. În mod special, legăturile directe sau indirecte ale mănăstirilor şi şcolilor de cîntăreţi de la Neamţ, Tismana, Cozia, Putna, Bucureşti, Dragomirna, Iaşi, Suceava, Curtea de Argeş etc., cu Muntele Athos şi Constantinopolul sînt surprinse şi pe calea acestor documente, fapt care lărgeşte simţitor interesul cercului de cercetători dincolo de lumea muzicii. Cum manuscrisele muzicale din sec. XI XIX, de pildă, apelează la texte literare în limbile greacă, slavonă, română, rusă veche, latină, germană, ungară, sîrbă (ultimele patru limbi apar în izvoare din Banat şi Transilvania), se poate lesne deduce importanţa lor pentru *lingvişti*, după cum însemnările marginale oferă un excepţional izvor documentar pentru istorici.

Dincolo de interesul local, manuscrisele muzicale de tip bizantin din România prezintă atît pentru ţările vecine şi lumea ortodoxiei, cît, mai ales, pentru cercetătorii de specialitate din ţările occidentale şi de peste Ocean, un fond de primă mînă pentru viitoare studii comparative. Nu ne poate scăpa amănuntul că manuscrisele muzicale de la Putna se păstrează astăzi în biblioteci şi arhive din Iaşi, Bucureşti, Dragomirna, Putna, Moscova, Leningrad, Sofia, Leipzig, insula Lesbos, după cum — încă din secolul trecut, ne semnala Teodor T. Burada — la Muntele Athos existau o serie de documente vechi moldovene. Este, de asemenea, cunoscut *Polihroniotul* dedicat lui Alexandru Lăpuşneanu, aflat într-un manuscris grecesc din 1553, compus de un psalt „moldovean" (după identificarea muzicologilor Anne E. Pennington, Dmitri Stefanović, Danica Petrović), document prezent azi în Biblioteca Bodleiana din Oxford (Anglia). Alte manuscrise muzicale redactate la noi, au luat calea mănăstirii Mahera din Cipru, mănăstirii Ianina din Grecia, bibliotecilor din Manchester şi Stockholm. Această arie largă de depozitare a manuscriselor noastre de tip bizantin peste hotare, sugerează implicit circulaţia muzicii creată pe teritoriul românesc, deci se poate vorbi cu temei ştiinţific de fenomenul de iradiere a creaţiei autohtone.

Unul din cele mai puternice focare ale cultului bizantin în răsăritul şi sud-estul continentului nostru rămîne indiscutabil Şcoala muzicală de la Putna, identificată de cercetătorii români contemporani (în frunte cu muzicologii Gheorghe Ciobanu, Grigore Panţiru, Marin Ionescu, Titus Moisescu ş.a.) la sfîrşitul sec. XV şi continuată pînă la finele veacului XVI. Aci a activat Evstatie Protopsaltul, umanist de vastă cultură şi muzician de real talent, autor a numeroase cîntări ce au dus faima centrului artistic şi religios al lui Ştefan cel Mare în întreaga lume creştină. Aci s-au identificat pînă acum 9 (nouă) manuscrise muzicale de tip bizantin, cu texte literare în limbile greacă şi slavonă, păstrate după cum urmează:

1) Ms. nr. 350, datat 1511, fond P. I. Şciukin, în Muzeul institutului de istorie din Moscova; 14 file din acest document se află la Biblioteca Academiei de ştiinţe din Leningrad, fond A. I. Iaţimirski, nr. 13.3.16.

2) Ms. nr. 56/544/576 I în Biblioteca mănăstirii Putna.

3) Ms. nr. I—26, datat 1545, în Biblioteca centrală universitară *M. Eminescu* din Iaşi.

4) Ms. nr. 1886 în Bibliioteca mănăstirii Dragomirna.

www.dacoromanica.ro

5) Ms. nr. 283 în Biblioteca Academiei R. S. România.
6) Ms. nr. 284 în Biblioteca Academiei R. S. România.
7) Ms. nr. 816 în Biblioteca Muzeului de istorie și arheologie din Sofia.
8) Ms. Sl. nr. 12, datat 1570, în Biblioteca Universității din Leipzig.
9) Ms. nr. 258, datat 1527, în Biblioteca mănăstirii Leimonos din insula Lesbos.

Editura muzicală, inițiind — sub directa îndrumare a secției de critică și muzicologie a Uniunii compozitorilor — o colecție de *Izvoare ale muzicii românești*, a publicat în 1980 *Antologhionul* de la Putna, sub formă de facsimil, în seria *Documenta*, urmînd ca peste cîțiva ani, să dea la iveală și transcrierea în notație muzicală uzuală a manuscrisului, în seria *Transcripta*. Studiul introductiv s-a editat în limbile română și engleză, volumul însumînd 448 pagini (cu anexa de indexuri analitic și alfabetic al cîntărilor, anagrame, numerotarea fasciculelor, filigrane, semne muzicale bizantine, index de nume).

Partea introductivă (p. 5—70) dispune de o amplă prefață menită să explice pe baza ultimelor descoperiri științifice, întregul proces de plămădire și afirmare a creației de tip bizantin pe teritoriul patriei noastre și o documentată prezentare a *Antologhionului* de la mănăstirea Putna (completată cu *Notă asupra edifiei* și obișnuitele *Prescurtări* de titluri, periodice, instituții). De ce a fost necesară o atît de laborioasă (peste 40 de trimiteri bibliografice și note de subsol) introducere? De ce nu s-au limitat îngrijitorii ediției, așa cum se obișnuiește în majoritatea editării textelor vechi, la simpla descriere a documentului?

Pînă astăzi, în bizantinologia contemporană — disciplina recentă, în curs de închegare științifică — s-au cristalizat o multitudine de puncte de vedere contradictorii, nu puține confuze, amendabile, altele de-a dreptul lipsite de probitate profesională. Ceva mai mult: publicarea izvoarelor muzicii bizantine a dat naștere la unele concluzii antiștiințifice, care au depășit sfera restrînsă a muzicologiei. Cea mai gravă eroare— din păcate frecventă chiar la cercetătorii noștri de bună credință — pare să fie confundarea limbii literare a melosului bizantin cu ritul sau cîntarea de strană. Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu relevă faptul, că „de multe ori exagerăm, exprimîndu-ne că odată cu adoptarea slavonei ca limbă de cult am adoptat și „liturghia slavonă" sau „ritul slavon" sau „forme de cult slavon" sau chiar „cîntarea slavonă". De aci, cercetătorii bulgari au tras concluzia că odată cu traducerea slujbei în limba slavonă, s-a născut o „...muzică slavonă"! *Antologhionul* de la Putna însă, avînd cîntări în limbile greacă și slavonă, demonstrează fără echivoc, că muzica strană era *unică*, doar textele diferau. Pe bună dreptate, îngrijitorii ediției conchid: „o singură concluzie se poate trage și anume aceea că peste tot în marile mănăstiri din estul și sud-estul european s-a utilizat un singur tip de muzică — *muzica bizantină* — însoțită de texte în limba greacă sau slavonă, cu preponderența uneia sau a alteia dintre aceste limbi, determinată de regiunea unde se practica respectiva cîntare". Iar în ansamblu, manuscrisele muzicale de tip bizantin din Moldova și Țara Românească, relevă ponderea limbii grecești, adică a limbii tradiționale a cultului ortodox. Din cele peste 200 de manuscrise muzicale identificate pînă azi, între sec. XI—XVIII nu există *absolut nici un document integral* cu text slavon! Pînă astăzi, nu se cunoaște nici un document care să precizeze că la strana românească — chiar în epoca slavonismului cultural — s-a cîntat exclusiv în limba cancelariei domnești, ci numai *alternativ* (greacă-slavonă, greacă-română). Tendențioasă deci, ne apare „teza" — fiindcă de la o simplă afirmație unilaterală, personală, în prezent se vehiculează în toate scrierile istorice, literare, muzicologice ș.a. — lansată brusc de cercetătorii bulgari în ultimul deceniu, potrivit căreia — după ocuparea țării de către turci în 1396 — preoții, psalți etc. s-au refugiat în nordul Dunării, în Țările Române, contribuind prin „*bolgarski raspev*" (cîntul bisericii bulgare) — după expresia cercetătoarei L. Stanceva-Brașovanova în *Dictionnaire de la musique. Science de la musique*, Paris, p. 127 — la cultura noastră muzicală. Revendicîndu-și apoi cultura autohtonă înflorită la... Putna de pildă, o serie de manuscrise muzicale (cum ar fi *Cartea de cîntece* din 1511, cu melodiile lui Eustatie Protopsaltul) au devenit *Old Bulgarian Musical Documents* fiind editate la Sofia, sub semnătura lui Stoian Petrov și Hristo Kodov (Nauka i Izkustvo, 1973). Cu peste o jumătate de veac înainte, savantul Nicolae Iorga demonstrase, pe baza de documente (a se vedea *Istoria literaturii române)* că slavii de peste Dunăre „erau prezentatorii în formă slavonă ai culturii bizantine". Dar, să lăsăm *Antologhionul* de la Putna să „vorbească" mai exact asupra controverselor contemporane.

Manuscrisul nr. 544/576 I, înregistrat sub cota 56 în Biblioteca mănăstirii Putna, este alcătuit din două părți distincte, redactate la epoci diferite și legate ulterior într-un singur exemplar. Școala caligrafică tipic putneană, precum și prezența creațiilor lui Evstatie Monahul, nu lasă urme de îndoială asupra locului realizării *Antologhionului:* Moldova. Se pare, că partea a doua a manuscrisului s-a redactat la mănăstirea Neamț la sfîrșitul veacului XV, iar partea întîia la Putna în sec. XVI. Nu se păstrează nici o indicație precisă asupra datei întocmirii *Antologhio-*

www.dacoromanica.ro

nului, nici asupra numelui copiştilor, toţi însă buni caligrafi. Scrierea îngrijită, clară, este semi-uncială spre cursivă (P/I), cu iniţiale ornamentate şi un singur frontispiciu *(Stihirarul)* de la f. 89 r., din P/II). Cerneala folosită este *neagră* (pentru semnele fonetice ale notaţiei muzicale şi pentru textele literare) şi *roşie* (pentru frontispicii, rubrici, iniţiale, însemnări tipiconale, mărturii, menţiuni de autori etc.). *Antologhionul* a fost integral scris pe hîrtie din import (după filigrame, autorii ediţiei au stabilit că hîrtia la P/I s-a confecţionat în Germania, între anii 1500—1515). Deşi reparat şi legat cu destulă migală, totuşi manuscrisul P/II dispune doar de 84 de file din cele 208 file iniţiale.

Nu intenţionăm să intrăm în detaliile de descriere, dar merită să reţinem faptul, că textele literare din P/I în limba greacă, deţin o pondere de 71,43% (120 pagini) faţă de numai 28,57% (48 pagini) în limba slavonă, întregul manuscris P/II fiind integral (147 pagini) în limba greacă, inclusiv însemnările tipiconale. Aşadar, o primă concluzie ce se impune din documentul nr. 56/544/576 I este legătura puternică a Şcolii muzicale de la Putna cu marea tradiţie a culturii vechi bizantine, locul primordial ocupat de cîntul în limba „sfîntă", prezenţa palidă a limbii oficiale a cancelariei epocii (slavona) în cadrul liturghiei.

Notaţia muzicală din ambele manuscrise relevă şi mai clar contactul cu Bizanţul: adoptarea fazei neo-bizantine din sec. XIV (cucuzeliene), cu mărirea numărului de semne grafice de la 16 pînă la cifra de 26, demonstrează părăsirea tipurilor vechi de scriere neumatică (în general mai simplă, mai vagă) şi apropierea de inovaţiile Constantinopolului şi Muntelui Athos (documentul din 1545 din Biblioteca centrală universitară de la Iaşi, arată că în sistemul de notaţie de la Putna se ajunsese la 33 de semne).

În sfîrşit, argumentul cel mai convingător al legăturii psalţilor putneni cu tradiţia autentică a cîntării din Bizanţ, ni-l oferă *conţinutul* muzical al *Antologhionului* şi *numele* autorilor pieselor. Astfel, antologia muzicală însumează — în principal — stihirile uzuale de la diferite praznice şi sărbători de peste an, precum şi cîntările de la Liturghie, heruvice şi chinonice din Săptămîna patimilor etc. Majoritatea pieselor aparţin clasicilor muzicii bizantine din sec. XIV, Joannes Glykys, Xenos Korones, Joannes Kukuzeles, dar şi unor autori mai mărunţi ale căror nume poartă o certă amprentă bizantină (Lampadarios, Evghenikos, Dositheos, Agathonos). Excepţională ne apare contribuţia celor trei psalţi români: 33 de cîntări (Evstatie Protopsaltul 29, Ioan Diaconu 3 şi Kyr Gheorghie 1).

Atestarea prin documentul scris a acestor creatori români, confirmă existenţa unei şcoli muzicale înfloritoare la mănăstirea Putna în sec. XVI. Cînd toate cele nouă manuscrise vor fi publicate şi comparate pe parcursul unui veac, vom putea conchide mai exact şi asupra valorii artistice a cîntărilor, deci implicit asupra contribuţiei psalţilor putneni la afirmarea culturii muzicale bizantine. Pînă unde au circulat cîntările melurgilor români? Cît timp s-au menţinut melodiile originale de la Putna în circuitul practicii de cult bizantin la români şi la alte popoare? Iată, întrebări la care vor avea de răspuns bizantinologii noştri şi colegii istoriografi de pretutindeni în viitoarele lor cercetări.

Indiferent de „surprizele" ce le vor produce manuscrisele de tip bizantin existent pe teritoriul nostru, *Antologhionul* de la Putna atestă vechimea cîntării de strană în limbile greacă şi slavonă la noi, începînd din sec. XV. Totdeodată, prezenţa unor creaţii de compozitori români, precis identificaţi în documentele de la Putna, luminează încă o perioadă obscură din istoria muzicii noastre.

Tipărit în facsimil, *Antologhionul* se poate socoti, începînd de azi, ca definitiv conservat în faţa posterităţii. Este poate meritul principal al Editurii muzicale în publicarea seriei complete de manuscrise vechi româneşti, acţiune pe care — sîntem convinşi — cercetătorii de pretutindeni şi mai ales urmaşii vor şti să o aprecieze. Iar, cînd din cele aproape 400 de piese cuprinse în manuscrisele putnene, paginile muzicale originale vor răsuna în sălile de concert şi se vor transpune pe discuri, atunci vom avea cu adevărat dimensiunea sonoră a epocii ce a clădit monumentele nepieritoare de arhitectură şi pictură din nordul Moldovei, în sînul cărora a răsunat o muzică de aceeaşi frumuseţe şi grandoare.

Viorel Cosma

VALERIU BRANIŞTE, *De la Blaj la Alba Iulia. Articole politice*, Edit. Facla, Timişoara, 1980, 484 p.

Anul trecut, întreg neamul românesc şi-a reamintit cu mînie de acel August 1940 cînd duşmanii au amputat din trupul României, de acele zile dramatice ale lui Septembrie 1940 cînd armata română, cu ţevile armelor spre pămînt, a fost silită să părăsească fără luptă jumătatea de nord a Transilvaniei.

Un moment editorial evocă o altă aniversare, pe cea a zilei memorabile de 1 decembrie 1918 cînd la Alba Iulia s-a înfăptuit

www.dacoromanica.ro

România întregită, cînd Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul s-au unit cu România, adevărata și veșnica lor patrie mamă. Este o carte consacrată memoriei unuia din militanții de frunte ai unirii din 1918, ținînd parcă să reamintească generațiilor mai noi că nici ele, nici urmașii lor nu au dreptul să uite vreodată nici ce a fost măreț și nici ce a fost tragic în cei 62 de ani de istorie a hotarului nostru de vest.

Apariția unei părți din opera lui Valeriu Braniște coincide în cifră rotundă și cu o altă aniversare: aceea a Tratatului de la Trianon din iunie 1920 care — e drept — nu a făcut decît să consfințească opera poporului român în realizarea frontierei noastre de vest — aceeași cu cea de astăzi consfințită din nou la Paris în 1947.

Noua evocare a operei de luptător cu condeiul a lui Valeriu Braniște apare cu atît mai necesară cu cît nostalgicii epocii „țărilor coroanei Sfîntului Ștefan" și ai epocii cînd Horthy a reușit — fără vreun foc de armă — să reconstituie chiar și parțial, fostul regat al Ungariei, rupînd pe rînd în anii 1938, 1939, 1940 și 1941 bucăți din trupurile martirizate ale Cehoslovaciei, României și Iugoslaviei — devin tot mai insistenți și mai insolenți în opera lor mistificatoare pentru inducerea în eroare a opiniei publice și cercurilor politice din străinătate.

Noua evocare a lui Valeriu Braniște are totodată valoarea de a aduce din nou sub ochii cititorului de azi, momentele de luptă ale românilor de peste Carpați și secvențe edificatoare ale situației reale din partea cisleitană a defunctei monarhii dualiste austro-ungare.

Ediția — îngrijită de Valeria Căliman, fiica celui evocat, și de cercetătoarea Maria Elena Simionescu, avînd un cuvînt introductiv aparținînd cunoscutului istoric Mircea Mușat — cuprinde articole publicate de Valeriu Braniște începînd din perioada „fierbinte" a procesului memorandiștilor și pînă la finalul apoteotic de la 1 decembrie 1918. Deci un sfert de veac de luptă necontenită cu condeiul pentru drepturile și libertatea poporului său împotriva falsului, minciunii, „tiraniei și forței". Ediția de față se adaugă în mod fericit unei alte lucrări apărute cu 8 ani în urmă și cuprinzînd amintiri scrise în închisoarea de la Seghedin *. De astă dată însă perioada reflectată e mult mai întinsă și surprinde momente de luptă pe care, în mod inerent, cealaltă lucrare nu le putea cuprinde.

Cuvîntul introductiv ne avertizează de la bun început că — deși Valeriu Braniște s-a născut mult timp după Adunarea de pe Cîmpia Libertății de la Blaj — titlul culegerii este departe de a fi inadecvat, deoarece întreaga luptă pe care au dus-o frații români de peste Carpați — deci și de Braniște — pînă în 1918, s-a desfășurat pe baza marilor idealuri proclamate la 3/15 mai 1848, marea Adunare de la Blaj fiind „identică cu sinteza istorică a aspirațiilor de emancipare socială și națională a nației întregi". Deci — cum scrie autorul cuvîntului introductiv — cele 151 de articole selectate din bogata activitate publicistică a fruntașului presei bănățene vreme de peste două decenii dau expresie dăinuirii în timp a crezului politic al acelei generații care a înscris pe steagul ei ideea-forță, venită de demult, a libertății sociale și naționale, a făuririi statului național unitar român. Așadar, proclamarea la Blaj a voinței de unire cu Țara n-a fost numai expresia unei stări înflăcărate a momentului, ci un plebiscit și un legămînt și adăugăm noi — valabil implicit pentru toate cele 7 decenii de luptă care au urmat.

Valeriu Braniște a intrat totuși în luptă în condiții istorice mult schimbate față de cele de la 1848. După ce românii izbutiseră în anii următori să smulgă absolutismului habsburgic concesii relativ importante pe plan social, cultural, religios, național — la 1867 se produsese acea binecunoscută răsturnare de situație, cotitura de 180°, care se finalizase prin împăcarea celor doi inamici ireductibili de la 1848—1849 — aristocrația conservatoare și liberală maghiară inclusiv majoritatea foștilor revoluționari pe de o parte — și aristocrația austriacă și aparatul ei birocratic pe de altă parte. Și-au împărțit în două monarhia și deci și asuprirea naționalităților nemaghiare și neaustriace: Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, Voivodina, Croația, o parte a coastei dalmatice, Slovacia, Ucraina subcarpatică au intrat sub stăpînirea ungară primind titlul „Țările coroanei Sfîntului Ștefan". Ceea ce nu reușiseră la 1848—1849 pe cont propriu, aristocrații maghiari liberali au reușit la 1867, în colaborare cu foștii lor inamici adică reînvierea regatului feudal decedat la 1526 în mlaștinile de la Mohaci!

Venirea pe lume a monarhiei bicefale a produs un șoc profund nu numai în interiorul Austro-Ungariei, nu numai printre românii luptători de la 1848—1849, dar și în restul Europei unde revoluția maghiară fusese pînă atunci prezentată — în versiune ungară desigur — ca un model de radicalism, de intransigență, de abnegație și noblețe, iar prin contrast revoluția română ca un fel de „Vandee" a

---

* Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, cu un studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu. Edit. Minerva, București 1972, 460 p.

www.dacoromanica.ro

revoluției ungare, ca o servilă complice a coroanei vieneze. Și iată că acum adevărul ieșise la lumină. Admiratorii revoluției ungare de la 1848—1849 din Italia, Franța etc. — erau puși în mare încurcătură; fuseseră înșelați așa cum aveau să fie înșelați de propaganda ungară mai tîrziu și alți oameni de bună credință din Europa și America.

Românii s-au văzut astfel puși sub jugul celor pe care-i combătuseră la 1848—1849; uniunea Transilvaniei cu Ungaria — împotriva cărora ei se ridicaseră la 3/15 mai 1848 — era acum parafată de aceeași curte de la Viena care atunci aprobase opunerea românilor la această unire silnică. Începea epoca răfuielii cu poporul român subjugat și odată cu aceasta politica de maghiarizare forțată. În aceste împrejurări istorice are loc în al nouălea deceniu intrarea în arenă a luptătorului Valeriu Braniște, intrare care va deveni și mai spectaculoasă în epoca procesului memorandiștilor cu care începe de fapt culegerea recenzată.

Înainte de a începe republicarea articolelor, autoarele prezintă — într-o formă originală si interesantă — o cronologie comentată a momentelor celor mai semnificative din prea puținii ani de viață — numai 59 — ai lui Valeriu Braniște. Această cronologie — o inovație, demnă de a fi însușită ca metodă și de alți autori de culegeri antologice — completează în mod fericit culegerea propriu-zisă, purtîndu-l pe cititor — prin intermediul unor informații colorate, pline de interes, și al unor citate bine alese—pe toate cărările unei vieți de luptător cu gîndul și cu fapta pentru cauza națională.

În nota asupra ediției, autoarele avertizează că nu e vorba de o selecție din întreaga operă publicistică, ci doar din ziarele bănățene pe care le-a condus și fondat: „Dreptatea" și „Foaia de duminică" din Timișoara, „Drapelul" și „Banatul" din Lugoj. Selecție din peste 4 000 de articole identificate!

Și iată intrăm în atmosfera încărcată a primelor ecouri ale sentinței în procesul memorandiștilor. În articolul „Pentru Sfintele drepturi ale poporului român", Braniște contestă declararea ca vinovați ai celor 14 fruntași români la Cluj cu motivarea următoare: „Ei au avut mandat de la poporul român să execute voința lui unanimă și au executat mandatul... Rezultatul executării mandatului e: *Memorandul*, cel tras în judecată și condamnat la Cluj. Ce conține acest Memorand? Aspirațiunile juste ale poporului român. Prin verdictul de la Cluj s-a declarat întregul popor român de vinovat. Prin verdictul din Cluj cade o perdea, și în mijlocul statelor civilizate se prezintă în întreaga sa nuditate un stat, în care dreptul firesc de existență a popoarelor e *sugrumat*, iar reclamarea legală a dreptului acesta firesc *e crimă!* Pînă cînd?"

Această chinuitoare întrebare pînă cînd? reflectînd limita răbdării, se degajă în continuare în toată epoca ce desparte procesul memorandiștilor de momentul decesului monarhiei. La 12/24 iunie 1894 un strigăt de durere și disperare: „Ne răpesc limba, ne eschid datinele pămîntești și ne ucid legea străbună! Ce vom avea mîine de pierdut? Nimic. Ce vom avea de cîștigat? Totul! Lovească deci și răpească tot ce pot, dar *dreptul nostru de existență pe pămîntul nostru noi ni-l vom afirma cu toate forțele unui popor schingiuit pîn la os!*

Una însă să nu uite, că arma ce acum prind e *o armă cu două tăișuri!*"

Reacția firească, vehementă a națiunii române de peste Carpați, la politica de persecuție națională, guvernele de la Budapesta au încercat să o explice prin amestecul din afară. În articolul „Bănuiala că sîntem puși la cale", Valeriu Braniște replică cu hotărîre: „Nu de afară, nu de la Viena, nici dela Praga, Berlin, Chiev, Belgrad și București e pornită mișcarea națională a slovacilor, germanilor, rutenilor și românilor, ci de *aici de acasă*". „Dacă poate fi vorba la noi de „agitatori", apoi acești agitatori sînt *slujbașii ideii de stat național maghiar*".

Tratarea istorică a greșelii fatale a revoluției ungare față de naționalități conchide cu ideea: „Șovinismul nebun a distrus totul, încît... a ajuns din nou politica națională maghiară pe punctul din care a plecat în 1848. Istoria se repetă". (p. 107).

Ideea de care vorbeam în introducerea acestei prezentări, și anume că acapararea de teritorii nemaghiare a prevalat la 1867 asupra aspirațiilor de independență ale poporului maghiar, este tratată de Braniște în legătură cu poziția consecventă a binecunoscutului democrat maghiar Lajos Mocsary, favorabilă respectului față de naționalitățile nemaghiare. Articolul lui Braniște publicat în „Drapelul" la 3/16 iunie 1904 sub titlul „Liber de influențele amețitoare ale bolnăviciosului curent șovinist", aduce un cald omagiu vechiului luptător din epoca redeșteptării naționale a Ungariei. În 1904 el avea 78 de ani (a trăit pînă la venerabila vîrstă de 90 ani), iar glasul său solitar — care arăta că „singura cale de salvare este *căutarea unui „modus vivendi" cinstit cu naționalitățile*" — răsuna ca o predică în pustiu. „El — scria Braniște — e Kossuthist... aderent necondiționat al *Ungariei independente* și dușman implacabil al neamțului din Viena", adăugînd că politica maghiară s-a aliat cu cea austriacă împotriva naționalităților dar pe seama independenței Ungariei.

Braniște subliniază că Mocsary ca „om cu minte" știe și înțelege că a realiza Ungaria independentă contra habsburgului și contra naționalităților *în același timp*, este absurd

www.dacoromanica.ro

şi imposibil. Maghiarul trebuie să aleagă ori pe unul, ori pe altul. Deci compromis în această chestiune vitală nu există.

Mocsary propunea şi el un compromis, dar nu cu Viena ci un „compromis cinstit între maghiari şi celelalte popoare ale ţării, drept singura cale spre ajungerea independenţei Ungariei".

„Bineînţeles — conchide Braniştе — că nu noi, ci poporul maghiar are să se pronunţe asupra politicii propuse de Mocsary, căci e vorba de *politica poporului maghiar*. Poziţiunea noastră faţă de această politică este pe deplin precizată prin programul dela 1881 şi prin concluzele conferinţelor naţionale".

Ideea independenţei Ungariei revine mereu în atenţia luptătorului nostru. El scrie textual: „Ungaria, deşi stat cu regim propriu constituţional şi legislaţie proprie, totuşi nu este, strict luat, stat independent. Nu, pentrucă nu are armată proprie, diplomaţie proprie, şi n-are strict luat nici curte regală proprie şi separată, ca simbol al deplinei suveranităţi a statului". „Politica ungară — scrie el — a ajuns într-un cerc vicios". El evocă pe de o parte, poziţia bărbaţilor de stat ai Ungariei Széchenyi, Eötvös la 1848 şi Deák şi Andrássy la 1867 care a crezut că pentru reuşita maghiarizării forţate a populaţiilor nemaghiare din „Ţările coroanei Sfîntului Ştefan" trebuie sacrificată independenţa Ungariei — iar pe de altă parte, politica lui Kossuth care dintr-o lovitură „a voit să facă imposibilul posibil, adică să realizeze simultan ambele obiective atît independenţa deplină a Ungariei cît şi contopirea „cu forţa a diferitelor popoare ale ţării". Dacă politica lui Kossuth de la 1848—1849 a avut eşecul cunoscut — pentru că „nici un popor conştient al ţării nu a putut răscumpăra revindicaţiunile mari liberale ale acelei epoci în schimbul *renegării naţionale*" — socotelile celor de la 1867 şi mai ales ale urmaşilor lor, s-au dovedit şi ele prost calculate. În acest fel — spune Braniştе — „vedem că şovinismul reclamă acum tocmai *în interesul contopirii forţate* a popoarelor ţării *atribuţiunile Ungariei independente*, fără să mai înţeleagă ce au înţeles Szechenyi şi Eötvös la 1848, Deak şi Andrassy la 1867, că adecă *aceste două tendinţe se eschid* (se exclud — n.r.) *reciproc*".

În condiţiile acestui cerc vicios — pe care zadarnic contele Istvan Tisza avea să încerce a-l rupe cu forţa în vara lui 1914 — lupta românilor îşi urma cursul ei dificil, dar hotărît pentru o rezolvare strict românească a problemei.

În mijlocul atîtor dureri, persecuţii, şicane şi trucuri electorale, drame cotidiene sau cronice, iată o rază de lumină: e momentul 1906 cînd, în lungul articol-reportaj intitulat „Din toate colţurile vechii Dacii", Valeriu Braniştе descrie afluxul entuziast al corurilor şi formaţiunilor artistice din toate provinciile româneşti înstrăinate spre Bucureşti la serbările Expoziţiei Jubiliare şi întîlnirea lor cu membrii formaţiunilor din Vechiul Regat. O paradă nemaiîntîlnită a cîntecului dansului şi portului popular din toată Daco-România sau cum scrie el, „marea panoramă a românilor de pretutindeni".

Un marş triumfal, un lanţ de explozii ale bucuriei frăţeşti, în toate gările şi oraşele României: drapele, urale, muzici, îmbrăţişările caldei — dar prea scurtei — revederi. „După 8 zile încheiate am ajuns iarăşi la vetrele noastre, cu suflet avîntat şi inimă caldă".

Acest suflet avîntat, nu a fost clintit nici de veştile proaste venite din România în anul următor. Egoismul sălbatec şi lipsa de patriotism a majorităţii clasei dominante, care generaseră marile răscoale din 1907, au îndurerat, firește, pe cei de peste Carpaţi dar nu în sensul dorit de conţii şi grofii care exultau de bucurie. Explicînd acest moment dramatic, Braniştе descria cauzele răscoalelor, incluzînd în aceste cauze şi sechelele îndelungatei dominaţii străine asupra Principatelor. În acelaşi aprilie 1907 în care Xenopol rostea de la tribuna Academiei din Bucureşti cuvinte neuitate, optimiste despre rolul purificator al flăcărilor ce mistuiseră România, la Timişoara, Braniştе spunea acelaşi lucru cu verbul său înflăcărat: „Sînt mari pagubele cauzate prin răscoală, sînt dureroase jertfele în vieţi şi avut, sînt însă pagube şi jertfe care au devenit inevitabile pentru a reface păcatele unui trecut, păcate care nu sînt ale ţării, ci ale împrejurărilor sinistre între care şi-a făcut această ţară evoluţia dela întuneric la lumină. Fie ca baia de sînge şi marea de flăcări care a dat peste România, să spele aceste păcate şi să deschidă calea adevăratei reculegeri şi renaşteri, care aşează stîlpii siguri ai românităţii pe cea mai sigură bază, pe unitatea indisolubilă a populaţiei întregi a ţării". Nu avea să treacă decît un deceniu şi nobilimea ungară avea să se convingă nemijlocit cît de pripită fusese bucuria ei la 1907 şi cît de greşite fuseseră atunci calculele ei în legătură cu ecoul răscoalelor din România în rîndul românilor de peste munţi. Istoria avea să-i dea dreptate şi lui Braniştе, şi lui Xenopol, atunci cînd armata română — formată în majoritate din foştii răsculaţi de la 1907 — avea să rămînă neclintită, credincioasă, jurămîntului steagului şi idealului ei naţional, atît în momentele victorioase cît şi mai ales în momentele grele din războiul nostru de întregire.

Dar pînă la întregire mai erau încă ani de luptă şi de sacrificii pentru cei de peste Carpaţi. La un moment dat Braniştе scrisese: „Politica de stat a apucat pe o pantă periculoasă nu numai pentru noi şi pentru adevăratele interese ale ţării, ci chiar şi pentru *existenţa acestei ţări ca stat*. „Avertisment care

www.dacoromanica.ro

avea să fie apoi reluat în forme diferite în mai multe ocazii, dar pe care şovinismul orb, plin de ură şi de infatuare avea să-l ignoreze în mod constant. Se răspîndea tot mai mult, şi nu numai în rîndul nobilimii şi clerului înalt dar şi în păturile sociale adiacente, intelectuale, ideea care avea să aducă poporului maghiar — în deceniul următor şi peste alte decenii — suferinţe grele, noi şi mari pierderi de vieţi, de sînge şi de independenţă: ideea despre rolul mesianic al Coroanei Sfîntului Ştefan în spaţiul carpato-dunărean, adriatic (şi chiar eventual, pontic). Acest mesianism ridicol al unui popor mic pe un spaţiu atît de întins era întreţinut nu numai prin măsuri de maghiarizare forţată a popoarelor nemaghiare care formau majoritatea în „ţările Coroanei Sfîntului Ştefan", nu numai prin cultivarea disprețului faţă de aceste neamuri şi — prin contrast — a megalomaniei agresive în sînul populaţiei proprii — dar şi printr-o propagandă stăruitoare în Occident unde mesianismul maghiar — pentru a obţine credibilitate — era prezentat ca factor decisiv (!?) al echilibrului european. (Această variantă destinată Apusului avea să fie reluată — în argumentaţie politică şi economică — în anii discuţiilor de la Trianon, în perioada celui de-al doilea război mondial şi prelungită apoi pînă în zilele noastre în contactul dintre nostalgicii mesianismului şi unele cercuri politice, religioase, culturale din Occident).

Sfîrşitul inevitabil şi definitiv al acestor himere se apropia însă cu paşi repezi, în ciuda avertismentelor bătrînului Mocsary, ale lui Braniște, ale atîtor şi atîtor oameni de bine din rîndul neamurilor conlocuitoare şi ale maghiarilor lucizi. Războiul mondial a pus la grea încercare sau, mai bine zis, a scos în relief iscusinţa, talentul, simţul politic, abilitatea dar şi curajul îmarelui corifeu al presei bănăţene. Neputnd — din motive lesne de înţeles — să spună atunci deschis ce voiau cu adevărat românii din monarhia austro-ungară şi — cu atît mai puţin — poziţia lor faţă de intrarea României în război — activitatea lui s-a centrat în această perioadă pe o gamă variată de aspecte asupra grozăviilor războiului, proporţiilor cataclismului, dramei popoarelor mici, într-un cuvînt — asupra suferinţelor omenirii în general şi al poporului său în special.

După intrarea României în război a fost pus sub supraveghere poliţienească. În 1917 a refuzat să semneze o declaraţie de fidelitate faţă de guvernul lui Tisza. În februarie 1918 a fost arestat şi întemniţat la Seghedin, fiind acuzat de spionaj. Monarhia bicefală îşi trăia însă ultimele luni de existenţă. Se apropia cu paşi repezi finalul ei dramatic firesc — unele din cele mai spectaculoase şi grandioase fenomene ale istoriei.

În octombrie sinistra închisoare de la Seghedin îşi deschide porţile iar luptătorul Braniște îşi reocupă postul tocmai într-un moment în care neamul său avea mai multă nevoie de pana şi acţiunea sa. Începuseră convulsiunile finale ale imperiului muribund, sosi deci momentul cînd ultimul purtător al coroanei habsburgice a încercat ultima cale de salvare a pacientului. Atunci, la 22 octombrie 1918, Braniște a exprimat ceea ce gîndeau nu numai românii dar şi celelalte popoare ale împărăţiei.

„Monarhul, ca împărat al Austriei, a dat un manifest care proclamă federalizarea Austriei. Mai anii trecuţi, cînd faţă de tendinţa de unificare naţională era federalismul singurul liman al dorinţelor popoarelor, ar fi trezit acest manifest o frenezie de bucurie la toate popoarele. Astăzi a întîrziat. Nici una din naţiunile Austriei nu este mulţumită cu măsura libertăţii ce li s-a acordat. Ungaria întîrzie şi mai mult. Ceea ce în Austria părea monarhului postulat indispensabil al vremii, se consideră la noi erezie politică, parcă apa Laithei ar putea trage frontieră răspîndirii luminii şi libertăţii. Dualismul s-a cotropit şi din ruine trebuie să se nască libertatea naţională a popoarelor, singura condiţie firească a păcii durabile, a dreptăţii, a încrederii între popoare şi a respectului reciproc de drept. Popoarele nu mai pot fi stăpînitoare şi stăpînite, ci numai deopotrivă libere"

Imperiul începuse să se năruie. Armata lui multinaţională se descompunea în armate naţionale. Neamurile neaustriace şi nemaghiare se considerau dezlegate de orice jurămînt şi îndatoriri faţă de Viena şi Budapesta: îşi constituiau propriile lor guverne şi state. „Noi — scria la 2 noiembrie 1918 Braniște — avem astăzi un singur punct fix: *Consiliul naţional român*, singurul for competent după care trebuie să se orienteze întreaga suflare românească. Acest consiliu are să ne deie avizul, are să facă toate pregătirile pentru organizarea voinţei naţionale româneşti... Sîntem un popor care scapă din robia seculară ajungînd la dreptul deplin de a dispune liber de sine „Trăiască libertatea naţională a poporului român! Trăiască Consiliul naţional al poporului român!"

Prăbuşirea şi sfîrşitul Austro-Ungariei era un fapt consumat. Pe ruinele ei apăreau unul după altul statele succesorale — unele noi, altele rezultate din unirea fostelor provincii ale împărăţiei defuncte, cu piemonturile limitrofe. Cu adunarea de la Alba-Iulia. românii aveau să încheie ultima etapă a unităţii lor naţionale şi totodată ultimul episod al dependenţei lor seculare de coroana Sfîntului Ştefan.

www.dacoromanica.ro

În acest moment crucial și solemn — 28 noiembrie — Brănișteanu scrie cu emoție: „La Alba-Iulia se va începe un nou capitol al istoriei naționale românești... Și dacă plecăm acum sub zidurile fortăreței de care se leagă pe lîngă multele reminiscențe dureroase și unele amintiri luminoase, avem să ne dăm seama deopotrivă de drepturi și de datorințe..." Care sînt aceste datorii în viziunea lui Valeriu Brănișteanu?

O spune el clar, frumos și răspicat: „Ne vom gîndi la noi, la urmașii noștri, la drepturile noastre, la libertatea noastră. Vom spune la auzul întregii lumi că sîntem și voim să fim. Dar n-avem să ne gîndim numai la noi. N-avem să cădem în păcatele acelora, de sub al căror jug scăpăm acum. Sîntem datori în aceste zile mari să ne gîndim și la concetățenii noștri de altă limbă și lege, cari de aici înainte vor fi chemați să împartă cu noi binele și răul"... „În aceste momente mari, cînd vremea ne cheamă la libertatea națională, avem deci o datorie îndoită, anume pe de o parte a ne întemeia în mod solid toate drepturile noastre ca națiune liberă pe pămîntul propriu, iar de altă parte a cîștiga deplina încredere a concetățenilor noștri ca să se convingă că libertatea noastră este și libertatea lor, tot așa ca și a noastră; noi nu aspirăm la rolul de stăpînitori asupra lor, ci voim să împărțim frățește drepturile noastre cu ei, ca să întemeiem frățească conlocuire pe pămîntul nostru, conlocuire, întemeiată pe drept și dreptate, pe respect de drept și pe încredere reciprocă".

Și iată finalul, apoteoza, de la Alba Iulia, la care luptătorul, aflat pe patul de suferință, nu a putut participa. Boala nu-l împiedică însă să-și spună și el cuvîntul entuziast.

„Astăzi se înfăptuiește cea mai mare din toate aceste minuni: unirea politică a tuturor românilor. Ție, zi măreață a istoriei, în care s-a înfăptuit această minune, ne închinăm, înscriindu-te nu numai cu litere de aur pe paginile istoriei, ci și cu litere nepieritoare pe lespezile sufletelor noastre... Ajunși la acest punct epocal al istoriei noastre, trebuie să ne dăm pe deplin seama de marea răspundere ce o avem față de noi înșine, față de urmașii noștri, față de neamurile cu noi conlocuitoare, față de națiunile din jurul nostru, față de toate popoarele lumii, cu cari împreună avem să constituim acea familie a civilizațiunii, în care ne renaștem și din care avem să facem parte ca factor pe deplin echivalent".

★

Aici cu articolul din 3 decembrie 1918 se încheie evocarea antologică a ziaristului Valeriu Brănișteanu. După note și glosar, se deschide apoi un nou și ultim mare capitol al cărții: „Valeriu Brănișteanu în conștiința contemporanilor săi și a posterității" în care-și spun părerea despre el și despre opera lui oameni din categorii diverse, de la nume celebre ale vieții științifice, culturale, artistice, politice românești și străine, pînă la oameni ai muncii și militanți pe tărîm cultural, politic, ziariști etc. din epocă și de azi, martori oculari, precum și citate din presa contemporană și actuală.

Dacă la acestea se mai adaugă și colecția de fotodocumente, ilustrînd mediul familial, politic, cultural în care se încadrează biografia celui evocat — se poate spune că imaginea este completă. Recomandăm totuși autoarelor ca la o nouă ediție să înlăture unele omisiuni din articolele reproduse, în sensul reproducerii integrale, lucru dealtfel lesne de realizat, dat fiind numărul foarte redus al pasajelor omise. Am recomanda de asemenea, ca, la o eventuală reeditare, comentariul și explicațiile și nominalizările la unele fotodocumente să fie mai directe și, evident, mai largi. Aceste mici observații nu afectează întru nimic aprecierea că noua evocare a lui Valeriu Brănișteanu reflectă cu toată fidelitatea epoca în care a trăit și s-a mișcat această personalitate de frunte a românilor de peste Carpați și realitatea istorică a ultimei părți din viața Austro-Ungariei. Culegerea de articole politice ale lui Valeriu Brănișteanu se înscrie cu cinste pe linia marilor restituiri ale istoriei naționale, și mai ales ale istoriei românilor din partea transleithană a monarhiei dualiste. Tipărită în vara în care s-au împlinit 40 de ani de la Dictatul de la Viena, ea ne atestă cît de necesară este păstrarea trează a memoriei și hotărîrea nestrămutată de a ține oricînd seama de învățămintele istoriei.

Matei Ionescu

Inscripțiile Daciei romane, vol. III: *Dacia Superior, 2. Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann, București, 1980, 484 p.

Volumul cu inscripțiile capitalei Daciei romane reprezintă valoric și cantitativ lotul cel mai important de materiale epigrafice publicate pînă acum în seria *Inscripțiile Daciei romane*.

După strîngerea și publicarea inscripțiilor descoperite în zona de sud-vest a Daciei romane (Banat) (vol. III/1, 1977), I. I. Russu a trecut la realizarea unui alt fascicul cu inscripțiile descoperite la Ulpia Traiana. În această acti-

www.dacoromanica.ro

vitate o contribuție de seamă și-au adus I. Piso (care «a redactat în formă nouă, abreviată și adaptată cadrului, piesele epigrafice pe care le-a descoperit în săpăturile sale la Ulpia Traiana în anii 1973—1977 și în depozitul epigrafic al Muzeului Sarmizegetusa, precum și în Muzeele Deva și Cluj-Napoca și le-a publicat în ultimii cinci ani, cu întregiri și amplificări») și V. Wollmann («descoperirile și publicațiile sale din „Țara Hațegului", întocmirea istoricului cercetărilor cu descoperiri epigrafice în ruinele Ulpiei Traiana; organizarea materialului ilustrativ ca și o bună parte din bibliografia mai veche»), ca și alți colaboratori (de exemplu D. Protase, care în prima fază a realizării *corpus*-ului a întocmit „cele mai multe și utile articole") amintiți în introducere (p. 8).

Volumul cuprinde mai întîi o *Introducere epigrafică și istorică: Precuvîntare* (p. 7—10, unde se expun metoda de lucru și probleme ridicate de publicarea acestui volum), *Istoricul descoperirilor și cercetărilor epigrafice* (la Ulpia Traiana; vezi și vol. I al acestei culegeri, p. 33—62), *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. Întemeierea și dezvoltarea* (p. 24—25).

Partea cea mai importantă o reprezintă culegerea propriu-zisă de inscripții, „Repertoriul materialului epigrafic" (p. 26—445). Structurarea acestuia este judicioasă: inscripții pe clădiri sau atestînd alte lucrări; liste de colective *(collegia), tituli honorarii* (împărați, guvernatori, fragmente incerte), *tituli sacri* (inscripții cu caracter religios), inscripții funerare, diferite fragmente de inscripții cu conținut nesigur, *instrumentum*. Cele peste 580 de epigrafe sînt prezentate după criteriile riguroase adoptate în celelalte volume — ediție critică cuprinzînd date tehnice despre fiecare monument, bibliografie, transcrierea textelor epigrafice și traducerea în limba română, precum și comentariu (epigrafic, istoric, onomastic — după caz).

De remarcat că, în afară de monumentele ieșite din ruinele Ulpiei Traiana, autorii au inclus în volum și inscripții apărute în alte părți, dar despre care avem maxima certitudine că provin din capitala provinciei (așaziscle „pietre rătăcitoare"); includerea acestora ajută la formarea unei imagini mai complete asupra epigrafiei capitalei și a provinciei însăși.

În rîndurile următoare, vom prezenta cîteva mici observații sau rectificări la unele inscripții; trimiterea se face la numărul inscripției:

11: «I este „dublat" cu o prelungire în sus pentru a fi marcată lungimea vocalică a cuvîntului *vis* la ablativ» nu în r. 2, ci în r. 3. În r. 2, în schimb, *col(oniae)* lipsește în transcriere și la traducere (v. desenul); din tonul comentariului («năvălitori din afara provinciei..., considerați de editorii-descoperitori ai epigrafei ca identici cu marcomanii și sarmații iazygi...») rezultă că scăparea este de atribuit „autorului-prim". Inscripția a fost publicată și în *Année épigraphique*, 1976, 561.

70 (v. și nr. 8, 72 etc.): nu este admis a scrie, în titulatura imperială, *Caesar* (și încă în forma latinească) cu literă mică.

77: ultimul rînd (7) nu se mai vede acum; ar fi trebuit ca această diferență să fie marcată.

83: *vir egregius* ar fi trebuit tradus sau cel puțin transcris cu cursive (este vorba de traducere) și explicat (v. și alte cazuri; nu sînt însă admise combinații de genul „legatus augusti propraetore consular", nr. 85).

86: inscripția se află la Muzeul de istorie al R. S. România, nu la Sarmizegetusa.

89: r. 5: în foto și desen se vede *Aeclanensis*, nu *Aeclanensium*.

90: transcrierea corectă a unor cuvinte este următoarea: r. 4, *donat(o)*; r. 6, *August(o)*; r. 15, *fortissim(o)*. Inscripția ar fi meritat și un comentariu mai amplu, cu referiri la inscripția de la Roma (ILS, 1098) cuprinzînd cariera completă a acestui personaj.

95: după reconstituirea propusă (fig. 75), întregirea corectă în r. 4 este *provinc(iae)* [*Dac(iae)*].

98, r. 10: *Ul[p(ia) T]rai(ana)*, vezi desenul și fotografia (retușată?).

100, r. 16: epitetul [[*Philipp(ianae)*]] nu se poate susține (v. observațiile noastre în „Revista de istorie", 32, 1979, 11, p. 2 203, nota 8); de asemenea, indicația că articolul în care I. Piso propune această întregire se publică în „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik", 38, 1980 nu este valabilă (eventual nr. 39 sau 40, care încă nu au apărut).

101: traducerea „Lui Publius Orfidius Senecio, Degrassi, legatus..." (vezi și mai jos: Degras, si) este cu totul remarcabilă datorită neatenției în efectuarea corecturilor!

104: o parte din r. 3 ar fi trebuit trecut între paranteze patrate. Traducerea numelui nu trebuia să fie făcută *ad litteram*, ci urmînd topica limbii române: „Lui Lucius Antonius Rufus, fiul lui...".

106: succesiunea rîndurilor din transcrierea textului inscripției nu concordă cu desenul lui Fodor reprodus alături; ar fi trebuit menționat că s-a adoptat transcierea din CIL, III, 1 494.

109: traducerea urmînd topica latină este confuză; este preferabil „Lui Crassus Macro-

www.dacoromanica.ro

bius, protectorului (apărătorului) lor foarte bun, negustorii din provincia (Dacia) Apulensis (au pus monumentul), locul fiind dat prin decretul decurionilor"; inutil a mai spune că ablativul absolut a fost incorect tradus.

110, 112: aceeași traducere defectuoasă a numelor. La nr. 112, menționarea orașului *Tavium* din Asia Mică ar fi meritat un comentariu.

113, r. 4: corect, *metropol(is)*; pentru r. 8—9, traducerea „al prefecților praetorio" este defectuoasă.

114, r. 7: poate fi completat eventual și [c]*ol(legii) e*[*iusdem?*].

125, r. 2: *II vir(o)*; traducerea numelui în rîndul respectiv este defectuoasă (v. și nr. 126).

127: în forma românească, numele femeii ar fi trebuit transcris în r. 3: Valeriei Frontina, fiica lui Lucius.

156: De remarcat forma [*Nu*]*mini Aesculapio et* [*Hy*]*giae;* numele zeilor medicinei ar fi trebuit să stea la genitiv (154, 159) (cerut de *numen*, care ar fi meritat o notă).

193: în desenul de la fig. 154 sînt reproduse două, nu o „statuie votivă".

198 a: altar votiv publicat în CIL, III, 1418 ca provenind de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, dar „după alții provenind din Micia (Vețel)" (nu se precizează cine sînt acești „alții"); lectura, după CIL (incomplet reprodusă în IDR, III/2), este următoarea: *Dianae|sanctae|potent*[*is(simae)*]*|Magnu*[*s*]*|. . . v(otum) s(olvit)* (fotografia este obscură).

244, r. 8: AVG[[G]]; dar din fotografie nu rezultă (și nici din desen) că ar fi mai existat un al doilea *G*, „*erasum*".

247, r. 5: desenul-reconstituire nu indică întregirea [*votu*]*m*, ci [*v(otum)*].

267: se afirmă (p. 234) că epitetul *Cilbastianus* nu este sigur („lectură incertă"), dar fotografia și desenul (dacă sînt corect reproduse) nu se opun lecturii lui C. Daicoviciu. Lipsește însă din comentariu orice referire la lucrări consacrate cultului acestei divinități în Dacia, precum și în imperiu (E. Lane, *Corpus monumentorum religionis dei Menis*, Leiden, 1971).

268, r. 2: ultima literă este greșit desenată ca *F*.

289: desenul este confuz și cu erori (în special registrul de deasupra inscripției), iar fotografia obscură.

290: lectura *Severus Aug(usti) lib(ertus)* [*Caulop?*]*ati* (adoptată și în CIL) nu este permisă nici de conținut (scena sacrificiului mithriac, nu numai reprezentare a dadoforului), nici de spațiul lipsă (prea mic) dintre LIB și ATI.

292: numele dedicantului nu poate fi feminin (femeile nu apar printre adoratorii lui Mithra).

296: din numele dedicantului [*Val*]*er. V* . . ., în desen nu apare al doilea V (probabil dispărut după publicarea în CIL); v. nr. 297.

306 a: între fotografie (inscripția nu se poate citi) și desen sînt diferențe notabile.

307, r. 7: corect este *vikar(ius)*, cf. desenul și foto (obscur).

318: deși în inscripție nu se face mențiune, divinitatea căreia îi este dedicat monumentul este Nemesis (cum arată ceea ce se păstrează din reprezentarea figurată).

329: ar fi trebuit indicate *variae lectiones* (nu se amintește nici că stabilirea corectă a provenienței ne aparține); în r. 3, inițiala *praenomen*-ului este mai degrabă L decît T.

329, a: nu se poate înțelege la ce fel de „legătură" se referă.

396, r. 5: *tabular(ii)*; r. 7, formula *h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)* (v. și nr. 418) ar fi meritat un comentariu (v. încă mai jos, observația de la nr. 460).

402, r. 4: în desen se reconstituie VERNA, în transcriere apare [*v(ernae?)*] . . . (dativul este corect).

416: este greu a atribui această inscripție Ulpiei Traiana; locul ei este printre epigrafele Daciei Porolissensis.

437, r. 4: *hast.*, nu *hastatus;* cf. A. Passerini, *legio*, în *Dizionario epigrafico di antichità romane*, IV, Roma, 1949, p. 588. Pentru promovarea amintită prin termenul *ordine(m) accepit ex equite Romano*, vezi și E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, Kendal, 1961, p. 122.

440: la traducere, gentiliciul *Antonii* (plural) ar fi trebuit să fie pus la singular, pe lîngă fiecare cognomen (traducerea nu este pentru specialiști), cum (bine) s-a procedat în alt caz (nr. 125).

441; r. 3: corect *Iacchus*.

460, r. 6: termenul [*se*]*c(undus) h(eres)* (necomentat) are, se pare, sensul de „moștenitor de gradul II": cf. *heredes primi:* Emilia Doruțiu-Boilă, *Inscripțiile din Scythia Minor*, V, București, 1980, nr. 175.

540: desenul de sus trebuie răsturnat (inscripția era imprimată retrograd).

541, r. 3: în desen, *I* din partea stîngă a r. 2 nu este imprimat pe cărămidă (vezi „Muzeul Național", I, 1974, p. 250, nr. 14 și nota 13).

580: *mortarium* cu ștampila *Theotimi|/Stefani;* afirmația „poate să fi fost același meșter care lucra *mortaria* la Apulum și Ulpia Traiana" nu este valabilă, căci aceste ștampile apar și în alte părți (de exemplu la Jidava în Muntenia și la Pavlikeni în Moesia Inferior; C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459—460).

581: cărămidă cu ștampila *Figlina|Vict(orii) Fortis.* Meșterul este probabil identic cu *Fortes (sic)* pe un fragment de vas de la Micia (G. Popilian, în „Dacia", 21, 1977, p. 344 și fig. 5/42), iar de curînd și pe o buză de *mor-*

www.dacoromanica.ro

tarium din aceeaşi localitate (Liviu Petculescu, săpături în castru, 1980); este vorba, se pare, de un producător local (diferit de *Fortis* care apare pe numeroase opaiţe).

Din păcate, volumul cuprinde numeroase greşeli de tipar, datorate lipsei de atenţie a autorilor în efectuarea corecturilor; cele mai multe sînt fără importanţă, dar citeva destul de grave (de exemplu nr. 102, 145; p. 51 jos). Sperăm că cititorii avizaţi le vor rectifica fără probleme.

De asemenea, şi în cazul acestui volum atragem atenţia asupra calităţii (mediocre) a ilustraţiei; fotografiile poartă şi de data aceasta urme de retuşare (uneori extrem de vizibile, de exemplu nr. 348) ceea ce ridică semne de întrebare asupra autenticităţii şi utilităţii reproducerii fotografice. De aceea, în cazul lecturilor dificile şi nerezolvate, orice încercare de revizuire trebuie să plece de la reexaminarea pietrei. Ne exprimăm şi acum regretul că „autorul prim" nu a acceptat ca fotografiile să fie grupate în planşe la sfîrşitul volumului, pe hîrtie de bună calitate — ceea ce ar fi compensat din plin efortul suplimentar al cititorului care vrea să compare textul cu ilustraţia. De altfel, în volumul realizat de I. I. Russu, deseori, în procesul tipăririi, nu s-a putut ca ilustraţia să fie plasată alături de text. Credem că era suficient a avea, pentru comparaţie, doar desenul alături de text.

O lipsă importantă este că numeroase inscripţii, de deosebită valoare informativă, au fost prezentate cu comentariu minim; nu credem nimerit procedeul de a trimite mereu pe cititor la alte publicaţii (rostul acestui *corpus* este tocmai de a uşura activitatea istoricului). Se mai pot reproşa unele traduceri defectuoase, neexplicarea unor termeni de strictă specialitate, redarea tipo a unor denumiri sau expresii latine, exprimări de genul „45% din cîmpul inscripţiei" (nr. 404; v. şi nr. 454). Indicarea globală a bibliografiei, indicarea selectivă (subiectivă) a diferitelor lecturi *(variae lectiones)* nu sînt în măsură să arate contribuţia diferiţilor autori la citirea unei inscripţii — ceea ce nu este nici drept, nici corect metodologic şi ştiinţific.

Partea finală cuprinde citeva instrumente de lucru utile pentru consultarea volumului: tabel de concordanţe cu principalele publicaţii în care au apărut mai întîi inscripţiile din acest volum (p. 446—451), abrevieri (p. 452—460), semnele diacritice (p. 460) şi indici (p. 461—484; în parte, ne păstrăm rezervele exprimate în SCIVA, 31, 1980, 1, p. 120—121, în legătură cu organizarea acestora).

Trecînd peste aceste observaţii de amănunt, se cuvine a sublinia în încheiere valoarea ştiinţifică a noului volum din *Inscripţiile Daciei romane*, saltul calitativ faţă de vol. III/1, datorat în bună măsură şi celor doi colaboratori principali ai lui I. I. Russu, valoarea deosebită a contribuţiilor altor colaboratori — care prin întocmirea de fişe şi articole în faza iniţială sau realizarea ilustraţiei au dreptul la recunoştinţa noastră.

Constantin C. Petolescu

L. FEKETE, *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente. Aus dem Nachlass des Verfassers.* ⟨Introducere în paleografia persană. 101 documente persane, rămase de pe urma autorului⟩, herausgegeben von. ⟨ed. de⟩ G. Hazai . . ., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 594 p. + 242 facsimile (Pl.) (17 × 25 cm.).

Orientalistul ungur Lajos Fekete (1891—1969)[1] a desfăşurat o bogată activitate ştiinţifică, timp de aproape o jumătate de veac, în domeniul iranisticii[2] şi îndeosebi al turcologiei sau studiilor turceşti, fiind unul dintre cei mai buni cunoscători ai arhivelor otomane din Turcia şi de pretutindeni. Au rămas de pe urma sa citeva opere valoroase de mari

[1] Cf. necrolog de L. Ligeti în rev. „Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae" (abr. = AO. Hung.), t. XXII, „Acad. Kiado", Budapesta, 1969, p. 379—387.

[2] *Iran Sahlarının iki Türkçe mektubu* ⟨Două scrisori turceşti ale şahilor (persani) din Iran⟩, în rev. „Türkiyat Mecmuası" I (Istanbul, 1936), p. 269—274; *Arbeiten der grusinischen Orientalisten auf dem Gebiete der türkischen und persischen Paläographie und die Frage der Formel Sözümüz* ⟨Lucrările orientaliştilor gruzini (georgiene) din domeniul paleografiei turceşti şi persane şi problema formulei „*Sözümüz*" — „Cuvîntul nostru"⟩, în AO. Hung. VII (1957) p. 1—20 + 10 pl; Bir takım Farsça belgelerde bulunan bir ek—formulu' nun açiklaması hakkında (Despre clarificarea unei formule anexe într-un tacim (serie) de documente persane), în vol „Nemeth Armağanı", Ankara 1962, p. 3 898 393 etc.

www.dacoromanica.ro

proporții ca *Introducerea în diplomatica turcă în epoca dominației otomane în Ungaria*[3], *Corespondența turcă a palatinului Nicolaus Esterházy...*[4], *Conscripția sau impunerea sangeacului Strigoniu la 1570...*[5] de către turci, *Budapesta sub dominația otomană...*[6], *Scrisul Siyakat în administrația finanțelor turcești...*[7], *Registrele contabilității turcești la Buda în sec. XVI* (în colaborare)[8] și *Suleiman Magnificul*[9] în care, dealtfel ca și în *Buda în epoca otomană*, a dat dovadă că este și un scriitor de talent. Pe lîngă aceste opere, unele monumentale, L. Fekete mai are o serie de contribuții originale, articole și studii interesante din care nu putem semnala, aici, decît unele: *Turcii osmanlîi și maghiarii 1366—1699*[10], *Darurile sultanului Abdulhamid I acordate țarinei Ecaterina a II-a*[11], *Gülbaba și metohul Betași din Buda*[12], *Casa unui domn (Efendi) turc din provincie în sec. XVI*[13], *Sistemul stăpînirii turcești în Ungaria*[14], *Comerțul orașului Buda în timpul turcilor*[15], *Viața la Buda sub dominația turcă — 1541—1686*[16], *Toponime în turcă-osmană formate din numere*[17], *Latinii la Buda în epoca turcă*[18] etc. Fiind un specialist cunoscut în probleme de arhive și documente otomane, a fost invitat de guvernul turc (1936—1937) pentru reorganizarea arhivelor Imperiului otoman din Turcia. Cu această ocazie a introdus sistemul clasificării în catalogarea documentelor turcești după proveniența fondurilor sau după instituții cancelaristice emitente (tc. *Kalem*). Astfel, unul din cataloagele importante din Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri (*Başbakanlık Arşivi*) poartă denumirea de *Fekete tasnifi* — „Clasificarea lui Fekete", cuprinzînd rezumatele a vreo cinci mii de documente (sec. XIV—1615). Vreo trei sute de documente din acest fond privesc direct istoria țărilor române (1520—1613), cele mai multe fiind microfilmate de subsemnatul pentru D.G.A.S.[19]. Fiind în Turcia, L. Fekete a ținut conferințe arhivistice ca „Îndatoriri preliminare ale arhivei"[20] etc. și a publicat „Probleme arhivistice"[21]. Întors în țară, în pragul celui de al doilea război mondial, a publicat, pe urma experienței cîștigate și materialelor achiziționate, alte articole-studii: *Publicarea documentelor turcești și problemele*

---

[3] *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, Budapesta, 1926, LXVIII + 35 p. + + 16 facs.

[4] *Turkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy*, ⟨1606—1645⟩, Budapesta, 1932, 71 + 503 p. + 10 facs.

[5] *Az Estergomi Szandzsak 1570 Evi Adóösszeirása*, Budapesta, 1943, 197 p.

[6] *Budapest a törökkorban*, Budapesta, 1944, XIII + 460 p., 8°.

[7] *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Ein Beitrag zur türkischen Paläographie.* 2 Bände, Budapesta, 1955, 2 vol. (Cf. și recenzia noastră în „Revista Arhivelor" nr. 2/1958, p. 325—331).

[8] *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen) 1550—1580* Türkischer Text, Budapesta „A. K." 1962, 839 p. (Cu Gy. Nagy-Káldy)

[9] *Szüleyman Szultán*, Budapesta, 1967.

[10] *Osmanlı Türkler ve Macarlar 1366—1699*, Çeviren (trad. de): Sadrettin Karatay, în „Belleten" XIII, 52 (Ankara, 1949), p. 663—744 (TTK.).

[11] *Podarki sultana Abdulchamida imperatrice Ekaterina II*, în „AO. Hung 2 (1952), p. 1—18 + 3 pl.

[12] *Das Heim eines türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jahrhundert*, Budapesta, „A. K.", 1960, 30 p. („Studia Historica" 29), trad. și în turcă. *XVI. Yüzyılda taşralı bir Türk efendisi evi*, trad. de Sadrettin Karatay, în „Bulleten" XXIX, 116 (1965), p. 615—638.

[13] Gülbaba et le Bektâši derk'âh de Buda, în „AO. Hung. 4 (1954), p. 1—18 + 3 pl.

[14] *Macaristanda Türklerin mülk sistemi*, în „Tarih Dergisi" XII, 16 (Istanbul, 1961), p. 25 — 42.

[15] *Le commerce à Buda sous la domination turque* ⟨„Nouvelle⟩ revue de Hongrie" 55 (1963), p. 321—331.

[16] *La vie à Budapest sous la domination turque*, 1541—1686, în „Journal of World History VII, 3 (Neuchâtel, 1964), p. 525—547.

[17] *Mit Zahlwörtern gebildete osmanisch-türkische Ortsnamen*, în „AO. Hung." 18 (1965), p. 61—71.

[18] *Türk devrinde Lâtinler*, în vol. VI. „Türk Tarih Kongresi" (Ankara 1967), p. 274—280.

[19] Arh. st. Buc. Microfilme (= Mf.) Turcia, rola nr. 25 cadre 560 — 715.

[20] *Arşivin ön vazifeleri*, Ankara, 1937, „Başvekâlet Matbaası", 15 p.

[21] *Arşiv meseleleri*. Çeviren (trad. de): M. Tayyib Gökbilgin, Istanbul, 1939, „Devlet Basımevi", 149 p., 8°.

www.dacoromanica.ro

ei[22], *Condicile de impuneri turceşti*[23], *Despre arhive şi arhivistica în Turcia*[24], *Documente istorice turceşti în afara Turciei*[25] etc. Monografia lui L. Fekete despre Buda în epoca otomană, amintită mai sus, fiind în maghiară, a fost publicată, după dispariţia autorului, de Gy. Káldy-Nagy într-o sinteză în engleză, volumul a fost recenzat de Jean Aubin[26].

Mai mult, după moartea lui L. Fekete, pionier şi maestru în probleme de paleografie şi diplomatică turcă-osmană, a rămas neterminată, mai mult sub formă de material brut, o lucrare importantă, consacrată paleografiei persane. Sub redacţia principală a lui G. Hazai, cîţiva specialişti din Berlin (G. D. — B. Alavi, M. Lorenz, W. Sundermann şi P. Zieme) şi-au luat asupra lor sarcina dificilă de a aduna toate materialele şi notele, în maghiară, lăsate de L. Fekete, de a le traduce în germană, de a le aduce completările cele mai necesare şi de a le asigura publicarea. Rezultatul muncii colectivului amintit a fost acest volum important, în care, după lista de rezumate în germană al documentelor (p. 5—10), urmează „Cuvîntul înainte" *(Vorwort)* al editorului G. Hazai (p. 11—14) şi apoi vine un *Einleitung* — „Introducere" (p. 15 61). Aceasta constituie o contribuţie originală şi utilă pentru însuşirea elementelor de bază ale paleografiei persane. Din acest punct de vedere ar fi fost mai binc ca volumul să fie intitulat: *101 documente persane*, sau *Documente în limba persană*, citeva fiind emise de sultanii turci, evident că sînt turco-persane etc. Ca subtitlu, mergea foarte bine: *Contribuţie* sau *Introducere în paleografia persană*. În această introducere sînt analizate sumar tipurile şi formele diplomelor, formulele lor diplomatice, modul lor de datare şi monogramele *(Tuğra* — rom. tura) suveranilor orientali (şahilor persani, sultanilor otomani etc.), precum şi unele dificultăţi mari ale tipurilor şi genurilor paleografice persane. Desigur pentru o iniţiere mai bună, cercetătorul interesat poate apela şi la alte opere de specialitate din acest domeniu, cum ar fi de pildă aceea a lui H. Busse[27]. În această introducere ar fi fost necesar şi un paragraf, dacă nu un mic capitol despre organizarea cancelariei persană-iraniană la care a contribuit parţial H. Roemer[28].

Dacă turcologii consacraţi paleografiei turco-osmane ar încerca să facă o comparaţie între scrisul *Dîvânî* otoman şi cel persan, ar constata că aceasta din urmă este mult mai complicată prin exagerările sale caligrafice. Din acest punct de vedere scribii persani ai dinastiilor *Akkoyunlu* — „Cel cu oaia albă"[29] şi îndeosebi *safavide*[30] au fost mari meşteri în complicarea tipurilor caligrafice prin exagerări diabolice. În această privinţă calemgiii Sublimei Porţi scriau foarte frumos, dar se întreceau foarte rar cu firea de a crea mari exagerări caligrafice. În acelaşi timp, erau un pic mai sobri în modul de redactare, destul de complicat, în redarea ideilor, cu o frazcologie umflată, produs al unei imaginaţii orientale, care deseori, în fond, nu spune nimic important. Arhiva sultanilor de la Muzeul Topkapı Sarayı, fost palat imperial, cuprinde o bogată colecţie de documente, în special firmane safavide în persană. Multe dintre acestea au ca marginal şi traducerea turcă, ceea ce ne arată că vizirii otomani nu erau versaţi în limba şi paleografia persană. O comparaţie obiectivă a celor două versiuni ne arată că traducerile turceşti, deşi mot à mot, erau mult mai clare şi mai precise. Cancelaria divanului imperial otoman *(Divanî Humayun kalemi)* dispunea de scribi bine versaţi în limba şi palcografia persană. Pe lîngă această introducere, de o valoare netăgăduită, se impunea unele consideraţii gene-

[22] *L'édition des Chartes turques et ses problèmes*, în rev. „K. Cs. A" t. I (Budapesta, 1939) cf. şi versiunca turcă *Türk vesikalarının neşrî ve bu işin arzettiği meseleleri*, în „Belleten" V, 20 (1940), p. 607—616.

[23] *Türk vergi tahrirleri*, çev. (trad). Sadrettin Karatay, în „Belleten" XI, 42 (1947), p. 299—328.

[24] *Uber Archivalien und Archivwesen in der Türkei*, în „AO. Hung. „3 (1953), p. 179—205.

[25] *Les documents historiques turcs hors de Turquie*, în „Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni", 59 (Istanbul, 1946), p. 37—38.

[26] *Buda and Pest under Turkish rule*, Budapesta, 1976, 202 p. („Studia Turco-Hungarica", éd. Gy. Káldy-Nagy, III), recenzie în „Turcica", t. IX/1 (Paris-Strasbourg, 1977, p. 310—311).

[27] Heribert Busse, *Untersuchungen zum islamischen Kanzleiwesen*-An Hand Turkmenischer und safawidischer Urkunden „Commissionsverlag Sirović Bookshop". Kairo, 1959, VIII+257 p. 257 p. + I—LV Tafel (fol.).

[28] *Staatsschreiben der Timuridenzeit*, Wiesbaden, 1952; *Vorschläge für Sammlung von Urkunden zur islamischen Geschichte Persiens*, în rev. „Zeitschrift Deutsche Morgenläand. Geselschaft", t. C. 2, p. 362—370 etc.

[29] Dinastie turcmenă din Asia Mică numită şi *Bāyindiriya* după un vechi trib turc Bayındır cf. art. *Aḳ Koyūnlu*, în: „Encyclopédie de l'Islām..." (abr. E. I.) t. I (1913), p. 228—229 (Cl. Huart) şi îndeosebi art. *Akkoyunlular*... în „Islâm Ansiklopedisi" (abr. = = A.I.), I Istanbul, 1950), p. 251—270 + arbore genealogic (Mükrimin Halil Ynanç).

[30] Cf. art. *Safawides*, în „E. I." IV (1934), p. 56—57 (T. W. Haig) şi mai ales „I. A." (sub voce).

www.dacoromanica.ro

rale, aprecieri, asupra valorii istorice a documentelor sub raportul conținutului lor. În această privință editorii berlinezi puteau ține seamă și de unele contribuții istorice în relațiile turco-iraniene, persano-venețiene etc. În acest cadru istoric se putea spune cîteva cuvinte și despre relațiile lui Uzun Hasan, șahul Persiei, cu domnul Moldovei, Ștefan cel Mare, care se aliaseră împotriva expansiunii otomane sub Mehmed al II-lea.

În a doua parte a operei sînt prezentate, cronologic, cele 101 documente persane (p. 63—560), fiecare avînd mici note introductive, transliterație în caractere arabe, traduceri germane integrale și cu unele note explicative. Apoi, urmează indexul—bibliografic și abrevierile folosite (p. 561—570), echivalentele cotelor de documente după fondurile arhivei de origine și numerotarea lor în operă (p. 571—572), încercarea de clasificare cronologică a documentelor publicate (p. 573—575), lista de sigilii *(Möhr,* tc. *Mühür)* [31] de pe documente, foarte estetice ca forme geometrice și scris proporțional, reprezentînd citate coranice, sentințe religioase, numele posesorilor etc.; un sigiliu impozant al unui șah persan împodobește pliantul-coperta: unele sigilii cu date sînt foarte utile pentru datarea documentelor care nu dispun de elemente cronologice; lista citatelor din Coran *(Kuran)* [32] care se întîlnesc în documente (p. 580—581), lista de antroponime (p. 582—591) și toponime (p. 592—594). Opera se încheie cu 242 de reproduceri facsimilare, executate în condiții tehnice mai mult de cît satisfăcătoare.

În ce privește proveniența lor de origine, aceste documente aparțin la șapte fonduri deosebite, cea mai mare parte, 78 de documente, deci mai mult de trei pătrimi sînt de la arhiva Muzeului Topkapı Sarayı (Istanbul) și anume nr-ele: 1—65, 68—79 și 101. Restul de 33 de piese provin din cîteva arhive europene: Arh. St. Veneția (nr-ele: 66—67, 80—83, 90—93, 97 și 100), arhivele secrete ale Vaticanului (nr-ele: 84, 98 și 99), Archivum Glovne din Varșovia (nr-ele: 85—86 și 95), Arh. austriacă de stat „Österreichisches Staatsarchiv" din Viena (nr-ele: 87 și 97), Arh. din La Haye (nr-ele: 88—89) și State Paper office din Londra (nr. 90). Perioada istorică la care se referă are o întindere de trei secole și mai bine, începînd de pe la finele veacului al XIV-lea pînă pe la începutul sec. XVIII. După originea documentelor, se poate schița o clasificare pe următoarele epoci istorice: *Timuride* (nr-ele: 1—3, 5), *Karakoyunlu* — „Oaia neagră" (nr. 10), *Akkoyunlu* (Uzun), Hasan etc. nr-ele: 7—11, 13, 16, 18, 23); cancelaria familiei regale (nr-ele: 8, 9, 14, 17, 32, 33); ultimii *Akkoyunlu* (nr-ele: 25—29, 31 și 32); *otomane* (nr-ele: 4, 6 și 15); principii *kurzi* (nr-ele: 24 și 51—52), principii gruzini sau georgieni (nr-ele: 45—46 și 79), *Sirvan șah* (nr. 30), *Safavizi* (nr-ele: 34—44, 48—50, 53—61, 63—73, 75—78, 80—100) și în fine un document cam suspect (nr. 101), ultimul, fără dată și care nu se poate data, deoarece nu se pot identifica atît emitentul cît și destinatarul. În fond, nu spune mare lucru.

Nu toate aceste documente publicate sînt inedite. Nu m-am ocupat direct de izvoare persane decît în măsura în care acestea au contingență cu istoria țărilor române. Cu ocazia cercetărilor mele în arhivele și bibliotecile din Istanbul, fără să vreau, am venit în contact și cu diverse izvoare persane. În ce ne privește, cele două sau trei „Scrisori sau cărți de cucerire" *(Fetihnâme)* ale sultanului Murad II din nov. 1444 (Regeb, 848 H.), privind desfășurarea bătăliei și obținerea victoriei de la Varna, împotriva oștilor eroului ardelean Iancu de Hunedoara, Vlad Dracul, Vv. Țării Românești etc. au fost publicate cu ani în urmă de istoricul turc, iranist, Adnan S. Erzi [33]. Merită să semnalăm, și aici, o altă contribuție a lui A. S. Erzi, *Cercetări despre istoria dinastiilor Akoyunlu și Karakoyunlu* [34] în care este vorba și de prima expediție a lui Uzun Hasan împotriva Caramaniei. Deși editorii, în frunte cu G. Hazai, consideră că este vorba de două documente „Fetihnâme" pentru bătălia de la Varna (Arhiva Topkapı Sarayı, E. nr-ele 10 728 și 11 944), în realitate, este vorba de unul și același document sau două versiuni. Se poate spune că A. S. Erzi a găsit o a doua versiune a acestei fetihnâmele într-un codice miscelaneu din Biblioteca Suleymanie/Istanbul (fond Es'at efendi no. ...). Un alt fapt care se poate reproșa, pe bună dreptate, editorilor este că deși în textul documentului persan (nr. 6, p. 90 și în facsimil) figurează chiar în primele rînduri

---

[31] Cf. art. *Muhr*, în „E. I." t. III (1936), p. 749—750 + facs. (J. Deny).

[32] Cf. art. *al-Kor'ân*, în „E. I." t. II (1927), p. 1 125—1 139 (Fr. Buhl). Coranul are și o traducere românească, după originalul arab, de Octav Isopescu (Cernăuți, 1912, 538 p.).

[33] *Türkiye Külüphanelerinden notlar ve vesikalar. II. Murad'ın Varna müharebesi hakkında* (Note și documente din bibliotecile Turciei — Cartea de cucerire a lui Murad II despre bătălia de la Varna), în „Belleten" XIV/56 (1950), p. 595—647, lev. pl. CIII—CVI (faks.).

[34] *Akkoyunlu ve Karakoyunlu tarihi hakkında araştırmalar I. Kitâb-i Dede Korkut hakkında notlar II. Uzun Hasan'ın birinci Karaman seferi* în „Belleten" XVIII, 70 (1954), p. 179—221.

www.dacoromanica.ro

participarea „Valahiei răzvrătite, plină de discordii" *(bâ Eflâk pürnifâk)*, totuşi la traducerea germană, cu voie sau fără voie, rîndul respectiv a fost sărit (Sic, cf. p. 89) şi ştirea care ne interesează omisă! Nu este cazul să insistăm asupra acestui eveniment despre care ne-am ocupat cu altă ocazie [35]. Pentru cercetătorii versaţi în istoria Imperiului otoman şi în relaţiile româno-turce (sec. XV—XVII) este destul de supărătoare confuzia permanentă între Mehmed I „Celebi" (1413—1421) şi Mehmed al II-lea „Cuceritorul" *(el-Fâtih)*. Apoi, a mai fost Mehmed III (1595—1603) şi Mehmed IV (1648—1687), deci, toţi patru nu pot fi aduşi la un numitor comun. Despre această confuzie cf. p. 77, 103, 113, 123, 157, 161, 201 şi 214. Desigur, aceasta se datoreşte faptului că în izvoarele vremii numerele de ordine nu se indică pe lîngă doi sau patru Mehmezi. Aceasta ne lasă impresia că editorii, în frunte cu G. Hazai (filolog-lingvist), nu sînt de formaţie istorică, dar puteau folosi cu succes de pildă, opera lui Ismail Hâmi Danişmend, *Cronologia explicativă a istoriei otomane* [36] care are în vedere şi relaţiile româno-turce pe bază de izvoare turce. Anumite obiecţiuni serioase ridică şi documentul „Fetihnâme" nr. 4 (din arhiva Topkapı Sarayı, E. 9510), care mai ales sub raportul datării şi identificării trebuia să fie cercetat mai cu atenţie de editori, înainte de publicare. Aici, nu pot să mă asociez nici recenzentului francez care afirmă categoric„ ... s-a constatat în mod evident că Mehmed I n-a întreprins nici o expediţie în Balcani în 818 al Hegirei (H.)„ [37]. Or, se ştie că numitul sultan a întreprins în acel an (1416) o expediţie mare, la Dunăre şi dincolo de acest fluviu, împotriva Ţării Româneşti a lui Mircea cel Bătrîn. Toate cronicile turceşti începînd din sec. XV (de A. Şükrullah, Aşıkpaşazâde, Oruç b. Adil, M. Neşri etc), consacră fragmente ample acestui eveniment istoric, cînd Ţara Românească a fost impusă la haraci, se construise cetatea Giurgiu *(Yerkokü, Yerkovi)* şi se reparaseră din temelie fortăreţele dobrogene Isaccea *(Isakci)* şi Eni-Sala (tc. *Yeni-Sale)* de către Mehmed I „Celebi" [38]. Deci, în anul respectiv, numitul sultan a avut o expediţie prin Balcani, dar împotriva Valahiei *(Eflâk)*, aşa cum afirmă cronicarii turci, nu împotriva Moldovei *(Boğdan, Karaboğdan)*, impusă mult mai tîrziu la haraci, sub Petru Vodă Aron (oct. 1455 — mai 1456) [39]. Este just că anul hegirei 818 H. figurează ca adaos între rîndurile 10—11, mai mult lipsit de r. 10 (cf. facs. VII), dar o astfel de inserare nu prea era în mod obişnuit de datare a diplomelor otomane, fie ele chiar în limba persană, care se făcea deobicei la încheierea documentului şi nu în cifre *(818)*, ci numai în litere în sistemul numerotării arabe. Deci, în acest caz, nu este exclus ca să fie o inserare ulterioară, sau poate fi vorba de o metateză grafică, adică în loc de 818, inversiunea ultimelor două cifre, adică 881 H., din cauza neatenţiei scribului, fapt care se observă şi în alte paleografii (latină, slavă etc.). Avînd în vedere că aşa zisa „victorie" din „vilaietul Boğdan" (= Moldova) este dată într-o vineri *(Cuma')*, a patra zi a lunei Rebi' II (r. 10), care, socotită ca anexă la anul 881 H., corespunde cu 27 iulie 1476, data dramaticii bătălii de la Războieni*. Nu este exclus ca diploma „fetihnâme", păstrată într-un sul mare, de cîţiva metri, în arhiva Topkapı Sarayı, să fi fost redactată la ordinul sultanului Mehmed II, a doua zi după încheierea bătăliei, socotită în izvoarele noastre la 26 iulie 1476. În acest caz este foarte evident că şi acest document turc — în limba persană — „fetihnâme", adresat de Mehmed II unui monarh din Orient (nedenumit), prin care sultanul îşi descrie victoria sa în Moldova, într-un stil pompos şi lăudăros, poate spre a intimida pe adresant, trebuia să fie inserat în volumul *Războieni* — Cinci sute de ani de la campania în Moldova din 1476 [40]. Un

[35] Cf. recenzia noastră despre *Gazavât-ı Sultan Murâd b. Mehemmed Izladi ve Varna savaşları (1443—1444)*, în „Revista de istorie" 12/1979, p. 2 390—2 399.

[36] *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronologisi*, Istanbul, „Türkiye Yayınevi", 1947—1954, 4 vol.

[37] Cf. „Turcica..." t. IX/1, 1977, p. 314 J. L.-Bacque Grammont).

[38] Cf. Mihail Guboglu, *Cronici turceşti privind ţările române...* vol. I, Bucureşti 1966 (în colaborare); M. Guboglu, *Cronici turceşti...* Bucureşti 1974 (Edit. Acad. R.S. România) — cronicile lui *Solakzade* şi *Müneğğim başı* (sec. XVII).

[39] Mihail Guboglu, *Le tribut page par les Principautes Roumaines à la Porte jusqu'a début du XVIe siècle, d'après les sources turques* în „Revue des Études Islamiques" XXXVIII, 1 Paris, 1969, p. 49—80 + 1 facs.; idem, *Fâtih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim'in Boğdan voyvodalarına yazdıkları slavca mektupları* 〈 Scrisori slave de la sultanii Mehmed II „Cuceritorul" şi Selim I „Fiorosul" către voievozii Moldovei〉, în rev. „Belgelerle Türk Tarih Dergisi" 19 (Istanbul, 1969), p. 31 — 36 + 5 pl.-facs.

* De fapt şi în Cronica de la Bistriţa (ed Ion Bogdan) şi în alte izvoare se arată că dramatica bătălie a fost într-o zi de vineri (26 iul).

[40] Bucureşti, 1977, 352 p. + facs. + 1 h. (Direcţia Generală a Arhivelor Statului din R. S. România).

www.dacoromanica.ro

alt „fetihnâme" al acestui sultan este diploma otomană — în limba persană — din 12 iul. 1471 (13 Muharem 875 H), prin care Mehmed II, ⟨ nu I ⟩, adresîndu-se fiului său, descrie cucerirea insulei Eubeea *(Agribos)* [41] etc. (doc. nr. 15). Aceste cîteva *fetihnâme*'le otomane completează seria de „Münşeat" 'uri — „Corespondenţa epistolară" — în frunte cu aceea a lui Tacizâde S'adi Çelebi (sec. XV) [42].

Revenind la alte probleme, strîns legate de conţinutul acestui volum, amintim că majoritatea documentelor privesc istoria Iranului [43], fapt mărturisit de numeroasele firmane emise de şahii dinastiilor iraniene *Akoyunlu* şi *Karakoyunlu* [44] şi îndeosebi firmane safavide, emise de şahii Ismail şi Tahmasp şah (sec. XVI). Printre documentele mai importante se poate semnala scrisoarea dinastului Karakoyunlu *Gîhânşah*, adresată sultanului Mehmed II, în 1467—1468 (872 H.), despre pregătirile sale de război împotriva lui Uzun Hasan [45] (nr. 10), scrisorile de victorie ale acestuia din urmă pentru o expediţie împotriva Gruziei *(Gürcistan)* sau Georgiei (nr. 7), victoriile sale împotriva timuridului Sahi Mîrza (nr-ele: 10—13); mai multe firmane ale safavizilor Ismail şah (nr-ele: 39—43, 48—50, 55—56) şi ale lui Tahmasp şah (nr-ele: 59, 63—65, 68—72 şi 76) şi apoi, pe lîngă scrisorile acestuia şi ale urmaşilor săi către diverşi suverani europeni, îndeosebi dogilor Veneţiei, în problemele lor litigioase cu Osmanlîii, pe atunci în plină expansiune în Orientul iranian.

Documentele publicate deşi sînt prezentate într-o ordine cronologică logică, firească, totuşi datarea unora este discutabilă. Lipsa emitenţilor şi îndeosebi a destinatarilor îngreuiază datarea lor mai exactă. În lipsa unor astfel de elemente indispensabile, cercetătorul este nevoit să facă unele deducţii bazate pe izvoare numeroase, care nu totdeauna pot fi încununate de succese. Astfel, în loc de unele datări precise se observă goluri izbitoare de mai multe luni, chiar de un an şi chiar de mai mulţi ani. În astfel de condiţii, editorii au fost puşi în dificila situaţie de a face unele datări categoric arbitrare. Unele documente datate superficial de scribi (de ex. nr. 4 — Campania în Moldova) au indus în eroare pe editori şi pe alţii care, adeseori, n-au analizat suficient, în mod critic, conţinutul, elementele interne şi externe ale documentelor. În această privinţă este îndeajuns să amintim documentele privind pe Div Soltân Rumlu, (adică din Anatolia numită şi parţial „Rum" [46]) (nr-ele: 31—36 şi 44), care cuprind unele indicaţii precise despre activitatea şi cariera militară şi politică-administrativă a acestui personagiu important în viaţa iraniană. Recurgînd la unele izvoare safavide ca *Aḥşano — Havânîh, Habibo-Ssiyar* etc. se putea destul de uşor restabili contextul lor cronologic. De ex. doc. nr. 34 se referă la Bayram Bek Karamanlu (din Carmania, prov. în Anatolia), prezentat ca decedat *(Amir al-marḥum Bayrâm Beyg)*. Dar se ştie bine că acesta a pierit în bătălia de la *Gâdj-Davân* în dec. 1512 (cf. *Târîh-e habîbo-ssiyâr*, IV, Teheran 1333 H. (1914), p. 531). Deci, datarea editorilor cca 1510—1511 (916 H.), este eronată. De altfel, numirea lui Div Soltân ca guvernator *(vali)* de Sâbargân şi a unei părţi din Balch (în prov. Khorosan), menţionată în rîndul 4, se ştie că a avut loc în vara anului 1513 [47] şi nu mai înainte. Eroarea de datare este identică şi pentru documentele nr-ele 35 şi 36, datate tot cu cca 1510—1511 (916 H.) (sic.). În ce priveşte doc. nr. 44, descriind acţiunile lui Div Soltân în Georgia şi Kurdistan, datate tot cu 916/1510—1511, nu poate corespunde cu realitatea, deoarece numitul se întoarce din Khorosan abia pe la finele anului 1515 [48] şi începe să opereze, pe la începutul anului 1516, la hotarele Gruziei [49]. În ce priveşte documentele nr-ele 45 şi 46, se ştie că Mîrza Ciabûk era *atabeg* (guvernator de margine) din ţinutul Sanţkhe (1502—1616) şi nu într-un singur an sau doi (1510 11). Parcurgînd documentele otomane ale vremei şi făcînd unele comparaţii, se observă nu numai unele datări eronate, ci şi lecturi greşite care au

---

[41] Despre acest eveniment istoric cf. I. H. Danişmed, *op. cit.*, I, p. 314—315: *Eğriboz adasının fethi*.

[42] *Tacizade Sa'adi Çelebi Münşeatı* Neşreden (ed.): Prof. Necâti Lugal — Doç. Adnan S. Erzi, Istanbul, 1956, „Istanbul Matbaası", VIII + 92 s.

[43] Despre *Iran* cf. „E. I", t. III (1936), p. 1 109—1 140; I. *Aperçu historique et etlmographique* (J. H. Kramers) etc.

[44] Cf. art. *Kara Koyunlu*, în „E. I.", t. II (1927), p. 785—786 şi mai ales „I. A." (Cüzfasc. 58) sub voce (1968).

[45] Cf. art *Uzun Hasan*, în „E. I.", t. IV (1934), p. 1 123—1 127 (V. Minorski) şi mai ales „I. A." (sub voce).

[46] De fapt numai cîteva regiuni din Anatolia: Amasia, Konya şi Sivas etc. cf. art. *Rûm* în „E. I." III, p. 1 255—1 256 (Franz Babinger) şi îndeosebi „I. A." (sub voce) art. de M. Tayyib Gökbilgin.

[47] Hând Amir, *Tarîh-e habîbo-ssiyar*, ed. cit., p. 540 şi *A Chronicle of the Early Şafawîs, being the Aḥşanu't-tawarîkh of Ḥasan-i Rumlu* ed. N. Seddon, I, Baroda, 1931, p. 131.

[48] *Op. cit.* p. 154 şi Hând Amir, *op. cit.*, p. 553.

[49] Ḥasan Rûmlu, *op. cit.*, p. 162 163.

www.dacoromanica.ro

repercusiuni şi asupra traducerii, încurcînd şi sensul (cf. doc. cit., rîndul 6). De ex. este vorba de Erzingîân *(Arzenglân)* şi nu de provincia caucaziană Azerbaidjan (cap. Bacu); apoi, în rîndurile 8 şi 13 nu poate fi vorba de Şeyh Sâde *(Zâde)*, un personagiu cam enigmatic dacă nu chiar imaginar, ci de *şeyhzâde* (fiul şeicului), unul din peiorativele poreclei obişnuite, în corespondenţa Porţii otomane, pentru împopoţonarea lui Isma'îl şah, rivalul osmanlîilor. Această poreclă se întîlneşte mult mai frecvent în izvoarele otomane (narative: cronici şi diplomatice), în versiunea turcă, de şeih'oğlu, Erdebil' oğlu, etc., dar editorii berlinezi, nefiind istorici şi necunoscînd astfel de izvoare, au făcut unele identificări imaginare! În izvoarele turceşti se întîlnesc, de pildă, şi alte epitete pentru şahii Persiei sau Iranului, ca *Şâhkulu* — „robul şahului", *„Imamkulu* — " rolul imamului", (perşii caşi'iţi — „schizmatici" credeau în 12 imami) şi *şeytankulu* — „robul diavolului" aceştia, însă, nu se pot confunda cu anumite personagii istorice. Într-adevăr, fără dovezi convingătoare, documentul nr. 45 (Arh. Topkapı, E. nr. 8 350) este o scrisoare adresată, în 1516, puţin înainte de moartea sa, de către Mirza Ciâbûk sultanului Selim I. Trebuie să recunoaştem însă că datarea editorilor, tot cu „cca 1510—1511 (516 H.)" este cu totul arbitrară şi nu poate rezista la cea mai elementară critică, aşa cum a arătat şi turcologul iranist francez J. L. Bacque Grammont cu ocazia unei comunicări[50].

În altă ordine de idei avem unele nedumeriri faţă de anumite inconsecvenţe izbitoare. Aşa de pildă forma „Istacoğlu" (p. 411), în timp ce etimologia cunoscută a numelui *Ostâgelû* (< Ostâ Hağğulû) este de mult stabilită. În izvoarele turco-persane: Mstadjlu'oglu Mehmed han, în bătălia de la Cialdiran (1514), comanda aripa stîngă a armatei şahului Ismail, dar a fost ucis de bătaia tunurilor lui Selim I cel fioros *(Javuz)*. Se observă, de asemenea, că depozitul şi cotele documentelor sub nr-ele 51 şi 101 nu sînt indicate, deşi ele se găsesc în Arhiva de la Topkapı Sarayı sub cotele E. nr. 5 845 şi E. 11 601. Este clar că aceste cote i-au scăpat răposatului L. Fekete, şi faptul că au cotele pe verso n-au ieşit la fotocopiere, iar editorii berlinezi n-au lucrat în această arhivă.

Spaţiul nu ne permite să facem şi alte observaţii critice. În orice caz, volumul ridică unele probleme delicate care nu se pot rezolva aşa de uşor. Poate tocmai deaceea prudenţa şi scepticismul savantului L. Fekete n-au zorit publicarea volumului, lăsîndu-l pe seama discipolilor săi în frunte cu G. Hazai. Aceştia, la rîndul lor, au procedat foarte corect publicînd volum pe numele maistrului lor, indicîndu-se în prefaţă contribuţia subsidiară a fiecăruia.

În ce priveşte *bibliografia* amintită, deşi este plină cu lucrări apusene, totuşi în fond este destul de lacunară. În primul rînd mă gîndesc la unele contribuţii turceşti privind relaţiile istorice turco-osmano-iraniene. Amintim de ex. *Cronica lui Tahmasp Han* ed. de Esat Uras[51]; *Codice privind pe Uzun Hasan bey, datînd din epoca otomană* de Ömer Lütfi Barkan[52]; *Uzun Hasan şi şeicul Giuneyd. Ascensiunea Iranului la un stat naţional în sec. XV* de Walter Hinz[53], Mehmet II „Fâtih" şi Uzun Hasan de Ömer Akbulut[54]; *Galbeni şi daruri preţioase din partea sultanului Suleiman Magnificul şi a fiului său Selim trimise şahului din Iran pentru predarea prinţului dezertor Bayazid...* de prof. I. H. Uzunçarşılı[55]; *Cronica dinastiei Akkoyunlii...* ed. de Necâti-Lugâl — Faruk Sümer[56]; *Karakoyunlii* (teza de docenţă) a dr. Faruk-Sümer[57]; *Bijuteriile prinţesei Tadjlu Hanım, soţia lui Ismail şah*, de acelaşi I. H. Uzunçarşılı[58]; *Scrisoarea de felicitare adresată lui Murad III de şahul Tahmasp cu ocazia întronării acestuia*

---

[50] Intitulată: *Les Ottomans et la Georgie dans le premier quart du XVIe siècle*, prezentată de cel de „al XXX-lea Congres de ştiinţe umane în Asia şi Africa de Nord, Mexico, 1976, cf. Actele congresului şi versiunea în „Macne-Vestnik", Tbilisi, 1978 etc.

[51] *Tahmasp Kulu hanın Tevârîhi.* Türk harflariyla çeviren: Esat Uras Ankara, 1942, „T.T.K. Basımevi", 48 p.

[52] *Osmanli devrinde Uzun Hasan bey'e ait kanunlar*, în rev. „Tarih vesikaları" I, 1 (Istanbul, 1941), p. 91—106.

[53] *Uzugun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. yüzılda Iranın millî bir devlet halîne yükselişi.* Çeviren (trad.): Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara, 1948, „T.T.K. Basımevi", XV + 165 p.

[54] *Fâtih ve Uzun Hasan*, Trabzon, 1963 „Hikmet Basımevi", 12 p., 8°. (Trabzon tarihi dizisi: 2").

[55] *Iran şahına iltica etmiş olan şehzâde Bayezid'in teslimi için Sultan Süleyman ve oğlu Selim tarafından şah'a gonderilen altınlarve kıymetli hediyeler*, în: „Belleten" XXIV, 33, (1960), p. 103—110 + 3 facs.

[56] „Akkoyunlu tarihi" cf. Ebu Bakr Tirhâni, *Kitab-i Diyarbakriyye* (Ak-Koyunlu tarihi), 1—2 Cilt (vol) Yayınlayan: Necâti Lugâl — Faruk Sümer, Ankara, 1962—1964, „T.T.K. Basımevi", XXVII + 153 p., 8°.

[57] *Karakoyunlular. Başlangıçtan Cihân şaha kadar* (Doçentlik tezi) Ankara, 1967, „T.T.K. Basımevi", X + 169 p.

[58] *Şah Ismail'in zevcesi Taclu hanımın mücevherleri*, în: „Belleten", XXIII, 92 (1959), p. 611—619 + 3 facs. (617—619).

www.dacoromanica.ro

de dr. Bekir Kütükoğlu[59]; idem, *Relaţiile politice osmano-iraniene* 1578—1590[60]; „Pregătirile lui Uzun Hasan pentru o luptă crîncenă împotriva osmanlîilor şi începutul războiului osmano-Akkoyulu" de B. S. Baykal[61] etc., toate acestea puteau fi folosite atît în partea introductivă, legîndu-se de conţinutul documentelor respective, cît şi la analiza unora dintre documente. Dacă bibliografia istorică turcă a fost, în general, neglijată, aceea românească a fost pur şi simplu ignorată. În această privinţă editorii, în voluminoasa operă, puteau găsi un loc pentru relaţiile lui, menţionarea relaţiilor lui Uzun Hasan cu Ştefan cel Mare, domnul Moldovei. În această problemă amintim „Data epistolei lui Uzun Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea lui Ishak beg în Moldova" de Petre Cancel (Bucureşti, 1912, 40 p.); N. Iorga care a cercetat arhivele veneţiene etc. a cunoscut rezumatele, regestele şi chiar traducerile în limbi europene ale unora dintre aceste documente pe care le-a folosit în monumentalele sale lucrări, în frunte cu *Geschichte des Osmanische Reiches* (Vol. I—III, 1880—1910) şi *Histoire des Roumains*... vol. IV (Bucureşti, 1937); p. 202—203, 210, 214, 216 şi 220 (alianţa cu Uzun Hasan) apoi, operele lui Ion Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii* (Bucureşti, 1914), *Ştefan cel Mare* (Bucureşti, 1925) au ştiri privitoare la relaţiile marelui domn moldovean cu Uzun Hasan etc. De asemenea, *Historia Turchesca* 1300—1514 (Bucureşti, 1909, LXX + 304 p.) pe care I. Ursu a atribuit-o lui Donato da Lezze şi în parte lui M. G. Angiolelo, vistiernicul lui Mehmed II, are capitole interesante despre relaţiile turco-persane. După aceşti autori, în bătălia de la Otluk-Beli, între Uzun Hasan şi Mehmed II (1473), participă şi un contingent românesc sub comanda unui „Bastarabă" (Basarabă?) (*op. cit.* p. 36); apoi, monumentala colecţie Hurmuzaki, *Doc*...[62] de asemenea cuprinde unele fragmente de documente privitoare la Uzun Hasan şi relaţiile sale cu Moldova. Vorbind de contribuţii originale, mai noi, în această problemă trebuie să amintim articolul orientalistului Mayer A. I. Halevy, *Războaiele lui Ştefan cel Mare şi ale lui Uzun Hasan împotriva lui Mehmed II după cronica turcă a candiotului Ilie Capsali*[63] meritau să fie menţionate cel puţin în bibliografie căci au o anumită contingenţă cu problemele legate de conţinutul unora dintre documentele publicate. Deşi învechită se putea folosi şi Const. Ecsarcu, *Ştefan-cel-Mare. Documente din arhivele veneţiene* (Bucureşti, 1874). O menţiune merita şi *Documente istorice descoperite în Arhivele Italiei* de C. Esarcu (Bucureşti 1878), 97 p., p. 67... *Relaţiile diplomatice ale lui Ştefan cel Mare cu Şahul Persiei*, p. 69: Această epistolă persană (Bibl. Marciana, Veneţia, Lat. CI.X.Cod. CLXXIVC. 8) fusese dusă în Moldova de către ambasadorul persian Isak-beg. În trecerea acestuia prin Crimeia ea a fost tradusă de către genovezul Constantin de Sarra cu ajutorul armeanului Ana-Colli. Se vede că relaţiunile lui Ştefan cel Mare şi Şahul Persiei (Uzun Hasan) au fost frecvente.

În altă ordine de idei trebuie să amintim că documente publicate în acest volum sînt bine selecţionate, variate şi interesante. În acelaşi timp, se poate spune că opera postumă a lui L. Fekete, privită în ansamblu, constituie o călăuză bună pentru un domeniu dificil cum este paleografia persană. Trebuie să regretăm că nu s-a putut găsi, pînă astăzi, decît o colecţie infimă, 101 documente publicate în acest volum. Obiectiv trebuie să recunoaştem că fondurile şi colecţiile bogate ale arhivei sultanilor de la palatul Topkapı (Istanbul) cuprind fără îndoială cele mai multe documente persane oficiale, importante pentru cercetarea perioadei istorice, foarte puţin cunoscută (sec. XV—XVIII), faţă de toate arhivele laolaltă din Iran. Mai mult, bibliotecile din Istanbul cuprind pe lîngă unele documente, bogate colecţii de opere persane, printre care şi cronici rimate, o bună parte catalogate de regretatul Ahmed Ateş[64], cu ocazia aniversării a 2500 de ani de la înfiinţarea statului iranian, organizat de U.N.E.S.C.O. Printre acestea, desigur, sînt şi unele manuscrise istorice persane care integral sau parţial privesc şi trecutul ţărilor române. Aici, nu putem aminti decît opera (cronica) rimată a lui M-āli (porecla lui Mir Sayd... Ţūsī) (1441 1480) intitulată *Hunkâr-*

[59] *Şah Tahmasp'ın III-cü Murad'a cülus tebriki*, în: „Tarih Dergisi" XI, 15 (Istanbul, 1960), p. 1—24.

[60] *Osmanlı-Iran siyâsî münâsebetleri I. 1578—1590*, Istanbul „Ede_biyat Fakültesi/ Matbaası", XII + 232 p., 8° („Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 888").

[61] *Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı kat'i mücâdele hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu harbinin başlaması* — „Die Vorbereitungen Uzun Hasans zum Entscheidungskampf gegen die Osmanen und der Beggin Kriges" în: „Belleten" XXI, 82 (1957), p. 261—284.

[62] *Documente privitoare la istoria Românilor*, Bucureşti. Vol. II, 2 (1891), p. 124 (1472 nr. 1459), 202, 224 (1473 — 74).

[63] *Les guerres d'Etienne le Grand et d'Uzun-Hassan contre Mahomet II, d'après la chronique de la Turquie du candiote Ilie Capsali*, în: „Studia et Acta Orientalia" I (Bucureşti, 1957), p. 189—198.

[64] *Istanbul Kütüphanelerinde Farsça manzum eserler I.*, Istanbul — 1968. „Millî Eğitim Basımevi", XVI + 712 p. + facs. I—VII.

www.dacoromanica.ro

Nāma[65] în care se descriu expedițiile sultanului Mehmed II și împotriva țărilor române (a doua jumătate a sec. XV); măreața cronică *Haşt Bahişt* (Cele opt paradisuri) de Idris Bitlisi[66] cu fragmente interesante și pentru istoria țărilor române pînă la 1502. Apoi, cronica intitulată *Futuhat-ı camila* (Cuceriri agreabile) de Abu Turab... aș-Sirazî[67] privește asedierea și cucerirea cetăților bănățene Lipova, Arad, Becikerek și Timișoara (1551—1552), fiind împodobită și cu o serie de miniaturi turcești. În fine, cronica mai mult rimată a lui 'Ali b. Amir Șirvani, *Sulaymān-nāma* (Cartea sultanului Suleiman Magnificul)[68] în care se descrie domnia acestui padișah (1520—1566), în limba persană, cuprinzînd unele fragmente și știri privitoare și la țările române. Același lucru se poate spune și despre opera intitulată *Futūhāt-ı Süleymānı* (Cuceririle lui Suleiman Magnificul)[69], reprezentînd o cronică rimată de un poet persan. Nu numai materialelor documentare turco-osmane, ci și celor persane trebuie să le fie acordată atenția cuvenită, deoarece și acestea aduc multă lumină în cercetările istorice. În ultimele decenii, se observă tot mai mult o tendință spre „Osmano-centrism", în cadrul studiilor orientale, ceea ce nu este pe deplin justificată. De fapt nu numai documente și manuscrise turco-persane, editorii fiind berlinezi puteau folosi și anumite izvoare europene.

Înainte de încheiere trebuie să amintim că, cu tot efortul editorilor, opera recenzată nu poate fi adresată decît unui grup foarte restrîns de cercetători orientaliști, istorici etc. bine informați.

De pildă un izvor rusesc așa de important despre începuturile cruciadei venețiene, în care intra și Moldova lui Ștefan-cel-Mare, în versiunea germană a lui Karl A. Mayer, *Die Fahrt des Athanasius Niktin über die drei Meeere, Reise eine russischen Kaufmannes nach Ostidien, 1466— 1472* pentru ajutorarea turcomanului Uzun Hasan, șahul Persiei, putea să fie folosită[70]. Neglijarea unor izvoare istorice și a bibliografiei lipsește mai ales partea introductivă a lucrării de un cadru istoric.

Unele lacune și greșeli vădite ale acestei ediții monumentale nu pot fi acoperite de autoritatea științifică a savantului L. Fekete. Obiectiv, trebuie să recunoaștem că acestea se datoresc și faptului că este prima operă în istoriografia universală, de acest gen și de această proporție, deci și inexistenței unor tradiții mai bune în astfel de studii iraniste.

Din prezentarea acestei opere postume se desprinde și o altă concluzie care ne interesează direct și anume: nu este suficient să avem numai turcologi pentru probleme istorice și lingvistice. Existența unor materiale persane bogate, îndeosebi în arhivele din Turcia, în frunte cu arhiva fostului palat imperial Topkapı Sarayı, privitoare și la țările române, impune să avem și iranişti în paleografia persană. Altfel, aceste materiale istorice — în limba persană — sînt sortite a fi nedescifrate și netălmăcite, nici pentru noi și nici pentru generațiile viitoare. În același timp, cu vremea, aceste manuscrise și documente prețioase, unele deja roase de vremuri, sînt amenințate cu distrugerea.

M. Guboglu

---

[65] *Cartea împărătească* Mss. persan Bibl. Topkapı Sarayı, Istanbul, fond Hazine nr. 1417, 183 fol. Cf. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğul* (abr. = TKSM. Farsça Yazm. Kat.), Istanbul, 1961, p. 59, nr. 155; Arh. st. București, Mf. (Turcia), rola nr. 30; cadrele 304—486.

[66] Mss. persan Bibl. TKSM, Istanbul, fond Hazine nr. 1655, 668 fol. cf. E. E. Karatay, *TKSM.Ktp. Farsça Yazm. Kat.*, p. 57, nr. 140; Arh. st. București, Mf. (Turcia), rola nr. 31 cadrele 1. 668.

[67] Ms. persan Bibl. TKSM, Istanbul, fond Hazine nr. 1592, 31 fol. Cf. E. E. Karatay, TKSM. Ktp. Yazm. Kat., p. 61, nr. 161; Arh. st. București, Mf. (Turcia) rola 19 cadrele 404— 435.

[68] Mss. persan Bibl. TKSM., Istanbul, fond Hazine nr. 1517 Cf. F. E. Karatay, TKSM. Ktp. *Farça Yazm. Kat.*, p. 61, nr. 160.

[69] Mss. persan Bibl. TKSM., Istanbul, fond Emanet Hazine nr. 1422, 82 fol., cf. F. E. Karatay, *TKSM. Ktp. Farsça Yazm. Kat.*, p. 60, nr. 159.

[70] Numita versiune germană a fost folosită de N. Iorga, în *Istoria Românilor* „Cavalerii" vol. IV (București, 1937), p. 169, nota 2 și în *Histoire des Roumains*, IV (1937), p. 202, n. 2.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

* * * „File din istoria militară a poporului român. Studii". volumul 5—6, Edit. militară, Bucureşti, 1979, 558 p.

Istoria militară este un domeniu de cercetare care în ultimii ani cunoaşte o dezvoltare remarcabilă ce se întreprinde în două direcţii: restituirea sau repunerea în circulaţie a unor „monumente istoriografice ", iar, pe de altă parte, introducerea în circuitul ştiinţific, pe baza unor ample investigaţii arhivistice, a unor date şi interpretări noi. Desigur că ponderea cantitativă şi calitativă cade pe această a doua direcţie.

Nu de mult, bibliografia românească a lucrărilor de istorie militară în general şi bibliografia celui de-al doilea război mondial în special s-au îmbogăţit cu o nouă apariţie; este vorba de volumele 5—6 din colecţia cu acelaşi nume deschisă în 1973. Avînd în aprecierea fundamentală a secretarului general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, că „valoarea unei istorii cu adevărat ştiinţifice constă în înfăţişarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă" un îndemn, colectivul de cercetări din Centrul de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară şi-a propus ca în cele 18 studii incluse în prezenta culegere să înfăţişeze coordonatele reale între care au evoluat aspectele militare ale politicii României de declanşarea celui de-al doilea război mondial pînă la proclamarea Republicii. Aria tematică abordată structurează volumul pe trei părţi: partea întîi cuprinde studiile al căror subiect şi obiect îl constituie situaţia politică şi militară a statului român din 1938 pînă în august 1944; a doua parte grupează materialele care îmbrăţişează problematica participării armatei române la înfrîngerea Germaniei naziste; în sfîrşit, a treia parte dezbate evoluţia situaţiei interne a ţării din 1945 pînă în 1947 şi statutul internaţional al României în aceeaşi perioadă.

În ciuda unei largi diversităţi iniţiale, rezultată din abordarea unor aspecte deosebite, se poate remarca o preocupare generală de a evidenţia principalele filoane ale proceselor istorice cuprinse între acei ani. Astfel, cîteva idei se dovedesc permanente: în întregul volum se relevă că organizatorul rezistenţei populare antihitleriste şi antiantonesciene a fost Partidul Comunist Român care a ridicat pe o treaptă superioară lupta pentru libertate, independenţă şi progres; corelaţia care a existat între contestarea convergentă a frontierelor României, prăbuşirea sau slăbirea considerabilă a aliaţilor ei tradiţionali (altfel spus, izolarea politică şi militară în care s-a aflat în momentul-cheie 1940), amputarea teritoriului ei naţional, pe de o parte, şi pe de altă parte, impunerea unui regim politic — cel dictatorial al lui Ion Antonescu — ce contravenea intereselor de perspectivă ale ţării şi spiritualităţii tradiţionale româneşti; de asemenea, studiile pun în evidenţă că totalitatea organismului militar, de la masa ostaşilor pînă la organul suprem de comandă şi decizie — Marele stat major —, a reacţionat în întreaga perioadă la aceiaşi stimuli ca şi ansamblul oporului român: dezmembrarea ţării, ocuparea germano-ungară, spolierea economică operată de Reich, nefasta aventură în care fusese aruncată ţara în 1941 (ideea unei *autonomizări* a armatei faţă de conducerea politică, care a evoluat în acei ani de la simple manifestări anti, pînă la răsturnarea regimului impus din afara ţării); felul în care a decurs participarea armatei române la războiul antihitlerist, efortul economic al naţiunii române au fost cele mai elocvente mărturii ale atitudinii antifasciste a poporului şi ale armatei române; rolul major jucat de partidul comunist după triumful insurecţiei naţionale, în desăvîrşirea revoluţiei de eliberare socială şi naţională, în edificarea unei noi orînduiri.

După cum valoarea unui ansamblu rezidă în valoarea intrinsecă a fiecărui element constitutiv, tot aşa calitatea fiecărui studiu din cele 18 prezente se răsfrînge benefic asupra întregului volum. Din acest punct de vedere este greu să te opreşti la unul anume. Totuşi, sînt studii care, datorită noutăţii subiectului, înnoirii documentare şi interpretative, reclamă o privire mai atentă.

Primul dintre ele (în ordinea includerii în volum) este *Situaţia politică şi militară a României în perioada 1939—1941*. Analiza atentă a evenimentelor îi permite autorului să ne ofere o etapizare a perioadei în funcţie de evoluţia parametrilor diplomatici şi militari,

www.dacoromanica.ro

de obiectivele și posibilitățile de reacție a României; astfel, el propune: o primă etapă între 1 septembrie 1939 și 4 iulie 1940; a doua, 4 iulie — 6 septembrie 1940, a treia cuprinsă între 6 septembrie 1940 — 22 iunie 1941. Permanenta completare și a confruntare a documentelor diplomatice și a istoriografiei cu documente de primă importanță din arhiva Ministerului Apărării Naționale se soldează în acest caz cu „cîștiguri" evidente. Capacitatea de luptă a armatei române, noul curs imprimat relațiilor germano-sovietice, creșterea agresivității Ungariei și Bulgariei relevă că factorul românesc — izolat în balanța de forțe existentă în septembrie 1939 — nu era capabil să influențeze cursul evenimentelor. Astfel, singura soluție viabilă s-a vădit a fi neutralitatea. Dar o neutralitate activă, ale cărei rațiuni erau întărirea mijloacelor de rezistență a țării și consolidarea legăturilor cu factorii de sprijin extern. În prima direcție se înscrie — paradoxal — pactul petrol-armament (pe lîngă toate măsurile interne luate pe plan militar). Concluzia autorului — bazată pe izvoare interne și externe inedite, pe o radiografie atentă a situației internaționale — este că, în condițiile de la sfîrșitul deceniului patru și începutul deceniului următor „schimbul petrol-armament a dobîndit valențele unei adevărate confruntări", România „vînzînd Germaniei petrol în schimbul tehnicii de luptă pe care nu o puteau livra aliații și acestora petrol și cereale fără nici o restricție". Dar armistițiul și capitularea Franței au răsturnat întregul eșafodaj al rezistenței României. În a doua etapă, care va marca determinant evoluția poporului român în timpul marii conflagrații, cercurile guvernante în frunte cu regele Carol al II-lea, în contradicție cu starea de spirit a armatei și maselor largi populare, au încercat să rezolve situația țării „prin cointeresarea Germaniei naziste în impunerea unor condiții mai puțin dure". Ceea ce reține atenția este acțiunea declanșată în interior de forurile militare, paralel cu încercările de a determina Berlinul să garanteze frontierele, pentru respingerea oricărei invazii: concentrarea unor forțe importante în Transilvania, repartizarea de arme la autoritățile locale pentru a fi distribuite populației. Celei de a treia etape, care ar fi necesitat o mai detaliată prezentare, i se fixează condiționarea politică — „principalele acțiuni diplomatice și măsurile inițiate pe plan militar de Ion Antonescu au fost subordonate și în mare parte dirijate de căpeteniile celui de al treilea Reich" — și instrumentul militar al acestuia: Misiunea militară germană.

Dacă în acest studiu sînt doar punctate unele din acțiunile întreprinse de conducerea superioară a armatei, o analiză profundă a lor și extinsă la perioada jalonată de momentele 6 septembrie 1940 — 23 august 1944 este întreprinsă în *Atitudinea și activitatea Marelui stat major român în perioada septembrie 1940 — 23 august 1944 ostile politicii duse de Germania hitleristă în România, pentru contracararea unor măsuri antipopulare ale dictaturii antonesciene.* Anunțat de o realizare mai veche * prezentul studiu, mai complex ca problematică și mai vast, a fost reclamat, printre altele, de necesitatea de a decela factorii care au determinat ca armata, ce părea a fi instrumentul de bază al regimului antonescian, „să devină elementul de execuție al actului de răsturnare al dictaturii lui Antonescu"; și aceasta cu atît mai mult cu cît o cît de mică defecțiune înregistrată la nivelul suprem de comandă ar fi creat acțiunii proiectate serioase greutăți. Plecînd de la aceste considerații, autorul își propune să descifreze poziția adoptată de Marele stat major față de evenimentele politice internaționale cu care a fost confruntată România, fiind astfel supusă dezbaterii atitudinea pe care organismul statmajoristic suprem a înregistrat-o vis-à-vis de probleme care și-au pus determinant amprenta asupra țării: raporturile cu cel de-al III-lea Reich pînă cînd acesta și-a instaurat dominația asupra Europei, ciuntirea teritoriului național din vara lui 1940, instaurarea regimului de dictatură fascistă-antonesciană, subordonarea politică, economică și militară a României de către Germania nazistă, declanșarea agresiunii pe frontul de est, angajarea armatei române în campania antisovietică, pregătirea și desfășurarea actului de la 23 august. Prezentînd specialistului, și nu doar lui, reacțiile cadrelor de conducere din M.St. M. la toate aceste momente-cheie — planurile de rezistență din vara anului 1940, participarea armatei la înăbușirea rebeliunii legionare, activitatea desfășurată pentru a limita angajarea militară în răsărit (insistînd aci pe conflictul declarat între Antonescu și cei doi șefi ai M.St.M., generalii Iacobici și Ștefănescu) și a menține astfel cît mai întreagă capacitatea de luptă a armatei (înregistrînd și reacțiile negative ale „aliaților" germani), colaborarea militarilor la elaborarea strategiei insurecționale — autorul subliniază că atitudinea Marelui stat major nu era una conjuncturală, aleatorie, ci ea decurgea dintr-o activitate laborioasă desfășurată timp de două decenii în slujba apărării independenței,

* Dr. Ilie Ceaușescu, Mihail E. Ionescu, Ioan Talpeș, *Considerații privind poziția corpului de generali români față de insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944 (Rezultate preliminare ale unei cercetări)*, în „Revista română de studii internaționale", VIII—1974, 3 (25), p. 225—236.

www.dacoromanica.ro

integrității și suveranității țării, ce nu putea fi schimbată nici măcar prin impunerea din afară a unui șef de stat, ce decurgea firesc din participarea la semnarea convențiilor militare defensive ale Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice.

Întemeindu-și argumentația pe o largă bază documentară autorul introduce astfel în circuitul istoriografic o problematică nouă care se cere continuată, ampla acțiune de cercetare a surselor arhivistice primare permițîndu-i să reliefeze împrejurările reale în care organismul militar a evoluat în acești ani.

Ambianța și considerațiile politice ce au însoțit marele act revoluționar sînt relevate în studiul *Strategia insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste din august 1944*. Desigur,subiectul nu este nou; noutatea rezidă în unghiul din care este privit. Istoricii militari au stabilit că între 23—30 august 1944, Marele stat major a întocmit și difuzat două directive: prima la 23 august și a doua în cealaltă limită a intervalului. Analizînd conținutul noțiunii de directivă strategică în împrejurările de atunci („ordinele generale emise de Marele Stat major care dispuneau măsurile de ansamblu ale forței militare naționale și reflectau, pe plan militar opțiunea politică făcută de factorii insurecționali la 23 august 1944"), autorul stabilește existența a trei asemenea directive: două la 23 august și cea de-a treia la 30 august. Prima din cele emise la 23 august prevedea: trupele române să sisteze ostilitățile cu armata sovietică; înceta, din acel moment, orice subordonare a comandamentelor și trupelor române față de cele germane; ca linie de conduită față de germani se ordona adoptarea unei atitudini, „nici pace, nici război", dar se avea în vedere și posibilitatea ca trupele române să reacționeze violent la încercările Wehrmachtului de a ocupa instituțiile publice. Aceasta este prima directivă strategică de la 23 august, al cărei scop era de a „intoxica" noul inamic. A doua directivă, socotită ca atare și pînă acum, este urmarea firească a primei. Potrivit opiniei formulate de autor cele două directive constituie părți ale aceluiași întreg. Radiografia acțiunilor declanșate de M. St. M continuă pînă la dezvăluirea tuturor resorturilor ce au determinat scenariul cunoscut — operația de acoperire să creeze premisele favorabile eliminării prezenței inamice; interzicerea constituirii unui front închegat german pe linia Carpaților; „păstrarea unei ample porțiuni din teritoriul național, liber de orice prezență militară străină, în stăpînirea exclusivă a forțelor românești" —, pînă la a stabili continuitatea concepției politice și militare ce s-a materializat în direcția strategică din 30 august.

E posibil ca unii specialiști militari să evite să atribuie unui ordin valențe de directivă strategică (prima din 23 august); apreciem că în accepția acordată de autor acestei noțiuni, dar mai ales în determinările politice-militare din august '44 avem, într-adevăr, de-a face cu trei directive strategice.

Un atent demers asupra capacității de luptă a armatei române în timpul participării la războiul împotriva Germaniei naziste este întreprins în *Aspecte definitorii privind potențialul de luptă al României în războiul antihitlerist*. Versiune prescurtată al unei vaste lucrări *, studiul analizează potențialul de luptă, părțile componente (potențial militar, economic și moral), laturile cantitative și calitative, fiind cantonat la nivelul unei prezentări detaliate a indicatorilor acestui potențial de luptă: efective, continuitatea prezenței în luptă a armatei române, aria geografică pe care trupele române au acționat, eficiența participării la lupte, potențialul economic pus la dispoziția coaliției Națiunilor Unite.

Dinamica întoarcerii armatei române de pe front la sfîrșitul războiului antihitlerist este un subiect nou în istoriografia militară românească. Este pentru prima dată cînd un istoric își propune să dezbată acest subiect important în a stabili care au fost primele măsuri și etape pe drumul trecerii armatei la cadrul de pace. Sînt înfățișate activitățile desfășurate de comandamentele și marile unități române dislocate în Cehoslovacia pînă la data de 9 iunie 1945 cînd a început deplasarea pe jos a unităților Armatei 4 spre țară (Armata 1 a început deplasarea la 13 iunie): militare (întreținerea și repararea armamentului și tehnicii de luptă), educativ-politice, economice. După prezentarea marșului spre țară a celor două armate sînt surprinse primele modificări ce au avut loc în fizionomia moral-politică a armatei, în menirea și caracterul ei, insistîndu-se pe politica militară a Partidului Comunist Român.

Un amplu studiu — *România în primii ani postbelici. Statutul ei internațional pînă la tratatul de pace. Evoluția ei internă pînă la proclamarea Republicii (mai 1945 — decembrie 1947)* — este dedicat problemelor interne și externe cu care a fost țara noastră confruntată în primii ani de pace. Constituindu-se într-un summum al istoriografiei perioadei și beneficiind de o bogată investigație arhivistică studiul prezintă și analizează evenimentele majore care și-au pus amprenta pe evoluția României, determinîndu-i direcțiile în mod decisiv (datorită vastității problemati-

* Colonel dr. Florian Tucă, *Factori ai succeselor trupelor române în războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1979.

www.dacoromanica.ro

cii autorul are în vedere numai „aspectele economice și social politice esențiale, care prin amploarea, importanța și caracterul lor definesc procesul revoluționar din România acelor ani"). Activitatea Partidului Comunist Român pentru cucerirea puterii politice depline în stat (acțiunea de atragere a celorlalte forțe democratice — Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor, gruparea Anton Alexandrescu, Uniunea Patrioților — în lupta pentru înfrîngerea reacțiunii interne), Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945, recunoașterea internațională a guvernului Groza, alegerile din noiembrie 1946, Plenara C.C. al P.C.R. din ianuarie 1947, schimbările din guvern petrecute în noiembrie 1947, înlăturarea monarhiei, sînt unele din punctele nodale ale perioadei supuse analizei. Pentru asigurarea succesului luptei P.C.R., măsurile luate în planul politicii generale, măsuri care gravitau în jurul punctelor de mai sus, au fost dublate de ample acțiuni cu caracter social și economic: crearea unor organisme de stat care să vegheze la aplicarea politicii economice a partidului (Subsecretariatul de stat al industriei de stat, Consiliul Superior al Economiei Naționale etc.), desăvîrșirea reformei agrare, etatizarea Băncii Naționale, organizarea Ministerului Economiei Naționale, crearea oficiilor industriale, crearea Comisiei de redresare economică și stabilizare monetară, reorganizarea armatei etc.

Subliniindu-se legătura existentă între evoluția evenimentelor interne și complexitatea situației mondiale este cuprinsă și problema internațională esențială cu care era confruntată nu numai România — tratatul de pace. Nepropunîndu-și să facă o analiză a condițiilor ce au determinat tratatul în forma lui finală, autorul înregistrează numai faptul că „România era socotită doar ca o țară învinsă, negăsindu-și suficientă oglindire în stipulațiile sale (ale tratatului — M.R.) substanțialul efort militar, economic, uman făcut de țara noastră în perioada în care ea a fost de fapt aliată cu Națiunile Unite".

Dincolo de analiza competentă ce se face, trebuie remarcate eforturile întreprinse de autor de a lărgi aria de investigare a surselor documentare pe baza considerațiilor teoretice cuprinse în Programul Partidului Comunist Român, în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu, aprofundînd direcțiile de cercetare a proceselor de transformare democratică ce le-a cunoscut România.

Opiniile și concluziile formulate se înscriu în linia tradițională a istoriografiei române de a face cunoscută experiența Partidului Comunist Român deprinsă în perioada revoluției democrat-populare, de a asigura dezvoltarea neîntreruptă a țării, a salvgarda independența și integritarea teritorială.

Desigur și celelalte studii incluse în volum pot forma, fiecare în parte, obiectul unor analize detaliate, mai ales că sînt rezultatul unor cercetări îndelungate și introduc în circuitul științific material documentar inedit ce a îngăduit interpretări noi sau reconsiderarea unor aprecieri socotite, pînă mai deunăzi, „inatacabile". Studii ca *Intensificarea luptei de rezistență în România împotriva fascismului și a războiului hitlerist pe timpul campaniei din a doua jumătate a anului 1942 și în primele luni ale anului 1943, Considerații referitoare la relațiile militare româno-germane în perioada 6 septembrie 1940 — 23 august 1944, Concluzii și învățăminte reieșite din acțiunile de luptă desfășurate de trupele române în timpul războiului antihitlerist pentru eliberarea unor localități mari* și altele pot, și trebuie, să fie incluse în orice bibliografie a celui de-al doilea război mondial. Astfel, volumul, privit în ansamblu, oferă o imagine concludentă a preocupărilor istoricilor militari români, preocupări ce se înscriu în eforturile întregului front istoriografic de a face să progreseze cunoașterea științifică a trecutului națiunii.

Mihai Retegan

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

CONSTANTIN BOTORAN, OLIMPIU MATICHESCU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 336 p. Colecția „Testimonia"

Eveniment de importanță crucială în viața poporului român, făurirea statului național unitar român continuă să atragă ca un magnet atenția cercetătorilor și să stîrnească un interes deosebit atît în rîndurile specialiștilor cît și a publicului larg iubitor de istorie. Pe această linie se înscrie salutara inițiativă a editurii clujene „Dacia", care a publicat recent, în de acum cunoscuta și apreciata colecția „Testimonia", volumul cu titlul de mai sus, rod al asiduelor investigații efectuate de C. Botoran și O. Matichescu.

Culegerea care face obiectul acestei prezentări cuprinde articole, comentarii, știri publicate în paginile principalelor cotidiene din Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, Franța, Italia, Rusia și Elveția în anii 1914—1920, însemnările unor diplomați acreditați în România în aceeași perioadă și fragmente referitoare la țara noastră, extrase din lucrările unor reputați istorici străini. Ele reflectă aspecte ale vieții politice din România în cei doi ani de neutralitate, ale eforturilor eroice ale armatei și poporului român în perioada războiului, condițiile samavolnice impuse României prin Pacea de la București, ale luptei întregului popor român, din toate provinciile locuite de el, pentru înfăptuirea visului secular — formarea statului național unitar — și ale greutăților întîmpinate de delegația României la Conferința de pace de la Paris.

Autorii au așezat în fruntea ediției o substanțială „Introducere" (p. 5—59), un adevărat studiu în care fac o amplă prezentare a importantului eveniment — Unirea cea Mare — reflectat în documentele prezentate. Studiul este cu atît mai binevenit cu cît volumul nu este adresat numai specialiștilor, ci și publicului larg care, desigur, nu cunoaște în detalii desfășurarea acestor evenimente care au schimbat radical soarta poporului nostru. După o scurtă trecere în revistă a lupte purtate de poporul român în decursul sec. al XIX-lea pentru unitate și independență națională, a largii mișcări de eliberare națională a românilor aflați sub diferite juguri străine, autorii prezintă caracterul imperialist al războiului purtat de marile puteri din ambele tabere în contrast cu participarea la război a românilor, sîrbilor, croaților, cehilor, slovacilor, belgienilor, polonezilor ale căror țeluri „au conferit luptei lor caracterul drept, de autodeterminare națională". De asemenea, autorii insistă asupra popularității de care s-a bucurat schimbarea orientării politicii externe a guvernului român în anii neutralității, schimbare care a cerut numeroase eforturi din partea unor mari patrioți care prin cuvîntul și pana lor au electrizat masele populare în lupta pentru împlinirea idealului național. În acest context, apare ca surprinzătoare omiterea celor doi mari corifei ai luptei naționale, Take Ionescu și Nicolae Filipescu.

În continuare, studiul prezintă derularea evenimentelor din vara anului 1916 (intrarea României în război) și pînă în vara anului 1920, cînd statul român a fost recunoscut și „de jure", după ce „de facto" ființa de la 1 decembrie 1918.

Primele 15 documente (p. 63—80) sînt articole sau fragmente de articole referitoare la România sau românii din provinciile subjugate, publicate în presa franceză, engleză, americană și italiană în perioada 23 august 1914 — 28 august 1916, adică în cei doi ani de neutralitate armată a României. Din ele se desprinde ostilitatea românilor față de Austro-Ungaria și adeziunea întregului popor român — de pretutindeni — la acea „politică a instinctului național", cum atît de inspirat o numise Take Ionescu. Autorii articolelor — unii prezenți în România sau teritoriile subjugate, alții cunoscînd situația din studierea unor lucrări științifice sau de propagandă — relevau persecuțiile la care sînt supuși românii — populație copleșitor majoritară — din Transilvania de către guvernul maghiar, ca și justețea luptei lor pentru scuturarea jugului străin. Sînt expuse drepturile

www.dacoromanica.ro

istorice şi etnice ale românilor asupra Transilvaniei şi Bucovinei, sînt făcute analogii între România şi Italia, care au denunţat în mod similar apartenenţa la Tripla Alianţă din aceleaşi motive — imposibilitatea realizării idealului naţional —, dorinţa unanimă a românilor şi nerăbdarea lor de a-şi elibera fraţii, cît şi motivele pentru care guvernul român ezita încă să intre în război — deoarece România, „singură dintre puterile europene a văzut discutîndu-i-se nu numai pretenţiile ci şi drepturile *legitime* şi istorice, ea neavînd ambiţia unor cuceriri nedrepte", ci doar o *„restitutio in integrum"* — ca şi presiunile ce se făceau din ambele tabere pentru cîştigarea României sau măcar păstrarea neutralităţii ei (Puterile Centrale).

Următorul grupaj de 19 articole (p. 80—114) tratează intrarea României în război şi motivele care au determinat intervenţia ei. Presa din S.U.A., Marea Britanie, Franţa, Rusia, Italia şi Elveţia, la unison, menţionează ca singur motiv al declaraţiei de război adresată de România Austro-Ungariei satisfacerea „aspiraţiilor ei naţionale", justeţea acestei lupte declanşate pentru a-şi smulge fraţii „din mîinile rapace ale monarhiei de Habsburg, a-i elibera de maghiarizarea intolerabilă". Sînt inserate, de asemenea, felicitările adresate României de către preşedintele Franţei, Poincaré, în care se menţionează „asigurarea realizării aspiraţiilor sale naţionale".

Nu este uitată nici importanţa celor 600.000 de ostaşi români în balanţa victoriei finale, precizîndu-se că de acum înainte Aliaţii îşi vor însuşi cauza României „ca pe a lor proprie şi privesc înainte, la timpul cînd toţi românii vor fi uniţi datorită victoriilor armatelor lor şi a lor noastre". Ziarul „Il Giornale d'Italia" din 31 august 1916 publicînd o hartă a viitoarei Românii o însoţeşte cu un articol în care se preciza: „Suprafaţa circulară a României Mari, care repetă vechile hotare ale Daciei... se întinde de la Dunăre la podişul Transilvaniei, atingînd Cîmpia Maghiară. Aceasta este harta justelor revendicări româneşti. Eliberarea Transilvaniei şi Banatului, torturate de încercări de maghiarizare nebuneşti, crude şi inutile din partea guvernului de la Budapesta, este o cauză dreaptă..."

Situaţia militară de pe frontul român face obiectul a 13 articole (p. 115—133). Presa din ţările aliate sau neutre, memoriile fostului ambasador al Franţei în România, contele de Saint-Aulaire, redau eroismul ostaşilor români şi cauzele insucceselor româneşti din toamna şi iarna anului 1916: „inacţiunea scandaloasă şi nefastă a lui Sarail", nerespectarea angajamentelor pe care aliaţii şi le asumaseră în ceea ce priveşte aprovizionarea armatei române cu armament şi muniţii şi refuzul Rusiei de a participa la apărarea Dobrogei şi Munteniei — cum se obligase —, refuz ce surprindea pînă şi pe generalul Erich von Falkenhayn, şeful Marelui Cartier General german, care nota la 6 decembrie 1916: „Ruşii n-au intervenit încă serios în luptele care s-au dat pînă acum ...Nu am înţeles bine de ce ei au lăsat pe români să fie bătuţi, abandonîndu-i soartei. Iată singurul motiv care ne-a făcut posibilă victoria."

Urmează 19 documente (p. 134—167) — articole din ziarele americane, franceze, engleze, elveţiene şi cîteva fragmente din lucrările unor istorici sau diplomaţi — în care sînt prezentate acţiunile românilor din străinătate în sprijinul cauzei drepte a poporului lor, precum şi ample referiri la eroicele lupte din „vara de foc" a anului 1917.

Tragedia poporului nostru din iarna anului 1917 şi primăvara anului 1918, cînd, rămas singur în faţa unui duşman superior din toate punctele de vedere, s-a văzut obligat să încheie o pace separată în condiţii neînchipuit de grele, face obiectul a nu mai puţin de 29 articole (p. 166—216). Tratatul de pace încheiat la 7 mai 1918 între România şi Puterile Centrale, prin caracterul său colonial, a stîrnit indignarea întregii opinii publice din ţările democrate. Acea pace „mai mult decît putredă", cum o intitula ziarul „Gazette de Lausanne" din 8 martie 1918, departe de a descuraja pe români, le-a întărit şi mai mult credinţa în victoria finală. Din toate documentele prezentate se desprinde aceeaşi hotărîre a românilor de a relua lupta la momentul oportun, lipsa de orice scrupule a Puterilor Centrale momentan victorioase, precum şi compasiunea şi simpatiile aliaţilor pentru greaua situaţie în care se află poporul român.

Ultimul grupaj de 54 de documente (p. 216—293) prezintă reintrarea României în război, acţiunile organizate de numeroşi reprezentanţi ai mişcării naţionale, personalităţi ale vieţii ştiinţifice, literare şi artistice româneşti în sprijinul împlinirii obiectivului fundamental al poporului român — formarea statului naţional unitar, poziţiile marilor puteri faţă de rezolvarea problemei naţionale în centrul şi estul Europei — opinia publică mondială fiind în totalitate pentru dezmembrarea Imperiului habsburgic — simpatiile de care s-au bucurat adunările naţionale ale românilor din provinciile subjugate de imperiile vecine, care în cursul anului 1918 s au declarat în unanimitate pentru unirea lor cu patria mumă, România. Un loc aparte revine ecourilor marei adunări naţionale de la 1 Decembrie 1918 de la Alba-Iulia, care, prin caracterul său plebiscitar, a consfinţit pentru vecie hotărîrea tuturor românilor de a trăi în viitor într-un singur stat naţional

www.dacoromanica.ro

unitar, suveran și independent. Așa cum sublinia ziarul „New York Times" din 21 septembrie 1919, „România de astăzi nu este România de ieri. Astăzi, toți românii și-au exprimat dorința de a fi uniți într-un singur stat național, iar această dorință ei vor s-o realizeze indiferent ce ar putea decide Congresul de pace".

Parcurgînd mărturiile adunate și publicate de C. Botoran și O. Matichescu, cititorul are ocazia să cunoască noi aspecte ale eforturilor și sacrificiilor făcute de întreg poporul român în anii primului război mondial pentru a-și vedea realizat visul atîtor generații de patrioți — unirea tuturor românilor într-un singur stat suveran și independent și în același timp să ia cunoștință de felul cum a fost primit acest mare act de justețe de către opinia publică internațională.

Așa cum am arătat mai sus, lucrarea este de reală importanță pentru cei ce vor să cunoască în amănunt luptele românilor pentru întregirea neamului. Din păcate însă autorii au neglijat unele aspecte absolut obligatorii pentru publicarea unei colecții științifice de documente. Dacă eliminarea unor pasaje din text poate găsi o justificare, deși se știe că orice colecție serioasă redă documentele în extenso, prin renunțarea la părțile nesemnificative sau care nu au legătură cu tema urmărită, în schimb prezentarea documentelor doar în traducere, fără a fi însoțite de textul original, pare de neînțeles, cunoscîndu-se faptul că o ediție de documente, științifică, poate renunța la traducere, dar în nici un caz la original, original care este absolut indispensabil oricărui cercetător.

Dacă prezența la sfîrșitul volumului a unor note explicative (deși realizate în mod foarte inegal) și mai ales a unui sumar realizat pe baza unor regeste este binevenită, ele ușurînd substanțial utilizarea acestei colecții de documente, în schimb este regretabilă folosirea metodei selective la realizarea indicelui de nume și de localități.

În final vrem să remarcăm că ar fi fost foarte indicat ca volumul să fi prezentat și reflectările presei din tabăra adversă, deoarece prin comparație, cititorul și-ar fi putut crea o imagine mai complexă asupra problemei și, implicit, a dreptății cauzei românești. Cum acest lucru nu s-a făcut, rămâne o obligație de viitor pentru autori — sau poate pentru alți specialiști — de a realiza o lucrare separată, care, desigur, s-ar bucura de același interes din partea cercetătorilor și publicului larg, ca și cea de față.

Radu-Dan Vlad

* * * „CERCETĂRI NUMISMATICE", III, Muzeul Național de Istorie, București, 1980, XV + 263 p.

Desfășurînd o bogată activitate editorială Muzeul Național de Istorie al R. S. România a publicat recent, în cadrul Bibliotecii Muzeologice, volumul III al seriei Cercetări Numismatice. Apărut în cadrul amplelor manifestări prilejuite de sărbătorirea a 2050 ani de la crearea primului stat dac centralizat condus de Burebista, volumul însumează contribuții ale specialiștilor din Muzeul Național precum și ale altor numismați din institute și muzee de profil.

După un *Cuvînt înainte* (p. V—VII) semnat de prof. dr. Florian Georgescu, directorul prestigioasei instituții, în care sînt prezentate ideile călăuzitoare ale activității numismatice din cadrul muzeului, reflectate de altfel și în paginile publicației, volumul se deschide cu un prim mare capitol ce tratează probleme de *Numismatică*.

Szekely Zoltan prezentînd *Tezaurul monetar de la Hilib, jud. Covasna* (p. 3—9) — compus din 100 monete de Dyrrhachium, imitații ale acestora, de Thasos și una republicană romană (89 î.e.n.) — face referiri la circulația monetară și la drumurile de acces spre sud-estul Transilvaniei, din lumea sud-carpatică, în perioada premergătoare sau de început a domniei lui Burebista.

Un articol deosebit de interesant este datorat lui Carmen Maria Petolescu — *Tezaurul de monede de tip Filip al III-lea Arrhidaeus descoperit la Optășani, jud. Olt* (p. 11—29). Compus din 94 piese (83 tetradrahme și 11 drahme) tezaurul respectiv, datînd din sec. II î.e.n., are cel mai ridicat număr de drahme din toate tezaurele de acest tip cunoscute pînă acum atît la nord, cît și la sud de Dunăre. Acest fapt dovedește că geto-dacii au cunoscut și folosit un sistem monetar dintre cele mai evoluate.

Judita Winkler în *Contribuții numismatice la istoria Daciei în sec. I e.n.* (p. 33—47) analizează tezaurele îngropate din epoca lui Augustus pînă în anul 102 e.n. legîndu-le de evenimentele istorice petrecute atît la nord cît și la sud de Dunăre, în Imperiu.

Ernest Oberländer-Târnoveanu în *Unele aspecte ale circulației monetare din zona gurilor Dunării în sec. al XII-lea* (p. 51—64) face pertinente referiri la viața economică din Dobrogea perioadei menționate, precum și la posibilitatea unor noi interpretări asupra unor evenimente politice mai puțin cunoscute din alte surse.

O nouă *Contribuție la cunoașterea monedelor lui Ioan Terter, despotul Țării Dristrei*

www.dacoromanica.ro

aduce Petre Diaconu (p. 73—75). Reluînd ipoteza sa mai veche asupra identității lui Ioan Terter-Ivanco, autorul se referă în continuare doar la cîteva particularități, strict numismatice, ale monetelor despotatului de Dristra la sfîrșitul sec. XV.

Constanța Știrbu prezintă cîteva *Valori românești păstrate în muzeele din străinătate — un tezaur de la Petru Mușat* (p. 77—85) compus din 41 monete păstrate la Cabinetul Numismatic din Berlin. Analizînd noile variante ale emisiunilor monetare datorate acestui domnitor, ce a bătut pentru prima dată monete în Moldova, autoarea propune ca datare pentru primele emisiuni perioada dintre 1377 și 1382.

O problematică apropiată studiază Octavian Iliescu în cadrul articolului *Moneta divizionară emisă de Petru Mușat* (p. 87—90). Autorul ajunge la concluzia că imediat după anul 1377 domnitorul emite alături de groși, care reprezintă unitatea sistemului monetar, și monete divizionare, foarte probabil jumătăți de groși.

Cîteva probleme de numismatică românească analizează Ana Maria Velter ocupîndu-se de *monedele atribuite lui Nicolae Redwitz* (p. 93—111). Este vorba de 2 460 monete ce compun „tezaurul de la Timișoara" și pe care autoarea, spre deosebire de predecesori, le atribuie lui Dan II, voievodul Țării Românești între 1424—1431. Monetele sînt divizionare — „bani" — fiind necunoscute pînă în prezent numismaticii românești. În același timp autoarea presupune că respectivele emisiuni trebuiesc puse în legătură cu stăpînirea Cetății Severin de către Dan II.

Paraschiva Stancu și George Trohani prezintă *Un tezaur monetar de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea descoperit în comuna Dobra, jud. Dîmbovița* (p. 117—119) compus din 14 ikiliki și 1 yüzlük. Monetele sînt emise între 1789 și 1798 la Istanbul de către sultanii Abdul Hamid I și Selim III.

Maria Cojocărescu se referă la *O monedă austriacă din anul 1825 contramarcată cu stema Moldovei și a Țării Românești* (p. 121—123). Este vorba de o piesă de 20 kreutzeri emisă de Francisc I, împăratul Austriei, iar contramarca trebuie să fi fost aplicată pînă în 1860 de către o persoană ce lupta pentru Unirea principatelor române.

Mai multe *Descoperiri monetare antice și bizantine din jud. Teleorman* (p. 127—142) sînt enumerate de Corneliu Beda, iar Constanța Știrbu se referă la *Documente inedite din sec. al XIX-lea privind unele descoperiri monetare* (p. 149—168) aflate în colecția Bibliotecii Academiei și menționînd obiectele intrate în patrimoniul Muzeului Național de Antichități din București între anii 1864—1880.

Octavian Iliescu, prezintă unele *Preocupări de numismatică în activitatea lui V. A Urechia* (p. 173—177) și o scurtă notă *Cu privire la un stater alexandrin fals* (p. 181) al cărui sîmbure nu este din plumb, cum s-a presupus anterior, ci din argint.

Al doilea capitol al volumului, care tratează probleme de *Medalistică*, începe cu articolul Doinei Ciobanu — *Cîteva medalii emise în a doua jumătate a sec. al XIX-lea decernate unor artiști români* (p. 185—188). Inedite, ele au aparținut pictorilor Titu Alexandrescu (1883), Oscar Obedeanu (1887) și Nicolae Anghelescu (1888).

Participarea României la expoziții internaționale oglindită în medalii inedite din patrimoniul Muzeului de Istorie al R. S. România (p. 191—196) de Lucia Bieltz se referă la expozițiile de la Paris din 1867, 1889 și 1900.

Constanța Știrbu și Rodica Pamfil fac în continuare o scurtă prezentare a *Trei expoziții internaționale de medalistică la București* (p. 199—200) organizate în 1979 și 1980 — poloneză, sovietică și cehoslovacă.

Al treilea capitol al volumului — *Sigilografie* — cuprinde două articole. Primul, redactat de Cristina Anton-Manea descrie șapte *Inele sigilare inedite din sec. XIV—XVIII aflate în colecția Muzeului de Istorie al R. S. România* (p. 205—211). Cel de al doilea, al Mariei Dogaru se referă la *Sigilii sătești din fostul comitat Arad* (p. 215 225). Demn de remarcat este faptul că unele din ele au legenda în limba română ceea ce dovedește încă o dată dorința de unire a tuturor românilor.

Ultimul capitol al volumului, cuprinzînd numeroase *Recenzii*, continuă o bună tradiție a numerelor precedente prin prezentarea a numeroase lucrări, în special străine, cu caracter numismatic.

Volumul, însoțit de numeroase desene și planșe foto, prin calitatea și diversitatea articolelor publicate, se situează la o înaltă ținută științifică. Iar amplele rezumate, în limba franceză, sperăm să-l facă căutat și de către specialiștii de peste hotare.

George Trohani

www.dacoromanica.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

*** *Štúdie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia* (Contribuţii din istoria slavisticii europene pînă la jumătatea sec. al XIX-lea). Veda. Vydavatel'stvo slovenskej Akadémic vied. Bratislava. 1978, 510 p.

Se cuvine să precizăm de la început că această prestigioasă publicaţie a apărut sub egida şi îngrijirea Comisiei cehoslovace pentru studiul slavisticii, din cadrul Comisiei internaţionale a slaviştilor. Lucrarea face parte din programul de activitate, stabilit în urma hotărîrii luate la cel de-al VII-lea Congres Internaţional, ţinut la Varşovia în 1973. S-a hotărît atunci să se scrie o istorie a slavisticii europene; evident, atît din ţările slave cît şi din cele neslave. Cu acel prilej s-au alcătuit comisii pentru fiecare ţară, urmînd ca ele să ducă la bun sfîrşit sarcina trasată la Congres. S-a mai stabilit ca cercetările şi studiile axate în jurul acestei problematici să cuprindă nu mai puţin de cinci volume. Totodată, a luat fiinţă şi un Comitet de redacţie al întregii serii, format din 7 membri, reprezentînd U.R.S.S., Cehoslovacia, Bulgaria, Polonia, Iugoslavia şi Austria.

Comisia internaţională, în fruntea căreia se află academicianul prof. Dmitrov Fiodorovici Markov, urmăreşte în fapt două deziderate: evoluţia cercetărilor şi organizarea acestei iniţiative pe baza activităţii comisiilor naţionale, precum şi adîncirea colaborării din sînul acestor comisii. Primul volum din această serie, închinat concepţiei şi problemelor metodologice de slavistică a fost elaborat şi publicat de specialiştii sovietici. Comisiei cehoslovace i-a revenit sarcina de a se ocupa de problemele legate de începuturile slavisticii europene şi transformarea acesteia într-o disciplină independentă, pînă la jumătatea sec. al XIX-lea.

Prin urmare, volumul a cărei apariţie o semnalăm aci este al doilea din seria amintită mai sus. Slavistica din perioada cercetată constituie o parte nemijlocită din mişcarea de redeşteptare naţională a popoarelor slave, din lupta împotriva opresiunii feudale, care a avut darul să trezească şi să cristalizeze conştiinţa naţională şi să formeze, în primul rînd, cultul limbii şi al istoriei, la cel mai înalt nivel ştiinţific. În perioada acestei mişcări, de altfel destul de complicată, din punct de vedere social şi politic, slavistica a izbutit să-şi definească ţelurile şi să se integreze în contextul celorlalte discipline ştiinţifice. Totodată, ea şi-a creat o platformă tematică în limitele programului lansat de slavofilii epocii în frunte cu poetul Jan Kollár (1792—1852), imprimînd progresului politic al popoarelor slave o terminologie obiectivă. Cehii şi slovacii pot fi mîndri de faptul că spre sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul celui următor, în fruntea cercetărilor de slavistică s-au aflat eruditi din sînul lor de reputaţie mondială: Josef Dobrovský, P. J. Šafařík, Fr. Palacký, Jan Kollár şi L'Štúr. În lucrările acestora slavistica capătă un caracter internaţional, interdisciplinar.

Volumul cuprinde 20 de studii şi contribuţii, semnate de specialişti din U.R.S.S. Cehoslovacia, Polonia, Bulgaria, Iugoslavia şi Germania. Majoritatea o formează desigur specialiştii cehoslovaci, 12 la număr cu nouă contribuţii. Pe temeiul unor studii documentate, autorii caută să definească începuturile slavisticii şi transformarea ei într-o disciplină de sine stătătoare. Astfel, V. A. Diakonov (U.R.S.S.) îşi propune să urmărească ideea solidarităţii slave şi acţiunea ei în dezvoltarea slavisticii. M. Kudělka, Z. Šimeček şi R. Večerka (R.S.C.) tratează despre slavistica cehă în perioada de început a acestei discipline, iar I. Tibenský se ocupă de „Istorismul baroc" şi începuturile slavisticii în Slovacia. Deoarece există deosebiri esenţiale între modul cum a evoluat şi s-a format slavistica la cehi, pe de o parte şi la slovaci, pe de alta, M. Laciok studiază perioada de început precum şi formarea ei în Slovacia. Lui Václav Fortunát Durych şi Josef Dobrovsky, personalităţi de seamă ale epocii cercetate, li se consacră două studii de către V. Vechyňová şi M. Krbec. Despre stadiul cercetărilor actuale privitoare la Josef Dobrovsky — supranumit şi părintele filologiei slave — scriu K. Horalek şi P. Křivský. Prof. Hroziençik subliniază importanţa operei lui Šafařík pentru emanciparea naţională şi politică a popoarelor slave. V. Matula defineşte concepţia lui Jan Kollár şi L. Stúr, privind slavinitatea şi solidaritatea slavă. Slavistul sovietic P. M. Ţeitlin arată însemnătatea ştiinţifică a lui A. H. Vostokov pentru filologia slavă. Samuel Bogumil Linde — celebru lingvist polonez — formează obiectul unei cercetări semnată de S. Urbanczyk. *Beiträge zur Geschichte der slavischen Studien in Deutschland von der Spätaufklärung bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts* este titlul unui interesant articol datorit lui H. Pohrt. Slavistica iugoslavă e reprezentată de J. Kašić cu studiul intitulat: *Vuk Karadžić şi formarea limbii literare la sîrbi*. În sfîrşit, slavistica bulgară e prezentă în acest volum cu articolul lui H. Pârvev, care scrie despre *Tradiţia gramaticii neobulgare la mijlocul sec. al XIX-lea*.

Fără să mai menţionăm şi alte contribuţii de acelaşi nivel ştiinţific, putem afirma că la

www.dacoromanica.ro

ora actuală slavistica internațională își desfășoară larg cercetările în toate sectoarele evoluției sale istorice. În fața acestei fructuoase activități, sîntem îspitiți să ne întrebăm: ce face slavistica românească în acest timp? Avem toate motivele să ne intereseze acest lucru.

Tr. Ionescu-Nișcov

MARIN BADEA, *Germani împotriva lui Hitler*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 260 p.

După ce în urmă cu cîțiva ani semna capitolul consacrat rezistenței germane din volumul colectiv *Rezistența europeană în anii celui de-al doilea război mondial 1933—1945*, Marin Badea — adîncind cercetarea întreprinsă cu acest prilej, oferă azi cititorului prima lucrare românească asupra acestui controversat și complex subiect din istoria Germaniei contemporane.

În elaborarea volumului de față autorul a folosit lucrări reprezentative consacrate de istoriografia universală rezistenței germane, precum și o serie de informații depistate în arhivele românești provenind îndeosebi din rapoartele diplomaților români acreditați la Berlin.

Abordarea unei asemenea teme complexe ridică probleme în legătură cu modul de prezentare a evenimentelor cronologic sau pe grupuri de rezistență, ponderea acordată diferitelor nuclee ale rezistenței, selectarea dintr-un bogat material faptic a acelor elemente necesare analizei întreprinse. În privința modului de prezentare a rezistenței se remarcă că autorul îmbină tratarea cronologică (vezi cap. III) cu analiza rezistenței diferitelor clase și pături sociale (proletariat, burghezie, biserică). În ce privește întinderea diferitelor capitole mai ample notăm pe cele referitoare la rezistența clasei muncitoare, dinamica rezistenței între 1938—1942 și ultimul consacrat sprijinului pe care l-au acordat luptei antinaziste a poporului german clasa muncitoare, forțele democratice din România. Lucrarea cuprinde un număr de nouă capitole și un Indice.

În primul capitol care servește în același timp și de introducere sînt analizate premisele istorice și unele trăsături generale ale rezistenței antihitleriste. Se subliniază că din punct de vedere cronologic ea este una din cele mai întinse din Europa (12 ani), dificultățile de care rezistența s-a lovit, legate de faptul că ea nu a avut acea motivare patriotică determinată de lupta împotriva unui dușman extern, de faptul că partidul nazist speculînd dificultățile crizei a avut un sprijin de masă, mai ales în primii ani ai guvernării, de eficiența ideologică a propagandei naziste în rîndul maselor, mai ales a tineretului, precum și de teroarea organelor represive naziste.

În aceste condiții extrem de grele rezistența germană nu a avut eficiența din alte țări europene, nu a putut realiza acea unitate pentru că grupările au fost diverse, cu opinii contradictorii în privința căilor de urmat, nefuncționînd acel sentiment național care a fost factorul unității în rezistența altor popoare. Una din consecințele cele mai importante ale acestei stări de lucruri a fost că ea a fost permanent privită cu neîncredere de aliați, excepție făcînd U.R.S.S care a sprijinit rezistența comunistă.

Capitolul următor, unul din cele mai întinse în economia lucrării, prezintă clasa muncitoare în primii ani ai rezistenței antihitleriste. Se subliniază că proletariatul a fost în primele rînduri ale rezistenței și este firesc să fie așa, avîndu-se în vedere că lupta lui împotriva nazismului era anterioară venirii la putere, că partidele sale politice au fost primele vizate de represiunea hitleristă, că partidul comunist a fost una din cele mai active forțe de rezistență. Arătînd că nu s-a putut realiza o unitate a rezistenței muncitorești, se subliniază că aceasta se datorează pe de o parte compromiterii social-democraților prin colaborarea cu partidele burgheze pe de o parte precum și stingismului manifestat în anumite perioade de comuniști. Cu toate că nu au lipsit elementele lucide, realiste, în primul rînd Thälmann, cînd se va încerca realizarea frontului unic nazismul era deja în anticamera puterii. În context se subliniază diverse forme ale rezistenței proletariatului precum și importanța Conferinței C.C. al P.C.G. de la Bruxelles din 1935 în stabilirea sarcinilor partidului în lupta antifascistă și prezența antifasciștilor germani în războiul civil din Spania.

În al treilea capitol se face o trecere în revistă a acțiunilor de rezistență din anii 1938—1942. Un prim aspect discutat este opoziția pe care o serie de diplomați intelectuali burghezi și îndeosebi ofițeri superiori lucizi o fac regimului nazist, opoziție care considerînd că politica lui Hitler duce la război pentru care Germania nu era pregătită, încearcă chiar să organizeze răsturnarea regimului, dar lipsa de receptivitate a occidentalilor față de acest plan, cedarea de la München determină eșecul încercării și în același timp descurajarea rezistenței burgheze. O nouă lovitură primește rezistența prin ocuparea țărilor vecine: Austria și Cehoslovacia, puncte de sprijin ale sale din emigrație. Analizîndu-se în continuare diversele acțiuni ale

www.dacoromanica.ro

rezistenței se constată că ea se intensifică mai ales după primele insuccese militare, că în cadrul grupurilor din diferite mari orașe acționau uniți comuniști, social-democrați, catolici etc. Rezistența se desfășoară mai ales în domeniul propagandei prin tipărirea și răspîndirea de manifeste și ziare ilegale cu care se combăteau fascismul și războiul. Este urmărită activitatea principalelor grupuri ale rezistenței, cele conduse de Uhrig, Lechbiter, Baum și mai ales faimoasa „Die Rotte Kapelle".

Parcurgînd capitolul consacrat mișcării de rezistență din emigrație „vocea poporului redus la tăcere" cum o numea H. Mann, constatăm că ea a sprijinit, mai ales printr-o intensă campanie propagandistică antifascistă, rezistența internă, că a beneficiat de sprijinul unor mari personalități ca Heinrich și Thomas Mann, Bertolt Brecht, Feuchtwanger, Walter Ulbricht, Wilhelm Pieck etc., că a fost mai eficientă pînă la declanșarea războiului, aflîndu-se la granițele Germaniei și că în anii războiului a fost uneori privită cu neîncredere de aliați.

Urmează un capitol succint consacrat rezistenței bisericii în care ni se arată că biserica a păstrat la început o atitudine de expectativă făcînd declarații de loialitate pentru ca apoi în condițiile în care nazismul își pune în aplicare principiile ideologice să se transforme într-o adversară redutabilă a regimului care, cu toate persecuțiile la care a fost supusă, nu a putut fi redusă la tăcere, dar această rezistență a urmărit, mai ales, cum remarcă și autorul, conservarea propriilor poziții amenințate de nazism.

În condițiile înfrîngerilor de pe fronturi din anii 1943—1944 crește opoziția față de nazism în rîndurile burgheziei, fenomen analizat în capitolul șase al lucrării; se subliniază încercările opozanților de a lua legătura cu aliații occidentali pentru a sprijini planurile lor precum și refuzul acestora din urmă de a asculta vocile opoziției, mai ales că fixaseră formula capitulării necondiționate pentru Germania la Conferința de la Casablanca din ianuarie 1943.

Unor asemenea eforturi de a realiza o schimbare de regim înainte ca aliații să ocupe Germania i se circumscrie și marea încercare de la 20 iulie 1944, analizată succint de autor în capitolul următor. Din însăși derularea evenimentelor reiese că conjurația nu era suficient de bine pregătită, că nu avea o bază de masă, că însăși conjuraților nu aveau o unitate de vedere. Credem că autorul trece prea rapid peste aceste evenimente (despre acțiunea conjuraților din Paris ni se vorbește într-o singură frază), dat fiind că acțiunea de la 20 iulie a fost cea mai puternică acțiune din rezistența germană care a zguduit profund regimul. Probabil că autorul a avut în vedere faptul că cititorului român i-a fost oferită recent o lucrare dedicată acestui eveniment semnată de Maurice Baumont, lucrare la care face unele referiri și autorul de față dar în mod surprinzător nu la acest capitol, ci în unul anterior.

Urmează un capitol scurt care oferă cititorului unele date despre rezistența din lagărele de concentrare iar în final un capitol mai amplu analizează sprijinul acordat de clasa muncitoare și forțele democratice din România poporului german în lupta antinazistă. Sînt prezentate numeroase fapte care atestă că forțele democratice din România au urmărit permanent evenimentele din Germania, mai ales că poziția revizionistă germană trezea multă îngrijorare la București. El prezintă numeroasele acțiuni antifasciste prin care clasa muncitoare a condamnat fascismul, s-a ridicat în apărarea vieții celor întemnițați, l-a demascat în presă și mitinguri.

În concluzie, apreciind meritele lui Marin Badea de a fi oferit cititorului o imagine clară și în același timp sintetică despre rezistența germană remarcăm că indicele care însoțește lucrarea este incomplet, cuprinzînd numai numele proprii din text nu și pe cele din subsolul lucrării, îngreunînd munca celui ce vrea să-l folosească.

Prin stilul clar și bogăția informațională, lucrarea contribuie la lărgirea orizontului istoric al unor largi cercuri de pasionați ai istoriei iar rapida epuizare a volumului arată interesul publicului pentru subiecte de istorie contemporană.

Mihai Oprițescu

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71261.

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

DAN BERINDEI, **Epoca Unirii** 1979, 272 p., 16 lei.

DUMITRU VITCU, **Diplomaţii Unirii**, 1979, 186 p., 24 lei.

ILIE CORFUS, **Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea**, 1979, 448 p. 29 lei.

* * * **Independenţa României. Bibliografie**, 1979, 307 p., 31 lei.

VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, **Premise economice ale formării statului naţional unitar român**, 1979, 322 p., 27 lei.

MIRCEA PETRESCU DÎMBOVIŢA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1978, 390 p., 51 lei.

ION BARNEA şi colab. **Tropaeum Traiani, I, Cetatea**, 1979, 258 p., 38 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 138 p., 10 lei.

RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÎRSTOIU, **Mărturii de civilizaţie medievală românească**, 1979, 162 p., 28 lei.

* * * **Documente privind revoluţia de la 1848 în ţările române, C, Transilvania, vol. II**, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.

ION I. RUSSU, **Daco-geţii în Imperiul Roman**, 1980, 115 p., 8,75 lei.

MIRCEA MUŞAT, **Izvoare şi mărturii străine despre strămoşii poporului român**, 1980, 158 p., 11 lei.

MUSTAFA A. MEHMET, **Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase III, Sfîrşitul sec. XVI — Începutul sec. XIX**, 1980, 444 p., 37 lei.

ŞERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, **Calendarul de la Sarmisegetusa Regia**, 1980, 191 p., 11 lei.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 312 p., 19,50 lei.

* * * **Nouvelles etudes d'histoire, VI/1 + VI/2**, 1980, 326 + 340 p., 26 + 28 lei.

* * * **Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe**, 1980, 496 p., 32 lei.

* * * **Inscripţiile Daciei Romane, III/2**, 1980, 484 p., 34 lei.

* * * **Inscripţiile din Scythia Minor, vol. V**, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.

CONSTANTIN PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 224 p., 36 lei.

VALENTIN AL. GEORGESCU, **Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea**, 1980, 296 p., 22,50 lei.

RM ISSN CO — 3870

I.P. Informaţia c. 2812

43 856

www.dacoromanica.ro

Lei 10